

ІЛЛЯ КИРІЯК

СИННІ ЗЕМЛІ

ТОМ ІІІ.

Сини Землі

(SONS OF THE SOIL)

Повість з Українського Життя
в Канаді

(A Story of the Ukrainian Settlers in Canada)

ТОМ III.

(Volume III.)

*даровано М. Костюком
до Товариства*

НАПИСАВ

ІЛЛЯ КИРІЯК

(By Elias Kiriak)

Дар Читальні
„ПРОСВІТА”
Вінніпег, Канада

EDMONTON, ABLERTA, CANADA
1945

Copyright, 1939.

**Type Set by Alberta Printing Co.
Printed and Bound by The Institute Press, Ltd.**

Бібліотека Читальні "Прогрес"
Вінніпег, Ман. Канада.
Ч. ....
"Prosvita" Reading Ass'n, Winnipeg, Manitoba

128

Сини Землі

РОЗДІЛ І.

Зелені Свята — Понеділок Зелений.

Погода така аж любо.

Небо сине — ніде ні хмариночки. Кількаденний дощ, звичайна в цій порі року слота, мов навмисне, його сполокала, щоб і воно на Зелені Свята чисте та ясне було.

Сонце гарячим плесом землю заливає.

Зелень досягаючої весни, що в той час у молоде літо уводиться, у тім плесі купається і видихує з себе отой солодавий, зелено-запашний запах від якого розширюються груди, а молоде життя танцювати забагає.

Вітрець легенький із тим запахом бавиться, о-так: вибігає крадьки з ліса, згортає його у філі і котить легенько понад зелені збіжжа, закочує у ліс, щоб з нього чічки-квітки мід робили. Цією забавою він сонцю силу вкочує, бо, що воно на царині нагріває, те він у ліс згортає.

Сонце з полудня скочується. Тихо всюди тільки коло Григорія Воркуна, на шкільній секції, на прогалині в лісі гамірно. Там танець, там, як казала Єлена Воркун, молодь гоцки вибиває. Там народу такого сходиться мов на ярмарок. Старі, молоді, підрутки, діти, батьки, матері по десять, а навіть по п'ятнадцять миль одні возами їдуть, а одні пішки йдуть, бо танець на Воркунах Зеленого Понеділка вже від кількох років великим святом став. Виставою очей молодих-чарівних і сердець гарячих-палких зробився. Тут молодь свою любов розчиняє, місить, плете, розриває. Не дармо люди вже й поговірку вчинили, що, мовляв, поїхала-пішла раз, два на Воркуни на танець і вже на весілля просить. Це про дівчат, а про хлопців то: — Доки-го не понесло на Воркуни на танець, то сяко-тако було, статкував, але як пішов раз, ого! хоч бери і пута на нього на ніч накладай, бо вдома не вдержиш; щось він там здибав, — казали.

І тепер, цього Зеленого Понеділка, прогалина наби-тиська. Давав Воркун свого нового шпихліра, але він за-

малий показався помістити всіх і тому перенесли хлопці танець на прогалину і вона тепер стародавній амфітеатр нагадувала. Видолиниста трохи; колись, недавно, був тут мілкий ставок у якому жінки коноплі-коловатниці мочили, але нищили люди ліси довкруги, він забанував за лісами і висох; травницею-перійцем поріс і на танці придався. На середині музиканти і хлопці, трохи далі стоять гуртом дівчата, а попід ліс з одного боку чоловіки, а з другого боку жінки гуртками на траві сидять і долю сучуть молодим, веселим танцюристам. Знайомляться, гуртуються по любові, по багатві, по дітях — одна сина має і присіла кдою тої котра доньку під вінець рихтує і шепчуть, говорять подалски про свій скарб дорогоцінний, про дітей своїх.

Мій Петро не дуже за танцями бігає, — каже та, котра сина, Петра має. — Всю весну сам обробив; більше як сто акрів пшениці засіяв, тай вівса і ячменю двадцять. Сам насіння млинкував, сам каменів, сам орав, волочив, бо мій старий, відколи Петро підбірував, то тільки розкажує. А він послушний вдався. Цілу зиму, як почав зараз по Йордані, то аж до середопістя у ліс їздив. Деревя прятав, возив на дошки та на хату. Їздив і старий з ним, але знаю, що він тільки міряв, а Петро рубав, різав та пилив. Хату хочемо йому збудувати на тім сіп'ярі, що ми для нього купили. Він варта і ми таки обіцяли, що як тільки ожениться, то відразу його господарем зробимо. Матиме з п'ятидесять акрів обробленої землі, гарну, велику хату, стайню, криницю, четверо робучих коней, упряж для них, віз, сани, кілька коров тай дробу і свиней візьме скільки схоче. Не хочемо, гріх би був, щоб він так бідив як ми бідили на початках коли до Канади приїхали, чотиринадцять років тому. Є в нас із чого дати, тільки щоб йому Бог добру долю судив.

— Так-так, — притакувала та котра доньку, Софійку, під вінець виховувала. — Трудно тепер за добру долю, розпаношуються дівчата, за витрішками бігають. Я нераз своїй кажу, уважай дитино, бо не тяжко людям у зуби влізти. Але не маю з нею ніякого клопоту, послушна вдалася, за парубка робить. Нераз жаль мені, що вона і коло

худоби, нагодує, напоїть, видоїть корови, і коло свиней і коло курей, весною на полі з плугом, з боронами, а в жнива коло снопів, потім коло машини тай у хаті порасться більше як я. Я вже для неї чотири великі, вовняні ковдрі вшила, чотири великі подушки з самого гусячого пуху зробила, шмаття всілякого та полотна повну скриню пристарала. А мій старий смішком говорить, що їй коров і коней не пожалує тай кілька соточок вишолопає на віно. Тільки щоб трафився їй якийсь добрий, господарський син, не легун, не пройдисвіт. Ми так гірко бідили коли приїхали сюди. Крішки хліба не бачила я з дітьми ціле перше літо, а тепер, дякувати Богу, є що дітям дати і собі лишити.

Отак-то матері добром своїм, серцем своїм, дітям своїм нову постіль стелять, будучність приготовляють на танці. А в інших гуртках, інші жінки, іншу розмову ведуть. Всякої говорять — хвалять, гудять, судять, парують, розлучають, женять, рішають котре котрому до-пари, бо на те танець, бо для того вони прийшли дивитися на нього, на своїх, на чужих дітей.

Он-там два знайомі нам гуртки. В одному Єлена Воркун, донька Марія з дітьми, Текля Соловій з дітьми, Софія Поштар з дітьми тай Підгірнячка до них присіла. А Єлена повну тайстру булочок, колачків, сухарчиків принесла для онуків і для чужих дітей, бо якже давати своїм, а чужим ні? А діти, ну, Зелений Понеділок не дуже зеленівся би без дітей та ще й на танці! А з ними велика розкіш! Вони собі бігають, бавляться, сміються мов дзвіночками дзвонять, а старші діти так файно танцюють. От її Корнило, хоч тиждень тому як оженився, але ще за парубка входить, а його жінка за дівчину і гуляють обоє кожний танець. А там і Підгірнячині дівчина і парубок — обоїх можна до престола в церкві вести, а там знов Воркунових братів хлопці і дівчата тай Тетянині підрустки — втіха така аж за серце ловить.

А в другому гуртку Калина Дуб сидить запишнена, коло неї Ганна Поштар, а до них присіли і Дроздиха і Волосиха і інші жінки зза потока. Кожна має когось — Калина має Єринку красульку на цілу околицю, Ганна має

свого свояка Олексу котрий з Єринкою раз-у-раз танцює, тай у Дроздиhi парубок і дівчина і у Волосихи те саме — хто знає чие чийм має бути.

Але ці два гуртки, Єленин і Калинин, не дуже сходяться, бо за віру поріжнилися. Хтось з боку прийшов і поріжнив, але танець до купи їх зводить, хоч і подалеки. Сидять окремо, але дивляться на одно і пасуть очима своїх з ким вона, чи він, танцює, з ким дружбу заводить та котре до котрого серцем липне. Втіха велика серця їх обгортає як бажана пара танцює і усміхами цілюється, хоч вони й не одної віри, але Бог один, кажуть. Надії втішні зростають, гучні весілля увижаються, але як противно, то гіркість серце наповняє, гордість їжить і на вечір сповідь приготівляє. Буде сварка, буде плач...

А тим часом молодь танцює-гуляє. Серед прогалини ослін, а на ослоні знайомі музиканти, Плешка з Никифром і ще якогось нового собі придбали з сопілочкою. Плешка грає — серце рве, а Никифір, мов би його душа в цимбалах жила і з Плешковою у скрипці шлюб узяла, ані одної нотки не пропустить — обидва на нервах молодих грають, а той із сопілочкою їм голосу додає. Грають звичайного народного танцю і закрашують його і гуцулкою і коломиїкою і козачком і циганкою і жидівкою і венгеркою — різні дрібненькі мельодії звязує та сплітає Плешка в один шнур і висукує його пальцями і смиком якомсь так чудно аж дивно стає як то він так може.

Довкола ослона мов живий вінок — хлопці з дівчатами танцюють. Дівчата декотрі простоволосі, декотрі у зелених, у синіх, у жовтих, у кольористих шовкових хустках як котрій до лица. Блюзки сині, білі, зелені, вишневі, а поміж них відбиваються до сонця вишиті рукави волічками, шовками, тхіром і лілітками і чергуються з красою коралів, намист, цятки і перлів на грудях. Черевки чорні, жовті з високими холявками з защепками посередині, з гудзиками по боках чергуються з босими ногами на зеленій траві. Розмаїтими красками грається ноша, занесена до Канади і показує ще свої дрібні пушки у вишивках, у цирьках, у мережках, у дьорданах, але вони вже меркли, блідли — нова, фабрична ноша втискається

між них. Це в дівчат, а в хлопців нова місце займає, де-не-де з індіянською прикрасою. Червоні, чорні хустки на шиї, зашморгнені перстеном на грудях; ширококрисі капелюхи, ремінці оббиті жовтими гудзиками, рукавиці цятковані, кавбойські штани, а вдобавку декотрі, що були десь трішки далі поза околицю, тютюн-багу жують. Але господарські, домашні хлопці своєю, звичайною ношею верх беруть.

Отакий-то був танець на Воркунах того Зеленого Понеділка, чотиринадцять років потім як Григорій Воркун, Тома Вакар, Степан Соловій і Павло Дуб тай Дьоргій Поштар тій околиці дали почин. Танцювала молодь, пахла мятка і васильки позатикувані жінками, дівчатами за пояси та попричеплювані китичками на грудях. Розмаєна весна святкувала, буяла та купала молоде життя в розкішних почуваннях і приготувляла його для молодого літа під дозором батьків, материй і людей.

* * *

Та не згадувалося б цього танцю на Воркунах цього Зеленого Понеділка як би не сталася була на нім несподівана подія. Тай цю подію не згадувалося б як би вона була вийшла з самого танцю. Хтож хотів би інтересуватися парубочими та дівочими любовними примхами? Їх між молодю всюди повно було, е і буде так довго, ну, як довго люди будуть жити на землі. Звичайні вони собі, але ця була така, що довго нишком варилася, майже цілу громаду скоботала, а вкінці вибухла. Вибухла несподівано.

В тих часах танець на Воркунах відбувався по старому звичаю так, як відбувався в тому селі звідкіль Григорій Воркун приїхав. Справляла його молодь не для якогось зиску особистого, чи товариського, але прямо ради самого танцю. Хто танцював той платив пять, чи десять центів, на розказ старшого парубка, щоб стало музикантам заплатити. Збирати вступне від глядачів ніхто ніколи й не думав, впрочім, чим більше було їх тим кращий танець був — за громадську справу уважався. Тай тому відбувався він тільки в день, звичайно, пополудні до часу коли треба було всім іти до дому варити вечерю та робити ве-

чірну роботу в господарстві. Вдодатку існувало ще й те право, що на ніякі нічні гульки матері доньок не пускали і тому танець можливий був тільки в день.

Тай мав танець на Воркунах ще й свої неписані закони. Старші парубки уважали на поведення молодших, або чужих, і котрі любили показувати мухи і колотити забавою, то таких вговкували напiмненнями, а як напiмнення не помагали, то кілька полишників виключували непокірних з танцю. З таким правом прилично заховувалися парубки самі з собою і з дівчатами.

Тай для дівчат існував закон — жадна дівчина не мала права відмовитися йти танцювати з парубком котрий її кликав хібащо він був п'яний, або не поведився гарно, або якийсь незнаний-сторонський. Інакше мусіла йти, а не пішла то парубок мав право або сам, або через старшого парубка, заборонити їй публичним проголошенням танцювати з котримнебудь іншим парубком. Така заборона могла тривати тільки через один танець, або через цілі мясниці, або й через цілий рік, залежно від її поведення. Та, як би довго вона не тривала, то була вона великим пострахом для дівчат і тому дуже рідко траплялося, щоб навіть найбільш непокірна допускалася до такої заборони.

Аж цього Зеленого Понеділка, на диво всім, дослужилася такої кари Єринка Дубова. Грім із ясного неба не зробив би був стільки дива як зробив Олекса, Поштаришин свояк, забороняючи Єринці танцювати. Таж вони мали подружитися зараз по Зелених Св'ятах і про це вже всі горобці цвіркали. Навіть Калина казала, що так, Ганна Поштар потверджувала, Олекса казав, що вже музикантів згодив, тай Єринка говорила, що вже довго дівочити не буде — пахло весілля на всі боки, а тут молодий молоді танцювати заборонив. Заборонив тому, що вона відмовилася йти з ним танцювати. †

Але чому Єринка не пішла танцювати з Олексою, ніхто крім неї і навіть сам Олекса не знав. Таж він танцював із нею перший танець, танцював другий, третій, четвертий, п'ятий танцювала вона з Корнилом, шестий знов з Олексою, семий — Олекса кликав, а вона не пішла. Він спалав гнівом, став на ослін і проголосив, що забороняє їй

танцювати. Увесь танець очі витріщив. Люди з дива не могли вийти і німо водили очима то на Олексу, то на Єринку — якимись німим заколотом пахло, але ніхто не знав звідкіля він має прийти. Схопилася була Калина і починала кричати зо стиду та сорому, але Єринка прибігла і таки силою посадила її на траву. Ганна Поштар із плачем щось їй там нашіптувала, Дроздиха помагала, а цілий круг жінок іззирався, перешіптувався та перепитувався. Тим часом Єринка нашептала щось Калині у вухо, вона вспокоїлася і лютим зором кидала на гурт парубків, де стояв Олекса. При тім музиканти почали грати, почався танець, Олекса покликав Дроздичину дівчину і танцюючи, навмисне держався з надвіря танцюючого кола, щоб тим Єринці допечи.

Але Єринка, як видно було, не дбала про стид, що завдав їй Олекса. Вона, як показувалося, приготована була на таку кару і приняла Олексин засуд із твердою, гордою усмішкою.

—Що ти дівко наробила? — питала її Калина твердим шепотом і аж дрижала від злости. Вона була бліда аж синя; лютий плач боровся з нею, але гордість сліз не пускала.

— Йдіть і його запитайте, — шепнула Єринка на відповідь.

—Таж то стид, ганьба на нас, на тебе; люди ззираються як на якесь чудовище, — шептала далі Калина. — Таж то ані додому йти, ані тут сидіти, хоч бери і під землею провалися.

— Ов-ва! — сказала Єринка ніби недбало, але оглянулася довкола; люди дійсно зиралися на неї; і задумалася.

— Ти вдуріла? — шепнула Калина.

— Він вдурів, — сказала Єринка і чути було по голосі, що в неї на плач заводилося, але її гордість так, як Калинина, сліз не пускала. — Вчепився мене як реп'як і робить так, щоб я з ніким іншим не танцювала тільки з ним... Я ще з ним шлюб не брала, — додала різко.

— Тепер з ніким не будеш танцювати.

— Ов-ва! Я не дбаю.

— Люди на сміх візьмуть.

— Нехай беруть.

— Додому забираймося.

— За ніщо в світі, — сказала Єринка твердо та ще й пригніздалася сидючи на траві, доказуючи тим, що її ніяка сила звідтіль не зрушить.

Тим часом танець, поспутий несподіваною подійкою, прибирав назад веселий настрій. Плешка завзятіше грав, молодь завзятіше танцювала, а Олекса, щоб притолочити горду Єринку до самої землі, брав найвидніші її суперниці до танцю і викручувався та вихитувався з такою міною, що, мовляв, добре, що я тебе збувся — дивися скільки я інших дівчат маю! Отак проминуло кілька танців і за той час Калина успокоїлася, Єринка сиділа вже мов би вона вже подружена була, а далі й Олекса переставав уже показувати гірко-пімстиві мухи і з укритим жалем глядів зпоза плечей парубків у той бік, де сиділа Єринка. Жаль йому було дівчини, дуже жаль. Вона своєю красою побивала не тільки всіх дівчат в околиці, але й своїх сестер, покійну Ольгу тай подружену Олену. Тай вдача її була приємно-весела, Марію Воркунову нагадувала. Відколи старий Дуб вернувся зо старого краю, відтоді вона його пістункою стала. Але й до Калини уміла приголублюватися так, що цілим домом рядила. Вередливою не була, бо батько не любив такої вдачі, але її гордості та впертості границь не було. Працювала з батьком, на перекір матері, і на полі і в господарстві на перегони, а в хаті тільки такий порядок мусів бути як вона хотіла. Загально надавала вона веселий та любий, такий як вона сама, настрій цілому домові і за це її любив батько, а Калина гордилася нею мов маленька дівчинка великою лялькою. А хлопці Бог-зна звідкіль приходили до неї. Зимом то кожного вечора не обходилося щоб кілька їх не сиділо у великій хаті від вечері до пізної ночі. Заметіль, сніговії, сильні морози не спиняли їх, а літом, неділями й святами то ворота стояли відтворені навстяж, а хата була повна хлопців мов улий пчіл. Калина раділа з Єринчиної популярності, а Павло дивився поблажливим оком і таки любив хлопців за те, що поводитися тихо і прилично.

Та хто-як-хто, але Олекса, як вже говорили люди, то днував і ночував у Дуба. Був він якийсь близький свояк Ганни Поштар, сестрінець і походив, як казала сама Ганна, з дуже поважного роду по батькові. Сином багача був, але втік до Канади від старокраєвої військової служби кілька років тому. В перших роках працював при сезонних роботах на залізницях, на жнивях, але кожної зими приходив до вуйка Поштаря зимувати. Тут він скоро освоївся — гарний був хлопець на вроду, поважний і смілості йому не бракувало, і тому був пожаданим гостем у кожній хаті а спеціально де була дівчина на віддання. До тогож і Поштар дбав про нього. Вишнирив для нього у недалеких сусідстві гомштат; сканцелював якомусь гомштатникові котрий через якісь причини не міг довести його до контракту; робітників йому старав щоб землю чистили, будинки будували і незадовго Олекса вже й до роботи перестав ходити. Працював на переміну в Поштаря і на своїй фермі і Єринку собі за жінку кохав.

Та з початку, поки ще Олена Дубова не була одружена, він ніби коло неї заскакував. Тай всі згідні були бачити його одруженого з Оленою. Калина навіть його вже зятем кликала тай Олена, здавалося, прихильна була йому. Але сталася така несподіванка, якої ніхто в рахубу не брав. Воркунового брата син, Никола, котрий, здавалося, ніколи не заходив до Дубів і на Олену уваги не звертав, якось нишком і нагло так Олені голову закрутив, що на перекір Калининим протестам одружився з нею. А Олекса, не дуже побивався — Єринку він більше любив, як Олену і, на втіху Калині, не переставав ходити до Дубів. А Єринка навіть жалувала його за те, що сестра йому кривду чинила, і дуже ласкавою чинилася. Чи вона його любила, вона не могла сказати прямо та щиро. Правда, був він найгарніший зо всіх парубків — вона любила його кучеряве волосся, його шиковну постать, його поважні манери, але чомусь до серця не прилипав. З цієї причини вона з якимись тайним страхом йому слова не давала, але держала його при собі обіцянками, що поженяться з мясниця на мясниці. Така тяганина тяглася вже довше як два роки і,

тепер, цього Зеленого Понеділка, вона урвалася. Чому вона урвалася, то показалося поки ще танець скінчився.

* * *

Під вечір, як старші чоловіки простягаючись на траві повідомляли один одного, що вже час йти додому і худобу грижати, а матері дочкували ще на дівчат, щоб погуляли танець, два, та побачити котрий котру додому вестиме, з'явився мов з неба впав Андрій, парубок Томи Вакаря. Приїхав на коні і став таким несподіваним гостем, що всі, цілий танець, на нього увагу звернув. Навіть Плешка, граючи став на ноги і приглядався як Андрій коня до тополі присилював.

А Андрій, як видно було, не спішився тай не дбав про те, що на нього танець зирався. Він повільно привязав коня, поплескав його по хребті, поправив на собі одержу і пустився йти до гурту. Йому на зустріч побіг Корнило Воркунів і, витаючись з ним, зловив його по знайомости за шию, обкрутив ним і так до гурту привів. Утіхи такої приніс Андрій між хлопців мов якийсь давно невиданий, дуже бажаний гість. Приступали й господарі до нього та, витаючись, розпитували коли й як приїхав, що нового приніс і де такого гарного коня роздобув. А вже, що діялося між жінками — шепотам та допитам кінця не було. Де котрі питали Калину про нього, але вона якось так згідливо відповідала: — Таж то Вакарів бельбас, що вже кілька років хати не держиться. — Не відчувала Калина, що її Єринка, як його побачила, як його пізнала, то задрижала мов осиковий листочок і так скоренько дихала неначе десь дуже прудко бігла. Сиділа і держала твердо руку на грудях, пробуючи притишити схвилювання, що насилало їй повне лице гарячо-дівочих румянців.

Але маленькі події скоро наростали.

— А може би ти, Андрію, своїй дівчині танець замовив, — говорив жартуючи Плешка, як вже привитався з Андрієм і брався підстроїти скрипку.

— Що, думаєте, не замовлю? — сказав Андрій, всуваючи руку в кишеню. — Ось долара маєте, — додав втикаючи зелений папірець у скрипку.

— Ти не жартуєш? — питав Плешка і, здивований, жваво очима кліпав.

— Грайте! — майже крикнув Андрій гордо, — і ви всі хлопці гуляйте, — додав, махнувши рукою довкола себе.

Плешка мастив конфілією смик так якось скоро, а ще скоріше далі кліпав очима, недовіряючи чи то дійсність, чи то тільки привид. Тай парубки перекидалися допитливими поглядами -- ніхто ніколи не бачив щоб Андрій танцював, а ще більше ніхто навіть не припускав, що він має якусь вибрану дівчину. За дикого його уважали і тому цікавість зростала, аж шумилася, мов повінь. А вже коли Плешка почав грати, то стало тихо мов на добрім казаню в церкві.

Але й тут сталася маленька несподіванка. Андрій, стоячи на видному місці, бо хлопці зробили прогалину коло нього, глядів прижмурюючи очі на гурт дівчат, очевидно, шукав очима своєї дівчини. А дівчата таки навмисне, а то й зо страху, що він покличе котрусь із них, ховалися одна за одну, а сміливіші, кқтрі його знали, жартуючи, виступали наперед та ще пальцями показували на себе, мовляв, мене клич, я піду з тобою гуляти. Але він не зважав на такі запросини і, обкинувши їх невдоволеним зором, обернувся до хлопців. — Гуляйте! — сказав до них, махнувши ніяково рукою. — Я відступаю вам цей танець. —

Між хлопцями видне було невдоволення — кожний хотів бачити яку-то собі дівчину Андрій вибрав, а то скінчилося нічим. Але Плешка не переставав грати і вони, один за одним, почали кликати дівчат до танцю, щоб часу не марнувати, а тим часом Андрій стояв коло Плешки і ще глипав у бік дівчат. Дивно йому було, що дівчини, котра на його думку мусіла бути на танці, не міг знайти.

Але в тій хвилині, коли танцюристи кінчили звичайний передтанцевий прохід і мали починати танцювати, він глянув у ту сторону, де сиділи жінки, і мов попарений вискочив із кола.

— Єрина Павлова! — крикнув та ще й рукою вказав на Єринку. — Прошу до танцю!

Танець задеревів. Навіть Плешка встав і ледве кивав

смиком. Стояли всі мов приголомшені і ждали неначе на щось велике та страшне. Але не довго. Там де сиділа Єринка зчинився рух. Єринка вставала, а Калина не пускала — дерлися обидві. Але Єринка вирвалася і таки бігцем побігла до Андрія. Прибігла, сміялася і плакала, сльози котилися по лиці; вклонилася йому на знак пошани за те, що для неї танець замовив і таки сама потягнула його в ряд здивованих хлопців і дівчат.

— Грайте! Гуляйте! — крикнув Андрій аж луна лісом пішла. На це Плешка зірвався і циганського вогню добув своєю скрипкою, від якого хлопці шкварками зашкварчали — подикому почали танцювати. Трепотали, вибивали ногами мов довбнями і обертали дівчатами мов ляльками. А Плешка печінки різав, найвиших нот добирав і вогню додавав. Андрій сторцом гуляв, колихався, бо недосвідний був у танці, але за те Єринка плавала коло нього мов ланя. Вона вперезала його своєю хусткою, притягала до себе і губила на нім свої сині, великі, любі очі.

Але недовго гуляли.

— Пусти дівку! — крикнув аж посинілий від гніву Олекса, пропхавшись до Андрія.

Андрій глянув на Олексу і, не знаючи неписаних законів танцю, тільки плечима здвигнув, а Єринка зблідла.

— Пусти, кажу, дівку подоброму, — домагався в'їдливо Олекса, поступаючи за танцюючим Андрієм, а далі і музикантів задержав.

Танець задержався. Андрій стояв мов здурманів і споглядав здивовано на людей. Всі, що там були, на ноги встали. Чоловіки з одного боку, а жінки з другого лавами налягали на молодь. Калина пропхалася в середину і почала тягнути Єринку, щоб додому йшла. Єринка вчепилася Андрія і не давалася. Андрій, мимоволі, обняв її за стан і не пускав від себе. Калину лютъ заливала, а Єринка бліда, але на лиці дрижала вперта відвага — вона вовчим, лютим зором кидала на палаючого у гніві Олексу.

— Останній раз кажу тобі, пусти з рук відьму, — кричав запінений Олекса і вимахував кулаком так, що зачепив Андрія по бороді, а Єринку в груди штовхнув.

Андрій потряс головою; якийсь зловіщий усьміх блис-

нув по його лиці. Він якось так спокійно та несподівано підступив до Олекси і, як пальнув його кулаком попід бороду, Олекса згас як свічка. Парубки розступилися. Олекса лежав на землі. Ганна з плачем прибігла до нього і помагала йому встати. Калина наробила крику, дерлася з Єринкою, відтягаючи її від Андрія і, при тім, називала Андрія всім тим, що їй на язик лізло. Але Єринка держалася Андрія руками мов залізними гаками. Олекса полежав хвилинку, прочунався, схопився, відтрутив Ганну і подикому скочив на Андрія. Але Андрій прудко відтрутив Єринку, вхопив Олексу, підніс і як товкнув ним аж земля задудніла. Олекса зарув. Заносилося на завзяту бійку. Якийсь там Олексин товариш забіг із заду і тарахнув Андрія по голові. Андрій скоро оглянувся, але вже не потребував віддавати удар, бо Іван Поштар ніс напасника на плечах. Що він думав з ним робити ніхто не знав, але певні були, що він його здорового з рук не пустить. Прискочила Софія з іншими жінками і вирвала парубка з Іванових рук. Парубок почимчикував у ліс так прудко мов би за ним розшалілий бугай гонив. Хтось там Олексі ногу підставляв, але молодші чоловіки і парубки з ним порядок зробили — на бік викинули, мовляв, нехай тільки обидва бються. Народ, загально, на два гурти ділився. Одні винували Олексу за те, що дуже хотів верховодити всіми, а одні винували Андрія, бо він не повинен був наймати танець дівчині котрій танець заказаний — він закон зламав. А тим часом Олекса все нападав на Андрія, а Андрій обороняючись, якось так сміло та уміло відбивав напади, що людям сподобалася бійка. Деякі, стоячи з боку, почали Олексу на сміх брати. Це лютило Олексу до божевілля.

Нараз Єринка закричала мов би хтось її вогнем припик і при тім вихопилася і, захищаючи Андрія, стала око-в-око із розлюченим Олексою. Олекса мав у руках розігнений, звичайний кишенковий ніж. На людей страх насів. Жінки в плач, в крик: рятуйте, розтягніть, розженіть їх, бо дурні поріжуться! Але чоловіки, парубки вагалися, відступали — боялися й Андрія боронити тай Олексу вговкати. Тільки Єринка каменем стояла між запеклими суперниками.

— Мене першу трупом положиш поки до нього під-

ступиш, — сказала, гордо випростовуючись. Її уста дрижали, а груди носилися мов у розлюченої львиці.

Хвилинка страшного напруження. Десятки перестрашених очей. Увижалася червона кров, причувався жажливий, смертельний крик, рев . . .

Калина зомліла . . .

Нараз рух. Андрій блискавкою вхопив Єринку з заду попід пахи, мов пірячко, кинув її позад себе прямо в Корнилові руки, а сам якось так звинно скочив до Олекси, щз той на миг ока лежав на землі мов мертвий.

Андрій підняв із землі ніж і кинув його далеко у ліс.

Напруження між людьми потахло, легше дихати стало і всі до Андрія серцями схилилися, а Єринка йому на грудах повисла.

Олекса, прочунявшись від Андрієвих кулаків, полежав хвилинку, а далі піднявся і, здавалося, що він пічне знов на Андрія нападати, але він, на диво людям, звертівся і, випльовуючи з рота кров, мов сліпий проліз поміж жінки, а там як дирне в ліс аж ріще тріщало.

— Грайте! Гуляйте! — крикнув Андрій із застилою усмішкою на лиці, спогладаючи в сторону куди Олекса побіг. — Я за цілий танець заплачу, — додав, витягаючи з кишені жменю паперових грошей.

Та хоч Плешка пробував розюшити парубків до танцю, але йому не вдавалося — танець уже без душі був. Тай сам Андрій, постоявши кілька хвилин і, побачивши, що хлопці і дівчата якось дуже пиняво бралися до танцю, взяв Єринку попід руку, відв'язав коня і зо схиленими головами повелися всі троє з прогалини на дорогу. Всі очі танцз їх випроваджали та слали за ними рої глухо-німих питань.

РОЗДІЛ II.

Коли б узяв був бійку Андрія Вакаря з Олексою за Дубову Єринку перед такий суд, що поставив би Андрія і Олексу тільки за свідків, а за дійсними винувниками пошукав би між тими людьми котрі колибуть і нащобудь радили одного або другого, або піддавали думки поприятельски, чи навіть жартком-смішком, то прийшло б до того, що Григорій Воркун і Дьордій Поштар були б покарані за порушення публичного спокою на танці на Воркунах, такого-то року, такого-то місяця, такого-то дня, на Зелені Свята в Понеділок Зелений. Вони винні були за бійку і кінець.

Але, щоб знайти і доказати Воркунови і Поштареві вину, треба докладно знати державний розмір землі в степових провінціях Канади, до кого земля перед її заселенням належала, де хто поселився в початках заснування громади на "Воркунах" і, також, топографію околиці. І, щоб усе те ясніше було, подано при кінці мапку околиці.

Отже трішки терпеливості.

Загальний, державний розмір землі західної Канади придержується географічного розміру цілої земської кулі, себто, від меридіанів, що біжать, чи йдуть, від північного бігуна до полудневого і нагадують клепки в бочці і від рівників, що вперізують землю мов обручі.

Перший меридіан, що служить у Канаді за якор від якого розмір починається на схід і на захід, біжить із півночі на полудень десь там недалеко, де місто Вінніпег лежить, а сорок і девятий рівник від якого розмір починається на північ, є границею між Канадою і Злученими Державами. Це, розуміється, в Західній Канаді.

Далі йде, так би мовити, господарський поділ землі на тавншипи, на секції і на чвертки. Кожний тавншип шість миль довгий і шість миль широкий. Лінії, що відмежовують тавншипи зо сходу на захід називаються ренджові лінії, а ті, що відмежовують їх із полудня на північ, називаються тавншипові.

Кожний тавншип має тридцять і шість квадратних миль, або секцій. Числення секцій починається зо східно-полудневого рога на захід до шестої, потім від семої на схід до дванадцятої, потім від тринадцятої на захід до вісімнадцятої і далі так, як показує мапка. Кожна секція має шість сот сорок акрів і для потреб поселення ділиться на чотири чвертки — сто шістьдесять акрів кожна. Такий розмір землі творить із цілої західної Канади одно велике село, поділене на муніципальні і на шкільні округи. Основою муніципальної округи є девять тавншипів, а шкільної шістьнадцять секцій.

Але не вся земля західної Канади була вільна для поселення переселенців із Східної Канади, із Злучених Держав і з Європи. Поминувши ту землю, що нездатна для управи і ту, що відложена як природні парки, багато з неї було власністю Спілок. Приміром, майже половина землі на полудень від ріки Північний Саскачеван належала до Спілки Тихо - Океанської Залізниці (Canadian Pacific Railway Company), або в скороченню С. Р. Р., з чого виробилося у звичайному змислі слово “сіп’яр”. Кожна з нерівним числом секція, 1, 3, 5 . . . , в кожному тавншипі, з виїмком секції 11-ої і 29-ої, що відложені були для публичного шкільного фонду, були власністю Спілки. Одержала вона цю землю від правительства як поміч на будовання залізниці зо східної Канади на захід через рідко заселені степи і через безлюдні скалисті гори Бритійської Колюмбії до портового міста Ванкувер. Була ця залізниця, так би мовити, географічно-політична потреба злучити східну Канаду з західною, передовсім із Бритійською Колюмбією, що, в противнім разі, мала нахил злучитися зо Злученими Державами.

Такий поділ і така даровизна землі у згаданій частині краю тільки рівного числа секції, 2, 4, 6 . . . , (з виїмком цілої секції 8-ої і трох чверток із секції 26-ої, що були власністю Спілки Годсон Бей), лишалися для переселенців як вільні землі. Такий стан поділу мав добрі і злі сторони. До добрих сторін можна зачислити те, що переселенці котрі приїздили з грішми, а були це переважно американці, осідали на чвертках вільної землі, переважно на чистих,

без лісів, і при тім купували, навіть цілими секціями, сін'ярську землю і тим поширювали свої господарства на велику скалю. Тай бідніші фінансово користали з такого стану. Вони, поза свої гомштати, мали на якийсь час безплатне пасовиско для своєї худоби на сусідних сін'ярах, що, очевидно, давало їм можливість дороблятися скоріш і купувати ту саму землю на свою власність.

Користали з тих сін'ярів, зо шкільного і з Годсонбейського, Дьордій Поштар, Дуби, Воркуни, Соловій і всі інші, що поселилися в околиці. Як показує мапка, Дьордій Поштар поселився на східно-полудневій чвертці у 18-ій секції, що межувала з секціями, 7-ою і 17-ою, сін'ярськими і з 8-ою, Годсонбейською. Це межування давало йому нагоду випасати чисельну череду худоби безплатно через довгі роки. До тогож, було на тих секціях подостатком добрих сінокосів, де він прятав стиртами сіно для годівлі худоби зимою. Тай з водою не мав він клопоту, бо потік, що люди назвали "Поштарів", держався ціле літо аж під зиму. Але й зимою оставалися ще ставки з яких пила худоба воду. Таке становище сприяло йому, він багатів худобою, роками не знаючи скільки є в нього штук биків, коров та ялівнику.

Не нарікали також й Воркун з Дубом і Соловій з Вакарем. Воркун і Дуб мали під боком 21-шу сін'ярську секцію, яку уважали за свою. На своїх чвертках чистили вони землю для збіжжа, виробляли сінокоси, а на сін'ярі їх худоба паслася. Вигода була. Корови приходили до телят та до видюю тільки до воріт, а на землю своїх господарів навіть ногою не ступали хіба зимою до стайні заходили, як морози великі були. А бики то на чужім родилися, на чужім росли і з чужого їх продавали. Так саме і Вакар не мав кривди. Користувався він 21-ою секцією тай 29-та, шкільна, була під боком. Але ця не була така вигідна як 21-ша, бо там води не було. Василь Дуб користав із секції 17-ої, тільки для Соловія була невигода. Мав він пасовиско на секціях 19-ій і 29-ій. Та хоч там була добра паша, але води не було. Земля на північний захід від нього здіймалася, ліс рідшав і загально піщиною заносило. Був там маленький потічок, що вертів собою десь там із сусідного

тавншипу через ріг 30-ої секції, забігав у 19-ту, потім біг майже навкоси Соловієвої чвертки, забігав у шкільну секцію, а потім через Вакареву фарму кінчив свою маршруту у Вакаревім ставі. Але цей потічок не був багатий на воду. Бурчав він ніби на весні коли сніги топилися, але десь коло Петра тільки маленькі та міленькі калабачки з нього лишалися. А де нема подостатком води там і худоби багато не можна держати. Напоїти кількадесять штук із криниці, черпаючи воду хочби навіть і журавлем, не було приємно. З цієї причини Соловій не мав такого щастя як мали його сусіди.

Але, як би воно не було, дороблявся Соловій поволіше від своїх сусідів і цілий поділ землі так, як він був, за добро уважався. Мав він хибу тільки в тім, що тільки половина землі оброблялася, шкільні округи були дуже ріденькі з населенням, трудно було вдержувати школи тай доріг добрих годі було зробити. За-мало було рук як було б тоді, коли б на кожній секції в тавншипі поселилися чотири родини. В такому разі шкільна округа мала б 64-ри родині, а не тільки 32. В додатку до цього ще й соціяльне життя терпіло пізніше. Погоня купувати сів'ярі наробила не мало ненависти між сусідами. Та не тільки ненависти але й бійку заводила, навіть таку, як ото на танці на Воркунах, Зеленого Понеділка

* * *

Але як прийшло до тої погоні купувати сів'ярі, то дуже гарно розповідав про те пізніше, вже на старости, Григорій Воркун. Він памятав як вона почалася, бо був першим із тих у своїй околиці, котрого вона здорово впекала, а далі памятав як вона перевертала громаду ніби з бідної на багацьку в якій сусід на сусіда не дуже добрим оком дивився.

— Добро було з початку, як ми сюди приїхали, — говорив нераз Воркун побожно. — Бідні ми були, але любилися, ділилися тим хто що мав, помагали одні одним і так поволеньки дороблялися маєтку. Худібка паслася на сів'ярах, на шкільнім, на Годсонбейськім, підбіровувала нас, а ми тимчасом на своїх гомштатах землю до сонця

втворяли, щоб хліб родила. Отак рік за роком ми спокійненько жили і нікому навіть і на думку не приходило, що ми за кілька років будемо за чужу землю сусідську сварку заводити.

— Та воно йшло до того подалеки, крадьки. З початку в кожного з нас не було багато худоби — от по кілька хвостів держалося. Тай трава була колись! Буйна та висока, на половину з горішиною, хребти худобі вкривала. Худібка пасла, плодилася на її рахунок, бо було що літом пасти і що зимою їсти. Соломів у нас не було багато; на сіно зимою худоба звисала. А сіна ми мали на своїх фармах доволі — ставало нам.

— Але рік за роком худібки приростало, а сіна меншали. Почалося це з того як ми почали вогні пускати, щоб ліс горів, щоб більше землі було на збіжжа. Ліси горіли, кипіли і вогкість із землі висисали. За ними поволеньки зникали потічки, ставки, а за ставками трава ниділа. Де вогонь раз перейшов там уже кілька років не горішок із травою, але якесь червоне зілля росло без ніякого пожитку. Сіна нам стало не ставати і ми почали заглядати за ним у чужі землі. Прочищували долинки, спускали воду, рівняли і, як котрий із нас прочистив собі сінокос і зібрав із нього раз сіно, то вже його за свого уважав. Тай ніхто не оспорював, тільки кожний нишком забігав усе далі й далі, займав долинку за долинкою і пробував найбільше сінокосів собі придбати.

— Але така займанщина не могла довго тривати, бо худібки далі прибувало, а землі ні на цаль не приростало. Надходила між нас нишком така собі, наша багацька скрута, щось ніби таке, розпочали ми багатство, місили його, але не могли скінчити, бо вже нам Канади не ставало. Почали ми за сіном вганяти аж поза Вакарів став, косили на перегони, але й звідтіль нас люди скоро вигнали.

— Та, сказати святу правду, не було коло нас аж так прикро як говориться. Нам не конче треба було вганяти за сіном Бог-зна куди. Була-росла ще трава й на наших фармах і на сіп'ярах, але треба було до неї більше праці доложити. Місцями треба було воду весною затамувати, щоб не збігала скоро і сінокосів скоро не висушувала, тай

треба було більше лозових корчів викорчувати, щоб старі сінокоси поширити і нових придбати, а то треба було також деякі, добре-видатні загородити, щоб худоба не толочила сінокос весною і було б нам сіна ставало. А то ми о-так, куди гладко косарками йшли, де тільки буйна трава була, а малу лишали. До тогож ми не мали міри. Косили по захланному аби багато було. І лишалося щороку сіна стиртами. Дощі літом падали, воно замокало, тухло, гнило, а ми й уваги не звертали. Старе воно, гниле — ми нового напручемо так багато аж лишиться. Не мали ми тата такого, якогось мощного та розумного, щоб нам розуму був нагнав, як не словом добрим то буком.

— А то таки здався би був такий тато — добра багато був би він нам вчинив. Бо ніде правди діти, худібка наша малощо нас коштувала, от тільки те, що сіна для неї прятали і зимою сіном годували і також зимою мусіли кадки в леді на ставках прорубувати, щоб її напоїти, а більше нічого. Податку за сін'ярі ми не платили, ренту у нас ніхто не домагався, обгороджі не треба було, тільки нам розуму бракувало. З ним ми могли ще довгі роки таким коштом худібку плодити та годувати.

— Не йшло воно так скоро як говориться — роками те діялося. А тим часом у нас діти підростали, сини росли, треба їм було землицьки старати. Гомштатів уже не було близенько. За ними треба було їхати двадцять, тридцять миль, десь там аж за ріку, а то далеко, страшно далеко. Нам старим не було страшно з Європи сюди приїхати, тисячі миль, через гори, через море, а своїх синів ми не хотіли вже далеко від дому пустити, тридцять чи сорок миль на гомштат. Коло себе ми хотіли їх посадити і для цього ми почали прижмуреним оком, крадьки, на сін'ярики дивитися. Дивилися і міркували який найліпший, щоб і сіно було, і під ріллю багатий.

— Але якось ми вагалися на початку — вичикували, не купували, мов навмисне, щоб хтось інший започаткував, хоч у інших околицях люди давніше вже сін'ярі порозхачували. І діждалися, несподівано діждалися — Андрій Вакарів те велебне діло розпочав. І розпочав так прикро, що пів 21-ої секційки нараз купив і мене та Павла Дуба

мов би буком по голові шарнув. Пасовиско нам із під носа вирвав. Ми обидва з Павлом на ті дві чверточки зуби були закусили, я для Корнила, а Павло для Осипа. Не спішилися ми з купівлею, бо не було там таких сусідів, щоб нам у дорогу залізли, а про Вакаря — він нам і на думку ніколи не приходив. Він своїй фармі не міг ради дати, а не сип'ярі купувати. А тим часом ми обидва тільки очі витріщили — Андрій купив.

— Андрій купив і вогонь розпалив — розхапили люди сип'ярі і Годсонбейське мов свячену воду з бочки. Один на перед другого пер і купував чи треба йому було чи ні, щоб тільки сусід, або хтось інший не купив. З початку, Андрій купив землю по три долари за акер, але як почалася погоня, Спілка піднесла ціну до шість, а скорд й до дванадцять доларів. Та це не спиняло людей, бо не треба було великої готівки на купно. Сто доларів вистарчало на завдаток, а решту давала Спілка на сплати на десять, або на двадцять років, як хто хотів. Тай угода була така, що довгу не можна було заплатити скоріш, тільки такими ратами і так довго як зазначувала перша угода. Такою угодою Спілка гроші плодила для себе — десятий процент брала від довгу.

— І запряглися люди. Платили батьки, платили сини тай де-не-де ще й онуки доплачували, бо не кожного року можна було заплатити рату з процентом. Не кожному худоба велася, тай її менше держали, бо вже не було де великі череди випасати. Через це з довгами затягалися.

— Отак-то люди за кілька років сип'ярі розкупили, позагороджували їх і з нової Канади стару зробили. Великі череди худоби змаліли, але за те більше збіжжа родилося. Але ворожнечі такої насіяли, скільки ненависти насадили, що й для правнуків лишилося.

РОЗДІЛ III.

Андрій Вакар був дивом коли був малим хлопцем, а потім став більшим дивом як на парубка виріс. Тай пізніше також дива з себе не скидав — все виробляв щось такого чим людей дивував. Мав він у собі якусь таку силу, що несподівано дива виробляла.

Як вже читачі знають із першої частини нашої повісті, Андрій приїхав до Канади малим хлопчиною з батьком, Томом Вакарем. З початку, коли громада була маленька і він невеличким тай коли ще був вдома Воркунів Павло, то видно його було в товаристві хлопців і в Воркуна, і в Дуба, але коли Воркунів зять, Вм. Пикл, забрав Павла до містечка, від тоді Андрія мало хто бачив між хлопцями. Правда, ходив він час від часу до школи ще за Гудвина, а потім і за інших учителів, що вчили школу чотири, або пять місяців літом, тай кожної осені коло машини робив, але ніхто на нього ніякої уваги не звертав — незavidний був хлопець, нічим не відзначався, от хіба тим, що дуже несміливий був.

І ріс цей Андрій, як казала Текля Соловій, якось так, позакутках. Ніхто ним не інтересувався, а він, мов навмисне, від людей ховався. Близькі сусіди знали, що він десь існує, не пропав, тай не вмер, бо похорону не було, а подальші знайомі і ті, котрі поселилися в околиці пізніше, не видали й не чували про нього. Тай вдома був він щось таке, як п'яте колесо у возі. Від малого, а потім як вже й підростав, не мав він потіхи з чогось нового, з одержі, чи зо шмаття, щоб йому купили. Старе доношував — батьківські штани на шнурках замість шлейків, сорочки, що сліпі були на ріжні кольори і це було все, що захищало його кругловату, хлопячу постать від природних елементів літом, бо голова капелюха, а ноги черевиків не знали. Так літом, а зимою він сам собі умів одєжу справляти. Шкіра зо здохлої худобини служила йому за ходаки та за холяви, що сягали йому вище колін; в них добре було сні-

гами бродити, а шкірки з заяців мали вище призначення. Ними він виложував із середини і ходаки і холяви і штани і сорочку і рукавиці і шапку ними підшивав. Поверх того всього вбирав старий мамин кожух, підперізував старим поясом, шию завязував поверх кожуха старою хусткою і так на двір виходив навіть у найлютіші морози.

Коло хати, на подвір'ю він майже нічого не робив — батько з Софією доглядали господарку, а він лісом блукав. Тай ніхто не перечив йому. Наставляв малі капкани та дротяні сильця і ловив водяних щурів, ласиць, куниць, вивірок тай бобрів не стидався, а заяців то коло стирт сіна в койці ловив. Здіймав із того всього, що ловилося, шкірки, приносив додому, натягав на дощинки, вишкрабував лій, сушив, а висушені давав мамі — старий Вакар їх за крам до хати в Поштаревім склепі вимінював. Любив він такі лови і, як вийде було ранісенько з хати, то прийде як світло світили. Ніколи ніхто не чув щоб він нарікав на когось, або на щось і приймав усе, добре й зле зо звичайною в йому мовчанкою. Тільки з їдою було трішки клопоту. Тетяна вмовляла його щоб їв усе, що вона варила, а він противився і їв тільки мясо й хліб. Говорив, що від капусти і бараболь тяжко йому було бродити снігами, а від мяса, спеціально від заячого, якого він з'їдав жарене з двох, а то й трох заяців нараз, міг легко з дикими козами перебігатися. Цілими днями голоду не відчував.

Так зимою, а літом ліс раєм для нього був. Коли вже не було роботи вдома, на полі й у городі, то він днував і ночував у лісі. Знав кожну долинку, кожний яроч, кожний горбок не тільки на Вакаревій фермі, але й на фермах довкола Вокаревого ставу. Знав де були ведмедячі леговища, де були нори каютів, де олені воду пили і де дикі коти гнізда мали. Тут він ніколи не почувався самотнім; відчував, що з кожного боку, коли він ішов знайомими стежками, якась дика звірина за ним із хащі, із лому, або зо своєї нори очима стежила. Якусь солодку потіху мав від такого відчужання і та солодість у ліс його тягнула, у лісі держала.

Отак ріс Андрій у лісі без людських очей. І можливо прожив би був цілий свій вік отак, подикому, як би не

зимівники. А зимівниками назвали люди отих, таких, як був Олекса, свояк Поштаришин. Літом вони працювали десь при роботах, а на зиму роз'їздилися по фармах до родини, чи до односельчан, чи до знайомих і дешево зиму перебували. Один із них у Вакаря зиму перебував і на весні, зараз по Великодні, до роботи йшов і Андрія йти підмовив. †

Пішов Андрій, пропав Андрій — довго він не давав про себе чутки. Аж десь при кінці третього року перед Великоднем додому приїхав, ніби на свята. І приїхав не той Андрій, що прїхав. За три роки часу зісунув він із себе усе те, що робило його незavidним і вбрався у такого парубка, що всі очі до себе притягав. До тогож він у смілість десь убрів і мови десь набув, легінь такий хоч до серця приложи.

В четвер перед Великоднем приїхав, десь перед полуднем і собою у батькову хату світлий Великдень уніс. Тетяна на першу піч пасок тісто місила і, як його вздріла, мало не зомліла із дива та втіхи. І як була з руками від тіста так до нього прибігла, за шию зловила, щоб його голову до грудей своїх пригорнути. Сліз таких із утіхи та радості, що на два сумні плачі стало би. А він якось так покірно голову схилив і мамину руку до уст своїх тулив, цілував. А старий Вакар як стояв коло стола так і скамянів. Син, не син, Андрій, не Андрій — бився старий думками, недовіряв, чи то сон, чи то привид, чи то дійсність. І таки не хотів вірити старий, що Андрій його син навіть і тоді коли Андрій приступив до нього і руку простягнув щоб привитатися. Він змішався, здіймив шапку; дров перед хвилею вніс до хати і вже мав виходити коли Андрій увійшов; і якось непевно синову руку на привіт узяв. Хотів щось сказати, запитати, але вагався, бо “ти” й “ви” билися між собою. Не знав старий як до сина віднести — пана перед собою бачив.

Але Андрій не зважав на батькову дивоту. Він поцілував його руку і, роздягаючись розпитував як вдома все ведеться, скільки худоби приросло, як Софії, сестрі, живеться з Іваном Поштарем, а тим часом Тетяна якусь там їду лагодила, щоб сина погостити. Ходила, лагодила і аж

палала з радості та з утіхи і з тої радості забувала що робить. От іде за чим, чи робить що і не стямиться як вже стоїть із сіяючим лицем та з побожною матірною усмішкою на Андрія глядить. Свічки засвітила б та наліпила б коло нього, мов коло святого, коли б сидів був тихо під образами.

Але Андрій не сидів тихо. Він узяв свої валізки, вийшов до комори, зміняв одягу, з'їв трохи того, що Тетяна приготвила і на двір вийшов — у ліс його тягнуло, з лісом привитатися йому бажалося. Але завважав, що батько в шпихлірі міхи збіжжем насипав і він туди подався.

— Дерті треба свиням і коням зробити, — відповідав старий Вакар, Андрієви на питання на що він мішки збіжжем наповняє. — Цілих два тижні в млині зсидів поки моя черга прийшла десять міхів пшениці змолоти. Не міг скорше, бо завізно. Людей ізза ріки наїхало, спішаться, поки ще лід держить, і треба було ждати на чергу. Вчора приїхав, а тим часом нам дерть вийшла і дров сухих, лозових, нема нарубаних паски печи. Мама одні сьогодні пече, а в суботу другі буде печи, бо одної печі нам не стає. А дров і дерти треба сьогодні пристарати, бо завтра Велика Пятниця, а в суботу іншої роботи буде багато.

Вислухав Андрій батькову мову, подумав, глянув на ліс у той бік до ставу і змінив думку. — В кого ж ви дерть робите? — запитав, йдучи до шпихліра.

— А в кого ж як не в Воркуна, — сказав Вакар, ще й головою кивнув у той бік, де Воркун мешкав. — Павло новий дертак йому привіз і так приспособив, що дерть сама у міхи сиплеться; не треба насипати.

— Піду я дерть робити, а ви коло хати порайтесь, — сказав Андрій охочо і зараз таки приставив воза до дверей, висадив міхи, запряг коні і поїхав.

* * *

Воркун із стайні гній викидав як Андрій надїхав. Бачив він, що хтось там коло воріт возом став і відчиняв ворота, але не приглядався хто то був. Впрочім він уже навіть і не інтересувався тими що приїздили робити дерть,

або до олійниці. Кожного дня хтось приїздив, а часом то завізно було мов у млині. А найбільше на початку пилипівки і на початку великого посту то ворота не запиралися і возів було повне подвіря, бо його дертак і олійниця були славні далше як двадцять миль довкруги. Та ще дертак був собі отак, звичайна річ, але олійниця то чудесна була. Були десь там на півночі олійниці, але ті не доказували тої доброти, що Воркунова. З неї олій завсіди був такий смачний та запашний, що на милю з нього запах заносився не робило ріжниць чи він був із соняшнику, чи з конопляного сімя. Тай було в цій перехвальці дещо й правди, бо олій із Воркунової олійниці таки смачніший був як олій із інших олійниць. А причина до цього була очевидна: Воркун знав як тісто на олій пригрівати. Він не робив так аби збутися, але пильнував щоб олій вийшов із його олійниці таким як має бути.

— Хто небудь потрафить зробити олій, як знає, що йому належиться, — говорив нераз Воркун до тих котрі приходили до нього олій робити і хвалили його. — Як хочете мати добрий олій, то висушіть насіння у печі зараз потім як хліб із неї витягните. І не давайте щоб воно остигало, бо набере вогкости, але відразу беріть у ступу, або в дертак і журбуйте. Тай потім не ставте його на вогке місце, але в гарячу піч саджайте і звідтіть беріть потроху в ступу і на муку піхайте. А муку мусите піхати так довго поки вона купи не держиться і аж потім місите її руками на тісто. Та при цім треба вважати як за-гарячу воду даєте. Як за-гаряча то тісто звурдиться і олію не видасть, а як за-зимна то не розпустить ситости і олій у макуху лишиться. Місити так довго доки олій з кулаків не виходить, крізь пальці. Тай як до олійниці везете, то обвивайте, щоб тісто не застило, щоб тепле було, бо я його хоч і розігріваю, але воно як застане то трудно маленькі ключочки розігріти. Я пробую найліпше, але то й від вас залежить чи мені вдасться. Інакше то буде він такий як олива до жнивварки, ніби масний, але смаку в нім тільки такого, що до млости приводить.

Отак Воркун навчав своїх костумерів і тому його олійниця славна була. Тай сама вона була старої моди —

таранами олій із макухів витискала. Приспособив він вар-стат із березових ковбків, скутики вижолобив, два великі тарани на погоничах прикріпив до сторцевих вертлюгів, клиннйя березові витесав та засушив — велику втіху мали люди як олій били. Дуже якомсь романтично робота йшла. Воркун гріє тісто на печі; набирає рівенько у мірку, насипає у рондиль і мішає полонником, вимішує раз-у-раз, щоб не пригоріло, бо гіркий олій буде і, коли вже з тіста олій капає, він набирає його на грубе сукно, завиває, вложує в скутики, спускає верхній набивок, вложує з боків клиннйя і радість верх бере. Яких два, три чоловіки коло одного тарана, а два, три коло другого, як розмахнуть, вертлюги як заскриплять, тарани як тарахнуть по клиннйях, а олій тільки цюр-р-р . . .

— Видає, — каже властитель тіста утішно.

— Цюркотить, мов би хтось зараз за чотири дійки корову доїв, — каже хтось інший.

— Тай пахне; смачний буде, — каже хтось.

— Бийте далі . . . .

Любили люди Воркунову романтичну олійницю і зїздилися Бог-зна звідкіль до нього олій робити. Тай дер-так у нього був добрий і скорий і одно з одним Воркун вже й не дуже приглядався людям як вони на подвіря заїздили. Так і тепер не звертав він уваги хто то ворота відчиняв.

Аж коли Андрій коло шопи заїхав, Воркун як мав на гралях гній так і став, мов би застив. Дивно йому стало чого хтось Вакаревими кіньми приїхав; якийсь ніби знайомий і незнайомий парубок . . .

— Дай Боже Добрийдень, — крикнув Андрій на привіт, побачивши Воркуна на дверях стайні і, таки в тій хвилині скочивши з воза, підходив до нього.

— Чекай-чекай-чекай! Стій там, де стоїш! — спиняв Воркун Андрія словами і рукою здалека і підходив до нього отак гейби крадьки підбігав з наміром вдарити його гральми, що волочив позад себе.

Андрій здержався і якомсь смішно приглядався Воркунові; на лиці старого не видно було ні усмішки, ні поважного привіту тільки цікава загадочність гралася з його

очима. Він підійшов ближше і десь із п'ять кроків від Андрія задержався.

— Ти, — питав Воркун уривано, опираючись на гралі, — ти, скажи правду, ти Андрій, чи не Андрій?

— А хтож я мав би бути?, — сказав Андрій, простягаючи руку.

Воркун випустив гралі з рук, підступив, зловив Андрієву руку, потрясав на привіт і при тім перехиливав голову на боки, оглядав його від ніг до голови, мов би Андрій був гарний, молодий кінь, а Воркун хотів його купити. А далі раптом потягнув до себе, зловив Андрія обома руками за плечі, потермосив і таки в тій хвилині дивився в бік хати і кричав врадуваний: — Єлено! Стара! Ану вийди та подивися, що то до нас забрило, що то до нас загостило! — і при тім підняв гралі лівою рукою, а праву всунув під Андрієву паху і тягнув його до хати.

— Чого кричиш, мов би тебе . . . — почала була Єлена сварити Воркуна за крик, ставши на порозі з руками від тіста, але, побачивши Андрія, вона змішалась і, ніби втираючи руки в запаску, почала прихапци лебедіти: — А ти як, куди, звідки . . . Андрійку, звідкіль ти тут взявся? — сказала з радости і не знала чи бігти до нього; чи просити його в хату; в голові їй помішалось, ну, не знала, що робити має.

А Воркун стояв гордо і мов би посмішкувався з Єлени, мовляв, видиш, що я тобі привів, чого я кричав.

— Та йдіть до хати, хоч там непорядок, тісто на паски тачаю, сучу, плету; сьогодні хочу спечи паску на дору, бо вона смачніша як трішки зачерствіє, — сипала Єлена словами. — А ти гралі кинь, не носи їх до хати, — посварила вона Воркуна коли він, попихаючи Андрія наперед себе у двері, йшов за ним і забувшись тягнув гралі за собою. — Чекай, чекай, най я лаву постираю, — говорила до Андрія вже в хаті, стираючи лаву коло стола. — Сідай отут і тихо сиди най надивлюся на тебе.

І дивилася Єлена на Андрія, а Воркун їй помагав — надивитися не могли, мов би Андрій був їх син. — А то вигутів! А то вибився! А то . . . а то . . . а то . . . — приговорював Воркун, не знаючи яких би то слів дібрати, щоб

Андрія змалювати. А Єлена й собі: — Таж я тебе, синку, не пізнала! Деж ти був, деж ти дівався такий довгий час? Таж ми вже тебе забувати починали!

Нагішилися Воркуни Андрієм кілька хвилин, а Воркун: — Ну, небоже, рада в раду, а до роботи таки треба братися, бо Великдень не жартує. Фірку гною маю забрати з перед стайні тай позапрятувати понадвірю, щоб Великдень гарніший був. А ти дерти хочеш зробити, знаю, бо тато вчора мені згадував, як ми з млина їхали.

— Не забудь до нас на свята вступити; буде час поговорити; Корнило приїде; він до школи забаг ходити; Павло підмовив, але на свята приїде, бо які би то свята були без нього? — наговорила Єлена Андрієви коли з хати виходив.

Та хоч Воркун мав відвезти фірку гною з перед стайні, але від Андрія не відступав вже й тоді коли дерть зробив.

— Чекай, чекай! Не рвися так скоро додому, — говорив він, коли Андрій, викинувши останній міх на віз і йшов упряж на конях поправити. — Я ще не наговорився з тобою. Дертак деркотів, мотор пахкав і не можна було поговорити як належиться. Стань, спочинь, скажи де ти так вилюднів, де ти такі мускули виложив — тверді мов кінські — щось тобі поплявдувало там, де ти був. А де ти був?

— В копальні вугля працював.

— В копальні? І ти цілий звідтіль вийшов? Таж там, кажуть, що дня по кілька забитих виносять.

— А мене, як бачите, не винесли; я сам вийшов.

— А що тебе в копальню занесло?

— Біда занесла.

— Яка біда?

— Їхали хлопці до роботи на залізницю і я з ними поїхав аж у гори. Приїхали, допитувалися, де то наша робота, але хто на час глянув то тільки очима здвигав — ніхто не міг сказати куди нам іти. Два дні просиділи ми у водозбірні, аж на третій день прийшов якийсь чоловік, вибрав з між нас наймоцніших і до роботи забрав, а нас трох осталися. Ждали ми кілька днів щоб хтось прийшов

і нас до роботи забрав, але ніхто не приходив. Ті два, що були зо мною, ходили вже по роботах, мали по кілька доларів коло себе і не дуже вбивалися за роботою, але я не мав ні цента. Два хліби і солонину, що мама впхала мені в мішок коли я йшов з дому, я скоро спрятав. Їсти хотілося, а купити хліба не було за що. Приносили хлопці щось там, що за свої гроші купували, але тим я тільки голод роздражнював.

— Одного вечора прийшли хлопці до водозбірні; вони завсіди лишали мене ніби вдома щоб я клуночків наших пильнував; і кажуть, що коли надіде тягаровий потяг і стане води набирати, то тоді вони пошукають за порожнім вагоном, всядуть і поїдуть десь там, де людей до роботи потребують у лісі. Десь вони про те розпитали, бо знали трішки англійську мову, а я німий був і мусів їх держатися.

— Надіхав потяг, задержався, хлопці в рух, бігцем побігли вздовж потягу шукати порожнього воза, а я облишився. Темно було, хоч око виколи, нічого не побачиш, тільки з одного боку потяг туманів, а з другого у ярку чути було як потік бурчав. Біг я, шпортався, чув я, що хлопці десь пошепки кликали мене, але я не міг зміркувати де вони були. А тут на моє нещастя чоловік із ліхтаркою проти мене з'явився десь звідтіля де потяг кінчився. Я настрашився та вноги назад до водозбірні і, не добігаючи до неї, зісунувся зо стежки попри насип і в корчах при-таївся.

— Потяг поїхав, а я лишився сам самісенький. Боятися я нічого не боявся тільки жаль було, що товаришів стратив. Оставатися там самому не було чого і я, навіть не заглянувши до водозбірні, але пустився йти в той бік, куди потяг поїхав.

— Йшов напомацьки, шин держався, шпортався по порогах, а на мостах то нарацьки мусів лізти, бо самі ноги між пороги пхалися. А там, здавалося мені, сухої дороги не було, тільки самі мости і над ранком, коли я прийшов до якихось чорних будинків, що бовваніли попри і понад залізницю я вже був так охляв, що вже вмерти

хотів. Сів там між якісь стовпи і нічогоїсенько мені не хотілося.

— Як задовго я там сидів, чи я спав, чи тільки дрімав, не знаю, але чую, хтось говорить коло мене. Я глянув, стоїть надомною якийсь чорний чоловік з маленькою лямпою в руці. Що він говорив я не розумів, от тільки дивився на нього мов із проґоння. Він постояв хвильку і вже таки йшов далі, але щось поміркував, вернувся і до мене по нашому заговорив.

— Не можу я тепер сказати як я втішився як почув його мову — я розплакався мов мала дитина. Взяв він мене з собою і за кілька днів я до роботи став.

Воркун вислухав Андрієву бесіду і, щоб не показати свого розжалоблення, вхопив мітлу і почав щось там замітати, а Андрій тимчасом вискочив на воза і справився їхати додому, але здержався.

— Ото з мене забудько, — сказав докірливо. — Ви мені змололи, а я вам заплатити не здогадався, — додав, впихаючи руку в кишеню.

— Та яка там плата, — відмовлявся Воркун. — Порахуємось колись інакше як треба буде. Відробиш ти, або тато.

— Я тут довго не буду, — сказав Андрій, подаючи Воркунови два зелені папірці. — Коли тільки штрайк скінчиться, то я знов іду до роботи.

— Штрайк? Що за штрайк? — питав Воркун і навіть уваги не звертав на гроші.

— Робітники штрайкують по копальнях...

— Чого штрайкують?

— Хотять більшої платні.

— Тобі кілька платили?

— Два й півдолара денно.

Воркун посвистав тоненько. — І ти також штрайкуеш? — запитав здивований.

— Мушу, бо ми всі до юнії належимо.

— По два й пів долара денно мають і хотять іще більше, — говорив Воркун сам до себе. — Це за чотири дні ціла десятка буде. А ти багато заробив? — запитав Андрія, прижмурюючи очі недовірливо.

— Небагато. Отам кілька соток зложив.

Воркун дивився на Андрія отак, мовляв, бреши, але міру знай. — А де ти ті гроші держиш? — запитав протяжно, ніби на сміх.

— В банок поставив.

— Ум-гу! В банок поставив, кажеш, — недовіряв далі Воркун. — Ану, дивися мені просто в очі, — додав тай перехилив комічно голову і заглядав у Андрієві, пробуючи пізнати чи він правду говорить.

Але Андрій не схибляв. Дивно йому було чому Воркун якось так насмішливо відноситься до нього. Щож то кілька сот доларів? Таж там, де він робить, декотрі робітники вже тисячі мають і ніхто не дивується. З такими думками він дивився на Воркуна так, мов би сердито.

— Правду кажеш, — сказав Воркун по хвилинці свого досвіду. — Гроші маєш, йди з Богом додому і зараз по великодні мене в старости шли, — говорив далі підморгуючи весело. — Найгарнішу і найбагатшу дівчину висватаю за тебе. Навіть до такої як Дубова Єринка в старости піду як хочеш.

З тим випровадив Воркун Андрія аж на дорогу, пригадав йому щоб святами не забув загостити до них і там розійшлися. Воркун побіг скоренько гній відвезти і порядок на подвірю зробити, а Андрій нагнав коні і, мимоволі, кілька разів оглянувся позад себе на полудень у той бік, де Павло Дуб мешкав.

* * *

Коли б Воркун був знав, що він своїм добродушним жартом, згадуючи Андрієві про женитьбу та про Єринку, накоїть собі самому лиха, він ні за що у світі не спиняв би був Андрія на бесіду. От був би Андрій поїхав із мливом додому, поміг би був Вакареві порядки на подвірю поробити і, можливо, поблукав би був по лісі, пересвяткував Великдень і, не маючи ніякої принади задержуватися вдома, поїхав би був до роботи, лишаючи громаду в такому спокою в якому її застав. Але він, Воркун, нехотячи і несподівано прострілив Андрія жартом, що також нехотячи

і несподівано, розроїв у йому такі думки і чуття яких він ніколи не думав і не відчував. Видно це було по його поведенню коли тільки додому приїхав.

Заточивши воза задом до дверей шпихліра, Андрій не носив міхи з дертю і не ставив на помостину щоб старий Вакар міг брати їх на плечі, нести і висипати дерть у засік, але кидав ними з воза з таким поспіхом мов би передна тічка у возі вогнем зайнялася. Вакар відступився далеко і дивився на синову роботу отак, мовляв, чи ти сину жартуєш, чи до тебе злий дух приступив.

Але Андрій не звертав уваги на здивованого батька. Він розмахнув останнім міхом з цілої сили, кинув його жов галку до середини...

— Чи ти, синку, вдурів! — закричав Вакар, повалившись разом із міхом на підлогу. — Таж ти мене так міхом увалив аж мені духи заперло, — кривдувався він подитинячи, борсаючись, пробуючи встати зпід міха.

Андрій настрахався, скочив до шпихліра, підніс батька і, заглянув, що батько, хоч і криво, усміхається, ніби з радости що такого мощного сина має, вискочив на двір і майже бігцем до хати справився.

— Гей! — кричав Вакар зо шпихліра. — Чому ж ти коней не розпряжеш? Спудяться чогобудь тай шкоди нароблять. Не знаєш, що в конях під весну обрік грає!

Вернувся Андрій, розпряг коней, завів до стайні, а звідтіль скоренько до хати побіг.

— Ти куди так скоренько приминдрюєшся? — питала запишнено Тетяна, приглядаючись як Андрій, завязував собі в дзеркало краватку, й зачісувався і приглядався собі із якимись дивним усміхом на лиці. Тетяна ніколи не бачила його щоб він глядів на себе в дзеркало, зачісувався, а про краватку то й думки ніколи не було щоб він її носив. Пригадалося їй тепер скільки то вона клопоту з ним мала коли приходилося його купати та стригти. Сама стригла отак, по овечому, коли ще був хлопцем. Брала його голову між свої коліна і стинала, як вона казала, патли, карбувала, щоб не мала в чім нендза плодитися. Потім вишуровувала милом від шмаття, вимивала, купала, давала чисту, черству сорочку і так у ліс пускала. Але як

вже він підріс, то вже Вакар стриг, а він сам мився і уважав, щоб мило в очі не залазило. Це так зимою, а літом то про миття ніхто й не згадував, бо наколи тільки лід зо ставу від берегів уступався, він уже бовтався голий у воді. Так до пізньої осені не було й дня щоб він не купався. Казав, що таки почував, як від зимної води сила в нім прибувала. І такий виріс він черствий мов би піском насипаний. А тепер Тетяна не могла надивитися, як то він зачісував буйне, густе і чорне мов бурштин волосся, що дуже пишно парувалося з білим, кавчуковим ковнірцем і з зеленою краваткою.

— Я до Поштаря, до склепу, на пошту йду, — відповів Андрій матері і глянув на неї крадьки щоб пізнати чи вона часом не підозріває його, чи не здогадується про дійсну причину чого він так нагло і несподівано забав на пошту йти.

Зібрався Андрій, виминдрився, а Тетяна його аж за ворота випровадила з любови.

* * *

Сонце мало трішки менше як чверточку неба щоб до заходу дійти коли Андрій на дорогу вийшов. Гарний, тихий передвечір був. Місяць квітень у третій своїй квартирі почорнілі купки снігу, зиму із затінків повимітував і молоденька весна вже дихати починала. Лози проти сонця у мягенькі, пухнаті котики вбиралися, а на прогалинах тут-то-там синіли вже бліді крокуси тай кульбабки свої жовтенькі личка до сонця за поцілунками наставляли. Тополі-ліс свої пупянки медовим соком насичували, а берези, мов збиточні дівчата, розпустивши віти-коси на теплих вітрів ждали. Зпід посивлого руна старої трави молода визирала тоненькими стрілками, але не дуже відважно, бо ночами ще легенькі приморозки брали.

Тай небо якесь таке привітне аж любо було глянути на нього. Ярко-чисте, сине-голубе, тільки над заходом прозорі хмарки, мов легенька розчина на паски, по ньому розтягалися. Сонце їх срібило, золотило, закрашувало всякими красками отак, як жінки свої писанки для Великодня красили.

А Андрій, як видно було, відчував отой прихід весни і красу розмальованого неба, бо йшов із настроєним розмахом, скакав через невисохлі ще на дорозі калабані мов на sprужинах і при тім вдихував жадібно молоду весну неначе вона була свіжим, теплим молоком. Почувався такий якийсь легенький від того подиху, що, здавалось йому, він не йшов землею, але ступав усе вище й вище понад ліс, у ясні облаки. Його серце від надії, що побачить Дубову Єринку, поривало його цілого до злету мов дику пташину з вірею у романтичні краї, де любов, де кохання, де втіха й радість колиски плетуть для нового життя.

— Гей, Андрійку! Ти куди так прудко чимхаєш? — крикнула несподівано Єлена Воркун, захопивши його як він її ворота минав.

Андрій задержався і почувався так, як відчувається кожний коли хтось когось збудить без потреби з першого, солодкого сну. Маленька злість завертілася в ньому і, намовляла нишком отак, махнути рукою і піти далі не відповідаючи на питання, але він скоро ту намову забув.

— До Поштаря, до склепу, на пошту йду, — прокричав він Єлені на відповідь утішний, що збудеться її так легенько брехнею як збувся своєї матері. Але...

— Візьми й наші листи як будуть, — сказала Єлена. — Тай зажди хвилинку, яець кілька тузинів дам, щоб ти мені воску та трішки шафрану за них у Поштаря взяв. Вуйко Григорій як був у місті забув купити, а Поштар не мав, як я недавно в нього була, але казав, що привезе десь цими днями. А ти не стій там, але йди і в хаті заждеш поки я яйці злагоджу; — додала вона і скоренько в хату зайшла.

Дуже сумно підходив Андрій до Воркунової хати — ніколи він такої служби не сповняв навіть для своєї матері, а тепер ті яйці, той віск, той якийсь шафран так пасували до його настрою як би хтось вічную пам'ять на весілля заспівав. Але втішило його бодай те, що Воркуна не було в хаті тай Єлена скоренько справилася зо своїм ділом. За хвилину йшов він і ніс завитий білою платиною кітлик з яйцями.

Від Воркунової хати до Дубової, як би був що до

цяля виміряв, було три чвертки милі. Сухою дорогою можна було пройти її за десять мінут, а раною весною, коли розтоплені сніги наповняли кожен долинку і води в тих долинах подавали собі дружні руки через низько підсипану дорогу, то й двадцять мінут не ставало. Дуже нерівний хід був. Раз-у-раз треба було скакати через окопи і лісом вихилася по під корчі обходити маленькі озера, а між ними, тут-і-там, перескакувати рівчаків яких не можна було обійти. Висотувала така дорога з чоловіка не тільки терпеливість, але й силу — гарячо робилося.

Гарячо й Андрієві було. Держав він за перехрестя кітлик із яйцями, хрестив ходом дорогу з одного боку на другий, шукаючи прохочих місць. Він скакав, перескакував, не зручно було з кітником; але про Єринку не переставав думати. Уявляв собі її всякими образами, але ті образи не дописували їй. Вона мусіла бути інакше від найгарніших, бо вуйко Григорій не сказав би був, що засватаю за тебе найгарнішу і найбагатшу дівчину, а навіть і Дубову Єринку як схочеш. Значить, вуйко відокремив її від усіх дівчат, навіть від найгарніших.

Йдучи, Андрій шукав у своїй пам'яті чи він знає її. Чому не знає! От вони до Канади їдуть — пам'ятає це мов у сні. Калина зо своїми дівчатами і з Єринкою на кораблі і в потягу, завжди окремо сиділа, а він із своєю матір'ю, з Семенком і з Софією сидів також окремо і кожний раз, коли він проходив попри них, Єринка вивалювала на нього свої великі очі з погордою, кривилася і язик показувала. Ой, як він ненавидів її за те! Нераз було підсідав на неї мов кіт на мишу, щоб її зловити за ті кісочки, що їй наплітали Олена і Ольга, і потермосити з цілої сили. А той, її язичок, він був би з великою насолодою вирвав із її горлого ротика. Але така лють у йому скоро гасла, він старався не глядіти в її бік і до трагедії не доходило. Пізніше він майже не бачив її, аж як школу збудували. Тай тут те саме, ті великі очі погордою та ненавістю його частували. Пам'ятає, що через них не мав охоти до школи ходити. Вони чомусь всюди його пасли. Підчас науки, коли траплялося що учитель заставляв його читати, він не зле читав поки не почув півголосних нашішок із боку де вона

сиділа. Найменша його помилка у вимові слів була для неї великою втіхою. Вона здійслювала високо руку, траскала пальчиками, щоб звернути увагу учителя, що він, Андрій, зле читає. Це його обурювало, він затинався і сідав мов німий і глухий — не хотів далі читати.

Але він не ходив довго до школи — одно літо за Гудвина, а на слідуєчє йому шкільний час уже був вийшов. Походив до сінокосів, а як перестав то вже більше не навертав у ту сторону, де школа була. Шістьнадцятій йому минало і стидався бути у тій самій класі в якій Єринка була. Від тоді забув за неї — ніколи й на думку не приходила. Аж вуйко Боркун пригадав і від разу її великі очі перед ним стали. Якесь сильне бажання в йому наростло подивитися на них, але чого й чому він не міг зміркувати, тільки відчував, що з часом вони інакшими стали.

Отак думаючи, Андрій навіть не завважав, що недалеко Дубових воріт вчинився. Задоханий був ходом, гарячо було, а вже як доходив до воріт то таки добре зіпрів, хоч і дорога попри Дубове обійстя суха була. Серце билось, щось клубком під горло підступало, він прожирав, звільняв хід і боровся з думками, чи повернути і “Добрий-день” сказати, чи проминути і тільки рукою махнути на привіт як би Єринка на подвірю була. Але останнє верх узяло. Набрав нагло недбалого настрою, мовляв, за ніким і за нічим я не дбаю і, посвистуючи, та зиркаючи крадьки на подвіря, йшов розмашистим кроком вперед.

Та, недоходячи воріт, на його свистання загавкали Дубові пси і майже в тій самій хвилині вирвалися на до-рогу і люто до Андрія присікалися. Один великий, на подобу хорта, як розігнався і прямо йому на груди скочив, а один чорний, менший від першого за ноги шарпав. Не спамятався Андрій від такого наглого, псячого нападу і, обороняючись, кітлик аж свистав у повітрі від розмаху. Але недовго. Платина чи роздерлася, чи розв'язалася — полетів кітлик аж на Дубове подвіря. Розлютило це Андрія, а псів іще гірше і бігали довкола нього мов скажені. Не стерпів Андрій і, як ухопить ломаку, як упорить хорта вздовж хребта, хорт покотився мов кітлик і так болючо, та голосно заскавулів, мов би Андрій йому всі кости потер.

— Ой забив, бігме забив! — почув Андрій голосний, сварливий голос. Він оглянувся — Калина Дуб до воріт бігла, мов зпід землі виринула і патиком вимахувала. — Ти . . . , ви . . . , ти не маєш іншої роботи та людські пси розбиваєш? — кричала вона сердито, шпортаючись словами. — Що тобі мої пси завинили? . . .

Андрій стояв і не знав що робити, чи втікати, чи . . . Калина підійшла ближче і аж розсипалася зо злости — патиком йому попід самий ніс вимахувала. — Вони ще нікого не роз'їли то й тебе були б не роздерли! — сипала вона словами.

— Нехай не скачуть до очей, — сказав Андрій потихо і при тім відчув, що в йому злість відзивалася. — А на другий раз як вони мене нападуть так, як тепер напали, то я їх постріляю! — додав з притиском і пустився йти.

— Ти? Ти моїх псів стріляти? Ти волоцюго, ти зайдо якась! Ти прийшов на наш кут не знати чого і за чим і вже до моїх псів берешся! Та я тебе як змащу цим прутом то аж закуриться за тобою, — кидала вона словами мов камінчиками, підбігаючи за Андрієм.

Андрій задержався і став з Калиною лице в лице. Вона, здається зо страху, перестала сварити. — Ви, як бачу, не пізнаєте мене, — сказав усміхаючись.

— Ти хто такий? — запитала Калина і свердлувала Андрія очима.

— Я? Я Андрій, Вакарів Андрій, не пізнаєте? — представлявся Андрій, думаючи, що на таку відповідь Калина подобріє, втішиться ним так, як Єлена Воркун, але . . .

— О-о-о! То ти той, Вакарів бельбас, що пішов був у безвісти, пропадав десь роками, а тепер вернувся людські пси бити? — розкричалася вона наново: — Я так і думала, що ти такий хтось на котрого всі пси гавкають. Мої розуміються на людях, не бійся. На добрих людей вони не гавкають, а ластяться коло них, а тебе, Вакаревого накорінка, здалека занюхали . . .

Приголомшила Калина Андрія своєю сваркою — це бер води на солом'яну ватру була її сварка для нього. Зникли, згасли, золою розплилися від неї всі ті гарні та взнеслі почування, що нароїла в йому Воркунова згадка

про Єринку. Він схилив голову, мов би до плачу, обернувся і пішов млявим ходом далі, не слухаючи як вона ще кидала за ним згїрдливими та зневажливими словами та наказувала, щоб він вернувся та забрав собі кітлик і розбиті яйця позбирав зперед її воріт. Якийсь невимовний тягар насів на нього від якого, здавалося йому, його груди спустилися вділ тай руки й ноги охляли — він навіть вже й дороги сухої не шукав, напрямці йшов.

Йдучи, Андрій відчував оте почуття нищості в якому він жив коли з хлопчини на парубка виростав, поки до роботи не пішов. Відчув його тепер різкіше і, аж тепер добре зрозумів, чому тоді для нього ліс раєм був. Він, Вакарів накорінок, від людей втікав, від Єринчиних ненависних очей, від людських призириств та насмішків із нього самого і зо всього того, що належало до його батька. Пригадував, що він не раз не признавався чий він, як хтось із чужих випадково питає. Свого батька стидався, бо він не був таким як інші батьки. Ой, як йому не раз бажалося, щоб Воркун був його батьком! Він очима їв Воркунові коні, Воркунову худобу! Таж то була велич, сила, принада для його хлопячих очей — ціла Воркунова господарка, здавалося йому, аж стогнала в якомусь зачарованому багатстві. І не раз він ліз на найвищу тополю на їх фармі і звідтіль, згори дивився на Воркунове подвіря і якусь неописану гордість почував. Кричав би був кожному незнайомому, що там вуйко Григорій Воркун мешкає, а від подвіря свого батька він у ліс утікав. Непорадною біднотою воно дихало — все було, здавалося, йому, якесь кострюбате, перекривлене, недокінчене і хата і стайня і ціле подвіря не мало найменшої принади. Їх корови були якісь каблукуваті, шуплі, руді, з маленькими вимями, з дикими очима, з жучиними рогами, а коні, що батько десь виміняв за бики, не були кіньми, але конятами з вузькими грудницями, зо стуленими до купи ногами, що себе самі копитами шпортали, а голови їх були якісь такі мов би з дерева невмілим майстром дороблені. Втікав від того всього в ліс і там свій світ творив. Там він забував за всіх, за все, що людське було.

Далі, він несподівано на заробітки поїхав. Новий світ

для нього відчинився. Трудно було з початку; світ новий, нові люди, а він лісом дихав. Але сила, що він у лісі ви-кохав придалася; між робітниками вона його наперед випихала — кожний, старий гірняк його за помічника хотів мати. Він скоро освоївся зо всіми, а з молодшими близьке товариство завів. Сильного всі люблять. А було там кілька таких котрі поза звичайну роботу в копальні різні гри строїли. Неділями прогульки горами-лісами на лещатах відбували, або на лижвах ледами ноги вправляли. Це зимою, а літом якісь гойдалки, якісь терлиці, якісь макогони залізні — на кожну кісточку якусь вправу вони мали. А борянка і на кулаки научна бійка були насолодою для нього коли він уже з ними зжився. У всьому він першим пробував бути і при тім пити не пив, курити не курив, завсіди висиплявся, по вовчому тер воловину і докохав таку силу, що аж рула з нього. Вдоволений був і навіть у гордість убирався. Грошей не розпускав, щадив, до банку давав, хоч і не мав ясної думки що з ними робитиме. От тишився, що кожного місяця його сума в банку на більшу росла.

Додому? З початку думав трішки за дім; мами жаль було; але пізніше хіба приснився в ряди-годи — сам ніколи навіть не споминав. Також з початку хотілось написати про себе, але як? Читати читав трішки; в школі в краю по українськи навчився, умів букви складати і по англійськи, але щоб листа написати то... Скоро викинув думку про писання, а пізніше й думку про дім загребував.

Так майже три роки пройшло — штрайк почався. Навкучилося сидіти без роботи тиждень, два, три, а то вже й четвертий минав. Декотрі з молодших робітників розіхалися додому, на фарми, при нагоді на Великодні свята. Скортіло й його поїхати, поглянути, показатися і показався...

* * *

В Поштаревім склепі, окрім самого Поштаря, нікого не було коли Андрій увійшов. Поштар навіть не глянув на нього — гукнув щось там ізза ляди на його "Добрий-день" і не переставав накладати на полиці пачки чаю та

якісь коробочки, що лежали виладувані на ляді. Видно було, що він недавно з міста приїхав і крам привіз.

— Ти за чим прийшов? — запитав по кількох хвилинах, не оглядаючись.

Андрій змішався — кітлик із яйцями перед очі вискочив. Приголомшила його Калина своєю сваркою так, що він забув і за яйця і за те, що за них купити мав для вуйни Єлени. Але в тім замішанню про пошту згадав.

— Листів прийшов запитати, — сказав і рад би був бути десь далеко в лісі.

— До кого? — запитав Поштар, схилившись; щось там упало було на підлогу.

— До Вакаря. —

Поштар підніс голову і глянув здивовано на Андрія. — Листів для Вакаря хочеш? — сказав і засміявся глумливо при чім взявся знов до своєї роботи. — До Вакаря хто почав листи писати? — питав насмішливо. — Таж він як дістав поштою свій контракт на ферму, то від тоді я не памятаю щоб він якісь листи діставав. Дістає раз на рік з муніципалу повідомлення кілька податку має платити, але це приходить десь серед літа, не тепер.

Андрієві гарячо робилося від Поштарєвої мови — насміх із батька полином його обливав. Щось штовхало його вибігти зо склепу і бігти не додому, але до копальні. Але якось переміг себе. — Як нема до нас, то може для вуйка Воркуна є, — сказав із притишеною злістю.

Поштар оглянувся; Андрієві слова “до нас” зацікавили його.

— Ти чий маєш бути? — запитав, покліпуючи очима так, мов би щось пригадував.

— Та я Андрій, Вакарів син, — відповів Андрій kwasно.

— О-о-о, то ти той Вакарів синок, що пропав був десь, — говорив Поштар згідливим голосом, — взявшись знов до роботи. — Замість робити вдома і помагати батькові годувати фамілію, то ти десь по світу з вошами компанію держав, а як надоїли ти додому вернувся. Знаю я таких. А тому, свому вуйкові Воркунови скажи, що я його листів не маю права давати комусь іншому тільки йому; ноги йому не повсихають як прийде за ними сам.

Андрій, вислухавши таку проповідь, готов був скочити на Поштаря і змісити кулаками на тісто, але до склепу увійшла Ганна. З пересердя, він відвернувся лицем так, щоб вона не бачила і справився був їти геть.

— Але ти Андрійку згордів так, що навіть і привітатися зо мною не хочеш,— залебеділа Ганна з жалем, подаючи Андрієві руку. — Ти думаєш, що я тебе не пізнаю, але я тебе пізнала як ти у ворота наші вхоридв, через вікно тебе заглянула. Ти в маму свою вдався з лицем і з очима; ти навіть такий хід маєш як твоя мама. Але ти й вибився! Такий нівроку як виточений. Деж ти пробував так довго і жадної вісточкн прс себе не давав? Як би ти знав стількн твоя мама наплакалася за тобою, то ти не знаю що бись зробив. Ти десь повну торбину грошей мамі привіз . . .

— Привіз мамі за обшивкою кілька міських, — бовтнув насмішливо Поштар ізза ляди.

— Де ти робив? Скажи, бо знаю, що ти не дармував. Ти мамину натуру маєш і не сидів без роботи, — говорила далі Ганна, не звертаючи уваги на Поштареву замітку про воші.

— Я в копальні вугля робив, — сказав Андрій нерадий, що Ганна його задержує.

— Ей, синку, а тебе хто туди загулив? Таж там, кажуть, смерть кожного за руку водить. Чула я тут, у склепі, як люди про те говорили.

— Я вже три роки робив і смертн не бачив.

— Та хоч добре платили?

— Два й півдолари на день.

— Файні, файні гроші, але життн миліше; я би там свою дитину не пустила за ніякі гроші . . .

— І ти за цілих три роки кожного дня по два й півдолара брав? — перебив Поштар Ганні бесіду, висуваючись ізза ляди; глумлива і недбала краска зчезли з його лица, а їх місце займила якась ніби дуже благородна цікавість. — Я так і думав, що ти дармо не став такий гордий, що навіть не привітався зо мною полюдськи, — тягнув він далі бесіду, не ждучи на Андрієву відповідь. — Та подай, подай вуйкові Дьордієві руку, — говорив при-

язно, простягаючи руку. — Я нераз розпитував про тебе . . . . але ти не тисни так, бо моя рука не чепага, — сказав нагло, вириваючи свою руку з Андрієвої. — Таж то кінь би вевкнув від твого витання, — додав ніби жартом, поглипуючи на Андрія такими очима, що, мовляв: цьому не попадайся в руки, бо зітре кости на терміть, але зараз таки почав поважно: — Я, сказати правду, нераз про тебе думав і сподівався, що ти дармо про себе чутки не давав. От, думав я собі, Андрій, хоч незавидний хлопчина, але хитрий, побачив, що коло батька нічого не висидить, пішов на зарібки і там товче, тисне, складає центи і за якийсь день приїздить додому і бесаги грошей приносить. Що, не правду я кажу? Ге-гей, ти мене не годен здурити! — лопотів словами і хихотався легенько вуйко Дьордій. — А ти не стій, але сядь отут, — додав, показуючи на бочівку з цвяхами. — А ти стара йди та запарь чаю, — сказав до Ганни. — Хоч ти сама постиш сьогодні й завтра й позавтра будеш, але я з Андрієм випили б по горнятку; ми ще обидва разом за столом не сиділи. А ти навіть не потребуеш казати мені скільки ти заробив, бо я те без твого казання знаю і навіть тобі зараз скажу, — додав із хлопячою рухливістю побіг за ляду, взяв олівець і кавальчик жовтого паперу і почав рахувати. — Кажеш, що тобі платили по два й півдолари денно, — говорив, пишучи числа і, не ждучи на відповідь, тягнув далі. — Це значить, півтретя долара на день, а за місяць приходило тобі . . . чекай, зараз тобі скажу . . . ану вгадай скільки то вийшло? — питав із сіяючим лицем. — Сімдесять і п'ять доларів вийшло, чуєш? Ти не потребуєш і слова казати. Це за місяць, а за цілий рік прийшло тобі . . .

До склепу увійшла дівчина і перебила Пошгареві рахубу — він аж зуби затиснув зо злости, а Андрій схопився з бочки мов би цвяхи на біло розжарені були.

— Єринко, ти чого так задихалася? — питала Ганна, відкраюючи ножем кавальчик воску з воскової паланички.

— Бігла й задихалася; часу нема, — відповіла Єринка, здержуючи віддих. — Воску нам не стало й на писанки і на свічки, — додала, обкидуючи крадьки Андрія очима від ніг до голови.

— Ти вже десь повні коші писанок написала, — жибоніла Ганна, згортаючи в жменя віск. — Тай треба тобі, бо парубків не обженешся в понеділок; вливати прийдуть.

— Я жадному не дамся вливати, — сказала Єринка, поправляючи на голові хустку.

— Е, чому ні, — ніби жартувала Ганна. — Олекса як прийде, то повну коновку води тобі на голову виліє; цілий тузин писанок йому даш. А Андрій, подивися, ти не пізнаєш його? Та він наш, Вакарів Андрій! Ти сама перед ним головою схилиш як вливати прийде.

— Ти дай їй там воску тай обидві забирайтеся звідсіль, — сказав Поштар, придержуючи злість. — Вашим, бабським теревеням кінця нема, — додав і сам за ляду пішов. — За кілько воску хочеш, — запитав Єринки.

— За пять, за шустку, за . . . — замішала Єринка словами, мов би Поштар її зо сну збудив.

— Е, тобі так треба воску як мені вінка на голові, — сказав Поштар, посмішкуючись. Він завважав, що Єринка губила свої очі на Андрієві; віск їй із голови вилетів. — Ну, кажи, за кілько тобі зважити?

— За шустку дайте, — сказала Єринка і, мов засомлена, дивилася на свої забруджені черевики.

— Гай, ходім ми Єринко до хати; покажу тобі яких то я писанок понаписувала, — сказала Ганна коли Поштар подав Єринці торбинку з воском.

Єринка йшла до порога зо схиленою головою, але, пустивши Ганну перед себе, вона задержалася непомітну минуточку у дверях і звідтіль стрілила в Андрія своїми очима, а при тім зловила вона його очі на своїх і там записала їх у своїм серцю.

— От добре, що та бабня вийшла, — сказав утішно Поштар. — А тепер, чекай, на чім я став, — говорив захоплено, прочитуючи духом цифри на папірчику. — Так! За місяць тобі приходило сімдесять і пять долларів, а за цілий рік мусіло тобі прийти, чекай, зараз тобі скажу . . . девять сот долларів! — аж крикнув з радости, скінчивши рахунок. — Мой! Та це гроші! І то тільки за один рік, а за три роки буде три рази більше.

— Аж так багато нема, як ви нарахували, — сказав

Андрій нерадо, рахунок його власних грошей неітересний був для нього; Єринчині допитливі очі йому бурю різних здогадів нанесли. — Ви зарахували неділі, — сказав мов би на відчіпне.

— А ти не робив неділями? — питав здивовано Поштар. — То в копальні в неділю не роблять? Шкода! Це страта, чекай, чекай, це буде . . . сто двадцять доларів на рік. Дві порядні корови купив би за них. Але менше з тим, пропало, добре, що більше не стратив.

Андрій готовий був сказати Поштареві, що він стра- тив багато більше, бо платив за харч, за помешкання, за прання, шмаття купував, ну, та розривки його коштували немало, але Поштар не допустив до такого справоздання.

— Ти Андрійку, — говорив йому притишено і огля- дався нишком, — грошики коло себе не держи, бо так можуть пропасти як дим іздиміти. Не вір сьогодні нікому, навіть рідному батькові не вір, бо гроші кортячі, спокус- ливі. Ти як би мені їх сьогодні давав, то я би сказав тобі, йди собі Андрійку геть від мене і не відберай мені сну. Правду кажу, бо як би я взяв то не спав би я ні вночі, ні вдень. Я дивуюся як ти можеш так спокійно сидіти отут з тисячами . . .

— Я з собою грошей не ношу, — засміявся Андрій.

— Не носиш? Деж ти їх держиш? Мамі дав? Чи може десь під тополю закопав? — посипав Поштар настирливо питаннями і заглядав вперто в Андрієві очі.

— Я гроші в банку держу, — сказав Андрій недбало і, як видно було, забагато вже було для нього Поштаре- вої балачки; додому хотілось іти.

— В банку? Ти держиш гроші в банку? — питав Поштар мов би сварив Андрія. — Тебе хто на таке нара- див? — Але тут задержався на хвилинку, обкрутився і вже пошепки почав. — Ти добре робиш, що у банку дер- жиш, бо тут добрі люди скоро роззичили б їх. До банку один з другим не йде зичити, бо не знає як і куди, але до тебе то серед ночі приходили б зичити. До мене приходять, хоч я й грошей не маю. От там часом сотка, дві заважа- ються в кишени, але недовго, бо зичу таким котрим таки дуже прикро. Самі вони на себе процент наложують, де-

котрі дванадцять доларів від сотки дають як передержуть її з півроку. За вигоду воно, знаєш, більше варта, але я вже привик до того щоб більше добра робити людям як собі.

Андрій недослухував Поштареві балачки; спертий на ляду, він щохвилина переступав з ноги на ногу, обертався і налягав на ляду грудьми, то знов на відворот налягав плечима; коверзав собою на всі боки. Завважав його руханку Поштар, перестав на хвилинку, але зараз таки почав балачку із іншого боку.

— Ти питав листів до Воркуна, а я отак собі, жартом сказав, що листів не передаю. Ніби право каже так само, щоб не давати, але ти візьмеш листи до Воркуна, бо я на тебе певну віру маю, що доручиш. — Кажучи це, Поштар підходив до кута, де містилася пошта і там замовк. Він довго перекидав старими листами, а вкінці вдарив себе по чолі. — О! Ото з мене забудько! Забув я, що Воркунові листи Марія взяла перед хвилиною як ти мав прийти. Був один лист від Павла, пізнаю його писання. Ти, думаю, Воркунового Павла добре пам'ятаєш. Жонатий уже і відколи перенісся зо старого міста в наше, нове, то вже добре нажився з тої машинерії, що продає. Він і землею торгує. Відвідує старого Воркуна і, здається мені, що хоче комусь продати оті три чверточки з 21-ої сип'ярьської секції, що з вашою фармою межує. Ти знаєш ті чверточки. Як би він комусь їх продав то твій тато, ну, тай ти сам тільки очі повітришуєте. А чому, то зараз тобі скажу, тільки най мапку знайду. —

Пошпортався Поштар між паперами, знайшов тавншипову мапку, розложив на ляді і почав читати мов книжку. — Бачиш? — говорив він притишено, показуючи пальцем по мапці. — Це тут ви мешкаєте, а тут Воркун, а тут Павло Дуб, а це 21-ша секційка. Як хтось купить її, а потім забіжить і купить 29-ту шкільну секцію то ви лишитесь мов миши в дірі; коровки не буде де попасти. Лишиться ще приємшина на схід від вашої фарми, але й її котрийсь із Воркунів пролигне. Зтиснуть вас люди зо всіх боків і навіть не півкнете. А того не буде як ти секретно підеш до компанії, заплатиш землю і тихо. Ти можеш робити со-

бі в копальні і тисячі збивати, а на сіп'ярі череда твоєї худоби пастисяме. Там є вода, там є сіно, там є поверх дві сотки акрів доброї землі на ріллю... Але на що я тобі все те говорю як ти все те знаєш. Ти ж у тих лісах виріс і кожну пядь землі у пам'яті носиш.

Поштар перестав на хвилинку і дивився уважно на Андрія. Далекосягла втіха росла в йому бачучи, що Андрій, обернувши мапку до себе, з правдивою пильністю приглядався їй і по квадратаках довкола батькової фарми пальцем водив.

— Правда, що не буде куди дихнути як хтось земличку для себе загорне? — сказав коли Андрій відсунув мапку і задумався. — Я не потребував тобі такого казати, бо ти сам те знаєш, але пригадав тепер, при нагоді. Знаєш, ми собі якісь свати по Софії і по Іванові і я гріх би мав як би не пригадав. А ти навіть не надумуйся довго, не зволікайся, але зараз по Великодні, як дасть Бог дочекати, йди скоренько до міста і діло зроби. Але доти держи язик за зубами і нікому ані мур! Рідному батькові ані півслова не скажи. Він тобі не допоможе, але поспути може. Знаєш, навіть стіни вуха мають і, як би хтось довідався проте, то кажу тобі, на самісенький Великдень паску коло церкви покине і побіжить завдаток дати. Не думай, що хтонебудь піде перше за порадою до тебе, або до твого батька — про це забудь. Крадьки піде, купить, а потім посмішкуватися буде, що Вакар із сином на одній чверточці ледве животіють. Ти добре розумієш, що я говорю і колись мені пбдякуеш. Тай тепер можу тобі послужити як схочеш. Я не набиваюся, але знаєш, при купівлі треба мати голову на карку — посередники можуть зловити тебе в руки і купу грошей видурити...

— В середу великодну до міста поїду — леміші в коваля лишив щоб поклепав — можеш зо мною поїхати, як схочеш, — сказав вкінці Поштáр, випроваджуючи Андрія зо skleпу. Він ще й по плечу його вдарив поприятельськи на "Дайбоже".

* * *

Андрій вийшов з Поштаревого skleпу мов з млина —

думки аж гуділи так кружляли в його голові. І всі вони на сип'ярі спинялися. Дуже інтересний для нього тепер той сип'яр став! Півсекції попри дорогу, що йде попри Дубові і Воркунові ворота, він купить . . . Чому мав би не купити? Він гроші має. Він, Вакарів бельбас, Вакарів накорінок — аж здригався від тих слів — Калині попри самі вікна оратиме землю чотирима великими кіньми такими, як вуйкові Воркунові. Навмисне вигейкуватиме, щоб вона чула, як бельбас оре . . .

Йдучи, Андрій тішився думкою, що Калині за зневагу відіститься. Йшов прудко, але нагло став мов укопаний. Калинині пси пригадалися, а з ними кітлик, яйця, віск і шафран на яву вискочили. З чим перед вуйною Єленою покажеться? Все за псами кинув! Малощо не заплакав з досади. Та воску й того якогось шафрану — пригадував, що то якісь червоні трісочки — купив би за свої гроші, але як за багато мав би купити? Вуйна дала яйці, але не казала кілька тузинів; Поштар мав порахувати і за їх ціну того краму дати, а тепер . . . ? А про кітлик що вуйні скаже?

Здурманів Андрій, міркуючи як би то з халепи вийти. Вкінці пошкрібався в потилицю і вернувся. Йшов із похиленою головою мов би шукав по землі за чимись дуже цінним, загубленим. Не спам'ятався як із Єринкою лице в лице на воротях стрінувся. Глянули одно на одного яось так дивно — вона хоч би маленький разок кліпнула. Великі сині очі з буйними рісницями так вперто, так допитливо дивились у його, що він не видержав. Схилив голову — мовчки обоє розійшлися. Він до склепу, а вона, мов би чиїхсь слідів шукала, на дорогу справилася.

За п'ять шусток воску і за п'ять того, якогось шафрану купив — сам Поштар казав, що то забагато, на кілька Великоднів стане. Але яка для нього ріжниця один, або кілька. Добре, що купив, клопоту збувся. Ще коли б так кітлик у руках з'явився, летів би додому.

Бігцем вийшов зо склепу. А Ганна з порога хати з докором кричала чому на чай не повернув перше і тепер не повертає. Але відмовився. Сонце вже таки над заходом, темно стає, а дорогою болото — Ганна повірила і не-

допрошувала. Пішов і пустився дорогою просто на північ. За одним заходом хотів до Софії вступити і до Марії за Воркуновими листами повернути.

— Чому сюди, напрямці, але навколо йдеш? Туди далше! — почув він недалекий докірливий голос. Оглянувся — Єринка зо старої, індіанської дороги крізь прогалину до нього говорила.

— До Марії, до Василя вашого, за Воркуновими листами мушу повернути, — відповів якимись таким сухим голосом, аж самому неприємно стало. І бігцем пустився йти.

— Чекай! Піду й я до Василя; до Марії орудку маю. Відкладала на завтра, але тепер піду, — говорила гей би крізь жаль, йдучи прогалинкою.

Дорога на північ від Поштаря не була ще з'орана і підсирана тільки ліс податковці прорубали. Тому вона ще лінії не держалася, але вела, як то кажуть, куди гладко було. Протовкли вже її люди возами так, що своїми коліями стару, індіанську дорогу нагадувала. І бігла вона ще поіндіанськи, бо раз ближалася дуже близенько попри самісінький дріт Поштареві огорожі, а за хвилинку перла навкоси зрубу і забігала в 17-ту сів'ярську секцію, оминаючи ставки та сінокоси. Легче було нею йти, колії сухі були, хіба десь долинками, або в лісі, де сонце не досягало, глина до ніг чеплялася. Андрій, йдучи підручною, возовою стежкою розпускав ноги з таким розгоном неначе перегони мав виграти. Він із якоюсь насолодою зиркав на Єринку як вона раз-у-раз підбігала і, що тільки зрівняється з ним і пробує крок із ним задержати, то таки в тій хвилині два, три кроки позаду лишиться. Кілька разів пробувала вона розпочати розмову, але їй невадалося, бо він збував її одним словом і ще скоріш хід розпускав. Кілька разів вона шпорталася в коріння, падала, але він у тих хвилинах тільки трішки хід задержував і оглядався чи вона встала, чи ще лежить.

Доходили до воріт Івана Поштаря. Софія воду із криниці журавлем тягла і, як побачила Андрія, ведро на верх не витягла, в криницю пустила. І поки Андрій встиг ворота відчинити, вона вже на його шиї повисла. Плакала з ра-

дості і братчиком-голубчиком називала. А Єринка, спершись на ворота, задихана й зіпріла й собі крадьки сльозу втерла. Софія обоїх до хати просила і, взявши їх попід руки, силою тягнула щоб вони подивилися на її дітей, на паски, що вона недавно з печі витягнула, та на писанки, що вона понаписувала та накрасила. Файні та ясні вони; два дні в Теклі ізсиділа, добираючи взорів і красок — сама свою роботу з радости хвалила, прихвалювала. Все в неї ясне та красне і радістю обтикане.

До хати великої завела, а там мов у покою панським. Цілий тиждень мастила, білила, мила... Підлога жовта як віск, стіни білі коверцями обстелені — один мама дала, а один сама виткала; Текля показувала, а Марія помагала. Образи квітками з паперу прибрані і сухим васильком обтикані для запаху; постіль вишиваним накривалом накрита, а на ній у вишиваних пішвах підушки, як писанки; стіл білою скатертею застелений, а на ній чотири великі, теплі ще паски і у двоїх великих мисках писанки, галунки. Краса така, такий запах пасок змішаний із запахом васильку, така радість, утіха, здавалося, що Великдень у білій як сніг сорочці вже за столом сидів. Тому вона сюди, до цього покою дітей і таки нікого не пускає, аж на Великдень пустить, свячену дору їсти.

До малої хати, до кухні зайшли. Запах свіжо-відкиненого сира, запах свіжого масла — це на Великдень, святити. Петрик, вже пять йому буде у петрівку; водить Єлисаветку по хаті, ходити вчить. Софія вхопила Єлисаветку-Суню і мало не задушила з любови і до вуйка Андрія піднесла вуйкові цьомці дати, а Петрик руки назад заложив і вуйка від ніг до голови своїм оком судив. Розумний такий — за два роки до школи ходитиме. Івана нема; поїхав за деревом; з Василем Дубом двома возами поїхали. Дерево готове, обтесане, за корову виміняв, новий шпихлір Соловій повесні збудує...

Вийшли, обоє вийшли мов зачаровані. Софія їм у душі якусь дивну радість і втіху насадила просто, щиро із серця у серця. До воріт їх випроварила і наказувала щоб святами загостили. Гніватися буде як не загостять...

Мовчки йшли — Андрій поволіше йшов, а Єринка ско-

ріше — разом ішли з похиленими головами. Сонце ізза лісу визирало мов велика Софійна паска, а по лісі сутінки закрадалися. Вечір починав легеньким холодом дихати, але приємно, дуже приємно було — у найдальшу північ хотілось іти, а тут уже Василеві ворота. Не зчулись коли півмильки пройшли.

Марія так як Софія словами розсипалася — усе своє добро показала у трох хатах. До чаю силою притягала і очима радістю обоїх обсіпала. Не злюбила, що обоє мов би себе стидалися, чужими чулися, очима не мінялися і усміхам волю не давали. У хату велику ще раз їх завела, а там перед шафою з великим дзеркалом здіймила Єринчину хустку і Єринку зачісувати стала. Зачесала, проділ рівенький зробила і у дві косі волосся сплела — розкіш-красу Єринчину перед Андрія виставила. І навмисне обертала Єринкою перед Андрієм, мовляв, бачиш, що тобі до серця може прилягти? А Андрій мов сонний — Калина йому отой взнеслий образ Єринчиних очей збила, а від того пімста в його серць зародилася.

Темніло коли з хати вийшли. Єринка стежку від Василя додому знала і вперед ішла. Не йшла, а бігла мов би від Андрія втікала. Підбігала і серцем наслухувала чи він йде, чи облишається. Раділа, як його твердий хід за собою чула інакше серце би трісло.

Недалеко Дубового подвіря Єринка так нагло задержалася, що Андрій її руками нехотячи обняв із розгону, щоб не впасти. І поки він зпам'ятався, вона так якомсь швидко обернулася в його обіймах...

— Ти не йди через наше подвіря на дорогу, але туди, направці стернею, на церкву бий, — шептала йому в саме вухо таким якимись чутливим схвильованим голосом у якому чути було й страх і плач і радість. Тай поки він зрозумів, що вона говорила, він почув як вона задрожала і впилася своїми устами в його і зараз таки відскочила і пропала в лісі.

РОЗДІЛ IV.

Великдень . . .

В суботу вечером парубки вогонь великий коло церкви розклали. Носили лом, сухе дерево і раділи як блідо-червоне полум'я в темні облаки бухало. Звичай такий їм батьки зо старого краю привезли, а вони його тут продовжали. Інтересний він. Вони ніби римських воїнів нагадували тих, котрі Христового Гробу в Єрусалимі стерегли, щоб Тіла Божого Його вірні не вкрали. Стерегли і коло вогню грілися, бо ніч холодним, похоронним рядном укрита була.

Коло півночі почали люди з'їздитися. Цілими родинами приїздили фірами і легкими возами на спружинах, що назву демократів носили. Тай дехто вже й бричкою-богою легенько прикочувався. Багаство-доробок уже на спружини людей саджав — спрацьованим кісткам належалося уже щоб їх фіри не товкли. Приїздили зблизька і здалека, навіть із тих околиць у яких священик уже паски посвятив, ще в п'ятницю, в суботу, бо годі всім із кількох парохій приїхати до церкви, на Воркуни, паски святити на самий Великдень. А цього року в церкві на Воркунах воскресна Служба Божа мала правитися. Так священик зарядив, така черга зайшла. Минулого року не було Служби тільки Утреню і свячення пасок зараз по півночі відправлено, а Служба в іншій парохії служилася. Не цілий, як казала Єлена Воркун, Великдень був, а цього року вже цілий буде. І тому багато людей з'їздилося.

Церква на Воркунах велика, нова, бо стара згоріла. Нову велику збудували, бо вже май було з чого на Божу хвалу дати. Понад ліс велику баню внесли, щоб вона всіх своїх вірних виділа. Тай Дзвінницю, як казав Воркун, на два пльонтри збудували, з круглими отворами по боках щоб ними голос чотирох дзвонів на всі сторони світа розносився. Гарна дзвінниця, гарніша церква. Пофарбована шпалвіря, а в середині великими образами та витканими у

сім нит рушниками украшена. Іконостас і райські двері — Соловій коло них цілий рік ізсидів доки їх вирізьбив. Всю красу-талан своєї душі в них уложив. Дощинки не було цілої — все, що там було, вийшло зпід його руки зарублене, покарбоване, заокруглене і завершене трираменним хрестиком. Він і малював свою роботу. Ясно вималював, красок не жалував і білих і червоних і зелених і жовтих і синіх і голубих... Здавалося, що веселка-дуга, як гримнув грім, вона зо страху пошпорталася, падала і свій горшок із фарбами на той іконостас та на ті райські двері розляла. А при тім і свічники і поставники і ліхтарі і хрести і тетрапад і престіл тими красками скупала. Тай краплі тої фарби порозліталися по стелі — як летіли, позолотіли і за зірки служити стали. Тай одвірки, тай рамці золотом обдуді були — гарно Соловій церкву вималював, за очі ловила.

Тай образами святих угодників Божих стіни вкриті були. Кожнісенька родина в громаді мала там свого святого як захитника від лежі довгої і від смерти наглої та несподіваної.

На середині церкви, з самого чубка великої купули, з трома колами свічників, павук висів. Його три брати, Воркуни, купили з обіцянкою, що кожного великого свята новими свічками його обдаровувати будуть.

Все чисто прибране було цього року на Великдень. Жінки всі рушники попрали, а дівчата під доглядом Теклі нових квітів наробили. З паперу наробили і білих і червоних і рожевих і жовтих і зелених і китицями і вінками і пелюстками, як дочого, як де треба. І всі вони на лелії та на рожі схожі тай листаті такі — багацькими руками роблені. І всюди, де неглянути, квіти й квіти і на престолі, і на свічках, і на поставниках, і на образах, і перед образами і на райських дверях...

Ту довгу пелюстку, що на райських дверях Дубова Єринка зробила. Кілька ночей не спала, квіткі такі собі біленькі, дрібненькі робила і густенько їх в пелюстку насиляла тай кожний листочок черовною цяточкою прикрасила. Це для пишности вона таку оздобу своїм квіткам дала. І таки пишно висіла її пелюстка білих кві-

ток на золотих одвірках райських дверей, так пишно, як пишно стояла сама Єринка в церкві з мамою. Її зелена з рожевими квітами шовкова хустка, її русяво-золотаве волосья пишно випущене з під хустки, її трішечки русяво-темні буйні брови, її рясні рісничі над синіми очима, її блідо-рожеві личка, її стан якийсь такий, до серця принадний — пишною писанкою вона була і сама дівчатам і церкві краси додавала. А дівчата стояли довкола неї тай дивувалися, чого вона така тиха та поважна цього Великодня зробилася — не по її натурі та тихість і та повага були. Хоч не пустою, але живою дівчиною була. Нікого не оминула щоб не глянула, не заговорила навіть у церкві не обійшлося щоб вона котрійсь не шепнула, не сказала тихцем щось. Тай Калині дивно було, що її мізинчик-дитина, Єрусська, таку м'яко-побожну міну прибрала і не тільки тепер, у церкві, але ще в Пятницю Велику і в суботу вона так гейби по святій сповіді, по гріху великим у каяття ходила. А може то від тої сварки в четвер у вечір? Вона її поматірному насварила, що вона до ночі в склепі, в Марії забарилася. Не пасує дівці ночами ходити, а ще й тепер, коли звідкись того, Вакаревого бельбаса навинуло. Непевний він, на збуя-опришка подобає, навіть пси його не люблять-кусають. Хто знає яка в ньому душа — стерегтися треба. Та всеж таки жалувала стара, що, можливо, донечці сваркою кривду вчинила і з любовістю до неї приверталась. А Єринка стояла і якось дивно на людей споглядала, когось вижидала . . .

А люди сходилися. На колінах від церковного порога до Божого Гробу йшли, а там, поцілувавши рани Христові, на бік відступалися і в мрачному світлі, у півголосній молитві потопали. Тиха, притишена святість у церкві царювала, а в тій святості голос дяків луною з бані бився-відбивався — вони, дяки, “Діяння Апостолів” на перемену читали. Всі й все святочним ожиданням дихало. Раз у рік, бодай раз у рік бажалося із земного буденного життя перенестися серцем і душею до світлих висот, до радістю вповитого воскресіння — завмерлі під вагою життя душі воскреснути хотіли. А Єринка, хоч уже й бачила таку передвоскресну сцену, але ніколи не відчувала її з таким

святим надхненням як тепер. Кожної хвилиночки сподівалася, що Андрій увійде і мамі на очах перед гробом Христа на коліна впаде, рани поцілує і помолиться буде. Сама побачить, що він не збуї, не опришок...

Але вкінці...

— Приїхав, приїхав уже! Священик приїхав! — шепіт поміж людей пішов.

— Вакарів Андрій священика привіз, — хтось там з боку шепнув.

Еринчине серце радість обхопила: Андрій священика привіз!

Народ зрушився. В церкві стиск такий зробився, аж дихати тяжко.

За кілька хвилин Плащеницю винесли; всі люди з церкви вийшли і двері замкнули.

Нема церкви, не буде, аж Христос воскресне, церкву заложить і відтворить.

До схід сонця три рази народ за Плащеницею довкола церкви йшов із свічками в руках — похорон Христа нагадував. Замість дзвонів довбеньками в суху дошку паламар викалатував — похоронний сум розносив. На третім разі обходу священик хрестом двері відтворив — Христос церкву заложив-відчинив...

Христос Воскрес! Дзвони гучно задзвонили — радість довкола розляли...

Христос Воскрес! Христос Воскрес! Христос Воскрес!
Велика радість на землі!

Церква набитіська і довкола церкви повно — не містяться люди.

Церква палає від свічок. Багато людей — багато свічок. Сніпками люди через плечі одні одним передають, там, перед вітвар.

Засвічений павук у своїм срібно-злотім і кришталевім сяйеві невидимими тасьмаами стягає, від землі відриває, вгору підносить сотки старих, молодих, діточих очей і справляє їх у таємні простори, де Господь Саваот свій престіл має.

Херувим над Царськими Вратами, обвішаний хустинами, на голові і на крилах свічки засвічені держить із

радості. Паска двері райські відтворила, а він присвічує, щоб вірні входили.

Перед образами і на поставниках снопи горючих свічок.

Христос смерть побідив, життя воскресив і воно в тім радіснім світлі обновляється.

Єринка стоїть мов зачарована. Велич свята її обхопив. Її вінок на райських одвірках у золоті купається і радість розливає, бо Андрій священника привіз. Він не збуй, не опишок! Він її обновив... В серцю гарно, в церкві гарно...

Священик у ясних ризах...

Запах кадила...

Служба Божа правиться.

Дяків зібралось — багато їх. Співають, за Соловієм підтягають і головами похитують, мовляв, у нас інакше беруть. Але співають, добре співають, ціла церква співає, святочно, протяжно...

— Христос воскрес із мертвих...

— З початку було СЛОВО...

Дзвони передзвонюють кожний стишок воскресного Євангелія. Воркун стоїть із свічкою коло вікна і дає паламареві знак коли дзвонити. Велично-дивно і чарівно виходить.

Проповідь коротка: — Христос Воскрес... Радійте! Любіться! Христос-Бог із любови до миру людського з неба зійшов, тіло людське прийняв, любови навчав, муки терпів, на хресті умер за нас грішних і третього дня воскрес. Рай нам привернув і з любови до нас до раю всіх нас кличе, багатих і бідних... Христос Воскрес! Воїстину Воскрес!

Єринка мало коли проповідей в церкві слухала, але тепер вона в ту, великодну проповідь душу свою вповила — якомсь мягенько й тепленько вона до її серця прилягала. Відчувала, що у неї якась дивна радість, дивна любов серце наповнила, любов, за яку вона готова всякі терпіння перенести, а потім...

Служба Божа від проповіді служилася без замітної перерви; народ не припадав; і, Єринка у своїй задумі зчу-

дувалася, як побачила, що вже мирування почалося, люди з церкви виходили.

На подвірю церковнім рух.

Майже довкола церкви у два ряди паски.

Паски, паски, паски . . .

Великі, менші, а всі з хрестом у колачі і сиром виповнені. Румяні, пригнічені, недогнічені, з кучерями, з хрестиками, стоять на білих рушниках, приперті до кошиків, до кобевок, до дійниць . . . А в тих кошиках, у тих кобевках, у тих дійницях і сир і будз і масло і ковбаси і солонина і шинка і писанки і галунки і яйця покроєні і цілі і хрін і чосник і паска-дора покроєна . . .

— Ніхто того всього не жадний в Канаді, — казала Єлена Воркун, — але так має бути, так звичай велить.

Коло кожної паски ціла родина стоїть і свічки засвічені держить.

З самого краю Воркунові брати з родинами, коло них Єлена Воркун і своїх приймачок і Маріїні діти пильнують чи вони поштивно стоять, чи добре свічечки держать. Воркуна нема, бо він кадило і свячену воду священникові носить, а Корнило коло процесії. Коло Єлени Марія з Василем і все щось у своїй дійниці поправляє. Коло Марії Текля Соловій і, як не поправляє волосся, або краватку свому Борисикові, то найкращі писанки перекладає краями в кошику. Коло Теклі Софія з Іваном стоїть і зпозирає чи є в кого більша і гарніша паска від її. Коло Софії Вакар з Тетяною і з дітьми, коло них Павло Дуб з Калиною, а далі паски люди й свічки . . .

Єринка стоїть між батьком і матір'ю і примеркними очима у свою свічку дивиться. Мир на її чолі трішки розплився і краси їй додав. Видний легенький сум на її лиці — тільки чула, що Андрій священника привіз, але його не бачила. Шукала його очима в церкві та не знайшла. Десь певно коло дверей у куті стояв. Зазирала за ним як з церкви виходила, але в темряві кого знайдеш? Думала, що коло пасок його загляне та й тут коло Вакаря його не було. А то так близенько він стояв би . . .

Вкінці процесія з церкви виходить.

Дзвони і голоси дяків ніч розбивають . . .

Процесія між ряди пасок входить...

На переді хрест, а по боках хреста ліхтарі. За ліхтарями хоругви, а за хоругвами стяги. Бліде світло свічок кидає слабеньке проміння на краски хреста, на позолочені і на посрібнені китиці хоругов, на золотом обведені авреолі і корони святих та на білі стяги. Картина просякає людські душі до самого дна і розмальовується такими тривалими фарбами, що життя не годно їх зтерти. Темна ніч несе її попри сотки очей як чародійну, святу тайну.

Вакарів Андрій хрест несе. Праву руку держить на хресті рівно з чолом і рівно вперед себе дивиться, мов би стидався. Це він перший раз у такій святочній параді йде — вуйко Павло йому в руки хрест дав, у гонор його вбрав. А він сам мов із мармуру витесаний. Борода трішки ветить на затиснені уста і обоє неподатнું, рішучу натуру показують. Буйне, чорне волосся вгору пнеться, але з буйності самє від себе кучерявиться і по своїй волі ділиться мов густа трава. Чорні очі під густими, багацькими бровами тиху, спокійну силу в собі держуть. Черствий на вид, але приємно-мужні риси на лиці, закрашені Тетяниним сумом, що вона на своїм лиці завсіди носила, силоміць очі дівочі до себе притягають.

Єринка як уздріла... Боже милий! Аж свічку вгору піднесла і малощо не крикнула: — Андрію! Я тут! — Серцем до нього скочила, злетіла. Всі свічки згасли, всі люди зникли, тільки сам Андрій із хрестом ішов. Не бачила як священник хрестом паски благословив, як кадилом їх кадив, як свяченою водою їх кропив. Не бачила як Олекса, йдучи попри неї, хоругов понад їх дійницю з дорою схилив і в любощах насичені усміхи до неї слав. Не чула як гримали раз-пораз замість моздирів рушниць і звіщали Канаді, ще на Воркунах паски святять.

Вкінці кілька рушниць нараз гримнуло...

Освятили!

Рух...

— Христос Воскрес! Воїстину Воскрес!

— До нас у Світлий Понеділок прийдіть

— Ви до нас у Світлий Вівторок

— Ви до нас таки тепер поверніть; вам додому дорога далека

— Ми сьогодні до вас, а ви завтра до нас цілим домом прийдіть

Цілюються, запрошуються...

А на воротях: — Ой, ми запізнали! Звечора на правці пустилися їхати тай зблудили. Чули, що десь дзвони дзвонять, але блуд нас із дороги зводив...

— Шкода! До нас повертайте, нашої дори вам уділимо...

Гасли свічки. Вози, демократи розкочувалися на всі сторони. Бігли, клекотали, святу дору, радість розвозили.

Олекса приступив до Єринки і з радости обняв і поцілував. На Великдень можна.

Але Єринка мов воскова статуя для Олекси...

Андрій пропихався з гурту — серце раділо...

Андрій взяв на руку Тетянин кошик з дорою і з цілою родиною до воріт церковних пішов, а в її бік навіть не глянув.

Холодний досвіток Єринку у дрозж кинув...

Їхала з батьком і матір'ю на демократі і відчувала як у серце зневіра закрадалася, в'їдалася, до сліз добувалася.

Нехотячи Єринка на схід глянула. Там ранок воскресав — Воскресна Неділя ясне сонце в гості запрошувала на свячене і для нього чистою мов кришталь, синьою ска-тертю стіл застеляла.

Єринці не серці відрадніше стало...

* * *

Не знати хто тому бельба... тому, кажу, Вакаревому Андрієві хреста дав нести? — говорила з початку твердо, але скоро змінила на м'яко, Калина при сніданю. — Чи то інших парубків не було? Волочився Бог знає куди по світу, а тепер, на Великдень з'явився і відразу в чоло впхався.

Єринці застив кусень паски в роті, а Павло закашляв так, як би йому кришка в дихавицю пхалася.

— Та я нічого злого не кажу, — боронилася Калина, знаючи яке значення Павлів кашель мав. — Я тільки споминаю, що через таке гніву між людьми наробляється.

Таж Воркун міг дати як не своєму Корнилові, то іншим хлопцям. Був там Олекса, був Підгірного . . .

— Говориш і сама не знаєш що, — сказав із докором Павло. — Воркун ніяких хрестів не роздавав тай хлопці не розбігалися до процесії. Їх треба силою наганяти, а хрест я сам Андрієві дав, бо він під руками був. Тай у таких річах людьми не перебирається. Всі ми перед Богом однакі.

Калина затиснула губи, а Єринка притиснулася bliще батька, помилювала його любо очима і щебетливим голо- сом почала припрошувати щоб будза брав — такий сві- жий та смачний, сам у рот лізе.

— А то в нас файно в церкві сьогодні було, — щебе- тала, пробуючи затерти неприємне вражіння, що мама збурила своєю бесідою і при тім гніздилася bliще батька. — Я ще ніколи так багато людей не бачила, тай ще не виділа, щоб наша церква так гарно сіяла як сьогодні. Той павук аж очі зривав . . .

— Через того павука сват, Дьордій Поштар, від на- шої церкви відступив, — кинула Калина словами так не- сподівано, що Павло знов іще гірше як перше закашляв. Калина замовкла, а Єринка, відчуючи, що в батькові злість вурдиться, почала словами її пригладжувати.

А така то чудна процесія була сьогодні; отак, здава- лося, що вона десь із неба, з ночі йде між ряди пасок. А той хрест, що Андрій . . . (Єринка глянула зо страхом на маму і схаменулась). Той хрест і хоругви так гарно проти світла відбивали неначе вони справді золотими та срібни- ми були . . . А то правда, що Андрій попа привіз? — за- питала і нагло рукою за уста вхопилася — перестрашила- ся, бо питання так якось нагло прийшло їй на думку і так нагло вона його сказала, що не було часу подумати про маму.

— Правда, правда доню, — потвердив Павло скоро. — Він Воркуновими кіньми привіз. То на нас двох спадало їхати, на мене і на Воркуна; ніби один із нас мав при- везти священика, а один відвезти по відправі. А то чотири- надцять миль їзди; за шість годин негоден двадцять і вісім миль зробити такими дорогами як вони тепер є. Тре-

ба було в вчора зполудня вибиратися вдорогу. А то й у нас роботи понад голову тай Воркунови не бракувало. Отак то Андрій у пригоді став. Воркун дав коні й бричку тай-го вислав, а я дам йому наші коні з демократом щоб він відвіз священика десь там, де він має вечірню правити . . .

— А священик, а Андрій . . . а священик де тепер? А Андрій коли за кіньми прийде? — покотила Єринка питаннями і схопилася зза стола до дзеркала.

— Ти не мав кого іншого наймити, але Андрія? — відізвалася Калина і якомсь дивно глянула на Єринку. — Він де навчився коні гонити? Побє їх і демократа полоमितь. Чому ти мені вчора не сказав, що ви обидва з Воркуном таке виміркували? Олексі було сказати. З ним я з Єрусєю поїхали б були на вечірню.

— Їдьте з Андрієм, як хочете; яка ріжниця? — сказав Павло, встаючи зза стола. — Я зараз накину упряж на молоді коні, поїду до Воркуна за священиком, поступлю за Андрієм і поїдете. Ви тим часом збирайтеся.

— Їдьмо мамо, — аж дзиготіла з радости Єринка, обнимаючи та цілуючи Калину.

— Куди, чим, з ким їхати? — залопотіла Калина, призираючись Єринці. — Чи ти дівко часом не вдуріла? — запитала твердо і їй самій Андрій перед очі став.

Єринка схилила голову і відступилася від Калини — сердита сама на себе була, що не могла держати спокійно тайну у своїм серцю.

— Ніхто нікуди не їде, — сказала Калина, прятаючи на столі. — В мене голова поболює. Вчора цілий день насновигалася, три дні постила, цілу ніч не спала, ледве на ногах держуся. Хоч сьогодні гріх спати, але відпочити таки треба, бо завтра приїде Осип, Олена і ще дехто; із завязаною головою не буду їх приймати. А ти також спочинь трішки, бо твої очі червоні. Надійде Олекса і підете обоє до церкви; там дівкам і парубкам місце на Великдень

Єринка не відізвалася. Вона скоренько скинула з себе святочну одежу, вбралася у буденну і вийшла допомогти батькові ранішню роботу в господарстві зробити. Ве-

ликдень, не Великдень, а їсти всьо хоче. Курята цяпкають свині квичуть, телята мекають, корови ричуть, коні тупцюють коло шпихліра — незнати кому скоріш давати. При тім вона постановила, що в неї також буде поболоувати голова, не піде з Олексою до церкви, буде сидіти вдома і ждатиме на Андрія поки не вернеться щоб йому допомогти коні розпрягти. Аж співала з радости, що така їй думка до голови прийшла. До тогож вона ще й тепер його побачить, коли відїздитиме.

Павло вже обійшов був тих пятеро коней, що в стайні під весну держав, коли Єринка вийшла. — Ти подій корови, пусти телята, а я решту сам догляну, — сказав, йдучи з ведрами до шпихліра.

— А коней чому не запрягаєте? Ви за священником, за Андрієм маєте їхати.

— Коні мусять вперед попоїсти, щоб тобі Андрія, чи то священника привезти, — сказав Павло і усміхнувся під вусом. Він знав, йому не треба було догадуватися, чому Єринка такою непосидющою зробилася — Андрій упав їй у око і спокою не давав. Та байдуже йому було, от мовляв, молоде-золоте тай із серцем таким як квіто-крилий мотиль, що на кожную гарну квітку сідає, за медом вганяє. Нехай раює — небезпеки ніякої він не вбачав для неї із боку Андрія, хоч і предчував, що, коли б вона таки на правду в йому свою душу втопила, клопотів і сварки буде повна хата — Калині голова ніколи не перестане боліти. Але він уже привик до них.

Йдучи до шпихліра, Павло згадав покійну Ольгу. Гірка згадка! Її смерть до старого краю його вигнала. Згадав Василя. Скільки то крику та плачу було — Калина Марії за невістку не хотіла. Але тепер усе забулося. Марія вже для Калини не Марія, але Марічка-невісточка, а внуки щиглики. А кільки за Олену та за Осипа сварки було поки подружилися — голова тріскала. Але минулося. Тай тепер таки без сварки минеться, бо Андрій зараз по Великодні поїде до копальні, вступиться з Єринчиних очей і спокій буде. Так Павло думав...

А Єринка вітром гонила понадвірю, навіть корови гейби дивувалися і оглядалися, як вона їх доїла, звідкіль

то в неї скільки поспіху та втіхи набралось. А коли Павло запряг коні, вона була вже готова, зібрана у святочну одезу їхати з ним до Воркуна за священником і при тім, очевидно, хотіла з Андрієм від Воркуна додому провезтись.

— Ні, доню, — сказав Павло, добродушно усміхаючись. — Ти сиди вдома коло мами. Послухай мене тепер, а я тебе колись послухаю, — додав, моргнувши оком.

Єринка, як видно було, зрозуміла батькові слова і батькову усмішку і не спиралась. Сиділа в хаті коло мами і дуже чуйно настроювала вуха чи не клекотить демократ із півночі а при тім раз-у-раз заглядала у східне вікно хати на дорогу, щоб не прогавити хвилинки коли той демократ ворота минатиме.

* * *

Але дуже багато хвилевого клопоту наніс Андрій Павлови Дубови. На його рахунок Андрій, пустившись у дорогу десь коло десятої години рано, міг легенько заїхати до тої церкви в якій священник мав правити вечірню, за три години. І там давши коням відпочати зо дві години, нагодувавши і напоївши їх, повинен був бути назад вдома непізніше як в семій годині вечером. Але так не сталося. Минула сема, ба й восьма, тай північ надійшла, а Андрія не було. Що хвилина виходив Павло на дорогу і вслухався в темну ніч чи не почує калатання демократа, але замість сподіваного калатання вили зловіщо каюти і пугукали сови. А тут ще й Калина за ним услід ходила, та все йому досолоювала.

— Видиш? Не казала я тобі, що він побє коні і демократа поломить, — торкотіла вона і моь би тішилася, що ніби то щось таке сталося як вона пророкувала. — Деж такий бельбас навчився господарити, коні гонити? В старого Вакара не навчився, бо нема коло чого. Тай таки як могло вирости з нього щось певного як він від маленьку не показував на доброго. Диким уродився, подикому ріс, потім таки цілком здичів, бо як пішов то ніхто його не бачив кілька років. Тепер вернувся на наше нещастя. —

Павло слухав, але не відзивався. Ходив, приставкував, спльовував, а при тім сам до себе говорив: — Агі! Що то могло статися? Певно попустив коням, вони спудилися чогось, розігналися, зарвали і . . .

Цілу ніч всі в хаті не спали. Павло бідкався, Калина торкотіла, а Єринка сиділа скоцюблена як стара бабка коло східного вікна і наслухала, чи демократ не клекотить. Сидів і Олекса за столом — він як прийшов перед полуднем так і додому не йшов, ніби журу помагав Дубам відбувати. Тай таки й у його серці маленька журба зродилася ще в церкві. Єринка не глянула на нього коли він їй знаки хорувгою давав, а потім, як прийшов до хати, вона не привитала його усміхом, не займала його бесідою, тільки нарікала на біль голови, але при тім зазірала раз-у-раз у дзеркало, бавилася своїм волоссям і заєдно підбігала до вікна гей би ждала-визирала когось. Він ледве витяг її при помочі Калини до церкви. Але тут вона довго не хотіла бути — казала, що від дзвонів її голова ще гірше болять. Це ніби сходилося трішки з правдою, бо хлопці, парубки, а навіть молодші чоловіки видзвонювали дзвонами аж дзвінниця гойдалася. Додому скоро пішли, а там знов дзеркало і вікно. А вже під вечір вона вже більш на воротях стояла, як у хаті коло вікна, вибігаючи на подвір'я ніби роботу вечірну робити. Не міг Олекса зміркувати, що з нею сталося. Сидів і відчував якусь невиразну тяготу у серці. Так і вечеря минула, а по вечері на всіх жура найшла тай його ще більш займила.

Над ранком пішов Павло до Воркуна радитися що робити — Андрій із кіньми пропав. Єлена в плач — їй вже таки привиділося, що Андрій забитий. Коні під весну буйні, в них, як казав Вакар, обрік грає і хто знає, що сталося. Але Воркун, хоч і здивований був, що Андрій іще не вернувся і таки в собі вину почував, бо він зарядив, що Андрій поїхав, почав розраджувати Дуба та потішати, щоб не журився, бо Андрій не є собі якийсь фіфак, але парубок на котрого можна спуститися. А те, що він припізнався, то на таке можуть бути інші причини, не якесь каліцтво, або смерть. Заждемо, — казав він, — до полудня і, як його не буде, я запряжу свої коні і поїду за ним.

— Тільки Тетяні нічого не кажіть, бо вона бідна така відразу вмере, як учує, що Андрія нема, — остерігала Єлена. — Або я сама таки зараз побіжу і скажу їй щоби не журилася та не вбивалася...

— Щоб не вмирала поки Андрій не приїде, — утикнувся Воркун у Єленину бесіду, пробуючи звести журбу на жарт. — А ви свату йдіть додому, журу викиньте з голови і лягайте спати. Андрій вас збудить як приїде.

Легче стало Павлові від такої ради, хоч і жартом була вона дана.

Але прийшло полудне — нема Андрія. До Дуба гості, діти приїхали: Осип із жінкою і тещею, Олена з чоловіком, Василь і Марія з дітьми, тай ще хтось там із сватів приїхав. Не милі Калині гості, бо кені пропали, але погостити треба. Засадила їх за стіл, бідкається, приймає, сльози втирає тай забуваючись, що Марія за столом, Воркунові дещо стрілить, Вакаря назве, а Андрій то краще йому мертвому бути ніж їй на очі показатися. А тут, мов на лихо, Воркун із Вакарем на подвіря заїхали — прийшли повідомити, що Андрія йдуть шукати.

Вийшов Павло, до хати просить. — Як буде так уже буде, але до хати зайдіть та погостіться в мене, — говорив спровола. — Година, дві вже нічого не значить у цім випадку.

Не мило було Калині гостити Воркуна й Вакаря, але засадив їх Павло за стіл то не було ради. Ідять ніби всі, але мов не своїми ротами — настрій поганий. Просиділи отак з годину, аж нараз крику такого Єринка нарбила мов на вогонь. Гості у вікна, Павло на двір, а там Андрій заїздить деморатом на подвіря кіньми обтиканий, а коні як змії. На переді трое, а Павлові поприсилувані до демократа ззаду йдуть.

Стіл гостей збувся — вони Андрія обступили. Навіть Калина вибігла і просто до коней своїх побігла поглянути чи живі, чи здорові.

— Мой! Де ти ці коні вкрав? — питав Воркун Андрія, ставши перед кіньми і очі свої на них згубив.

— Не коні, а три кобилі; на лошата купив, — сказав Андрій і зпідлоба подивився на Калину, а в думці подумав:

— Я тобі покажу, що Вакарів бельбас, накорінок, вміє. —

Розказав Андрій як йому їхалося, як кобили виторгували, перепросив Павла, що йому журби завдав і в тім самім часі скоренько розпряг кобили, зіселив їх капейстрами, вискочив на підручну і додому поїхав. В одній хвилині все сталось, а гості тільки роти порозявляли — з'явився і зчез, мов привид.

Поїхав Андрій. На трьох конях червоних поїхав, а за ним Воркун із Вакарем утіху та радість повезли. Тай у Павла Дуба в хаті журба зникла — Великдень за столом усміхався, — тільки Єринка почувалася так, як почуватється малий хлопчина котрий кудкудаче коло батька, коли батько збирається їхати кудись, коні помагає запрягати з надією, що й він поїде, а тут батько коні займив, а його лишив. На плач їй збиралось. Вона йому третю кобилу держала поки він випряг ті, що в упряжі були. Думала, що як не заговорить, то бодай ласкаво в очі подивиться. А він не то що не глянув, але ще й ланцюх якось так, позимному з її руки взяв, холодом серце обвіяв. Аж розболілася дівчина з жалю, що вона йому своє серце в долонях підносить, а він і глянути не хоче. Отак до вечора, а по вечері, лишивши Олексу з батьками, скоро спати пішла.

Але не спала — Андрій із ума не сходив. Сама себе питала, чого полюбила, чому її серце полонив. Чи вона інших хлопців не має? Та-ж сам Олекса за неї у вогонь скочити готов, а другі від її очей пняють. А він, Андрій . . .

Малим хлопцем перед нею став, а вона ще менша. Не любила його, бо він із підлоба на неї глядів. Кривилася йому і язик показувала. До школи ходили. Він із розкодовченим волоссям, кругловатий, сумний і мов німий, до нікого сам не заговорив тільки відповідав. Інакший був від всіх хлопців і завсіди, де би він не був, чи на шкільнім подвір'ю, чи в школі, він перший їй в очі впадав. Сердилася за це на нього і велику насолоду відчувала коли котрийсь із хлопців йому якісь докучливі збитки робив, або як учитель за не виповнення завдання сварив. Сердилася аж плакала коли пізніше вдома Олена й Осип її дражнили, що її свататиме Андрій, або як мама називала, бельбас Ва-

карів. Потім не бачила його часто хіба в осени коло машини. Він тілом і віком у парубки записувався, а вона вже очима хлопців міряла і вибирала, ніби на завтра, бо ще не дівочила і нераз із утіхою на нього гляділа коли снопи зо стіжка кидав, або коло стола при обіді сидів. Якусь приману в нім убачала. Тілом увитий, голова повна волосся, брови грубі, чорний, легенький мох на лиці, лице смугляво-червоне, — мужна, молода сила з нього ви- зирала. Але він завсіди позаду лишався чи на обід, чи на вечерю і, як його коло стола не було, їй щось бракувало. Вибігала на двір і сердито кликала та, наганяючи до хати, її аж руки свербіли зловити його за волосся і потермосити, або гушпанцями обладувати тільки тому, що він не такий якийсь як їй бажалося. А у Воркуна на заводинах, на Єлисаветинім весіллю, вона з іншими дівчатами його в хоромях, у потемках зловили і ніби танцювати тягли. Тоді вона його зо всіх боків общипала та за волосся на- торгала — до лютости його довела. Жаль їй було потім, бо він, вирвавшись із їх рук, втік і на весілля більше не показувався, але...

Побачила його коли мама на дорозі за пса сварила. Вона крізь вікно глянула і відразу пізнала. Серце якось так чудно забилося. До того ж мама в хату ввійшла і не переставала ляяти, а в лайці описувати які то страшні в нього очі, та який то з нього страшний збуй-опришок ви- ріс. Не видержала. Нагло їй воску та якихись красок не стало і до Поштаря, до склепу мусить побігти. Роботи та- кої в хаті і на подвір'ю, що вона з батьком і матір'ю ради не можуть дати, але воску й красок таки дуже треба. Ве- чером роботу з писанками би докінчила.

На перекір мамі побігла і, аж задихалася біжучи, щоб того опришка в склепі застати. Застала і своє серце в йому втопила — такий самісенький зробився як вона бажала щоб він був коли коло машини в них робив. Забу- ла за віск, за роботу вдома, з Ганною до хати пішла і ні- би писанки оглядала, але на вікні очі держала, щоб його не згубити коли зо склепу виходитиме.

Вийшов, серце здригнулось і пігнало її за ним у слід. Раділа думкою, що на дорозі здожене і разом із ним до-

дому йтиме. Але він вернувся — на воротах стрінулися і мало не заплакала, бо він якось зизовато на неї глянув. Ждала і зо своєю гордістю боролася. Чому вона, Єринка, має на такого Вакаревого накорінка ждати? Та-ж за нею всі хлопці гинуть! А він? Що він? Мама завсіди казала, що він і його батько наймитівське насіння. Не розуміла того, але...

Кілька разів пускалася йти ногами, але серце норувилось, а коли побачила його знов на воротах, серце гордість убило і йому на зустріч побігло. Але знов колюча тернинка — він просто на північ справився. Здавалось їй, що він навмисне в той бік звернув, щоб з нею не йти. Із жалісним докором його здержала — серця не могла вгамувати. Ішла, задихувалася, падала і сама з себе дивувалася що з нею сталося. Як би так Олекса на його місці вона крику наробила б, ані крока вперед не зробила б, а з ним нарачки лізти хотілось.

До Софії повернули. Вона не була ще в Софії від коли Софія з Іваном подружилася. Гнів іще свіжий був, бо Іван її сестру, Ольгу, в гріб загнав; так мама казала; а потім Софію собі за жінку взяв. Але гнів згас — Софіїна любов до Андрія його спалила. Аж сплалака як побачила що сестра брата так щиро з радісними сльозами цілувала. Тоді її голодне серце, до обоїх, мов голодна, маленька дитина до маминих грудей, пригорнулось. Потім до Софії в хату зайшли, а там Софія їй маленький райок показала. Як виходили з хати вона того раю, мов накрала, повне серце несла.

До Марії повернули. Знала Марію, здивується, що вона з Андрієм йде і, можливо, ще й на сміх візьме. Думала який би то викрут дати. Скаже, отак, стрінулись припадково і посусідськи разом додому йдуть. Хіба не можна? Але не треба було. Марія й сама таку думку мала тай при тім її красою перед Андрієм бавилася.

Від Марії додому не йшла, а летіла. Образ собі уявляла, що вона Андрія до їх великої хати завела, запросила і показувала геть усе так, як Софія, як Марія показувала і паски і писанки і коверці і повну постіль подушок у вишиваних пішвах, пухких ковдрів стирту і квіти всюди.

Рай показувала, але холодний, ніякий був для неї, а тепер Андрій у йому ватру розпалив. Потім до кухні його завела, посадила на лаву коло стола, він там сидів, а вона коло печі поралася. Ой, як весело! Як утішно, але...

Нагло пнем на стежці стала. Страх напав. Мама його з хати прожене!

Ой, мамо, мамо!

Рай валився, рай падав, а в тій хвилині Андрій її до грудей своїх пригорнув. Нехотячи, незручно, але пригорнув. В серцю вихор, в душі буря, на відчай пустилася і, ратуючи рай, йому в уста любов свою посадила. Бігла-полетіла від Андрія мов той павучок, що павутинкою до верхка стебелинки в полі причепиться і, вхоплений вітром, на шовковій ниточці у ясні простори летить. Де впаде — байдуже...

Задихана в хату вбігла. При світлі лямпи на мамине лице зиркнула — сердита. Тай батько трішки неласкавим зором глянув на неї — засиділась, а роботи такої! Мама сварити стала і знов Андрія збуем-опришком назвала. А вона серце в руки і виправдуватися почала і неправдою правду обороняла. Взори чудні з писанок у Ганни, у Софії, у Марії відписувала. А ті в Софії найчудніші, за серце ловили і Маріїні також. Відписати мусіла і забарилася.

До пізної ночі робила, що було в хаті великій поправляла, краси додавала. В Пятницю Велику вікно з хати на дорогу зачароване стало. Очей від нього трудно було відірвати. Ану йтиме — серце не простило б як би проочила. Але не йшов. Пополудні на горбку, на сіп'ярі крізь ліс завважала, що хтось ходив, шукав чогось. Серце перло побігти, але...

Субота велика — цілісенький день рук не зложила. Тиха радість у душі, спокійна втіха в серцю роботі давали раду аж до пізної ночі. Потім милася в галунках, чесалася, прибиралася щоб попівночі принадною писанкою до церкви йти. Там буде Андрій, там буде Великдень, там Христос воскреснути має...

Не знала Єринка чи вона спала, чи ні вночі зо Світлого Понеділка на Світлий Вівторок. Втомлена рано почувалася. Почуття таке в неї як ото в риболовця, що нічку сидить на принаді і сачком замість риби ковінки з мутної води тягне. Та лишалася в неї ще одна надія — танець великодний коло церкви. Там Андрій повинен бути. Ще перед полуднем Олексу з хати витягла, бо самій ніяково було йти, до церкви на майдан. Ждала там, з дівчатами бавилася, з хлопцями писанками цокалась, призабула трішки. Весело було. Пополудні парубків і дівчат зійшлося більше і жінок і чоловіків гуртками було видно, потім музиків привезли і на старім, шкільнім городі танець розпочався. На вскося через довгу дорогу від церкви пішли всі котрим танець у голові був. Стара школа згоріла — ліс горів кілька років тому і тоді церкву й школу займив. Нову школу збудували на тій самій фермі, але в північно-західнім розі, бо там середина шкільної округи була, а старе місце на Великодний танець придалося.

Грали музики, танцювала молодь, а з дзвінниці дзвони хлопчучу радість довкола розливали. Дисгармонія гармонію творила і здавалось, що й мерці на цвинтарі зо сну свого вічного збудилися і крадьки із гробів, зпоза сухого бадилля квітів шиї натягали приглядаючись як Світлий Вівторок із Ясним Сонцем празник Воскресіння, свято весни нової празникували.

А Єринка ждала — танцювала — сподівалася. Розболілася дівчина. — Андрій замість любови, гарячих жужлів у серце насипав.

РОЗДІЛ V.

Дьордій Поштар дуже тішився, що вкінці, несподівано, влізла йому в руки нагода підсунути Воркунові таку кольку в бік якої він віддавна для нього шукав. Аж по-свистував з радости коли Андрій Вакар із склепу вийшов і таки вголос шептав: — Чекай ти, куме Григорію! Побачимо як твоє велике та добре серце, що ніби за людьми обстає, з болю корчитися буде. Ти старого Вакаря під серцем носиш, коло себе держиш мов маленького цуцика щоб він замість тебе на мене дзявкав, а тим часом його щенюк забіжить із заду і тебе остренькими зубчиками за литочку хап! Звертишся кумцю і не знати-меш де стоїш. —

Аж хихотався з радости Поштар, уявляючи Воркунове безрадне становище тоді коли вже Андрій західну половину двадцять і першої сїп'ярської секції купить і відгородить Воркуна від безплатного пасовиска, де бродила його череда худоби і табунчик гарних коней. Тісненко, дуже тісненко йому стане, аж упрівати буде. Та ніби він може перенестися з худобою і з кіньми на шкільне, на двадцять і дев'яту секцію, але там уже не те, що на сїп'ярі. Там водички нема тай худобі опору не буде. А на сїп'ярі й вода тай так як би він зо всіх боків обгороджений був. З півночі Вакарева обгорожа, зо сходу Вакарів став і глибокий потік, з заходу таки його і Дубова обгорожа — лишався тільки вихід між Дубовою фармою і потоком на сімнадцяту сїп'ярську секцію. Але це близенько, під боком старого і молодого Дуба, не згубиться худоба. А зо шкільного як вирветься вона десь туди у тридцять і першу секцію то роби Воркуне від пять до десять миль поки її знайдеш. А часом і не здиблеш уської. Далекі сусіди деяку штуку не пізнавши можуть до своєї череди прилучити. Всякої між людьми буває. Значи тоді Воркуне свою худобу, розжареним залізом на шкірі знаки випікай, щоб не пропадала. А такі знаки тільки губерман роздає,

у книги їх запише. Поштар знає, бо він свою худобу і коні від маленьких значить. Клопоту багато...

Тішився Поштар будучими Воркуновими клопотами і нетерпеливо ждав середі по Великодні щоб до містечка їхати і Андрія Вакаря везти. Дорогою за шість годин, що йому ізда до містечка забирала, обережніше і ліпше його накрутить, щоб він зараз таки, по Великодні, пристарав слупків і колючого дроту; нехай йому, Поштареві, грошей лишить, а він все те пристарає; і по весні землю загородив бодай із заходу. І також щоб худоби накупив, коров багато на розплодок і ніби показав багачам, що й такий Вакарів син може як не згори то бодай однаковими очима на світ дивитися. На цю струну він думав Андрієві заграги і несвідомо піддмухати той пімстивий вогник, що Калина своєю сваркою в йому розпалила.

* * *

Що Поштареві з Воркуном, як казала Єлена Воркун, роги не сходилися, це була для людей в околиці стара байка. Погаркалися вони перший раз коли першу школу будували і від тоді вже один до одного довіря не мали. А люди навіть тішилися їх суперництвом, бо воно на користь громаді виходило. Ніяка справа громадська, чи шкільна, чи церковна, чи муніципальна, не могла пройти без їх участі, бо як Воркун щось замишляв, то Поштар обовязково був проти, а як Поштар щось своє пропонував, то Воркун дуже близько перевіряв чи нема там якоїсь закарлючки на Поштареву особисту користь. Це, очевидно, збуджувало в людей цікавість, зтягало їх на збори і заставляло інтересуватися громадськими справами. Але не по серцю було це для Поштаря; він мав натуру сам урядувати; а тут йому Воркун громаду бунтував, проти нього ставився. Сердився сам на себе, що поселив Воркуна недалеко себе. Завіз би був його десь далеко на північ, або на схід і мав би тепер спокій, а то...

Переміг Воркун Поштаря з будовою першої школи, а незадовго потім до муніципалу взявся. З початку, коли муніципал заложено, Воркун не мішався до його справ.

Він навіть не розумів, що воно таке. Пояснив ніби Поштар, що муніципал є собі дуже велика область, що складається з дев'ятох тавншипів і поділена на шість частин по півтора тавншипів кожна. Уряд цієї величезної області складається з шістьох радних; кожна частина вибирає радного на два роки. Але не всіх радних вибирають одного року. Як перша, друга і третя частина вибере своїх цього року, то четверта, п'ята і шеста вибиратиме слідуєчого. Це на те, щоб ніби старі радні привчали нововибраних порядку. А служба кожного радного і всіх разом дуже важка. Хоч ніби кожний радний мав би доглядати тільки своєї частини, але при тім лежить на його голові і добро цілої області. Треба податок наложити і розділити скільки податковець має заплатити від фарми готівкою, а скільки відробити на шарварку кіньми чи піша; треба дороги прорубувати, орати, підсипати, мости і містки робити — голова крутиться від того всього. А найгірше те, що треба знати англійську мову. Інакше радний нічого не вдіє, бо писар не наш і радні мусять по англійськи радити, щоб він міг записувати те, що радиться. Великі гроші платять тому писареві, вісім сот доларів на рік.

Слухав Воркун Поштаревого пояснення і йому аж чупер до гори вставав від нього. Муніципал не шкільний округ у якому вони, самі свої зберуться і радять по своїому; там треба мати голову на карку. Тихо сидів Воркун, а Поштар по своєму рядив. Ніхто не знав коли мала бути номінація на кандидатів, ніхто окрім Поштаря не кандидував і ніхто окрім Поштаря не був вибраний кілька років.

Аж забаг Воркун дороги і моста на лінії між шістьнадцятою і сімнадцятою секцією. Дорахувався він, що за кожний раз коли їхав до міста, робив чотири милі задармо, бо, пуститися зо своїх воріт і їхати право на полудень, а потім на схід до моста через який Поштар Єлисаветене весілля віз, він мусів їхати попри Поштаря, щоб там перейти потік і містком, а потім знов на свою лінію вертатися.

Але Поштар глухий був на Воркунову забаганку. Він пильнував за губерманські гроші стару індіанську дорогу попри потік, попри Вакарів став і далі геть на північний схід у сусідний півтавшип, що належав до його частини.

Ставив мости і містки, підсипав, направляв людям із півночі шлях до свого склепу. Не зле також спорядив дороги по лініях, що йшли попри його ферму зо сходу на захід і з півночі на полудень. Всі інші дороги по лініях, що могли відвертати людей від його подвіря, не зазнавали від нього ніякої ласки, хіба тільки тої, що податковці таки силою з конечности самі шарварком виробляли.

Вкінці урвався Воркунові терпець. З початку тільки він сам домагався моста і дороги, а далі цілу північну громаду збунтував. Тай із полудня поселенці із шістьнадцятої і з двадцять другої секції прилучилися до нього, бо їх діти мусіли аж попри Поштаря до школи ходити. А ті з півночі пішли ще далі і домагалися моста і доброї дороги між секціями тридцять четвертою і тридцять пятою, бо вони таки дуже багато причиняли собі дороги як їхали до міста попри Поштаря. Збудив Воркун громаду, вона схопилася і в крик: Давай!

Але не помагало. Поштар сидів собі спокійно і посмішкувався. Покричать, думав собі, і втихнуть, а він радним є тай буде, бо хто інший відважиться проти нього стати? А поки він є радним то так має бути як він хоче.

А Воркун не попускав. Бігав днями й ночами, хата від хати, і кандидата шукав. Сердили його люди. Надійні плечима здвигали. Боялися Поштаря і муніципалу, а при тім кожний: — А ви що? Ви йдіть, кандидуйте, а ми всі наші голоси на вас дамо і дотого муніципалу вас на руках занесемо. — А він їм на відповідь також плечима здвигав і при тім казав: — Я сліпий, тай язика не маю. — Приходили хвилини в яких сумнів на нього насадив і справу кинути хотілось, але перемагав себе і вкінці за намовою сусідів постановив сам кандидувати. Поштар як учув та в сміх! Безязикі безязикого хотять на радного вибрати. Губерман такого вибору не потвердить. Воркун як учув, що Поштар таке говорить, то аж у губермана зо своїм сином, Павлом, впинився, щоб довідатися чи правду Поштар говорить. Приїхав від губермана мов би вже вибраний радний. Поговорив собі з ним отак як би з Вакарем, або з Павлом Дубом говорив. Поштар як учув, що Воркун у губермана був, то зробився такий масненький мов варе-

ник. Людей із склепу до хати запрошував, гостив, частував, обіцював дороги, мости, податок менший, заробок грошей коло індіянської дороги, наставників до шарварку накладав, доглядачів доріг назначував, дорогу ту, що Воркун хоче відтворить і міст збудує, а при тім кожній жінці, кожній дівчині, дитині, що до склепу прийде жменю цукорків дасть, полотно як міряє причинить, краму як важить докине, ціну за товар без торгу спустить — просяк Поштар добротою як губка водою. Тай Воркуна ані півсловом вже не згадував. Думає, може заснітиться, втихне і до номінації не стане. ♣

Але Воркун до номінації з'явився; люди з півночі папері підписали і його урядово на кандидта поставили. По номінації завзяті збори, віча. Поштар їздить, мало говорить тільки якісь дарунки роздає біднішим, а інших частує, напоює ніби так, при нагоді, їде десь туди і до хати завітати увійде. Грівся, а при тім до господаря: — Є у вас яка небудь чарка? Зима на дворі, мороз тисне, а я ще від ранку нічого в роті не мав. Душа застигла, розігріти треба як не спротивитися. Ви таки відразу дві кийте, бо ви вдома, а я так, трішки, щоб кавалчик хліба припустило з'їсти. Випив би більше, але передімною дорога, їхати мушу. Кажуть, що там якась зараза кинулася, а то на моїх плечах перевірити, бо хто-ж перевірить, хто поміч дасть? Буду тут у день перед муніципальними виборами, до вашої школи прийдїть, а там я до всіх буду говорити. Чую, що у вас були якісь збори, хтось на щось кандидує, але він мене з карточки не годен змазати, бо там мене губерман написав. А мені, за мою працю, належить там бути чи хтось хоче, чи не хоче. Киньте ще зо дві, бо йду, день не стоїть...

Отак Поштар, а Воркун збори скликає раз-коло-разу по хатах, по школах тай все: — Люди! Браття! Ми доріг не маємо. Губерман гроші на дороги дає, для нас всіх дає, так мені сам губерман говорив, а де-ж ті гроші? Ви знаєте де, індіянка їсть, чиїсь краяни їдять аж із дванадцятої і другої секції. Вони за гроші роблять, а ми й податку не годні відробити. В нас мостів, містків нема, вода помостину заливає в кожній калабані, колеса ломляться

по вибоях, коні ноги калічать, милями дороги собі задармо причиняємо тільки тому, що хтось із тертиць на мости та на містки помостину в стайнях для коней кладе, а з трамів одвірки та сволюки робить...

Отак Воркун день від дня, а день перед виборами з перестуди захрип і шавкав як придушена качка. Єлена сварить і гусячим салом напуває та з цибулею до грудей приложує, кандидата лічить і приговорює: — Вдурів чоловік, бігме вдурів! Вліз йому в голову якийсь муніципал і вже своєї хати не пізнає, а з нього самого тільки ніс і вуси лишилися. Але не пущу, ніде з хати не пущу...

Але в школі коло Воркуна збори — Поштар проголосив. Не стримала Єлена Воркуна. Обвила хустками та шаллями і пустила. Людей повнісенька школа. Поштар прийшов і з кожним привитався. Сумно поважний, оглянувся, председника треба. — Будьте таки ви, Григорію, — сказав до Воркуна. — Сідайте на крісло; вигідніше вам буде сидіти на кріслі як у лавці; бачу, перестудилися, — додав і відразу промову свою почав.

— Оце вам муніципал, — сказав, витягнувши з кишені кожуха книгу, мініципальний акт. — Після неї я вам служив, а тепер як хтось інший хоче вам служити, то нехай бере і вперед її прочитає, бо без неї, як то кажуть, без Бога ані до порога. — Це сказав, він Воркунови майже в руки книгу втикав, ніби поважно на столик поставив, перед Воркуна, і далі мов би крізь жаль продовжав: — Я вас браття майже всіх сюди привіз, на добру землю посадив, поміг осістися і не жалував вам ні хліба, ні соли. Чого вам треба було я позичав, давав, спомагав чим міг. Помагав мені Бог дороблятися, а я вам помагав. Я вам курей, свиней, худібки і всього на розплодок давав і держав для вас і веприка і бичка і коника — у вас не було, а без них ви не моли мати ніякого приплодку. Я вісімдесят миль до міста їхав, ніч мене виносила і ніч приносила як літо так і зима, в морози і в спеку, і купував вам що треба було, а потім для вашої вигоди я склепок заклав, пошту заложив і до школи вас привів. Ви не мали ні жорен, ні олійниці, ні дертаку, ні млинка, ні косарочки, ні грабарочки, ні жнивварочки — у вас нічого не було, а я пристарав

ніби собі але й вам не боронив. Обходились тим усім поки своє не пристарали. Я вам майже всім горожанські папери вистарав тоді коли перші вибори до сойму відбувалися, щоб ви голос мали і щоб вам на ваші фарми контракти дали. Ви з моїм язиком всюди, де треба було йшли, а коли вам уродилося щось, чи ви женили когось, чи хтось умер то ви до мене і дошок на труну і того, і того, ну, знаєте, як то було. Добро між нами жило поки заздрість у нашій громаді своє гніздо собі не зробила. Серце болить, що я мушу тепер усе те вам вичитувати та споминати. Не гарно, але мушу, бо спокою між нами нема, нема тої згоди, що колись була, а ми так гарно жили і так гарно любилися . . .

Аж прослезився Поштар на закінчення своєї промови і вчинив такий настрій неначе він умер, а над ним священник похоронну проповідь сказав. Розібрав нею людей так, що всі, здавалося, як би їм роздав був голосуючі карточки, поставили б були хрестики коло його імени, навіть і Воркун. Хтось там обізвався був, щоб і він при нагоді сказав своє слово, але він тільки рукою махнув. — Голосуйте куди хочете, я не дбаю, — прошавкав, але зараз таки мов би зо сну прокинувся: — Я за правдою стояв і буду стояти, — додав, пробуючи крикнути. Але Поштар не слухав. Він скоренько по промові взяв зо столика книгу і, не глянувши навіть на нікого, вийшов. Сів на залубні і поїхав — чотири інші місця ждали того дня на його промову. Вийшов і Воркун, додому пішов. Памороки його збивали від сопуху в школі, а муніципальна книга остеклим псом до нього шкірилася. Наварив таке, але чи з'їсть?

В школі лишилися податковці і нагадували собою таких гостей, що зійшлися на весілля, а то похорон стався. Кілька хвилин сиділи мовчки мов би їх кагла прибила.

— Е, шкода було з хати виходити на таке, — сказав невдоволено Вакар, як уже мовчанка трохи надоїла, витягаючи себе з малої шкільної лавки. — Я думав, що Дьордій про політику говоритиме, а він нагадав нам як баба дівкою була, — додав і цим політику збудив.

— Він добре говорив, — обізвався податковець з полудня, або, як люди називали, зза потока.

— Хтось каже, що зле? — рубнув Вакар питанням і зиркнув на людей, шукаючи податковця. — О-о, то ви за ним, — сказав, прижмурюючи очі на високого чоловіка, що стояв під стіною. — Він у вас більше варт як у нас і, щоб нам придобритися, він сам себе звеличав і подобрів аж поцукрів. Він нам усе, а ми йому нічогосінько. Ніби він задармо нас сюди привіз? Забув псявіра, що я йому три тижні ту підводу відробляв.

— Він і мене віз, — обізвався Никифір, цимбаліст. — Йшов я з міста пішки; недалеко мені, двадцять і шість миль; не люблю товчися на возі, середину варівку маю; і увійшов я з вісім миль як він мене вздогонив. Сідайте, каже, підвезетеся. Дякую, кажу, пішки ліпше, віз тевкає. А він до мене: та сідайте, не будьте дитиною. Колисьто ви дроту до цимбалів в мене питали. Я не мав, але вже з краю спровадив, додому тепер везу. Візьмете як вам треба. Сів я, приїхали ми, дає мені дріт тай каже — то Никифоре буде вас коштувати чотири долари, три за дріт, а долара за підвозку. Аж ми волосся дубом стало, як я його слова вчув. Бійтеся Бога! кажу. Та-ж сам дріт у краю і три корони не коштує, а ви три долари правите? Це п'ятнадцять корон буде! А він ще й визвірився на мене тай каже, в краю корони, а тут долари, то все одно, голова за голову, платить і берить бо ви замовили, а я для вас спровадив. Заплатив я йому тай собі подумав, ніколи про тебе, Дьордійку, доброго слова не скажу ні на цім, ні на тім світі. Подумайте лиш! Сам мене на віз загулив і долларка з кишені витяг, а за кілце дроту . . .

— Ви з тим дротом носитеся як баба з ступою, — сказав сердито високий чоловік. — Що дріт має спільного з муніципалом? Тай ви вже досить Паштареві досолили за нього. Бо хто-ж як не ви пустили між людей поговірку, що від його огера всі лошата родяться норовисті, що від його кнура всі поросята решитину мають, що він в олійниці шрубку шміром від воза мастить і той шмір гриється і шрубою в олій тече . . .

— В нього всюди тече, — шарнув податковець ізза ставу. — Воркунова олійниця на кожний макух півкварти олію дає, а Паштарева шруба із трох того не видасть.

— Дірочку в скутиках повертів і, як шруба тисне, то вам олій капає, а йому чвирскає в банячок, — докинув Никифір свою цеголку.

— Ой він тисне — обізвався ще один ізза ставу. — Робив я в нього дерть, а він, думаєте, хоч трохи притискає ті плити, що дерть роблять? Де там! От перепустить зерно так, що з ячменю шріт зробить, а з вівса навіть лущини не зідре. Але за роботу у двоє дре більше як Воркун.

— А ви чому до Воркуна нейдете? Він як зробить вам дерть то можна з неї паски печи, — сказав гордо Вакар.

— Ви знаєте чому не йду; кіньми в сплав через став ніхто розумний не піде; обходити треба аж попри Поштареві вікна. Як би був місток там, де Воркун каже, то я би на Поштарів дертак і на його олійницю насвистав. А так мушу. Всі дороги до нього ведуть як язці на рибу. Прямо у його вершу мусимо падати.

— Він вас не силує, — обізвався Дрозд. — І нікого на дорозі не переходить.

— Як на широкім, то всі, гуджа! на нього, а як прийде круто то в троє згинаєтеся перед ним, — докинув Волос.

— А ви багато тертиць від нього за це дістали? — запитав смішковано Вакар.

— Яких тертиць? — питає Дрозд.

— А тих, що губерман на мости дає, ніби тих дощок, тих трамів, тих шрубів тих палів цвяхів що ви обидва у свої шпихлірі вложили, — відповідає ніби спокійно Вакар. — Я сам бачив, як ви той матеріял із його подвіря везли.

— А вам що до того? То не було крадене, але зароблене, — відбивав Дрозд.

— Хто-ж каже, що то крадене? Мене тільки дивує чого то так, що ви всі зза потока заробляєте на індіянці гроші і матеріял, а ми з півночі навіть податку не годні відробити на своїх власних дорогах; мусимо більшу половину податку готівкою платити. Котрий із вас годен нам це розтолкувати?

— Було його запитати, — сказав Волос, йдучи до дверей, душно ставало.

— Гей-гей! Він хитрун. Він кинув Воркунови книжку,

ніби казав, читай дурню, а я тим часом до цих дурнів у їх серця за сльозами полізу. Розмякнуть і завтра на мене хрестики дадуть і пішов, не дав до себе говорити . .

— Бо він вам добро робив, а ви на нього тепер ка-міннями кидаєте, — докоряв Дрозд з дверей.

— Ми за його добро давно йому заплатили більше як Никіфір за дріт, — бив далі Вакар. — Тільки дивіться як він зо своїм сином, Іваном, обходиться . . .

— Е, лишіть це, — сказав Павло Дуб, піднімаючись із лавки; Ольга стала йому перед очі на згадку Івана.

— Шкода вже щонебудь говорити, — сказав Никіфір, оглядаючи присутних неначе хотів оком перевірити хто за Поштарем, а хто за Воркуном завтра потягне. — Я йти мушу в той бік куди Поштар пішов, — говорив далі, встаючи. — Там люди не знають його добре і треба їм дещо сказати; дроту я йому не подарую.

* * *

Тим часом коли податковці на Воркунах у школі то-рочили свою політику, ніби кілька їх обробляли кандида-тів на всі боки, а решта, одні з поваги, одні з несмілості, а одні так собі з нічого, боялися рота втворити, Поштар у сусідних школах свою політику провадив. Не говорив багато тільки набиляв, що між людьми був спокій, мир гостював, а тепер закрався злий дух і любов між людьми розбиває. — Чи конче вам тепер у таку студінь запряга-ти коні і їхати на ці велєбні збори? Ні! Я цього ніколи не хотів, але мусів вас спросити і сказати вам щоб ви на обачности були, бо злий дух не спить. Він уже накоїв лиха, самі бачите, як сусід на сусіду почав кривим оком диви-тися за якісь дороги та за мости. Чи це не можна зроби-ти в мирний спосіб? Дороги не втікають, зробляться по-воленьки, як Бог здоровля дасть. Шепче вам злий дух, що я те й те не роблю, що я про вас не дбаю, що я, ну, зна-єте, в злого духа всьо є наготові щоб вас із доброї до-роги звести. Ніби, ви думаєте, що я з охотою пруся на цей уряд? Гріх так думати. Мене гей би з мусу покликали і я з мусу прийняв, бо хто інший міг прийняти! Як би знай-

шовся хтось, щоб заступив моє місце, то я би йому подякував. Але хто візьме, хто заступить? Візьме такий, що з цієї книжки ані букви не прочитає, то яка користь із такого? Було б таке саме як би ви мали попа котрий ані писати ані читати не вмів би. Як би він вам правив? А ця книга трудніша, як євангеліє. Тут закони записані і цісарем підписані і їх треба знати...

— Отак Поштар говорив із книгою в руках на зборах одних і на других і на третих. Приїде, привітається зо всіми, скоренько скаже промову і, не кажучи навіть “Дай-боже” далі йде. Податковці лишалися і не знали що думати, що гадати, навіть і такі, що приготовані були трохи глибше в політику пірнути за політичними равликами-слимаками і перевірити що вони за животіння. Але він їм нагоди не давав. Їхав у слід за ним Никифір із своїм дротом і розрушував трохи, ніби злого духа пускав між людей, але він не дуже ярко вогні розпалював і програв Воркун вибори.

Та, можливо, що Воркун не програв би був, коли б не заметіль, коли б не його слабкість і коли б не Єлена. Трапилось, що на день виборів така фуфула звіялася, що годі було з хати вийти і половина тих податковців, що лагодилися йти голосувати, сиділи коло печей і вогнів доглядали. До того-ж Воркун, як прийшов із зборів, таки добре розхворівся. В гарячку його кинуло — цілий тиждень у ліжку пролежав. А в день виборів, ого! Єлена думала, що він минеться. Зятя Василя і Соловія голосувати не пустила, та ще й Вакареви наказала, щоб він у школі кожному казав, щоб на Воркуна не голосували, бо він отак, як на ниточці між життям і смертю висить. А Вакар, ніби Воркунів довіренник, що мав перевірювати голосуючих податковців, також з того охляв і не дуже перевірював хто голосує. Бачив, що Дрозд, Волос і ще хтось саннями людей привозили до голосування, але те його не обходило — Воркун йому з ума не сходив. Як би вмер...

До кінця голосування Вакар не добув, до Воркуна побіг. Аж на другий день донесли люди, що Поштар вибори виграв, поверх тридцять голосів більше від Воркуна дістав. А Воркун тільки рукою махнув. — Я за правдою

стояв і буду стояти, — прошептав зпаленими устами. Вечером Поштар прийшов хорого відвідати, і ані слова про вибори. Вчув я, казав він, що ви заслабли і приніс вам у флящині; як би так з медом розпарив то ліку ліпшого нема. Випийте на ніч, накрийтеся добре і нехай бере. Завтра здорові встанете. Поговорив з Єленою про дещо, сказав, що до міста позавтра поїде, можливо якихись ліків купив-би і з тим вийшов. Засміявся на силу Воркун — тішиться Дьордій, що мене повалив, — прошептав до Єлени, — але . . .

Але не довго тішився Поштар. Виздоровів Воркун і давай про вибори розпитувати, як вони відбувалися, хто голосував, хто голоси рахував. І по ниточці довідався, що багато тих, що зимувати на фарми прийшли, також голосували. Воркун як це вчув та до міста, до свого Павла поїхав розпитати чи їх голоси добрі. Розпитував, розшукував, з малого міста до столиці поїхав, Фрейзера старого не забув і довів до того, що Поштар неправно вибраний, вибори пошахрував. Не він сам, він на боці стояв і книгу в руках держав, але ті завинили, що виборців возили і ті, що виборців на лісті перевіряли. З виборчого захвату він забув їм книгу прочитати і виборчих законів навчити. Помилка зайшла, а на помилках люди вчуться. Губерман вмішався і нові вибори розписано. .

Скривився Поштар, але ради не було; по книжці вибори перевести треба. Вини свідомої за ним не знайдено тільки незнання закону, а то край новий, нові люди вчитися мусять самі собою рядити, своїх власних законів держатися. Не навчуться, не придержуться, самі собі кривду зроблять одинцем, чи громадою. Як скривдили, закон пошкалювали — пробуйте ще раз позакону, навчитесь. Невинний Поштар, невинний Воркун. Поштар кандидує, а Воркунові Єлена заборонила. Живцем у гріб ляже як би він наважився; сам мало що смерти не пожив через вибори. Чому Дуб, чому Вакар, зять Василь, Соловій . . .

Аж підскочив Воркун на таку згадку. Соловій письменний, молодий, пристойний, ні зким іще не задирався . . . Кілька ночей не спав поки Соловія на своє перемолов і до номінації приставив. Поштар утішився — слабший про-

тивник буде і далі зо злими духами почав носитися, але гладко не йшло. Перевибори, тертиці, Никифорів дріт людей недовірчивими зробили, питання почали люди ставити чого ті злі духи між людей лізуть. Причина мусить бути. Книгу нам прочитайте, на наше переведіть і поясніть чому правибори, чому про тертиці-дошки люди говорять. Пояснює Поштар: то так, не міг всюди справу доглянути, а люди думали, що добре роблять і голосували за себе і за других, бо заметіль на дворі була. Тай такі голосували, що фармів не мають, бо не знали, що права не мають на голос. Помілились — кінь на чотирох ногах шпортається. А тертиці, а дошки? Шкода згадувати! Лишилося кілька з містків і людям роздав, щоб не гнили; люди за них дорогу підсипали кіньми й пішка. За дармо ніхто цвяха не дістав, у рахунку всьо стоїть...

А люди: Ой, щось там мусіло гірше бути, бо інакше нових виборів не робили б. До того-ж Поштареві забагато було Никифорового дроту і десь флящиною моргнув на зимівників таких, котрим море поколіна, щоб йому писок вкоротили. А ті не переборщили, люди не дали, тільки хтось йому сердак, у якому його люди запам'ятали і по якому його як літо так зима пізнавали, роздерли. Він діри не зашивав, тільки слідом за Поштарем зо зборів на збори і людям діру показував. — Це, казав він, Поштареві наймити зробили.

І одно з одним склалось так, що Соловій у троє більше як Поштар голосів дістав при виборах. Їхав Поштар попри Воркуна вечером по виборах і не повертав, але зтулив із болю серце і сумно прошептав: — Я тобі Воркуне добра, ліків, й соли, а ти мені... Пожиємо ще, побачимо...

* * *

Та не тільки муніципал був кісткою за яку Воркун з Поштарем сіпалися і в громаді заколот робили, ніби злих духів між людей напускали. Як зайшло між ними за першу школу, за першого учителя, так уже й не переставали один одного посмикувати у всіх громадських справах, хоч по сусідськи один одного в себе в гонори за

столи під образи клали на требах. Силувалися ворогами не бути, мовляв, ми обидва добрі, сусіди з нас не злі і, як би в нас діти були під вінець, ми би з охотою сватами стали, але...

— Як би ви, Григорію, коротший язик мали і мені в руки не зазирали, то ліпшого приятеля я би не бажав, — говорив Поштар Воркунові навіть уже по виборах у склепі, коли Воркун прийшов його запитати чи не пристав би він до спілки — льоху велику, годовану, поверх п'ять сот фунтів ваги, на заріз мав і хотів би з кимись поділитися, забагато одному.

— А ви, Дьордію, як би не були тим холерником, що на тацу в церкві кладе пятачка і пятачка ніби змінного зтягає, то з вас золотий чоловік був би, — вибивав Воркун клином клин на відповідь.

А через той язик і через ті пятачки Поштар з парохії виступив і говорив, що Воркун його вигнав. За священика собі зайшли. Відколи залізницю збудували і до міста замість вісімдесять миль їхалось тільки поверх двадцять, Поштар майже що тижня до міста їхав. Їхав і при нагоді раз на місяць привозив священика на відправу. Привозив і міркував у кого б то заплати жадати. Натякнув був священикові, що здалося б щось йому за вигоду дати, а священик його до парохії справив.

— Я вношу, щоб кожному, хто привезе і відвезе священика платити п'ять доларів, — вніс Поштар на загальних річних зборах, на яких його, Воркуна і Павла Дуба потвердили люди на старших братів.

— Ге! вже хтось грошей хоче, — дзьобнув Вакар Поштаря.

— Хто мав би платити? — запитав Дуб, ніби на сміх; він скарбником був і замість грошей у скринці вуглики до кадила держав.

— Парохія, — відповів Поштар. — Сам Вакар не заплатить, — додав і глянув на Вакаря прижмуреним оком.

— Та то не зле вносити і не зле платити, як є чим, — сказав Воркун. — Але мені здається, що воно ліпше буде як ми по черзі будемо священика возити і самі в себе по п'ятці заробляти. Знаєте, за готівку в нас тяжко.

— По черзі! По черзі! По черзі! — посипалось зо всіх боків.

— Пятки на дереві не ростять, — докинув хтось іззаду.

Поштар бачив, що ніякі переговори не допоможуть, бо Воркун своєю чергою вбив його внесок без голосування і, пошептавши щось із Дроздом, сів тихо.

— Я вношу, щоб кожному, хто передержуватиме священика коли вони будуть у нас, ми, ніби парохія, платила тому не менше як пятьдесят центів, а не більше як долара на день, — вніс Дрозд внесок і тягнув далі: — Знаєте, пересиджує священик найбільше у Воркуна, часом у Дуба, часом у Соловія, часом у Поштаря...

— В тім то й лихо, що лиш часом у Поштаря, — клепнув Вакар бесіду.

— Так, так, — продовжав далі Дрозд, — часом у Поштаря, але не думаю чи вони колинебудь перебували у Вакаря і він не знає скільки то котори та мороки коло священика. Вони собі не простий хлоп як котрий небудь із нас, що наробиться як бик, виголоднієся як вовк, прийде до хати і натевкається чоґобудь щоб лиш кишка повна. Вони є духовна особа і для них треба якихись локшин прибагнути, тай із одної миски з нами разом не будуть їсти. А наші жінки, як знаєте, не мають часу з локшинами бабратися тай не в кожного в нас хата така щоб можна духовну особу примістити. А вони в нас нераз і кілька днів мусять сидіти як впаде слота, або сніговії дороги позадувають; у соломі та на кінських коцах не будуть спати.

— Я цілком годжуся з Дроздовим внеском — почав Поштар скоро по-Дроздові, — тай ще додаю, що, з причини, що у Воркуна є порядні хати, дітей майже нема, пнів-зятів, професорів, гостив, знає Єлена які локшини вони люблять, то я вношу, щоб священик у Воркуна перебував, а за те щоб парохія платила йому долара за день. Хто за тим нехай піднесе руку...

— Гов, гов! — скричав Воркун. — А вам хто казав, що я хочу грошей за священика?

— Ніхто не казав, але воно варта навіть більше як долара

— Я грошей не вломинався і впоминатися не буду.

— Але то не гарно з нашої сторони, ніби парохії, щоб один за нас всіх терпів, — сказав Поштар, звертаючись до присутніх. — Отже хто за тим, щоб тому, хто держатиме священика, парохія платила бодай півдолара? Прошу піднесіть руки!

Поштар заскочив парохіян так скоро і несподівано, що всі піднесли руки, думаючи про Воркуна, тільки сам Воркун не підніс.

— Отже ви одногосно ухвалили платити комунебудь із нас півдолара за вдержання священика, — сказав Поштар, оглянувши піднеслі руки. — Це є наш закон.

— А я вам, Дьордію, скажу, що з таким законом не годжуся, бо я його відразу не приймався, — сказав Воркун сердито.

— Я вас навіть не зарахував до голосуючих; громада одногосно ухвалила платити, значить, громада згідна, а як ви не хочете попа держати, то я буду, — сказав бундючо Поштар.

— Хто вам казав, що я не хочу? — крикнув Воркун. — Я священика задармо цілий рік держатиму і не позволю щоб парохія платила комунебудь за одно яйце і за горнятко молока, що священик з'їдять. Чи не знаєте, що в кожного з нас наші пси і наші свині з'їдають на стільки яєць, курей і молока, що стало б двадцять священиків цілий рік вдержати.

— Е, говоріть ви своє! — сказав Поштар. — Раз громада ухвалила і так має бути.

— Та воно ніби так, громада і я з нею щось таке ухвалила, але добре не подумала, що куди йде, — говорив протяжно Павло Дуб. — І я би тепер вносив, що кожний, котрий привозитиме священика за чергою, також передержував його за чергою. Хто хотівби на таке пристати нехай скаже тут прилюдно.

— Та не будьте дітьми! — крикнув, зчервонівшись від злости Поштар. — Раз ви ухвалили платити то держіться тої ухвали.

— Я держусь Павла, — крикнув Вакар, — бо Дьордія руки сверблять, мастити їх хоче.

— В тебе дев'ятеро душ у хаті і одна постіль; де по-па поставиш? — крикнув обурений Поштар.

— До вас не пішло, але виберуся з жінкою і з дітьми на день, два, до шпихліра, а священникові хату відпущу.

Заводилось на сварку. Воркун схопився: — Та то так брата. Ви ніби ухвалили платити, але можете ухвалити й не платити; ви маєте право рішати сюди й туди, бо ви громада. Але мені самому подобалася Павлова гадка і я за нею стою, а як ти Степане думаєш? — запитав він Соловія.

— Стою за чєргою, — сказав Соловій, а Воркун від нього почав кожного поодинокі питати і так аж до Поштаря дійшов. — А ви Дьордію, що скажете? — запитав мов би на сміх, бо велика більшість заявила за чєргою.

— Гай-гай, Григорію! Досить уже того, — сказав Поштар, придушуючи злість ніби доброю міною на лиці. — Я ще маю одну добру гадку для вас і для цілої громади. Як знаєте коло нас дуже прикро з грішми. Церкву нову будували, спроваджували до неї ризи, образи, хоругви, школу нову будували; зтягнулися ми до послідного...

— Ц-ц-ц, — зацікавив насмішливо Вакар. — Образи в крак по короні, хоругви по десять, ризи вісімдесят, ви їх спровадили, і за що ви там платили корону, то тут, у нас ви долари взяли; дуже ви зтягнулися, аж вас розпирає. Никифорового дроту треба, щоб вас удротував, бо...

— Я випрошаю таке говорення, — крикнув Поштар і аж губами тряс. — Я нікого не силував купувати; всі ви просили мене спровадити. Я дав свої гроші, я писав, я їздив, я ціло платив, я, я... Чи ви хочете щоб я задармо вам все робив? Я нічим наймитом не був і не буду...

— У вас наймити всі задармо роблять, — бризгнув Вакар оливою на вогонь.

— Не правда, брехня, — кричав Поштар і встав гей би так, як би намірявся йти до Вакаря. З очей іскрами на нього сипав.

— Та лишіть те, — протягнув Дуб голосом, вставши і ніби також справлявся йти до Вакаря перед Поштарем. — Не можете один одному ані слова стерпіти, додав з докором.

— Нехай не жвндить, як не знає діла, — кинув Поштар люто і з криком почав далі про свою гадку говорити. — Кажу, що ми зтягнулися до послідного з церквою і зо школою і ми не годні попови платити вісім доларів за кожний раз коли до нас служити приїде. Він має кілька парохій і нема тижня щоб він кількоро не охрестив, не поховав і не повінчав. А служеб та парастасів на кожний день має. За дорогу і за вдержання не платить . . .

— А кілько ви думаете їм платити? — запитав Вакар.

— Йому за тих три години, що він нам відгалакає, досить три долари.

— О, Дьордйку! Ми можемо штрикати собі один одному до очей, бо маємо за що, але в цім ділі то я з вами з руками й зногами, — сказав Вакар, вставши і до Поштаря справлявся йти. — Дерли вони нас у краю тай тут нас знайшли.

— А як священник не схочуть до нас за три долари прийти? — запитав Дуб. Поштарева гадка для всіх інтересна стала.

— Обійдемося без нього, — відповідав Поштар усе ще з криком, але Вакар змякшив його трохи. — Не схоче, то ви знаєте, що ми маємо тут таких попів, котрі нам задармо і відправлять і охрестять і поховують і звінчають . . .

— Таких не жаль задармо привезти і передержати, -- докинув Вакар.

— Звідкіль вони гроші беруть? — запитав хтось із боку.

— Мене те не обходить звідкіль, — відповідав сухо Поштар. — Знаю, що вони за тебе не брали і не беруть, а ще й від себе бідним дають. Самі кажуть, що їм не потрібно від людей гроші брати, бо їм їх міся платить. Вони тут уже від давна колотяться; про наших іще тут й чутки не було.

— Жонаті? — запитав Дуб.

— Є й такі; якого схочемо такий приїде, — відповідь Поштар уже із згасаючим криком, вдоволення в йому наростало.

— Добре було б закликати одного з них до церкви

щоб нам відправив, а ми побачимо тай скажемо чи ми будемо добрі для них, а вони для нас, — піддав Дрбзд думку.

— Навіть на слідоуючу неділю привезу одного, — сказав охочо Поштар, зиркаючи допитливо в бік, де сидів Воркун; дивно йому було, що Воркун мовчки сидів і мов би дрімав. — Але, — говорив він дуже підхлібним тоном, не відриваючи очей із Воркуна, — щоб ви пізніше самі не казали, що то я іншого попа забав і вам його силою накинув, то я просив би вас всіх дати свою згоду; буду вас питати поодинок так, як Григорій перше робив. —

І почав Поштар питати запорядком, починаючи від своїх крайнів і від тих, що мешкали за потоком; одні й другі завсіди на всяких зборах сідали окремо від тих, що мешкали на північ від потока і на схід від ставу; потім зайшов і між останніх. Воркун навіть півоком не глянув на людей. А люди, як люди, одні з охотою, одні без неї, одні з цікавості, одні щоб Поштаря не прогнівити, одні тому, що сусід свою згоду дав, одні мяцкали, споглядаючи на Воркуна і таки сердилися на нього, що він схилив голову і не дає ніякого знаку чи він годиться, чи ні, а одні так собі, навмання, давали свою згоду тільки тому, що Поштар хотів згоди, мовляв, згода буде, а незгода руйнує. Були там і такі, що казали, що вони вже давно з попами зірвали, але на збори прийшли, бо на церкву дачку дали тай цвинтаря їм треба, отже на ніякого попа згоди не давали. А Поштар, хоч на око мав уже велику більшість за собою, дуже нервовим зрбився коли приостанку прийшлося йому й Воркуна запитати. Радий був би як би Воркун був іздимів, але . . .

— Що-ж ви, Гриорію, на це скажете? — запитав вкінці, набравши відваги.

Воркун дуже мляво підніс голову, глянув на людей, потім на Поштаря, а від нього встромив очі у вікно і: — Сказати вам, Дьордію, таке скажу, — почав він зпровола, — щс я нічого не думаю. От сиджу собі тай міркую сам не знаю що і про що. Кажете нового священика на пробу взяти, але це мені не сходиться з думками. Ви, Павло і я є ніби старшими братами в церкві; громада нас сьогодні

потвердила; і ми минулого Різдва нашого священика згодили, щоб нашу парохію обслуговував за таку платню як знаєте. Тою згодою ми його нашим пастирем настановили, ніби він став нашим отцем, а ми його дітьми. І скажіть мені, як би то пасувало якби ваші, або мої діти, коли б вдома нас не було, привезли собі іншого отця на спробу? Як би ви тоді почувалися?

— Е, таке собі можна в байці казати, — сказав похапливо Поштар. — Ми не є якісь діти, але люди дорослі, що не боялися отців у краю лишати, їхати у світ за землею. Отці про нас не дуже дбали, не їхали з нами, але приїхали вже тоді коли ми їм стежку протовкли. Ви не заговорюйте людей такими небилицями, але потакніть: всьо добре буде. —

— Та потакнути я потакну тоді коли вже в нас небелиць не буде, — сказав Воркун голосніше обернувшись до людей. — Ми ніби хоч дорослі, але часом подіточому робимо. З такою справою як це ви зачали не треба спішитися. Часу досить маємо. Приїде наш священик, поговоримо про платню...

— Я більше як певний, що він на знижку не пристане, — вихопився Поштар. — Але як вже знатиме, що ми маємо такого котрий задармо править, то й він спустить. Чи як кажете братя? — запитав, звертаючись до людей. — Ви вже дали свою згоду і нащо далі торочити справу. От розходімся і на другу неділю на відправу приходить.

— Не робить із себе сміх, Дьордію! — сказав Воркун.

— Який сміх? Що за сміх? Я за людьми стою.

— Ой-ой, — простогнав насмішливо Вакар, — то від коли?

— Як ви щось для людей робите, або купуете, то ціните як за рідну маму, а священикові кусень хліба з рота видерли би, — пояснив Воркун.

— Бо я працюю, не сплю, тягаюся з кіньми днями й ночами, а вони один із одним що роблять? От сидять і чигають щоб хтось крепнув аби поховати, повінчати та охрестити, а за людьми вони так стоять як я за торічним снігом.

— Правду кажете Дьордію, — сказав Вакар. — Вони люблять тих, що вмирають...

— І так воно й є, — підхопив Поштар Вакаря і розсипався бесідою. — Я завсіди за правдою стою і люблю рихт, що кому належиться. Я не приїхав до Канади на попів робити. А як нам трапляються такі, що грошей у нас не правлять, то на що комусь іншому в ласку стояти?

— Але той, ваш піп, не є наш, — сказав парохіянин ізза ставу.

— Як не наш? — Чому не наш? Він є руский так як і кожний із нас...

— Але чисто по нашому не говорить; кажуть, що він інакше закидає.

— А то яка ріжниця? Закидає так як-го мама навчила.

— Мені дивно чого він між нас преться, — допитував той ізза ставу. — І преться задармо служити; щось у тім мусить бути. Не думаю, що він, скажім, десь із вешні впав і до нас нехотячи прикотився. Десь він учився, хтось його прислав, хтось йому платить і можливо він іще й людям платитиме щоб його за попа держали.

— Бо він за народом руским стоїть, — сказав бундючо Поштар.

— Та лишіть це, — проговорив Павло Дуб. — Не зле нам було з нашим священиком до тепер то й від тепер він з нас жебраків не поробить. Є що дякувати Богу, йому дати і собі лишити і будьмо так як були. Хто знає, що в тих попів на серцю. Я не вірю в дурнички. Як хтось комусь щось задармо дає то так, як ви коня на фермі ловите, ніби йому кавуш з вівсом наставляєте, а ззду капейстру держите. А ми не коні. Придивімся що куди йде, чи капейстри нема. Попи всякі бувають; людські і панські. От, як знаєте, наша громада в краю вигнала попа, бо він зачав був фігури показувати. Цілий тиждень попи місію в селі держали, щоб ніби людей на розум навести, але не помогло. Раз він не був людський і мусів забратися. А в сусідному селі увесь народ три тижні довкола церкви днував і ночував щоб панського попа до церкви не пустити, а свого, людського у церкві задержати. Аж пан-дідич із

жовнірами прийшов і силою свого попа посадив. Тай що з того? Люди зневірилися і в розтіч пішли, образи з хатів почали викидати...

— Гей-гей! Ви ціле казання почали нам казати, — знетерпеливвся Поштар. — Мені дивно з вас, Павле, що ви перше гей би так як би згідні були, а тепер уже в інший бік гнете.

— Годився і не годився, Дьордію, тай не гну в ніякий бік лиш у той аби згода між нами була. Часу, як каже Григорій, досить маємо, заждім, не пускаймо до своєї хати якогось чужого, хоч він і руский, бо часом може статися таке, як то кажуть, біда в хату, а господар із хати мусить вийти. Тай чув я в млині, що цей, ваш піп, хоч і руский, але до русинів не признається, бо він із під руского царя походить, руский цар йому платить...

— Руский і русин то всьо одно і тому руский цар платить, — сказав Поштар сердито.

— Як всьо одно, то чому нашому не платить? — обізався Воркун.

— Не платить, бо він не до царя, але до австрійського цісаря належить, — відповідав Поштар голосно. Цісар йому в краю платив, а тут не хоче. Руский своїм платить там і тут.

— А як би наш пристав до царя, то також дістане плату? — запитав хтось з боку.

— В той час.

— Як так, то скажіть нашому нехай пристає до царя, — сказав той з боку.

— Отак найліпше буде, — сказав один ізза потока.

— Але я таки того в неділю привезу, — сказав Поштар. — Відправлятиме, подивимося чи він понашому, чи якось інакше відправляє. Цента вас не буде коштувати.

— Я церкви не відтворю і ключа не дам, — сказав Воркун.

— Чому? — запитав Поштар і прошив Воркуна очима. — Люди згодилися.

— Бо ваш піп не наш.

— Та-ж то всьо одно; я вже кілька разів вам казав, що то всьо одно, — гарячився сердитий Поштар. — Див-

но мені з вас, Григорію! Дивно мені чого ви і яка вам із того користь, що ви завсіди нам кимак у шпиці пхаєте. Чи не ліпше вам у згоді разом із громадою робити так як громада хоче?, Чого ви завсіди нам наперекір робите? ІЩо ми ухвалимо, а ви другим боком зайдете і перехвалите. Громада дала свою згоду щоб попа привезти, а ви вискочили і кажете, що церкву не відтворите, ключа не дасьте. Хто-ж таке видів і чув, щоб один громадою рядив? Та-ж я і громада повинна мати якийсь слово і якийсь право до церкви; самі ви її не збудували. Чи як кажете брата? — запитав він із жалем парохіян.

На це багатьох парохіян не дуже мирно зиркнули на Воркуна, мовляв, забагато собі права приписуєш і громаду за ніс водиш. А Воркун завважив ті зирки тай бабах Поштаря тим, що він від самого початку бесіди про попа збирався сказати. — То Дьордію, — почав він таким голосом якого всі мусіли слухати, — то Дьордію не громада хоче, але ви забагаєте. Ви давно вже з тими попами носитеся як курка з яйцем і хочете їх тут знести. І почали гніздо для них тут прошолопувати. Внесок ви внесли, такий ніби за громадою, щоб громада сама собі платила за те, що священика вряди-годи привезе. Буде ухвала, ви будете виручувати таких котрим ніби не вигідно буде везти, а потім за грішми будете впоминатися з криком: “Платіть, бо я вам попа вожу! Дорогий піп, громаду обдирає...”

— Неправда! Мій внесок для всіх однаковий був; кожний мав би був нагоду заробити, — крикнув Поштар червоний як перець; Воркун його за печінки щипнув і крові в лице нагнав.

— Але громада з початку годилася; п'ятки пхали; — тягнув далі Воркун — а потім роздумала, що то її власні гроші і, можливо, що вони всі до вас прилипнуть, вашу згоду на свою зміняла. А ви круть-верть, щоб мені підхлібитись, давай мені долари в руки тикати за те, що я священика передержую; чужими грішми хотілисьте мені ласку зробити, а потім кричати, що я з священиком громаду обдираю...

— Брехня! Ви те з пальця виссали! — крикнув По-

штар трішки синій, бо Воркун його за жовч потиснув; душно стало і на двір справився йти.

— Можете кулаком у груди битися, але я вам не повірю, — висисав Воркун далі з пальця. — Я не вірю, що ви з Богом у серцю тих попів полюбили. Приману іншу ви в них заздріли, їх місія грішми сипле, а вас долоні за-свербіли. Не втямці вам, що їм вас і нас на якусь політику потрібно. Не для Бога вони між нас пруться; знають, що ми з Богом живемо, але якусь капейстру для нас рихтують. Бо хто-ж сьогодні на світі є такий дурний та нерозумний, щоб задармо гроші розсівав і комусь задармо служив. Чи як кажете брата? —

А брата глянули зпідлоба один на одного і носи по-спускали. †

— Не слухайте Воркунових дурних небелиць і в неділю до церкви приходіть! — крикнув Поштар із порога і вийшов такий лютий аж губи гриз.

— А я вам кажу Дьордію, що відправи в церкві не буде хіба би я здох! — крикнув Воркун навздогін Поштаревитай сам за хвилинку вийшов на двір.

Люди зколотилися. Загальна по-зборова балачка починалася. З початку несміло, а далі відваги набирала і в голос убиралася. Кожний посвоєму почав справу розбирати, але гамір слова з'їдав, до вух не допускав. А в тій голосній самоті, мов бульки з гарячого вапна, вискакували і муніципал і дороги і мости і тертиці і за ніс водить і з попами держить і олійниці і дертак і образи і школа і учителі і всякий живий скот, а в суміш із тим і попи і священники і русини і рускі і царі і цісарі свою пайку діставали. І все те ледве прозорачний, тютюновий дим укривав — школа тріскала від того диму, від людського сопуху і від розмаїтих голосних думок, що, мов би хтось назбитки два рої бджіл до одного улія зісипав, сердито бренькали, бзінькали і себе взаємно поколювали, маток своїх обороняли.

А тим часом на дворі Поштар із Воркуном розмову тихцем вів.

— Щоб вас куме земля не приняла за ваш дурний розум. Якого дідька ви громадою колотите? Рознянчили

її, за півдармо всьо їй робите і вже на дурниці звисла; кожний би брав, але дати нічого не хоче. Чи ви думаєте, що вона відвдячиться вам?

— Не дивно мені з громади, але з вас. Чим більше багатієте, чим більше років вам прибуває, тим гірше вас та холера за грішми просякає. Час уже бодай трохи серця мати.

— Все я з серцем роблю, але серце без грошей — ціп без бильня нічого не вмолатиш. А як з павуком буде? Ви ще на Великдень між людьми говорили, та помінили, що павука до церкви купите. Я те вчув і подумав, в кого купите як не в мене і спровадив. Не мав нагоди вам сказати, думав, сьогодні скажу. Але ми як почали гоцкати-ся мов барани і я забув сказати. Тепер кажу.

— А який вің: павук, чи павучок?

— Середний, з одним колом свічок.

— А ціна яка? Ніби, кажу, ціп з бильнем, чи без бильня?

— Як для вас то... (Поштар Воркунові у вухо ціну шепнув), без бильня, — додав голосно.

— Не зла, як для вас, але ви поспішилися. Я з братами зложився, Соловій листа до краю написав, мій Павло гроші вислав і переказав, що вже маємо два рази більшого і два рази дешевше дістали як ваш.

— Щоб вас грім тріснув і на кім я тепер свою страту відібю? Прощав я вам все, але цього вам не прощу ніколи. Забагато нас двох у одній церкві...

Не багато часу минуло від згаданих зборів як на Воркунах у громаді такої побожності наброїлось, що аж в одну церкву не влізалася — другу, на Поштаревій фермі збудували щоб ніби боже діло не пропало. А люди...

— Ой Боже! До чого цей світ дійшов? — говорила крізь плач Єлена Воркун одної неділі, по обіді, як з церкви прийшла. — Були ми люди, ніби свої люди, любилися, сходилися, а тепер в оси перекинулися. В церкві так ріденько, лиш тут і там по жінці і по чоловікові стоїть, аж поміж них вітер віє. Священик у церкві править, а на дворі такий клекіт як на ярмарку; за віру сваряться. Казала мені Лебедючка, ота з четвертої секції, десь там, за

потоком, що Дьордїй всіх чоловіків у їх перїї якимись рускими поробив і насилає їх сюди на сварку. А їм жаль і нашу церкву покидати, тай до нової не пристати; краєни вони Дьордієві і мусять із ним руку держати. А сама Лебедючка крадеться від чоловіка як до нас на відправу йде; сина має на нашім цвинтарі похованого і плаче та каже, що й сама по смерті хоче з ним у одним ряді лежати. А сваха Калина каже, що колибудь до Поштаря би пристала, бо той піп усі колачі з приносу людям роздає як до христовання йдуть, але не годна, бо Ольжин грїб її не пускає. Тай каже, що той піп уже в неї в хаті був і, як входив, то таки з порога заєдно христився і на колінках до образів пішов і довго молився поки бесїду розпочав. Не говорить так плинно як ми, але пробує ніби понашому говорити. Добрий такий і, її з Павлом, під небеса підніс; образ великий до нової церкви обїцяла купити, бо хто знає чия правда, чи їх, чи наша. Сердита на тебе і каже, що як би ти не зрадив був Дьордія з павуком, то він не відступив би був від нашої церкви . . .

Воркун сидів коло стола і перегортав календар, що Соловій йому дав. А Соловій співав, ніби дякував, тут і там; тут у вдома задармо, а там Поштар, як старший брат, обїцяв за кожную відправу долара йому давати, а піп календарі йому щороку дарував. Гарний календар! Червоними буквами великі свята надруковані. Цар і цариця з дітьми, а поза ними на образку ліс церковних бань — руский цар, руску віру на плечах держить, аж кадиллом образок пахне. Далі інші святі, угодники божі. Брався дещо прочитати, але письмо якесь таке, як би ячмінь на половину з диким вівсом змішав; до його язика не здїбне. Кинув сердито календар в кут на лаву і збирався кудись іти, але загавкали пси, глянув у вікно: його обидва брати, сусід, Підгірний, Вакар, Дуб, Никифір і ще кілька до хати зближались. На нараду йшли. Візьмуть його з собою і до Соловія підуть бо там священник за чергою перебуває — порадитись треба.

Зайшли в хату.

— І як воно буде? — кинув Дуб питанням яке кожному ум заснічувало; кинув таким голосом неначе повинь

із Поштаревого потока розлялася, наповнила Вакарів став, околицю затопляла і до їх хат каламутна вода нишком підпливала; невмолимий потоп в очі зазирає. — Поштар вже — говорив понурим голосом — кілька монахів при собі держить, коника з візком їм пристарав і їздять вони хата від хати, ніби з молитвою людей відвідують, — говорив він із тугим жалем, — а наш, як знаєте, на проповіді сьогодні сказав, що останній раз нам править як ми нашої церкви на їх місію не запишемо! —

— Як буде — не знаю, — відповідав Воркун сумно-сердито. — Казав я їм у захристю: Отче, того не треба було казати, бо Дьордій тим записом від нашої церкви людей відтягає. Як ви це перший раз у церкві згадали, йому донесли, він вхопив те в зуби і, де тільки кого здибле: — О, каже він, вже ваш піп запису хоче, на маєток наш, на працю нашу зуби закусив. Хто його бачив, де він був, як ми першу й другу церкву будували? Ми з послідного зтягалися на хвалу божу, а він прийшов на готове і хвалу божу хоче для себе загорнути. Воркун готов колибуть наш маєток у чужі руки віддати, але я хоч з мусу відступив від парохії, то до церкви право маю і не дозволю на ніякі записи. Пішов я до нього тай кажу. — Дьордію, вам лихе в серце влізло. Вже ви єдність нашу, громадську розбили, маєте свою церкву, лишть нас у спокою, чого вам більше треба? А він сміється тай каже: — Григорію! Я так як і ви, за громадою стою. — Та, кажу, ви вже свою громаду маєте, церкву свою на свою місію записали, попів маєте яких хотіли, я вам не перешкаджаю... А він аж зареготався: — Які бо ви, Григорію, непонятливі. Громада наша яка була так й є, готаря-межі між нами ніхто не поставив і я маю право її обороняти так як і ви. А церкви, ну знаєте, ми обидва в одній не містились, бо ви свого попа хотіли мати, а я свого. Ваш піп з громади гроші вивозить, а мій привозить. Церкву привіз і на свою місію записав, а я ані слова, бо то діло боже, а в мене церковна скарбонка. А ваша церква, наша громадська церква. Запишете на свою місію, я до суду піду. — Вислухав я, стулив плечима...

— А отець, що на те вам відповіли? — запитав Підгірний.

— Отець так як і я, стулив плечима тай каже: — Не знаю. Згори прийшло щоб всі церкви, в яких ми правимо, письмом до місії пристали; хочять знати яка в нас сила . . .

— Ой у нас сила! — сказав Никифір голосом, гей би на сміх. — Ходжу поміж людей тай бачу й чую що діється. Ті за ставом зневірилися і нову церкву чинять, таку, кажуть, без ризів, без образів, без свічок, без кадила, бо Бог, кажуть, того не хоче. Кажу їм, що ми вже й так розбиті на двоє і на що нас аж на троє колоти? — А Сливка; знаєте Сливку, порядний господар; на нашу церкву велику дачку дав; каже до мене: — То Никифоре так: пани нам у краю дихати не давали і наставляли таких попів; щоб нам лиш кадили, а слова божого не вчили. А як трапився такий, що за хлопами обставав, що нам, русинам, свічку світив, то такого як пса гонили, пани свічки боялися, щоб хлоп не прозрів. А тут ми свою церкву привезли, заложили, збудували, як належиться, але видите до чого дійшло? Григорій з Дьордієм посварилися то за школу, то за муніципал, тай церкву в спокою не лишили; парохію розбили. Один до царя пристав, бо цар платить, а другий із панотцем руку держить і вже обидва церкву до запису ведуть. А на що панотцеві церкви? Запишуть і буде таке, як коло Гармашів сталося. Наколи тільки записалися, то замість нашого священика, якогось чужого, що навіть говорити понашому не вміє, прислали. Значить, що й тут хтось на крайову моду починає робити, ніби посилати будуть нам таких попів щоб нам, русинам, свічок не світили. Тому ми тут не хочемо ні одних, ні других і церкву не попівську, але Христову заложуємо. — Вислухав я Сливки, тай кажіть мені тепер, що я мав йому казати? От, як би я так із ним у сусідстві жив, то пристав би з ними без дальшої намови. Це так коло Сливки, а стару Придіїху, Домну, знаєте, ту, що в краю з відпусту на відпуст ходила, а тут кожної відправи до сповіди йшла, її вже в ставу христили. Верещала як несамовита і казала, що їй дух святий з'являвся коли її у воду зануряли. Суботу тепер за неділю святкує. Її чоловік і зять цілу суботу

моляться, а в неділю, коли в нас дзвони дзвонять, до церкви людей скликають, вони або гній возять, або дрова ріжуть. Знаю її, бо в краю в сусідстві жили, і кажу їй, Домно, чого ви у таку якусь дивну віру увійшли? А вона до мене: — Никифоре! Ти такий сліпий як ото коте, що лиш народиться. Не знаєш ти правдивого слова божого, бо тобі цимбали в голові. Ти не бачиш тих знаків, що кінець світові предсказують, бо ти сліпий. Не видиш, що тепер брат на брата, син на батька, а батько на сина, сусід на сусіду вогнями дихають? Не бачиш, що лжепророки, священники в золотих ризах словом божим торгують, за церкви б'ються і між людей замість слово боже, ненависть сіють? Чи бачив ти щоб Дьордїїв піп із вашим стали як брати по Христі і разом до Бога молилися? Та де там! Вони один одного в ложці води втопив би. А це знак, що кінець світу-приходить, бо так святе письмо пише. — Вислухав я Домни тай голову схилив; її дух мене займав і ще як би я був дочукував та дослухував, то вона й мене могла була у став завести. Це так Домна, а підїть ви трохи далі на північ, то там що третя хата таки в нікого не вірять. Святкують ніби неділю, до церкви ніби йдуть, але під церквою, або на дорозі людей заговорюють. Кажуть, що попи й пани це така кляса, що з робітника і з фермера шкіру дре...

— Вони святу правду кажуть, — аж крикнув Вакар. — Я панови в краю половину свого життя задармо робив, а тут панотець скільки може дре. Привези його й відвези, два дні трать, заплати йому за треби кільки сам хоче, а тепер ще й церкву на нього записуй. Я скоріш до Дьордія пристану, бо його попи грошей не правлять. — •

Подивився Никифір сердито на Вакаря за те, що він йому бесіду перебив і далі свої завваги продовжав. — А найбільше вони в'їдні в млині і в стайнях як знаєте. Поз'їджаються люди Бог знає звідкіль, дадуть коней до стайні, поорудують у місті що треба і на ніч до тих хатин коло тих стаєн посходяться. А там як у горшках на печі всяка політика вариться. Там уже якісь українці звідкись вирискалися; про них я в краю не чув; і як зачнуть диспуту вести то ворон на хату не сівби. Зайде там чоловік

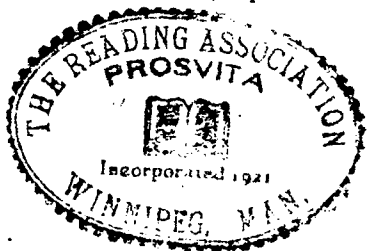
добрий, а звідтам вийде вже не такий як зайшов; на інше його перемелять. І всі за своєю правдою так твердо стоять, що один одному очі би видер як би не боявся, не кажу Бога, але суду. Отака то у нас сила, — сказав на закінчення Никифір.

Вислухали парохіяни Никифора; святу правду говорив, бо кожний із них уже гей би так як би захитаний у вірі; сходяться вони з ріжними людьми; до млина, до міста їздять і по тих хатах коло стайнів ночують і наслухуються тих розмов і де що до серця липне; але тут, вдома, треба свою справу рішати.

— Та вже як воно є, то є, але нам треба порадитися з чим до нашого панотця підемо, — сказав мов з просоння Воркун. — Ми тут, між собою, говоримо, що на язик лізе, але в присутности священика води в рот набираємо; ждете один на одного щоб щось сказав. Я вже наговорився і дехто каже, що через мене розкол в церкві зробився; Дьордій мені павука причепив, а люди вірять.

— Та то таке свату, — почав Дуб раду давати: — Треба нам просити панотця щоб нас не лишали на поталу. Запису, як видно, через Дьордія не зробимо, бо судом пахне, але як би панотець за нами впімнувся і вистарали для нас оставишного священика тай ще жонатого щоб тут, у нашій парохії мешкав, то ми би й Дьордієві силу вкоротили і всіх язичників від себе відганяли. Я інакшого виходу не бачу.

— Це свату, що ви сказали нас уратує, — годився Воркун. — Бо дивіться, ходить поміж людей якийсь архимандрит і висвячує на попів хто тільки пятьдесятку дасть. І нашого Соловія чуть, чуть не звихнув, попом уже був би був, як би Текля була не спротивилась. Кінець світу, як каже Домна, приходить.

РОЗДІЛ VI.

Вакарів Андрій не знав, що в громаді діялося і, що між Воркуном і Поштарем якісь спроби були навіть до того часу коли до роботи поїхав. Слухав нераз бесіди батька з Воркуном про школу і про учителів, про церкви і про священників, про муніципал і про мости та дороги, в якій вони не дуже лагідним тоном згадували Поштаря, але те не держалося його голови. Він знав, а ще більше собі уявляв, що Воркун і Поштар були великими багачами з тою ріжницею, що Воркунове багатство було якесь грубе і велике, а Поштар мав всього дуже багато, але все те було тонке і мале. Також вони й поставою для нього не дуже ріжнилася. Обидва були трішки більші як середнього росту; Воркум трішки витив Поштаря зростом, але за те Поштар був трохи грубший, ніби, як казав Вакар, мав трохи більше гелева від Воркунового; обидва були тілом добре загосподаровані; обидва мали великі вуси, хоч Воркунові були чорні, а Поштареві руді; обидва мали папулісті лица, хоч Поштар мав більше кругле лице, а Воркун трохи подовгасте. Одну ріжницю, що він завважував між ними, то їх вираз лица і мова. Поштар був завсідди насуплений, не усміхався, говорив прудко і твердо і на нікого уваги не звертав, а Воркунови, як казала вуйна Єлена, завсідди жарти були в голові. Він навіть до нього говорив як не жартом то поважно мов до старшого, поважного чоловіка. За це він його любив більше як свого батька і сам себе був би дуже твердо покарав як би був зробив йому якусь прикрість.

Але лихо не спить. Шнирється воно поміж людей, збитки чинить і до гріху людей доводить. Так і з Андрієм сталося. Зранила йому Калина його гордість, до щенту її прибила і, можливо, був би він і до роботи такий пригноблений поїхав, як би не Поштар. Він йому їївилічив ніби для своєї цілі, він її справив у інший бік.

Идучи з Єринкою зо склепу, Андрій нічого іншого не

думав тільки про Калину і про сип'яра. Він їй покаже, що Вакарів накорінок, бельбас може! Ішов прудко і з якоюсь солодкою утіхою вслухувався в Єринчин скорий віддих, уявляючи собі, що то Калина біжить за ним, падає і просить у нього якоїсь ласки. Але він... Ну, він твердий як сталь, до живого їй допече! Тай на Єринку він навіть не гляне добрим оком, бо яка мама така й донька. Нехай їй якийсь там Олекса вливає, бо він і того Олексу не злюбив коли тільки Ганна його згадала в склепі.

Але й тверда сталь подається як на неї навіть сонце пригріє. А то Софія стала тим сонцем, що його ніби сталеве серце розігріла. Зрушила в йому жаль. Вони обоє від маленьких не жили в мирі, тай і як підросли поки вона з Іваном не подружилася, не було між ними злагоди. Вона його непотрібом, лінухом називала, їсти не давала, бо він лиш лісом бродив, а коло хати стебла не підняв. Це його сердило і нераз мама мусіла патином обох розганяти, щоб не бились. А тепер вона його за шию обняла, цілувала і радісними сльозами вмивала. Якось не до ладу почувався, але те чуття якесь таке було, що, як би хтось був її в тій хвилині марним словом зневажив, то на терміть був би того зтер. Це його й до Єрини трішки привернуло, бо, як вийшли з хати і до Марії йшли, він ішов поволіше, а вона скоріше, але вже не задихувалася і не падала.

А Марія? Він знав Марію і любив її тоді коли вона не дражнилась з ним. А вона вміла дражнити. Дражнила його тим, що він ходить в ліс ніби на лови, але там до якоїсь індіаночки стежечку топче. І матиме стару індіанку за тещу, люльку їй запалювати буде, а свою жінку замість на возі на підволоках, на дручках додому притягне. Це його сердило, але й до цікавості доводило. Згадав як то він по такій бесіді аж у кінець ставу сплавом запливав, щоб індіанам приглянутися. А там їх літом можна було колибудь знайти. Секції 35-та, 27-ма і 26-та були порожні і вигідні на попас коли вони переїздили з одної області до другої, що були для них відложені. Нераз і два тижні на тих секціях попас робили, бо була в ставу риба, а ліс мясом їх годував. Там він приглядався індіаночкам, тещам і тестям, з початку несміло, здалека, а потім зблизь-

ка так, що й у приязнь із малими шваграми заходив. Приглядався їх шатрам, їх одежі, їх їді, цікаво було, але примани ніякої не знаходив. Шатра отак: від дощу і від вітру і більше нічого. Одежа звичайна, темного коліру і верети замість плащів і всьо мила і теплої води просило. Іда? Котел із окропом над вогнем, а в нього кидали усе, що хто зловив. Рибу з води та в окріп, а сухопутну і воздушну твар тільки оббілюють, обскубують і в котел. Не шкребуть, не обтинають — нічого не марнується. Хто що з кітла витягне те й з'їсть. Сподобалися рукавиці і ходаки. Виміняв з малим швагром за ніж і за дріт на сильця, а за рукавиці не мав краму замінити. Тай індіаночкам приглядався. Всі однакові. Круглолиці, смугляві, волосся над очима, а очками мов вугликами не кліпаючи дивилися. Потім хіть і в шатро ховалися.

Згадав ті, Маріїні жарти і аж усміхнувся коли до її хати зближалися. Ану, думалось йому, згадає Марія індіаночку? Але не згадувала і, замість індіаночки, Єринчиною красу перед ним виставляла.

Взяв Воркунові листи, вийшли, Єринка підбігала, а він ледве встигав за нею ходом іти, аж задихувався. Нараз із розгону вона в його обіймах вчинилася. І, поки він запам'ятався, що сталося, вона звертілася мов кіточка, щось нашептала і . . .

Кілька хвилин стояв Андрій поки зрозумів, що вдійсно сталося. Калина з псами йому увиділась і вона йому несподівано Єринку в обійми впхала. Схилив голову і пішов напрямці стернею, на церкву бив, як Єринка справила, щоб маму з псами оминув. Ніч вечір накривала другим темним рядом крізь яке ледве видно було обкрій церковної бані, що понад ліс здіймалася як шолом тільки у казці можливого великана. Тяжко йшлося. Стрягли ноги в сиру землю, а долинками чеплялася вона ніг як розмішане тісто. Ледве добився до цвинтаря. Судорожно пройшов поміж гроби, здавалось йому, що мерці зза хрестів йому приглядалися, а на дорозі аж легше вздихнув.

В Воркуна не дочікував довго, хоч Воркун від порога забігав щоб йому на дорозі стояти і в хаті задержати. Про всячину розпитував, а про копальню найбільше неначе

сам хотів у ті зарібки йти. Відповідав, що міг, сказав Єлені правду, що з кітликком сталося: — Діравий був, — казала Єлена, — а яйця, от тільки й шкоди. Воску, шафрану, Боже милий! Віднесу завтра, бо забагато. Кітлик від Калини візьму, бо, хоч діравий, але придається. — За псами кидати, додав Воркун на сміх.

* * *

Велика Пятниця — досвіта Андрій устав. Без снідання як вийшов то аж у вечір до хати прийшов. Сіп'яр-фарми оглядав вздовж і впоперек. Горбок такий гарний на хату, на подвіря вибрав якраз напроти Калининого подвіречка, щоб вона зо свого його подвіречко виділа. Хату таку виставить, стайню величезну збудує, щоб Калина аж казилася з заздрости. Оглядав будуче подвіречко і обзирався чи часом новомодна індіяночка не крадеться з корчів йому на пораду. Недалеко, от через дорогу, потім долина з лозовими корчами, а там горбок. Як би так Єринка була не Калинина, ото-то заздрість би Калині збільшила!

В суботу до роботи взявся — порядок із батьком на подвірю робили. Але Воркун надійшов із прозьбою щоб за священником поїхав. Згодився без слова. Дорога, казав Воркун, от-туди-о, на схід попри їх фарму, потім індіянкою геть поза став до другого ставка, а там просто на схід. Церкву здалека з горба видно як ззавидка поїде.

Іхав Воркуновими кіньми неначе своїми. Воркун вчив його як поводитися з кіньми ще поки до роботи поїхав. Знав як впрягати, як випрягати, як гонити — наука вуйкового зятя, Біла, не пішла в ліс. Держав поводами коні і відчував як його сила з кінською моцувалася. Як попускав поводи то кінська вперед із розгоном рвалася, а як зтягав поводи то та, кінська сила, здавалося йому, поводами до його переливалася. Насолода така, аж дрижав від неї. Він такі самі коні матиме, а навіть іще більші, Калині на заздрість. Матиме дві чвертки землі; Калина лиш одну має; наоре поля, позасіває пшеницею, вівсом, ячменем, шпихлір великий збудує — машина в нього кілька днів молотитиме. Всьо в нього має бути велике, замашисте і гарне. Від батька ані одної курки не візьме щоб

не зіпсувала велич його господарки. Калина кулаки гризтиме з заздрости, а Єринка . . .

Не знав, де Єринку поставити. Вона гей би так як би на заваді була. Чого то вуйко Воркун відокремив її від всіх дівчат, чого він її йому на стежку потрутив? Та-ж певний був, що Калина псами би його від хати гонила як би він до Єринки залицявся, сватати хотів! Тай також, як би притьма Єринка згодилася і без матірнього дозволу шлюб із ним взяла то тоді Калина не буде мати причини бути заздрісною, бо то її донька його багатством буде наживатися. Виходило щось таке як йому нераз траплялося з рушницею. Насипав пороху, напихав паперу, потім шроту, набивав знов папером, хотів стріляти, а капля не палила. Єринка-капля не викличе того гуку, ніби тої заздрости, якої він хотів у Калині викресати . . . Не пасувала йому Єринка, але . . .

Не стямився як минав у кінці ставу знайомі йому місця, де він на обзорини ходив до індіян. Доріжка з індіянської дороги на правий бік дороги йшла, а там прогалина зо старими згарищами ватри. Згадав Маріїні жарти з індіянкою. Саме слово таке якесь мягеньке, таким якимись солодким теплом уповите, що йому Єринку на яву викликало. І то як раз у Маріїні хаті там, де стіни коверцями і образами прикрашені, на столі великі, рум'яні паски, миски з писанками, велике дзеркало, а Марія Єринці волосся чеше, спітає . . .

Засміявся і коням поводи попустив. Хотілось йому щоб коні у повітря злетіли, але дорога крута і не було де розігнатися. Зтягнув поволеньки поводи, припинив коні, щоб справді він сам на скруті в корчі не вилетів і, дрібним бігом поїхав далі з своєю будучою господаркою, з Калиною і Єринкою напрямці 35-ою секцією.

Проїжджаючи попри 36-ту секцію, він завважав на подвірю якогось там фермера купу затесаних слупків і велику купу обтесаного, довгого дерева. Це відразу викликало йому думку про обгороду ніби свого сип'яра і про будову хати. Думка дійсність викликала. Люди оскільки він знав самі собі прятали всякий матеріал; на його сип'ярі, де був добрий ліс, тільки пні і лом лишилися; і він

мусить їхати далі десь там на північ за матеріалом. Роботу в копальні мусить покинути, але це відразу не годилось з його рахунком, бо гроший менше матиме. Виміняти матеріал так, як Іван зробив, Софія згадувала, але в нього нема ніякої худоби на заміну. Хіба купить за гроші. Аж коням поводи попустив із утіхи що така думка прийшла йому до голови. Купить і спокій матиме. Коні чвалом неслися. Кавалок дороги сухої і простої знайшлося, а на переді чоловік ішов. Хотів показати які то він коні прудкі має. Вздоганяв, чоловік вступився з дороги, дивиться, а то Никифір. Рад-не-рад, здержав коні і Никифора підвезтися попросив.

— Сісти сяду, хоч не люблю везтися, бо середину вярівку маю, але з тобою підвезуся; недалеко, чотири милі звідсіль, — говорив спровола Никифір, вилізаючи на демократ. — Ти за священником Воркуновими кіньми їдеш; я здалека пізнав. Гарні коні і доброму в руки дав. Ти більше в маму свою вдався. Знаю її від маленької, батька твого знаю тай у тебе на христінах був. Ти, казала мама, в чіпци вродився, а хто в чіпци вродиться той щастя в пазусі носить. Також ти, казала мама, ремінчик зо свого пупа розв'язав. Ти, можливо не знаєш, що то є, а то мудра річ. Як дитина вродиться то їй баба-повитуха пуп відтинає і, як мудра, то зав'яже його в сім гудзів і дає мамі щоб заховала. А коли дитина доросте до сім років, тоді мама дає їй той ремінчик щоб руками позад себе розв'язала. Як розв'яже, то їй розум розв'яжеться. А ти розв'язав і розум до голови впустив. Як би не те, то Воркун не післав би був тебе за священником і ти грошей був би так багато не заробив...

Андрій держучи коні щоб не бігли, якомсь дуже здивовано поглипав на Никифора. Чудний видався йому цей чоловік! Відразу сказав чий він, чиїми кіньми їде і куди їде. Знав його — хто-ж Никифора не знав? Він був цимбаліст і з Плешкою на весіллях і на танцях грав і це саме вистарчало на його знайомство. Але попри те він ще й інші промишлення між людьми мав. Він пускав кров людям і коням зуби рвав, поломані кости складав, мерців мив, тай на ліках ріжних розумівся. В нього в хаті попід стелю і на

дворі попід острішки було повно сніпків та вязанок різного зілля та трави, корінців і листків, що він висушував і ліки робив. А примівок знав на всяку хворобу. Ворожив на долонях, на картах і на фасолях і, загалом, був пожаданим гостем у кожній хаті. Говорили люди, що він від маленького почав блукати по світу і навчився язиків різних тай розуму люди в голову натовкли. Цісареві служив, жонатий був, але жінка ззагоді вмерла, а він другої не шукав. Вибіралися люди до Канади тай він з людьми поїхав подивитися на новий світ. Взяв гомштат у 34-ій секції, але лиш на те щоб мав де голову склонити, бо господарити йому, як він казав, не фолосило, ніби щастя не мав. Але фарму до контракту довів, носив контракт з собою, мов пашпорт, і показував його коли в бесіді при виборах чи то шкільних, чи муніципальних, чи до провінції, в яких він завсіди забирав слово, хтось закидав йому, що він не фермер.

— Звідки ви знаєте, що я за священиком їду? — запитав Андрій коли Никифір замовк.

— В Підгірного кров коневі пускав і там про все довідався, — відповідав Никифір спокійно. — Я ждав на тебе при кінці ставу, потім у Плешки на дереві посидів...

— То Плешка там мешкає? — запитав скоро Андрій. — А йому на що того дерева і тих слупків? Його фарма обгороджена тай хату має не дуже стару.

— Плешка вчиться гандлювати, але він ані в чіпці не вродився, ані ремінчика свого не розв'язав і зійшов з тим деревом на шило. Міняв худобу за дерево, за слупки і виміняв таке, що й хвоста коло хати не має. Думав, що як дасть худобину за двадцятку, а за дерево візьме у двоє більше, то потім крамничку собі заложить. Хтось йому таке наговорив, що дерево колибудь за добру ціну продасть, а то показалося інакше. Люди зимою не мають що робити і самі собі дерево прячуть, а його лежить; ніхто не хоче з хати готівку, як має, видавати.

— Я куплю в нього і слупки і дерево, — вихопився Андрій і аж сам неначе перелякався своїх слів. Думав, що Никифір пічне допитуватися на що йому слупків і дерева, а він буде викручуватися — мусить, бо Поштар на-

казував ані півслова нікому не сказати, — і може вийти шило з мішка. Никифір ходить по околиці як піп по Йордані з водою, вчує Дуб, Воркун і він не відібе на Калині її зневагу.

— Але Никифір не випитував. — Дерево вже так як би твоє було, — говорив він звичайним тоном. — Навіть не потребуєш завдатку давати. Плешкові скажу сьогодні як додому буду йти. — А де його тобі приставити?

— Нехай лежить поки не дам знати, — сказав Андрій. — І ніхто ані півслова не повинен знати про це, — додав заглядаючи в Никифорові очі.

— Як бись мертвому в рот поставив, — відповів Никифір і навіть не глянув на Андрія. — Скинеш мене на тім горбку, що перед нами. Звідтам і церкву трішки видно як маєш добрі очі.

Цілу дорогу далі до церкви, а потім зо священником додому, Никифір йому з голови не сходив. Якусь укриту силу в йому відчував яка його до себе притягала. Давав коням волю, бо вже північ була коли паски освятили, припізилися і хотів бігом кіньми часу надолужити. Воркун добре нарадив щоб ізза днини до церкви їхати; він і коні з дорогою познайомилися і тепер безпечніше їхалось. При кінці ставу Никифора vzdогонили; паску святити ніс; взяли його на демократ і, потім, навіть до Воркуна не повертали, до церкви поїхали.

В церкві сталось, що Дуб йому хрест нести дав. Людей не бачив. Здавалося йому, що всі на нього ззираються, а з нього гей би щось віяло. По освяченю хрест віддав мов би якийсь дуже важкий тягар, очей людських збувся. Заздрів маму з дітьми, взяв кошик з дорою і до фіри поніс. Бачив і Єринку здалека, але коло неї стояли Калина й Олекса. Заздрість у його серцю завертілася як уколений хробачок; глянути не хотів у той бік, де вони стояли.

По сніданку, хоч і спати хотілося; цілу ніч не спав; вийшов і почав оглядати батькову огорожу. Хотів обрехувати кілька слупків йому треба буде сип'яра обгородити. Але батькова огорода слабонька: слупки лозові і осикові, густо набиті, вориння сподом, а зверху один колючий дріт. Пішов до Воркунової фарми: слупки темрикові,

всі рівно втяті, три драти туго натягнені. Міряв кроком віддаль між слупками. Виходило п'ять повних кроків. Йшов на схід, обчислював кроки і аж коло ставу впинився. Нагло нагадав, що Дубовими кіньми має священика відвезти. Забув за кроки і бігцем до хати вернувся. Думав складається так, що Єринку в її хаті побачить.

Але склалось інакше: Дуб коло своїх воріт із демократа скочив, Єринка крізь вікно кукала, а він далі поїхав. Коло церкви народ ждав на вечірню, а по вечірні на перекуску священика і його взяв старший брат. Людей більше зійшлося. Бесіда на коні зійшла. Якийсь там фермер півсотні коней спровадив із степових околиць; паші не стало, висхла; і продає дешево. Коні доброї раси, але до тягла не привчені, тільки до сідла. Той фермер привчає їх тепер; чоловіка такого має, що в кількох годинах на дикого коня упряж поставить, а цих по кілька на день тягнути вчить.

Він у розмову вслухався, гарні коні уважалися і, замість додому, до того фермера допитався. Там Великодня не було, отак, як би будний день. Розмовився з фермером, хоч мова в копальні інша, а про коні інша, але “біг горс мийк смол горс” фермер зрозумів, що він хоче гарних кобилів на розплодок. Завів його в загороду: коні всякі і старі і молоді і великі і менші і гарні і погані — три кобили найгарніші вибрав. Аж душа раділа! Як приїде, Каліні прямо в очі втиче. До воза одну за другою зо старим конем впрягали, по фермі їздили. Трішки з початку сіпалися, але кінь вухами щурив, мовляв, іди спокійно, бо вкушу; пропало твоє гулянечко, в хамуті воно впинилося; і за хвилинку, дві йшли вони танцюристим ходом, а потім старого коня кроком держалися. Так їх вечір захопив. Їхати п'ятьма кіньми в ночі додому небезпечно, так фермер казав. Переночував, рано ще раз кобили зо старим конем, а потім самих їх до воза запрягав і як запряг, так і додому поїхав. Дубові коні ззаду до демократа привязав.

До Поштаря повернув кіньми похвалитися. А Поштар носом покрутив: — Я був би тобі п'ятеро робучих продав за ті гроші, що ти за них дав, — говорив із сварливим докором. — Ці в тебе поздыхають, бо вони з сухих, зо сте-

пових пасовиск, а сюди в нас млаки, напасуться, наїдяться грубого сіна і погинуть. Ліпше зробиш як їх фермерові завернеш.

Виїздив із Поштаревого подвіря тяжкими, плаксивими думками прибитий. Правою рукою справляв коні на захід до фермера, але піддався лівій; коні Дубові додому віджене, а потім свої фермерові верне. Але подорозі порадив себе інакше: до роботи в середу їхати буде з Поштарем і тоді коні візьме з собою. Всежтаки знищив йому Поштар гордість; Калина тішитися буде як вчує, що він коні віддав, а держатиме наперекір Поштареві, вони подихають, то Калининій радості кінця не буде.

Заїздив на Дубове подвіря — думки глумили і глозували, сміх із нього робили. А там іще й вуйко Воркун із захвату: “Мой! Де ти такі коні вкрав?” Гарні коні! Спішив щоб найскоріше втечи з подвіря. На Єринку стидався глянути.

До вечора в стайні сидів коло кобилів і болів душею як мама над хворою дитиною котрій уже виходу нема. Заснув на купі сіна — мама до вечері збудила.

У вівторок Воркуни до себе запросили на обід батька й маму тай його таки силою витягли з хати, у гонор зо старшими хотіли його ввести. Повна хата гостей, а з молодих нікого. Воркун засадив його за почесний стіл — не знав як сидіти, як їсти, що казати коли припрошували. Ніколи ще в такій параді не сидів, аж зіпрів. А там іще й Никифір сидів проти нього і мов би підсміхався з нього, мовляв: ти в чіпці вродився, сім гудзів на ремінчику розв'язав, а тут не знаєш, де руки покласти.

Але всиджувався. Воркун гостям язика розв'язав, отак, до путерії, щоб розум трішки брикав і веселости додавав. Тай його вуйна присилувала випити трішки отак, як вона пє, на пів-пальця. Ліпше їстиме. І таки помогло трішки, на людей почав дивитися і пізнавати — не всіх знав. Тай до бесіди почав прислухуватися: про весну люди говорили, хто де й що сіятиме, скільки акрів, потім за коні зайшли і при цім і його зачепили. Гарні коні купив, дешево, жеребні . . .

— Поштар продає, — говорив Никифір, — але знаєте

які в нього коні. Має більше як восьмеро старих яким уже дни вкоротив своєю фірманкою і хоче щоб у когось іншого здихали. Править за них як за рідну маму. А молоді в нього то й одної пари нема такої щоб було чим на весілля поїхати. —

Він, Андрій, як це вчув так і забаг попри Никифора по його правій руці сидіти. Здогадався чому то Поштар носом крутив. Легче стало на серцю і до інших бесід почав уважніше прислухуватися. Чужі вони були для нього, але слухав.

— Файно в нас у церкві на Великдень було, — говорила Текля коли на церкві бесіда зійшла. — Майже всі за потока і за ставу були. Був Дрозд і Волос із цілими родинами, Лебедючка з дітьми, Сливка повну фіру привіз, Придій старий із зятем і навіть дехто з них паски приніс святити і якомсь покрадьки ставили їх, гей би стидалися. Поштаря не було тай Ганни не пустив, а вона крадьки Олексою передала мисочку з дорою щоб у нас освятити, хоч їм піп здається таки цілий стіл освятив...

— Священик таку гарну проповідь сказав, аж слухати було мило, — додавала Єлена. — Казав, Христос для всіх воскрес, а ми тут за церкви дремося. Як би то файно було як би ми одну віру мали! Не віяв би вітер поміж нас на наших відправах...

— То, здається, треба нам якоїсь такої віри щоб не ріжнила нас, — вмішався до бесіди Соловій. — Ми одні й ті самі люди, до одного Бога молимося з одних книжок, бо співаю тут і там, але проповіді серце ріжуть...

— Ти з тої злости трохи сам попом не став, — засміявся Воркун.

— Таки правда, що зо злости. Там слухаю казання і виходить, що я не я, але щось інше, слухай тут, а я вже безвірок, бо до читальні вписався...

— В читальні самі радикали, — сказав Підгірний.

— Я не радикал, — аж крикнув Соловій. — Там ми маємо такі самі книжки як отець Димитрів нам посилав...

— То файні книжки, історії про наших козаків як вони з турками і з панами-ляхами за наш край та за нашу

віру билися, — додала Текля.

— Хто панів-ляхів бе то й я з ними, — докинув Вакар.

— Пани нас на віри поділили, — добавив Соловій.

— На які віри? — запитав Підгірний.

— На шизматицьку і на уніятську, — відповів Соловій.

— Дьордїй на шизматицьку перейшов, — сказала Текля.

— А наша яка? — запитала Підгірна.

— Наша православна католичеська, бо ми до юнії пристали і тому нас уніятами назвали, — пояснив Соловій.

— Та то так, — почав Никифір говорити. — Ходжу я поміж людей і виджу, що в нас наплодиться багато вір, але не буде кому в них вірити. Діти ростять-підростають і дивуються, чого батьки сваряться...

— Святу правду кажете, Никифоре, — підхопила Єлена Никифора, — за цим не треба далеко ходити. От Андрійко сидить тай думає собі: про що то ви, ніби ми, говоримо? Він у світі був, файних собі грошей заробив і тепер десь серцем дивиться яку би то собі долю вибрати, а не віру, чи як кажеш Андрійку? — запитала пишно і очима його милувала. А Андрійко, ніби слухав бесіди, але думкою коло своїх кобилів був, а на Єленину згадку про долю, Єринка, мов зайчик із корчів, йому на яву вибігла. Зчервонів і не знав, що відповідати, а Єлена далі бесідою побігла. — Або таки наш Корнилко аж до Сливкової Маринки в гості ходить. Кажу йому, що старий Сливка від нашої церкви відступив і вже не наш став, а він і слухати не хоче. Сміється і каже, що він зо старим шлюбу не буде брати і, от таки сьогодні, ще зранку поїхав аби її на танець привезти. Або таки у вас інакше? — до Підгірної вона свою мову звернула. — Домнин Михайло вже таку стежку на правці фармами втолочів, що вже насліпо до вашої Дзюні ходить, а ваш Іван до Дроздової Стефки вже таку стежку вбив, що трава вже на ній не росте. І нічого не вдієте, бо куди раз серце справилося, то вже його не навернеш в інший бік. Показуй йому віру то так як голодній дитині чічу. Вона ніби на чічу глипне, а цицю рука-

ми ловить і очками втішно жмурить. Або візьміть Дуба. Обидва вони з Дьордієм отак любляться як кіт із псом за Ольгу, а потім за ті гроші, що Дуб позичив Дьордієві тоді, коли з краю вернувся, але Калина Олексу вже зятем кличе, хоч знає, що Олекса зо своїм вуйком Дьордієм держить. Нераз дивлюся на наших дітей на танці і мене аж на плач збирає. Вони всі такі гарні та веселі, так файно любляться, а ми вовчими очима одні на одних світимо...

— Світять, ніби сваряться за віри, а діти або перестануть вірити, або виберуть собі якусь іншу віру, — докінчив Никифір Єленину бесіду. Він сам хотів щось таке сказати як Єлена, але вона йому бесіду з язика взяла.

— Виберуть таки нашу, бо за неї козаки билися, — додала гордо Текля.

І були б гості далі про віри як уміли так говорили і, Андрій далі був би, бесіди ніби слухаючи, про свої кобили думав і Єринку гадками ловив, як би був Корнило ненадійшов. Він коні до стайні дав, увійшов у хату і проголосив, що вже музиків привіз і танець уже розпочався. Покинули гості стіл і на танець дивитися пішли. Там радість, там утіха, там діти і розмова така яку всі розуміють. Там і людські очі пововчому не світилися. Єлена зо старою Сливчихою обцілувалися і любо про свої діла домашні розговорилися. Христос воскрес, мясниці прийшли, весна, надії сіяли-садили, весіль сподівалися.

А Андрій замість на танець додому побіг. До вечора кобили по сип'ярі водив гей би так, як молодий молоду по обійстю водить другий день по весіллю і показує, де що стоїть. Їхав одною й другою й третою, щоб гніву не було, а вечером наказував батькові й матері і Варварці як з ними обходитися, бо він до роботи завтра піде. Постановив не відгонити їх фермерові. Поштар сердитий, що він його коней не купив і тому його настрашив. Але для безпеки наказував, щоб у стайні держали якийсь час, вівсом годували, на прохід у пастівник коло хати пускали, щоб кобили привикали і не втекли. З тим він і спати пішов, щоб рано встати і до міста з Поштарем поїхати, а звідтіль до роботи.

Та здивувався досвіта як Никифір із Плешкою на по-

двіря заїхали. До міста їдуть і повернули щоб його з собою взяти. Відмовлявся Андрій — Поштареві слово дав, ну і тайний договір при його допомозі мав виконати, землю купити.

— Поштар у тебе грошей за їзду схоче, — говорив Никифір, не знаючи про той договір, — а Плешка тебе задармо повезе. Тай чув я, що він тобі кобили зганив. Казав, поздихають від трави і від сіна з млаків. Воно трохи правди є в тім, але та правда не від трави походить. Соли треба коням давати, прасованими брилами на пасовищу держати, лизати будуть як схочуть і не поздихають не бійся. Купиш соли — завтра привеземо. —

Забув Андрій за договір — коні важніші від Поштаря, а землю й сам купить. Сів тай поїхав. Вдорозі з Плешкою умову зробив за слупки, за дерево. Плешка упряжі доброї не мав, нічим весну було робити, грошей у Андрія просив на упряж. Все дерево, всі слупки дасть і доставить, де буде треба, як тільки на пару коней упряж дістане. Взяв би в Поштаря до грошей, але в нього не знати як довго буде платити і відробляти. Ціна в нього була добра як у склепі висіла, але як вийшла на двір, то так як корінь молочію. Не злий як у сухому місці лежить, але як в сиру землю впаде, то збутися його не годен.

Вислухав Андрій мову і без слова обіцяв упряж Плешкові купити.

В містечку поорудували все, що треба було коли Поштар приїхав. Вогнем гнівним палав як учув від агента, що Андрій уже й землю купив, грошей своїх через банок у містечку дістав, за коні на обіцяну на папері ціну фермерові в банку гроші лишив, а потім ще й Плешкові упряж купив.

Стрінув Поштар всіх трох на вулиці тай не до Андрія, але до Никифора крізь зуби з їдким усміхом: — Бете далі Никифоре! — сказав і жваво очима закліпав.

— Дроту я, Дьордїюку, не можу забути, — сказав Никифір без ніякого сміху.

РОЗДІЛ VII.

Отак то минув Великдснь того року на Воркунах, а що він був собі геть-геть пізенько і св. Юрій уже підїздив своїм білим конем, розмикаючи для весни землю, чимраз bliще з полудня, то люди, покушавши свяченої дори, скоро ставили звичайні балачки на полицю і до роботи бралися. Не було вже часу на вимівки, мовляв, я ще маю досить часу обробити весну. В кожного було приробленого поля так, що Воркунови нараховувала сіварка поверх сімдесять акрів, Дубова сіварка ловила Воркунову, Василева не хотіла піддатися батьковій, Соловієва стидалася лишитися Василю, Іванова також робила його багачем, тай Вакареви насівала вона рожевих надій і тому-то, зараз по святах, забулися сусідські і громадські справи, забувся Андрій, забулися балачки, а їх місце займали коні з плугом і з боронами, насіння і втішні очі коли вони приглядалися стрілці, що в сіварці акри числить. А це дуже поважна стрілка! Вона так як ворожка наперед вам скаже яким то ви великим багачем будете в осени, розуміється коли не буде посухи, не буде граду, не буде морозу, не буде ржі, не буде головні, як не виляже і не зіпріє збіжжа тоді коли молочком наливається, коли мушка не зітне, коли суслики не спасуть, коли дикого вівса обмаль буде, коли в купках не зростеся від слоти, коли сніг не прикриє купки, коли зерно буде хрупати в елеваторникових зубах, а вкінці коли ціна не присяде потурецьки і голову не склонить до землі — тоді та стрілка певно вгадає.

Але хто би на таке зважав? Сіяти треба і щось таки вийде з того, бо ніхто не знає як забагато, або як замало бушлів повинен аker видати пшениці, чи вівса, але о-так, менше-більше. І на те менше-більше весну робиться, коні годується, машинерію купується і великі надії, злото-верхі палати на піску будуються. А звідтіл така охота до роботи . . .

— Я сьогодні буду волочити старими кіньми паренину, а ви, як хочете, будете орати стерню дубелтовим плугом, — говорив в середу по Великодні Корнило до батька при сніданку. — Паренину ми вже раз волочили, але дощ її приплескав і треба знов боронами зрушити перед сіянням. —

— А то чому я мав би орати, а ти волочити? — питає Воркун сина, оббираючи лушпину зо звареного яйця.

— Ви кажете, що вас ноги болять ходити по рілі і ви таки дуже поволі ходите, — відповів Корнило. — Ви боїтеся щоб коні не зіпріли.

— Ти мудро кажеш, але я на таке не пристаю, — сказав Воркун, вмачаючи яйце в сіль. — Я вже два роки пробує орати тим твоїм дубелтовим плугом, але не можу з ним ради дати. Тай таки стидно мені такому старому чоловікові сідати і везтися на плузі! Жаль коней, що вони бідні аж сопуть так орять божу землечку тай ще мене тягнуть. Ори собі сам, а я волочити піду.

— Ми у цій Канаді то таки цілком із віри виходимо, — вмшалася до розмови Єлена. — На піхане сходимо. До недавна ходили пішки і ніхто нічого не казав. Потім фірами зачали їхати і на годину ходу пішки почали коні впрягати. А потім віз почав товчи і спружин, ніби демократа, забagli. Косили сіно косою, грабали граблями, збіжже жали серпами, ціпами молотили, жорнами жорнили, тай орали як Бог приказав. Одно бики водило, господар за плугом ходив, хліб смачніший був, люди любилися, а тепер косарки, грабарки, жнивварки, молотарки, повні шпихлірі петльованої муки, трое коней купу заліза, ніби плуг тягне і ще й господаря зверху. Чи то не гріх за худобу? Чи не карає нас Бог? Хліб смак страгив, тай таки в нічім ніхто смаку не чує, а між людьми такої сварки як між, між . . . , ну, не знаю до чого порівнати. —

— Е, мамо! Павло обіцяв, що передасть нам таку тарайку, що тато й за боронами буде їхати, — похвалився Корнило. — Ніби чому пішки йти як можна їхати? Ми коней на те годуємо щоб нас возили. —

— Ей, синку! Ти не знаєш, що ти говориш. Кінь так як челядина, чує, видить і розуміє, тільки мови не має. Не

може відговоритися тай мусить тягнути. А наш Павло вже так вас розпаношив, що ви за якийсь день то й із хати без тарадайки не схочете вийти. Не знати на що то Бог людині ноги дав?

— Та я буду ще пішки ходити поки зможу, а ви молоді можете й літати як вам удасться, — сказав Воркун, встаючи зза стола. Він ніби годився трішки з Єленою, але: — Трохи ноги поболоють вечером як за добрими кіньми побігає чоловік борозною, або за боронами цілий день, — додав більше так як би з Корнилом годився. — Та ноги е на те щоб ходили, а Павло добре би зробив як би замість тарадайки до борін прислав нам таку щоб ліс корчувала і коріння тягнула отоді я би сказав, що ви молоді мудрі. Але це пусте. Ти йди орати і не гони коней так гей би земля горіла. Поволеньки, щоб грудниці не попарили.

Отака то розмова була вже можлива для Воркунів по тринадцятім Великодні їх життя в Канаді. Велася господарка, підбичували діти, і вже завидним багатством обклалися. Худоби поверх шістьдесять штук ходило чередою на сип'ярі, восьмеро робучих коней і табунчик молодих з кобилами людям очі зривали, а всякого дробу та свиней і овець таки зовсім забагато було. Але, як казала Єлена, як е чим годувати то чому не плодити? Душа в неї радувалася як її подвіря бляло, мекало, кудкудакало, квакало, гегало, кукурікало, рохкало, квичало, цяпкало, дулькало, рикало, а користь з того? Та яка там користь? От, аби було що собі зарізати тай вряди-годи щось продати отак, за півдармо. Але попри те е своя і вовничка і пірячко і ячко і мясце і масилце тай молочка хтось, але квасного, напеться, бо солокого ніхто не хоче. Це так Єлена пишно говорила. Всього багато любила мати. Її навіть дітей замало було і двоє сиріт за своїх узяла, двоє дівчат, близнючок. Десь-то їх Никифір знайшов тої зими по Єлисаветинім весіллю. Казав, що їх мама таки у злогах умерла, а батько дав їх до молодой сусідки щоб їх няньчила. Тай виняньчила; по чотири рочки мали як їх батько їхав зимою з деревом, перевернувся і там під деревом застив. Лишилась Веронійка з Гафійкою без нікого на світі. Нянька своїх дітей мала, заглiтно в хаті в неї з кожним роком

ставало, і на сиріт гей би так як би місця не було. А Никифір як мив покійника, як їхав додому по похороні, так і дітей з собою забрав і до Єлени привіз. Наказувала йому нераз, що як щось таке між людьми знайде, нехай до неї привезе, а вона прийме. Тай приймила і, можливо, ліпшої матері діти були б не зазнали як була для них Єлена. Пипнила коло них більш як коло своїх як були маленькі, бо це були сирітки без деді, без нені.

Всьо добром пахло в Єлени, у Воркуна, тільки діти якось не по Єленинім серцю на своє йшли, хоч вони що сине за ніхтем її не скривдили. Але вона хотіла щоб вони всі при купі були, а то тільки Марія під боком лишилася. Єлисавета забралася Бог знає куди, обклалася дрібними діточками і від весілля її не бачила. Павло як поїхав з Билом то лиш раз на рік показувався вдома. Перенісся пізніше до нового містечка, ніби блище дому, машинерію фармерську продавав, оженився, купив півсекції землі близько містечка, жінка на фармі робить, а він торгує, і тільки вряди-годи додому, до мами приїздить у гості. А вона хотіла б невістку мати при собі і внуків дозирати. Одинок надія — Корнило. Він їй невісточку привезе незадовго. Буде Веронічка, Гафієчка, Мариночка, а потім хтось у колісці буде плакати, а вона на перегони з Мариночкою буде до коліски бігти... Вона внуків колісатиме і колишучи співати буде внукам з початку голосно, а потім мягенько, потихенько... Внуки будуть спати і в сні усміхатися, ангели їм будуть снитися. Рости будуть, хату веселим криком наповняти, бо ніби нашо таку файну хату збудували? Хата має бути повна життя так як її подвіря. А то вже на пустку сходила, як би не сироти.

Всі робити будуть, гріх дармувати і, як схотять землі, то сип'яр через дорогу загородять, бо він вже так як би їх був. Там їх худоба, та їх коні, там вони сіно роблять, тільки загородити і спокій. І гарно буде... Котрийсь із внуків хату собі там покладе. Думали, що Павло там осядеться, але він інакше собі зарядив. Пропало! Внуки займуть, бо їм старим уже не треба. Коби тільки весну обро-

бити, а по весні, по Зелених Святах справлять Корнилові весілля і...

* * *

Тай у Павла Дуба ще перед Великоднем пахло-весілля мов мятка. Калина терла ту мятку, Єринка також думала, що вже досить водити Олексу на обіцянках і ждати на файнішого від нього парубка якого вона у своїх мріях сподівалася, тай сам Павло хотів уже мати коло хати зятя, а не гурму хлопців-зальотників котрі не переставали вечорами та неділями й святами гостювати в нього, кожний із надією, що, хоч Олекса засидів уже був місце коло Єринки, то може трапитися ще щось таке, що котрийсь із них може те місце зайняти — всі троє були тої думки, що зараз по весні, а найпізніше по Зелених Святах, відбудуть весілля і святий спокій буде.

А Павлові треба було зятя приймати, інакше не виходило. Сподівався, що Осип останеться на старій господарці і при нім вони, старі, будуть свій вік доживати отак, як Воркун сподівався із Корнилом дожити, але їх сподівання скоро зникли, бо Осип, замість мамі невісточку до хати привести, сам на ґрунт пристав. Нарікав Павло, що то була Калинина робота, що син дім покинув. Женити його почала ще поки він в парубки записався. Сваталася без його відома, дівчину йому вибрала їй самій до вподоби і мозолила його, спокою не давала. А він натурою спокійний був, податливий, але в цім ділі вперся і, щоб менше слухати матірної намови, поїхав десь там на північ, взяв гомштат, приїздив додому на весну і на жнива, а решту часу на гомштаті перебував. Павло мовчав, бо й не зле було. Син зо свого гомштату й дерева на будову додому возив, дощок пилив, слупків прятав, а до того ще й як перед жнивнами приїде то й сіно pomoже зробити. Отак три роки тяглося і думав старий, що син вкінці, коли дістане контракт на гомштат, побуде там іще з рік, продасть, куплять через дорогу сіп'яр і, як схоче, то будуть жити разом на одній господарці, а як би мама не могла погодитися з невісткою, то побудують хату на сіп'ярі і буде

спокій. Це він навіть говорив Осипові, тай Осип на таке годився, але...

Їхав Осип на свій гомштат і з гомштату багато разів через подвіря якогось там Хмеля. Хмель не виміряв добре свого гомштату і господарку побудував на самій лінії, яку на дорогу відложено. З початку ніхто не звертав уваги, але пізніше, коли люди засіли околицю, повимірювали дороги й вийшло, що Хмель сів на дорогу з хатою, мов би зо склепом у містечку. Попри саме західне вікно дорогу виміряли. А він іще й втішний був із того випадку. Торговлю якусь, казав, заложить. Їхали люди і дехто з влієливими очима у вікно крадьки заглядав, а з вікна також хтось із цікавості на людей очима кидав. А Осип одного разу заглянув ті очі і спрагу відчув; води забаг напитися. І напився, придивився на ті очі — якісь гарніші були від тих, що мама йому вибирала, і до тих очей прилип, Хмеливим зятем став. А Хмель добре стояв. Торгував худобою, кіньми, свиньми тай фарму обробляв. Але за тяжко було, бо помочі не мав. Троє дітей привіз до Канади: два хлопці і дівчину. Та з хлопців потіхи не зазнав, хоч і добрі були, бо один любив ловами бавитися і, як пішов під зиму у ліси так і пропав, а другий, шукаючи брата конем, направці через якийсь там став їхав, лід іще тонкий був, завалився і там разом з конем пропав. Лишилася Хмелям тільки Лідочка і вони для неї раю бажали. А Лідочка була красою спокуслива, хлопці зо всіх боків стежки до неї втоптували, але щастя не мали. Аж Осип навинувся. Старий Хмель знав старого Дуба, худобу в нього купував і навіть півсловом не спротивився Лідочці коли вона Осипа собі за свого вибрала. Одно тільки услівя поставив, що її з хати не пустить. І не пустив. Доброго зятя собі придбав, а Дубові сина відняв.

Отак то Дуб сина, надії на старі літа, збувся. Незле стояв. Відколи вернувся з краю, господарку свою збагатив і рілею і худобою і кіньми і всім тим добром, що на його силу можливе було. Гроші, що привіз із краю, помагали йому підроблятися і, як би так Калина трішки м'якша натурою була, то раєм був би свій дім називав. А вона шпитила. Не зо злоби, не зо злости, але з тої уяви, що її

серце найліпше, а других ніпочому. Забагато добра в собі мала, бажала рай тим добром у своїм домі творити, а воно так як би хтонебудь заставляв когобудь мед великою ложкою їсти без хліба. Змлоїть як присилувано з'їсться. Сама нераз бачила, що її добро шкодить, рай псує і ніби ліпшою хотіла бути. Пізнала це коли до Марії, невістки, до дітей її серцем своїм залицялася. Купить було цукорків у Поштаря в склепі, коржиків і медяночків сухеньких та солоденьких і до Марії повертає, йдучи додому. Прийде тай дивиться на внуків, внуки на неї дивляться — якийсь холод між ними пліт городив. Частувала їх накупленим добром через той пліт і серцем плакала, бо не було тої втіхи яку діти мали коли баба Єлена до них приходила. До баби Єлени вони на стрімголов аж до воріт бігли і на шию вішались, самі за цукорками в бабиній торбині шукали, а на бабу Калину гей би на чужу бабу дивилися. Відчувала той холод і сердилася сама на себе і на всіх сердилася, що її доброго серця не можуть, чи не хочуть ні старші, ні діти зрозуміти. Кому ж вона зла бажала — бажає? Осипові вона рай малювала з тою невісточкою, що вона для себе вибрала, а він . . .

Лишилася одинока Єринка, надія на старі літа, і обоїх, Калину і Павла, потішала. От коби тільки весну скінчити, подружать її з Олексою, він свій гомштат продасть, бо на нім самі мочари, куплять сип'яр через дорогу і разом житимуть як одна родина. Тішився Павло; з плечий своїх господарку зісуне; раділа Калина, бо зятя матиме такого, котрого її серце любило; співав Олекса, що вже діждеться Єринку за жінку мати, тай Єринка у той бік . . .

— Тату, — казала Єринка в середу рано, по Великодні, — я сьогодні буду волочити нову рілю попри дорогу, а ви йдіть стерню орати. —

— Нема, нема! — обізвалася Калина. — Хто ж бачив, щоб така дитина, як ти, за кіньми, за боронами вганяла, тай ще попри дорогу? Черевиків не вбуєш, бо ноги згризуть, а босу не пушу, бо ноги скалічиш тай люди ззиратися будуть, на сміх візьмуть, що ти боса ходиш. На плуг сядеш і босоніж можеш їхати, бо далеко від дороги.

— Ходаки індіанські вбую ті, що Осип мені приніс

вдарунку; в них легко ходити, — доповідала Єринка. — Тай стидно, щоб тато за боронами бігав, а я молода на плузі возилася.

А Павло слухав тай таки трішки знав, чому донька такий розпорядок дала. Сподівалася, що хтось дорогою йтиме, чи везтися і помагайбіг їй скаже та у серце бодай трішки надії налляє. І не відзивався. Мутилося йому трохи в голові — Андрій воду зкаламутив. Все так гарно йшло, на добру дорогу справилося, а тут його наднесло і в доньки серце вкрав. Спостеріг це як він хрест ніс, як він із кіньми приїхав. Як би їй був сказав, шепнув, або тільки головою кивнув, мовляв, ходи зо мною, то пішла б було без мови, без слова, хоч би й у море. Але поїхав уже. Бачив його на Плешковім возі. В хаті ще всі спали, а він коням їсти давав коли Плешка їхав. Жаль стало як побачив. Жаль було й доньки, жаль і Андрія. Андрій йому чомусь до серця пристав.

Але поїхав — воля божа. Коби весну скінчити, а потім якось то буде.

* * *

На весні люди не лиш насіння, але й всякі надії сіють. — Земличка, — говорила Єлена Воркун, — всьо нам уродить. Ми її зеренце, а вона нам цілий колосок. — І той колосок людей до роботи гонить, надії нашіптує, втіхою життя наповняє. Працюють усі, мов мурашки, землю дроблять від ранку до ночі. А тої ночі на весні, при її кінці, коли найбільший рух, то нема що й в пушку взяти, така коротенька. От лягай скоро спати, щоб тебе сонце не застало, що ти пшеницю камениш, чи формаліною намочуеш. Лягаєш, то тільки, як казав Воркун, на перший шпунт спиш, бо на другий як попустиш, то сонце вже росу з'їсть . . . А то не погосподарськи на весні вставати в такий час. Весна раз на рік . . .

Отак і тої весни на Воркунах діялося. Дехто їхав на плузі, а дехто ще за чепиги держав, але за боронами ще босі й вбуті ноги ходили. Від ранку до ночі ходили по полю, а дороги завмерли. Ніхто до нікого не ходив, не

їздив, бо весна час дорогий навіть у неділю. А неділі втішні весною. Набігаються люди цілий тиждень хто за плугом, хто за боронами, хто за сіваркою, а прийде неділя, то лежать і видихують із себе запах землі, кінський сопух і вслухуються як по ногах, по руках, по крижах, по плечах, гейби по дерев'яних, якась тепла гаряч жевріє і не до сну, але мервіти заставляє, ніби так: нічого не хочеться тільки цілковитого спокою. Навіть на відправу до церкви гірше йдеться як на шарварок. Силою йдуть, мов піском насипані і всі хочуть коло стіни стояти, щоб було до чого припертися, бо здається хвилинами, що дяки до сну співають, а священник замість казання, присипляючи байку говорить. Солодко на душі робиться і, як би не стіна, то... Стружені кости гріху не розуміють. Тому-то й новинки по людях не ходили, хіба між молодими, котрі на межі з плугами, з боронами зійдуться і одно одного на бесіду зачепить. Але й те отак:

— Кілько акрів пшениці засіяв, — питала Єринка Корнила. Заждала його трохи, щоб він плугом до межі приїхав.

— Поверх тридцять сіварка вже нарахувала, а тридцять рілі готової маємо, — говорив обернувши коні і в новій борозні їм спочинку трішки дав. — А у вас як?

— Не знаю, не питала батька, але він уже два дні зарядом сіє...

— То десь так буде як у нас, бо й мій тих тридцять два дні сіяв. А ти розпутай кобилу! Не бачиш, що вона пас заступила?

— На тебе задивилась і пас заступила, — сміялась Єринка і при тім пристолочила ногою пас, а рукою кобилу потручувала, щоб через пас відступила. — Кого ж ти в дружби візьмеш? Чую, що ти вже женитися будеш, — питала його ніби жартком.

— Хто тобі таке наплів?

— Кобила.

— Як так то й таке моя кобила мені про тебе наговорила. Кого за передвожу візьмеш?

— Думала, тебе візьму, але ти вже жонатий будеш.

— Я зачекаю.

— Посивієш.

— Що? Проївся Олекса? Андрій поїхав...

— Не знаєш, коли знов приїде? — запитала і жарт із лица злетів, а очі на ногу, що в землі великим пальцем ямку копала, дивилися.

— В дружби, обіцяв, приїде...

— Але ми розбалакалися, а весна не жде, — сказала і коней майже бігом з боронами по рілі співаючи пігнула. Довідалася про все, що їй треба було — у Корнила на весіллю ще дівчиною буде.

Тай Корнило не сліпий був і вуха мав добрі. До того ж і очі дівочі він трохи читати вмів і Єринці на картах, ліпше як сам Никифір, саму правду би сказав. Але мовчав. Боявся, щоб Калина не казала, що він брехні по селу розносить. Але Єринці Андрія навмисно згадав, ніби на жарт, щоб знати який відгук буде. І дізнався, що він дружбою Олексі не буде, так як Олекса бажав.

* * *

Минула весна, Воркун іще одну піч вбивав недалеко від хати, бо одної на весілля замало. Людей, гостей із цілої муніципальної округи сподівався і треба було приготувитися так, як йому пасувало, побагацьки. Чому-ж би ні? Є, дякувати Богу з чого, тай останню дитину дружитиме. Бе, вбиває глину довбнею, аж чує крик такий діточий у Вакаря на подвірю аж лячно стало. Кинув довбню і побіг подивитися, що скоїлось, що сталося. На дорозі Варварку стрів, з плачем до нього бігла. — Йдіть, біжіть вуйку, тата коні забили, — проплакала словами.

— Як? Що? Де? Коли? — посипав Воркун словами, а в серцю страх і жаль заскомліли, гірко завили, але вірити не хотілося. Біг мов псом остеклим гонений до хати, а Варварка за ним плачем кричала: — То там, близько ставу! —

Прибіг: є що видіти. Лежить Вакар на ріллі, а Тетяна над ним голосить і підняти пробує. Підбіг, схилився, поглянув, скинув капелюх і перехрестився. — Йди, біжи і скажи Корнилові нехай впряже коні до воза і сюди приїде,

— сказав Варварці, а сам почав іще життя шукати у неживому, надаремне. Тетяни почав питати, як то сталося, а вона крізь плач: — Отой кавальчик з'ораної цілини хотів сікачами посічи, заволочити і вівсом на пашу засіяти. Кобили Андрієві запряг, бо наші хомутами грудниці весною попарили, і що сталося, не знаю. Кобили до стайні з півраною упряжею прибігли, сікачі он-там-о, а його я тут знайшла. Ще трішки зівав, але життя вже в нім не було. —

Вислухав Воркун — інакше не могло статися тільки кобили, або від комарів, або настрашилися чогось, пруднули з сікачами, покійний не вдержав, сікачі по борознах скакали, кинули покійного на дишель перед себе, а звідтіль під себе взяли. Синці і криваві рани на голові і на тілі явними свідками стоять і кажуть, що так було.

Привезли тіло до хати — плач такий, аж серце крає. Післав Воркун Корнила до Дуба, щоб у подушне дзвонами дзвонив і до Поштаря, щоб прийшов і тіло оглянув і в книгу записав. Варварку післав до брата Петра, щоб Никифора привіз і сусідам знати дав про Тетянине нещастя. Погоня така зчинилася, дзвони у подушне дзвонили і в кількох годинах лежав Вакар споряджений на лаві і ціла околиця з десять миль довкруги зо страхом шептала: — Вакар умер; Вакаря коні забили! — і розносила той шепіт далі й далі. Тай Андрієві, Василь Дуб поїхав до містечка, щоб там із Павлом Воркуном порадитися як би йому дати знати. Павло порадив — телеграму пустити і Андрій, замість Корнилові дружбити, на батьків похорон приїхав.

Приїхав Андрій — дурний став. Разом із священником приїхав рано на похорон, і аж настрашився як побачив повне подвір'я, повну хату людей. В хаті плач, мама голосить і семеро дітей, чотири його сестрички і три братчики, заплакані стоять. Йому також люди місце зробили коло батька. Стояв і нікого не бачив тільки батькове напухле лице. А воно неначе сердите було — батько через його кобили смерть знайшов і з гнівом до нього лежить, у гріб із тим гнівом піде. Совість мов хробак ростинку почала його гризти. От-от із хати мав втечи у ліс і там

десь у якійсь норі сховатися, але похоронна відправа почалася.

Священик у чорних ризах і в чорній шапці.

Задзуркала кадильниця.

Похоронний голос священика разом із голосільним Солов'євим змішалися з запахом кадила і з сопухом зіпсутого тіла викликали з самої глибини людських серць вибухи жалісного плачу, придушеного квиління — душилися люди від плачу і себе скорими молитвами ратували. Мусіли. Вакарева смерть не була сподівана — його смерть страшна була. Вони відчували його біль, той біль, що йому смерть завдав. Не було там людини, щоб не заплакала, навіть найтвердша хвилинами гикала...

За кілька хвилин іще гірший плач, плач, що серце роздирає, бо домовину на двір беруть, батько з хати на віки виходить. Поштар, Дуб, Воркун і Підгірний товариша свого, сина землі, виносять. Затиснені в кожного уста, а лица мокрісінькі від сліз, навіть у Поштаря.

Стукнули домовиною три рази в поріг, винесли на подвір'я, поставили на мари, священик батька з дітьми, з цілим домом попрощав, а потім болючий плач, гіркий жаль, чорний сум у похід пустилися. Товариші домовину несли аж до церкви з перестанками на читання євангелія на воротах, на перехрестю дороги, (де покійний перший раз сів ніби на свою фарму і там заснув втомлений ходом коли за фармами з Поштарем шукали), коло Воркунових воріт і на церковних воротах. Старий Придідій хрест ніс, а Сливка, Дрозд, Волос і Лебедюк хоругви несли. Страшна смерть усі віри до купи зіграла і їх собі служити заставила.

Андрій, йдучи з родиною за трунвою і, почувачуи за собою вину за батькову смерть, неначе боявся глянути довкола себе. Думав, що всі люди кривим оком на нього глядять. Бачив тільки, що вперед нього йшла мама з дітьми, Софія з Іваном і обоє несли по дитині на руках і, що позаду йшов похід, возами і пішки, довший як чвертку милі, але що у слід за ним ішла заплакана Єринка, то він того не знав і не сподівався. Аж у церкві її заглянув. Варварка стояла побіч нього, а Єринка через Варварчине пле-

че на домовину заглядала. Мимоволі приступився і її місце побіч себе зробив, ніби з приличности.

Отак усю Службу Божу і похорон вистояли. Вона плакала разом із його сестрами і, коли завважала сльозу на його лиці, то тоді до нього легенько пригорталась. Відчувала його жаль за батьком і співчувала йому. По відправі, при посліднім цілуванні, потім до гробу і від гробу до воріт, вона у слід за ним ішла. А на дорозі, вона мов старий приятель: — Ти маму тепер не покидай і до роботи не йди, бо що вона з дрібними дітьми вдіє? — Це сказала, глянула на нього зо сльозами в очах і пішла млявим ходом додому.

Йшов Андій додому і йому дурман із ума зчез — Єринка йому дійсність перед очі поставила. Він найстарший із дітей і всім за батька мусить бути. Мама ледве на ногах держиться і відчував, що він для неї одинокою надією остався. Попсула батькова смерть його пляни, сип'яр зайвим здавався, хати йому не потрібно буде, бо в батьковій житиме разом із мамою, тай Калинина образа знидла вже була. Лишалася ще заплакана Єринка — але й тут похорон прибив його пориви. Коли б був знав, що до такого дійде, то... на похорон був би не приїхав.

Та не тільки Андрієві Вакарева смерть помішала плянами. З пошани до приятеля, до товариша, до громадянина, Воркуни і Дуби відложили весілля аж на по першій Богородиці. Ціла околиця укрита була смутком і парубки навіть танцю не справили на Зелені Свята. Корнило не нарікав, а Єринка навіть тішилася, що таке сталося, бо інакше приходило до крутого — Олекса не хотів уже довше ждати і для неї оставалося мов по приказці: — Одного горобця пустила б з рук, а потім другого у лісі шукала б.

РОЗДІЛ VIII.

По смерті Томи Вакаря його господарка іншого виду набрала. По похороні зять Іван, Воркун з Корнилом, тай Никифір не відступав, привели її до порядку і передали Андрієві, бо Тетяна як лягла коли прийшла з церкви, то здавалося, що вже не встане, так була охляла з грижі та з плачу. І Андрій, хоч-не-хоч, цілим господарем і захитником цілої родини став. І був би, можливо, здезинтирував, як би не Варварка. Не знав він що куди почати, що робити — нагло на нього впала така відвічальність. Але Варварка його ратувала. Вона хоч була ще дівчиною-підростком, але помагаючи батькові від маленької, знала де що стоїть, кілька чого є, що робити сьогодні, а що завтра і поволеньки привчала брата. Одно без одного, як пізніше казала Тетяна, навіть на двір не хотіло вийти так полюбилися обоє. А час плив, Тетяна видужала і, коли прийшла пора робити сіно, то Варварка в хаті і господарку доглядала, а вона з Андрієм такого сіна напрутали, що самого Воркуна здивували. При тім направляли господарку, що можна було направити, ніби примани їй пробували надавати.

Тай в Андрія скоро жадоба віджила показати Калині свою силу. Можливо, що та жадоба була б іще довго спала, як би не сама Калина. Десь то Никифір дослухав, що вона жалувалася перед Олексою, що через того Вакаревого бельбаса мусіли весілля відложити. Він коні якісь дурні купив і батькові смерть приспішив і, як би не коні, то Олекса був би вже жонатий. Никифір це вчув тай не крився. Розповідав цю новину людям тай Андрієві сказав. І не взяло багато часу, як перед самими жнивими побачив Воркун Андрія з Никифором, як вони готові слупки з воза скидали вздовж дороги попри сіп'яр. Щось недобре мигнулі Воркунові в голові і за серце щипнуло. З тої загадочної цікавості на дорогу вийшов.

— На що розкидаєш стовпчики по дорозі? — запитав Андрія ніби жартком.

— Обгородити хочу пасовиско для своїх коней, — відповів Андрій невинно.

— Але то не твоя земля і на що її обгороджувати, — договориював Воркун з думкою, що, можливо, Андрій отак собі, з дурноти забаг чужу землю загородити для своїх кобилів.

— Моя, вуйку, — хвалився Андрій, весело підсміхаючись. — Я купив її як до роботи їхав.

— Купив? На що купив? Як ти смів? — питав Воркун і дивився на Андрія всякими очима. Були в них і злість і жаль і сум і розпука і безрадість і заздрість і гнів. З лиця зчезла добродушність, згинув усміх, а на їх місце судороги на устах бігали. А Андрій не завважував зміни ні в очах, ні в голосі, ні на устах і, думаючи про вуйка як завжди думав, наганяючи коні крикнув: — Часу тепер не маю говорити; скажу вам пізніше на що я купив, — і з тим поїхав.

Стояв Воркун на дорозі гей би приріс до землі. Стояв із збаламученими очима дивився в слід за возом. Кілька разів плач із грудей виривався з гіркого жалю і з гніву, але не знав на кого гніватися — не хотілось йому вірити, щоб Андрій навмисне сам такі збитки йому вистроїв. Якась тайна була вкрита Андрієвою роботою. Обіцяв, пізніше скаже, але що з того? Землю мов би з горла видрав.

Не знати, як довго стояв би був Воркун на дорозі, як би не надїхали були фіри з півночі. Оглянувся, придивився, а то Плешка впереді, а за ним два його сусіди з повними фірами слупків їхали. Вступився з дороги, став коло воріт і ждав сам не знав чого. Поздоровив його Плешка і коні задержав.

— Доброго нового сусіду будете мати, — говорив весело похвальним голосом, не маючи ані півдумочки, що тими словами мов розпеченим жигалом Воркунові печінки колов. — Покійний, старий Вакар, не міг із одною фармою ради дати, а молодий відразу аж дві собі зафасував . . .

— Він обидві чвертки купив? — запитав до крайно-

сти здивований Воркун і аж до воза підбіг. — Ви звідки про це довідалися?

— Ге, — відповідав гордо Плешка. — Андрій хотів нас усіх здивувати. Я трішки доглупувався тоді, в середу по Великодні, коли він у мене слупки і дерева знадві хаті купив, що він щось у той бік затіває. Тай таки гадав, що то ви його нишком на таку дорогу справили. Думав я собі, що ви схотіли мати його за сусіду і нарадили, щоб землю скоро купив, щоб хтось інший із чужих не втаскався вам під бік. Знаєте, тепер за доброго сусіду тяжко. Люди поріжнилися, сусіди гризуться і один на одного пси здохлі вішає. А ви тому, що зо старим Вакарем жили в злагоді, ліпше як брати, не хотіли молодого пустити від себе. Але як ви його на таке не радили, то видко, що він сам таке виміркував. Хотів, як я кажу, нас усіх здивувати, а вас найбільше. Похвали від вас сподіється, бо, як говорить Никифір, він вас за рідного батька уважає...

— Ой уважає, — сказав Воркун потихеньку, схиливши голову. — Ви кажете, що він і на хату дерево у вас купив?

— Дерево сухе як дзвони купив і коли привеземо слупки то й дерево йому сюди приставимо. Думаю, що він покладе хату отут-о, через дорогу, щоб було йому близько і до мами і до вас і школа під боком буде для його дітей, як матиме.

Плешка був би ще щось говорив, але Воркун, ніби слухаючи, відступався поволі і зазирає плаксивим оком через дорогу на сип'яр, де, йому здавалося, Андрієва хата вже стояла. Завважив Плешка його нехить до балачки, сказав дайбоже і поїхав, а Воркун, мов би голки шукав на землі, пішов до свого шпихліра, сперся на стінку від засіка з вівсом, зажмурих очі і хотів себе дурити, що вся та подія є нічого іншого тільки дуже паскудний, сусідський сон.

Стояв Воркун, спертий на стінку, мов сонний. Два сусідські світи кружляли йому в голові і серце ранили. Один світ із старим Вакарем: гарний і добрий був сусід. Трохи самсобою непорадний був, але впливав поволеньки на верх. Багатів. Помагав йому стільки міг і словом

і ділом, а покійний також ніколи йому допоміг не відмовляв. Мов би до спілки обидва робили, мовляв, ти сьогодні мені допоможеш, а я завтра тобі чи то на весну, чи з сіном, чи зо жнивками. Не рахувалися. Як робота була скінчена і в одного і в другого, то був цілий рахунок, один одного не лишав. Та один клопіт був із покійним, що тілом не сильний був. Заїло нарікав, що свою силу від малого хлопця в панськiм фiльварку змарнив. Доводив цим сам себе до злости і охоту до роботи тратив. За це він його нераз сварив мов малого хлопця, коли захопота не помагала. Було навіть і таке, що він сам себе скорбив, щоб тільки покійному допомогти. З чистим полем він облишився був від усіх. Кожен із сусідів рахував уже десятками акрів кожного збіжжя, а він лиш по кілька. Не годен був корчувати ліс так як сусіди корчували. От, хочби він, Воркун. В нього кожної зими по кілька зимівників зимувало, бо мав де їх примістити. І не давав їм їсти задармо. Заріже для них свиню, бичка, а по Йордані, як уже трохи дні починаються, поостриє сокири, пилу і жартком-смішком заставить їх ліс стинати отак, щоб у пояс пні лишали. А хлопці бутні. Одної зими більше як двадцять акрів ліса зрубали. Грубе дерево він на паливо і на матеріал постягав, а лом лишився. По весні, як те все просхло, як пустив вогонь, то тільки пні обсмалені лишилися. Другого року кінцями пні повитягав, попалив — лан поля зараз придбав. А Вакар літом по осіці з землі вирубував і поки аker прочистить, то й літо мине. Зимівників не мав де примістити, бо хата мала і дітей повна. Він поміг йому одної зими, бо замість на своїй фермі ліс стинати, хлопців на його ферму завів. А хлопці, мов би змовилися, з іграшки, зима тепла була, великий плай ліса йому зрубали. Близько тисячу бушлів пшениці покійний намолотив четвертого року з того, нового поля. Утіхи та радості такої було... Добре було з покійним, сміху та радості мав з ним багато, невинний був зовсім. Знав, що йому навіть ніколи й до голови не приходило сіп'яра купувати; йому і своєї було забагато. А йому, Воркунові, треба було. От, за кілька років свою ферму майже всю з'оре і де подіється з худобою? Є ніби шкільне, але воно

не таке як сін'яр. Він уже кілька років уважав його за свого. А тут Андрій . . . .

Андрій його без ножа зарізав. Файна вдяка за щирість. Хату покладе через дорогу, щоб сусідський гнів не гоївся. Аж захлипав із тої гадки, мов дитина у сні, бо воно так виходило, що гніватися мусить з Андрієм.

Аж учув, що хтось возом на подвіря заїхав. Схопився, став на двері шпихліра, дивиться, а то Андрій. Такий веселий і ще здалека: — Довбні мені своєї позичте стовпці бити. Земля дощами наплавлена і ямів не треба копати хіба на горбах. Тай покажіть мені як лінію вхопити від рога і держати її щоб я не залазив з слупками ні в дорогу, ні у фарму. — Сказав це Андрій з таким легким серцем, з таким захватом, мов той хлопчина, що робить щось такого за що сподіється від батька похвали й диву. А далі почав ніби підхліблятися: — Ви мені покажете як лінію зробити, а я вам зроблю ворота проти ваших воріт, щоб ваша худоба мала куди заходити і виходити з сін'яру. Може там пастися доти доки я поля не зроблю. —

Слухав Воркун бесіди і, з початку, мов би полин пив, а далі так як би до полину ще й соку з зеленого агресту добавив — гірка і терпка була бесіда. Але сказана вона була таким любим та невинним тоном, що так поділав на Воркунів гіркий настрій, як ділає ледве тепла вода на болючу рану. Він обернувся, взяв ізза дверей довбню, поніс, кинув на фіру і . . .

— Там треба буде сокири, зо три шматки, кілька цвяхів, або сяжень дроту, — сказав, заглядаючи у скриню на возі. — В тебе, бачу, нема нічого, — додав і пішов до дривітні за сокирою. Там і цвяхів здибав і катранів найшов тай ще й три бляшанці вкинув на фіру.

Мовчки виліз Воркун на фіру, мовчки їхав до роздоржжа, а там мовчки скоро зліз, взяв сокиру, вирубав три рівні і довгі осички, обчімхав, причепив на їх верхи катрани, прибив одну жердку до стовпа на розі Вакаревої фарми, другу прибив до стовпа на розі шкільного подвіря, третю прибив до стовпа, де кінчилася шкільна огорода на полудень, Андрій приглядався на те все, питав вуйка то про

це, то про те, вуйко одним словом відповідав, аж як скінчив із жердками почав говорити.

— Заверни коні на ту прогалину і стань возом так, щоб з нього добре палі бити. — При цім він сам пішов на прогалину, підняв слупок і почав лінії шукати по жердках. — Дивись, — заставляв він Андрія, — на жердки. Вони рівненько у лінії стоять. Цей слупок не сміє бачити тої жердки, що на розі вашої фарми прибита. Ти розумієш, що я кажу; він мусить на лінії з жердками стояти, бо інакше впинишся з плотом аж у Софії, або у ставу. Накладай на слупки ті банячки, що я вкинув на фіру; на кожний другий слупок від того, що забивати будеш. Вони разом із жердками будуть показувати чи ти лінії держишся. Лізь на фіру і бий цього паля най вижу як ти беш.

Виліз Андрій на воза, поплював у долоні, примірів довбню і, як розмахнувся, як тарахнув по слупкові, то Воркун аж засвистав. — Ти, хлопче, з початку лехко бий, бо як битимеш так як ти беш, то твої колики вийдуть розвернені як зуби в пилі — піде твоя лінія в ліс заяців шукати. Дивись! Я вже не годен цього слупка направити. Він нерівно в землю заліз. Розхолітувати і витягати треба.

Повчив отак Воркун Андрія як забивати слупки, пригадав щоб прийшов, як хоче, і взяв від нього той ланцюх яким дріт натягають, запитав чи має скобки і пішов до дому.

Але навіть і до своїх воріт не дійшов, як він щось обдумав, вернувся до Андрія і почав раду давати. — Самому трудно палі бити; одного з добрим оком треба, щоб правильно слупки на лінію ставив і держав як ти їх забивати будеш. Де ж ти Никифора подів? Він добре око має.

— Никифір помагає Плешкові і тим другим слупки розкидати.

— Його до помочі візьми і, як надійде, скажи щоб до мене зайшов; поговорити з ним хочу, — сказав Воркун і вже збирався йти, але подумав хвилиночку тай таки до Андрія почав: — Та Никифір Никифором, але я думаю, що й ти мені правду скажеш. Скажи, — питав він пошепки, оглядаючись, — хто тебе наравив цю землю купити? —

— Та то вуйко Дьордій мені цю землю нагилив, — відповідав Андрій, не вбачаючи в тім нічого злого. — Як би не він то я би ніколи й неподумав був її купувати.

— Щож він тобі казав?

— Казав, що як я не куплю, то хтось інший купить і тоді ми з батьком не будемо мати де худобу пасти.

— Мене не згадував?

— Вас не згадував, але казав, що Ваш Павло може продати землю комусь іншому.

— От, хитрий лис! — прошептав Воркун сам до себе і глянув із кривою усмішкою у той бік, де Поштар мешкав. Він уже більше не допитував Андрія. Ізняв із нього всю вину, здіймив із свого серця гнів і постановив поводитися так, щоб не показати найменшої злої волі і ненависти до нового сусіда. І таки в той час уже не відступав від нього. Вимірював лінію, ставив слупки, держав коли Андрій їх забивав і таки на правду тішився коли Андрій із цілої сили гатив довбнею і слупки очевидячки залізали в землю. Старий Вакар ставав йому перед очі. Помагав старому, бо був хирлявий і кволий тілом і душею. Нераз, помагаючи, сердився на нього, бо робота в руках кисла, а цей, молодий, ну, цим хоч-не-хоч мусітиме ним хвалитися. Отак його Никифір із Плешкою застав. Показав Никифорові що й як має робити з Андрієм, набрав веселого настрою і майже побіг додому.

* * *

Воркун жниварку розбирав коли Андрій із слупками надіхав. Від ранку коло неї пипнив. Кожне колісце відбирав, обтирав шматою та приглядався чи триби не вищербилися, чи букші не повиїдалися, чи дірочки не позаювалися, чи ще кілця в ланцюгах моцні, щоб, як вже зачне жати, не потребував тратити дорогий час за справою до міста їхати. — До міста і з міста — говорив нераз Воркун — не годен за один день поїхати і приїхати. Ніби чоловік витримав би, але коні не залізні, позапалювати можна як би хотів за один день подорож відбутися. До того-ж, як щось таке вломиться, за чим треба півжнивarki

розбирати, то піде два, а то й три дні задармо з розбиранням, з їханням і зо складанням. Ліпше перед жнивками жнивнику пересипати і, як щось непевне, витерте, нове заложити. Тоді є час і до міста їхати і заложити напруву як належиться.

А Воркунова жнивниця вже вислужувалася помаленьку. Служила вона йому з десять років і, у той сам час, сусідам вигоду робила. Як би був склав ту вигоду до купи, то вона, жнивниця, послужила б йому ще кілька років без розбирання, але як було не дати? Жаль би було дивитися як Вакар, Соловій, зять Василь, його брати і інші сусіди пріли з косами, жнучи збіжжя тоді, коли його жнивниця вже під шопою стояла. Гріх би був. І жав запорядком так, як кому збіжжя запорядком достигало. Гай добре було коли сам жав. Уважно обходився зо жнивницю. Часто маїв, потужував що треба було потужувати, але коли давав на чужі руки, то вже постивав, коли на сусідськїм полі тихенько ставало. Чужі руки чужу жнивнику навіть не помастять як треба. Одно, що забувають, а як мастять, то тільки капнуть трішки оливи в ті дірочки, що самі в очі лізуть. Тай то без протички, порохи не вижолобають із дірочок, а тих, що десь там у середині то таки навіть не шукають. Сама вязалка нераз так цвікотить як миші під стїжком у подиню, а голка вязати не хоче. Зломиться щобудь — господар відповідає.

Пізнїше злекшилося. Василь із батьком купили стареньку жнивнику, брати до спілки з Підгірним одну взяли, Соловій собі одну роздобув, одинокий Вакар лишився залежний від Воркунової. А цього року Василь розвзав якось там із батьком спілку і для себе новісенку жнивнику у Павла взяв. Павло не мав часу приїхати і скласти її — на Корнила свою роботу передав і, Корнило у Василя коло нової, а Воркун свою старує, як казала Єлена, порозкидав по подвірю і ждатиме на Корнила, щоб зложив. — Бо з тебе такий ніби велебний механік, що розібрати розбере, а прийдеться скласти то не знає що до чого притулити, — сміялася вона з нього нераз коли він якубудь машину направити пробував.

А сьогодні ще й Андрій роботу перебив. Вже перед-

вечір був, коли лишив Андрія і, замість жнивварку складати, направці до Василя побіг.

— Завтра до східсонця до міста поїдемо, — сказав поспішно, оглядаючись.

— А то що сталося? — запитав Василь, приглядаючись здивовано тестві.

— Ти не допитуй, тільки набирай у міхи пшениці, ладуй на фіру і коні добре пофутруй, — наглив Воркун бесідою. — Я також наберу фіру пшениці, вишолопаю кожну шустку, що маю і обидва поїдемо.

— Та скажіть вперед, що сталося, — допоминався Василь.

— Скажу тобі в місті, а тепер ані слова. Роби, що кажу, а за решту не бійся, — сказав, моргнув, мов би якийсь могорич Василеві обіцював і пішов скоренько в той бік що до старого Дуба йшлося. Кортіло його сказати Василеві і Корнилові в чім діло, але не обезпечався. Не уважні молоді люди, бесідувати пічнуть, Поштар може довідатися про кольку, що він для нього зрихтувати постановив, і може не датися.

Загавкали Дубові пси, розігналися до Воркуна, він наставив до них своїх два великі пальці, мов би з дубелтівки стріляти в них хотів, вони оббігли його колом, на порозі з'явилася Єринка, насварила псів...

— Тато вдома? — запитав іще здалека і ніби жартком дуже серйозно дивився на Єринку; старий дуже любив дражнити дівчат, а спеціально цю дівчину; любив її і не раз крадалася думочка, що вона дуже гарно приставала б Корнилові до лиця, але він і таки сам Корнило боявся, що вона своєї мами натуру унаслідила і, хоч тепер не видно, але як подружиться то...

— Нема тата. Тато з мамою до міста поїхали; повезли шестеро свиней, а звідтам шнурків до жнивварки привезуть.

— Як так, то дайбоже; я з тобою не маю що говорити, — сказав Воркун ніби зневажливо. — Ти не бачила сьогодні щоб хтось слупки віз попри вас?

— Не тільки хтось віз, але й розкинув попри дорогу, — сказала Єринка захоплюючим тоном. — Був Никифір,

Плешка і ще якісь люди. Я питала Никифора нащо розкидають, а він казав мені, що то якийсь ренчар купив цілу секцію, хоче загородити і буде череду худоби розмножувати та випасати.

— Не казав, чи той ренчар парубок іще, чи жонатий? — запитав Воркун і моргнув збиточно на Єринку.

— Казав, що той син якогось великого багача-ренчара, тато дав йому багато грошей, він чогось їхав нашою індіанською дорогою, полюбив нашу околицю тому, що вона до ставу припирає, купив землю і хату собі покладе від нас через дорогу, — сказала Єринка одним духом.

— Доброго сусіду будете мати, — сказав Воркун і приглядався крадьки Єринці. Смішне йому було її захоплення і уява якогось ренчара; він сам не розумів чого Никифір якогось ренчара тут притаскав; але щоб трішки Єринку подрочити: — Ти Олексі нічого не кажи, — говорив ніби притаєно, — бо він може того ренчара з заздности в ставу втопити.

— Олекса тут ні при чім; кожному можна купувати землю як має гроші, — сказала Єринка ще й губами покрутила. •

— Так-так, але як зобачиш того ренчара то таки скажи йому щоб не дуже то густо ходив ночами цими дорогами, — сказав Воркун і, моргнувши на Єринку так, мовляв, ти знаєш, що я кажу, пішов додому.

Идучи дорогою, Воркун длубав собі в голові чого то Никифір таку небелицю Єринці наговорив. Що Єринка повірила то це й сліпий бачити міг, але нащо їй таке говорити? Знав Никифора, що він не кохався в жартах, і троюдити не любив брехнями, тай не чув щоб його Павло, або Калина ускорбили чимнебудь, а тут укривався і жарт і брехня аж реготалася. Вкінці подумав, що то небелиця, переліз огороду і пішов у свою ферму подивитися чи не перестиг ячмінь і, чи молочко в пшениці затугало. З тим і додому прийшов.

Не встиг Воркун прикрутити в жнивварці якесь там колісце, як Никифір надійшов.

— Казав Андрій, що ви хотіли мене бачити, — говорив він здалека.

Воркун уже призабув чого то він хотів бачити Никифора і поки пригадав, ренчар на думку приліз: — Я — казав він, прижмурюючи збиточно очі, — хотів би знати чого то ренчар сіп'яра купив, а не Андрій?

— Го-го, то вже дійшло до ваших вух, — засміявся ледведвидно Никифір. — Як так, як вас будуть питати чи то вранда, то кажіть, що правда. —

— Але то брехня і як я можу, скажім, старому Дубови брехню в очі пхати?

— Перепрошаю вас Григорію, бо то не є брехня, а трішки крива правда, — говорив Никифір, заглядаючи Воркунові в очі. — Ренчара тут треба, бо ви маєте зятя ренчара, розумієте? Але нашому ренчареві батько помер і йому гріх цілий рік весілля робити. Це ви таки дуже добре розумієте. Тецца з тестем поїхали сьогодні до міста щось на весілля замовляти, чи купувати, але молода хотіла б іще з рік погуляти поки, ніби доти доки ренчареві жалоба по батькові не скінчиться...

— То ви думаете про Єринку і про Андрія? — запитав Воркун шепотом і чомусь і аж засіяв на лиці.

— Ну, а ви думали про кого? — питав Никифір. — За них обох я трішки на гріх пустився, правдою кривлю, щоб Павлові до хати гризоту не допустити. —

— Я не вірю, щоб хтось у таке повірив. Андрій огороду кладе, хату будувати буде...

— Ренчар йому платить за роботу, розумієте?

Єлена вийшла з хати і їх розмова скінчилася.

* * *

І пішло! Андріїв сіп'яр наробив такого шуму та руху в околиці, мов би вона була муравлиском, а Андрій ішов і патином її розшпортав. Всім людям відразу землі забракло. Воркун поїхав крадьки з зятем Василем до міста і західну половину 17-ої сіп'ярської секції купив; всі три, батько, зять і син Павло зложилися, щоб Поштареві досолити, а старий Дуб східно-північну чвертку з тої самої секції до своєї фарми притулив. Кілька днів ніхто крім них не знав, аж сам Поштар рейваху наробив. Думав, що

потішитися з Воркунової чорної журби і вибрався кіньми, ніби до Тетяни, з якимись спадковими фирлядунками. Хотів при нагоді до Воркуна повернути і запитати на що то Андрій сіп'яра городить. Але здибав його коло Андрієвого плота, де сам для себе ворота приправляв. Поштар здивувався.

— Що то ви, Григорію, в чужих плотах діри проти-наєте? — запитав, задержавши коні.

— Та то Дьордію таке: Нагилив мені хтось сусіду і думав, що сусід мене за горло зловить і задушить. Але сусід із добрим серцем уродився і мені дірочку лишив до схід-сонця, щоб я мав куди дихнути з худобою і з кіньми...

— Відпродав вам? — запитав Поштар і злобно усміхнувся.

— Не відпродав, але за тата свого за поману дав, ніби таку, як вам хтось за свого тата спік, — відповів Воркун і усміхнувся таким сухеньким сміхом, що Поштаря крізь серце аж у пяти шкробнув.

Не договориював Поштар. Завернув коні і додому галлопом поїхав, а з дому до міста ковпоти здіймив. Але запізно було. В паперах уже стояло, що Василь Дуб західної половини 17-ої секції властителем став і його за горло зловив.

Звертівся Поштар мов лев у клітці і давай на 7-му секцію скочити хотів. Але й тут грати Павло йому підставив. Намовив гомштатника з 6-ої секції, щоб східну половину із 7-ої секції на себе записав, бо там є цілий рік вода в потоку, пасовиско добре, господарку може з гомштату до головної дороги перенести і буде склеп і церква під боком. Злакомився гомштатник, а сам Павло на Годсонбейську секцію завдаток дав. Здасться. Як не відпродасть комусь то худобу випасатиме; швагер, Василь доглядати буде.

Кулаки гриз Поштар і кричав мов несамовитий. Обіцявав, що всім Воркунам голови порозбиває і не буде жалувати, як його на доживотний кримінал засудять. Додому приїхав і до сина Івана незнати чого пішов. — Синку, Іванку, — крізь плач говорив, — Воркуни з нас

духи витискають! — А Іван: — Тату, — говорив він з недобрим серцем. — Самі ви цей вогник розпалили, то грійтесь і най вам буде мило. Я з 19-ої секції собі чверточку придбав тай Василь ворота мені зробить, щоб якийсь час так було, як дотепер було. —

— Ой було, було, — покотив люто словами Поштар. — Всі ви змовилися проти мене за моє добро, яким я вас усіх напихав тоді коли вам воші очі виїдали. Але Бог добрий і нас подоброму розсудить. — І з тим додому пішов і прямо до попа вдався, щоб чорну службу наймити і при тій службі кожному ворогові свічку засвітити і держати ті свічки так, щоб вони скапалися, щоб його вороги скапалися так, як ті свічки скапаються.

Чи та чорна служба не була, чи Бог її не послухав, ніхто окрім Поштаря і попа не знав, але що Воркун не скапався і не ворога, але великого приятеля для Поштаря з себе вдавав — з банькою оливи до жниварки до нього купити пішов. Прийшов, говорить, мов би вчора сватами стали. — Пшеницю з Корнилом жнемо, — говорив весело. — Така, кажу вам, як ліс і повилягала. Мусимо тільки в один бік жати; я йду вперед з дручком і направляю, що можу, а Корнило жне за мною. Дуже поволи робота йде, полотно солома набиває, вязалка не встигає вязати і хвилинами задушиться жниварка що ні взад ні вперед рушити не можна. Заклясти кортить, як меду лизнути, але клясти гріх при хлібі. А ви вже свою вижали, чи жнете ще? — запитав, щоб почути який у Поштаря голос.

— Петро з наймитом жнуть, але чи скінчили, не знаю, — сказав Поштар таким сухим голосом аж-му горло дер.

— От бачите, як то файно нас Бог ділить, — почав Воркун словами мастити. — У вас один син і у мене один; у вас чверточка землиці і у мене одна; наляйте мені гальон оливи, бо нам не стало. Знаєте, не помастиш — не поїдеш. А нам, Дьордію, землиці вже не треба, у нас уже путерія висихає і нам так, як то у співанці співають, сяжень землі, штири дошки і спасення з неба . . .

Поштар ухопив баньку, взяв ліхтарню, вийшов, увійшов, тевкнув повну баньку коло Воркунових ніг і: — Заплатите, чи записати? — запитав коли за ляду зайшов.

— Запишіть, бо я вичерпався тепер із шусток тай кури не несуться; помашині увесь довжок заплачу, — говорив Воркун приязно. — Ви звідсіль не втікаєте, тай я не маю куди посунутися. Мусимо Дьордійку, в одній громаді свій вік коротати. Зрівняв нас Бог і з фармами і з синами і з попами і з церквами...

— Гай-гай, Григорію, досить уже кольок; я вже за-терп від них і не відчуваю, — сказав Поштар і вертівся поза ляду мов би шукав чогось такого, щоб не шкода було у Григорія кинути. — Возьміть ці ножики до жниварки, що ваш Павло передав, нехай мені тут не заважають, — сказав і кинув мішечок із залізом на ляду. — Всі ви вмієте різати моє серце та ще й вертїти, щоб кров текла, — додав із жалем. — Лицем ви світїте, що ви ліпші від мене, а чи мило вам було коли ви вчули, що Андрій землю купив? Право ви собі були присвоїли, що та земля ваша і ніхто не смів купувати, бо вам треба, бо ви Воркун, а Вакар із сином нехай би був у став лїз...

— Та вже пропало Дьордію, шкода розмазувати, — сказав Воркун потихо; кольнув його Дьордій, до совісті дїбрався і вона його трїшки стидом запашила, бо правду говорив.

* * *

Та совість, не совість — землі треба, худобу нема де пасти, діти ростуть і до року на Воркунах тільки шкільна секція лишилася вільною, а довкола неї, мов навколо бочки з свяченою водою, люди чекали, щоб ніби її освятили і на ліцитацію пустили. Решту, де що було обгородили і, як казав Воркун, з нової Канади стару зробили. Не встояла також і індіанська дорога. Андрій Вакар викинув її зо свого сїп'яра, а Павло Дуб із сином Василем вигнали її з 17-ої секції. Мусів для неї Соловій, як муніципальний радний, прорубати дорогу від Дуба аж до Дрозда і на потоку міст поставити і, також, продовжити її трохи від ставу до Воркуна, щоб вона не блукала лісами, але йшла попри школу і попри церкву. Лишилася ще з неї, раз на все, ота частина, що бігла, почавши від по-

луднево-східного рога Тетяниної фарми, попри став до дороги між секціями 35-ою і 34-ою, а там далі держалася вже забитих у землю слупків. Сердився Поштар, бо він гей би так, як би на боці лишався, але не було ради. Нова, противна йому політична керма громадою керувала, а він мусів так, як індіанська дорога, йти куди ніби більшість хотіла ходити. А Андрій...

— Я йду до роботи, мамо, — говорив він по жнивях. — Ви вже дасьте собі раду вдома без мене. Никифора лишу, щоб вам поміг снопи в стіжки звезти, а потім при машині мене заступив. По штрайку я вже вищу плату діставав, три долари на день і за це трох робітників тут можна найняти. Соловія я згодив щоб до весни мені хату, стайню і шпихлір поставив, а ви з Никифором доглянете, щоб робітників зимою знайти, щоб ліс на моїй фармі стинали. —

— Роби, як уважаєш найліпше, — годилася Тетяна. — Я собі раду дам без тебе.

На тім їх мова скінчилася — Андрій до роботи поїхав, а Єринка на ренчара ждала.

Ще на весні Олекса старости прислав; Поштаря і ще там якогось, свого сусіду. Калина і Павло з пошаною прийняли хліб і сіль, раді були добрим людям, але Єринка як розболілася десь тими днями коли Олекса сказав їй, що старостів пришло, то вже й старости прийшли, а вона встати чи не хотіла, чи не могла, Бог її знає. І таки змарніла була дівчина аж личка позападалися, а старі, слово по слові, згоду зробили, що, як вона подужає, зроблять весілля в тиждень по Зелених Св'ятах. Гірко Єринці спалось; щоночі подушка мокріська від сліз була; але ради не було. Андрій поїхав і серце її поніс із собою, але їй і слова марного не лишив до якого б вона могла сяку-таку надію привязати. І тепер таки дійсно вяла, сохла дівчина і хто знає, що була б вчинила з собою, як би був старий Вакар смерті не пожив. І, як було на світі таке диво, щоб смерть радість приносила, то воно тут так ся стало — чорний смуток, чорну журу Єринці прогнав бодай на хрилину.

Але Єринка з радости не скакала, що Вакар умер. Жаль і сум її обняли; батько її плавав, як мала дитина,

коли Корнило цю чорно-сумну вістку приніс до хати і вона той плач відчула. Вакар для неї такий близький здався, мов батько рідний. Куди ходила то плакала, а вже на похороні то з цілою Вакаревою родиною в одно зіллялася. Там її серце було, там і свою душу хотіла вложити. Тетяну цілим своїм еством хотіла обнимати, цілувати та потішати в її горю і матірю кликати їй хотілось. Забула за свою маму, за все забула і Андрієві на дорозі його обов'язок зглядом його матері пригадала.

Тішилася Єринка тоді, коли батько з пошани до свого помершого товариша постановив весілля відложити. Цілувала його мов ляльку. Мама трохи сердилася, але мовчала.

Прийшов час, що вже можна було весілля робити, та Никифорів ренчар шкоди Олексі наробив. Збаламугив Никифір вперед Єринку, а потім і Калину. Єринка двоїла; альбо Андрій, альбо ренчар, але й хотілось, щоб обидва були в одній особі, а Олекса вже лишався на запас до якогось часу. Тай Калина двоїла: жаль Олекси було, але ренчар . . .

Соловій, як ставив ніби ренчареві хату, то Никифір і Плешка помагали. Никифір у день коло хати помагав, а вечером, він у Дуба ночував, Калині байки говорив, карти кидав, з руки читав і все те на одно сходило: ренчар! Золоті зуби, золоті перстені на кожному пальці, бензиною їде, Воркунів зять, Бил, нехай сховається від нього. Стоголові череди худоби — очима не досягнеш, кінця їм нема, а коней як трави та листу. Як куди перейдуть раз, то спасуть траву, землю на порох зібють і потім на тій землі лиш бодяки ростуть. Слухала Калина і очі свої у двоє більші робила, аж страшно було. Часом сумнів до неї закрадався і вона Павла питала чи є у тім хоч трохи правди. А Павло, шкрібався в голову — не хотів харамана гнути — і на відчепне казав, що, можливо, воно трохи пересадно, але трохи й правди є в тім. Він знав чому Никифір такі баляндраси Калині пускав і тільки посмішкувався, бо спокій у хаті був, тай Єринці хотів догодити.

А Єринці Никифір Андрія ніби ренчара, малював так як її серце хотіло і вона про ренчара думала, а на Андрія

дивилася. Бистрим конем за нею приїде мов лицар і відібе її від нелюба . . .

Одно з одним склалося так, що весілля між Богородицями не відбулося ані Єринчине, ані Корнилове. В Корнила стара Сливчиха як заслабла десь по св. Петрі, то до пізної осені з постелі не вставала. Копав Сливка криницю, викидав із ями глину, а Сливчиха зо втіхи, що матиме з чого гарну приспу довкола хати зробити, щоб на весілля гарно було, коритом ту глину носила тай, як казав Никифір, порунтала собі щось у середині і мало не минулася. Про весілля й мови не могло бути, бо як його робити, коли господиня на постелі ледве жива лежить. А в Єринки сестра Олена дитину невчасну мала перед самими жнивками. Корови доїла, а одна десь на дрiт колючий дійки порубала, Олена вмивала ті дійки, щоб її видоїти, корову заболіло і ногою Олену вдарила. На руках її Никола до хати заніс, мов неживу і здавалося, що їй виходу вже не було. Та якось видержала, але на весілля до Єринки не пішла би була ще й зимою. Доглядали її по черзі і Калина і Єринка і Николова мама, бо перша дитина тільки півтора року мала, хлопчик і йому потрібно було мами.

А зимою весіль ніхто не робить, хіба мусить, бо яке то весілля зимою?

— Весілля не є тільки для молодих, — говорив Воркун. — Для них шлюб, а весілля, це для батьків гонор. Своїх дітей вони дружать і чим більше гостей тим більший гонор. А в зимі хіба тільки для своїх, бо де сусідів і знайомих помістиш? Найліпше по весні і по жнивках, бо між ними забагато мух і псують страви. —

Через таке то весілля Корнилове і Єринчине відложено аж по Вознесенню.

* * *

Минула зима, прийшла весна, Великдень непомітно проминув, бо, як казала Єлена Воркун, він не цілий був; Служба Божа у Світлий Вівторок правилася; люди весну скінчили; Корнилові і Маринці вже заповіді в церкві піп голосив; а про Андрія ані чутки не було. Соловій хату

скінчив, погонтив, Никифір з Тетяною толоку зробили і хату обліпили — ціла Андрієва господарка мов би з землі виростала і з горбка на Дубове подвіря порожнім оком дивилася, бо ніхто ще в неї життя не посадив. Зиркала Калина дуже загадочно на ту господарку і навіть крадьки ходила оглядати — вагітна багатством, здавалося їй, та господарка була. Але ренчар із Андрієм у її думках би-лися. Як би ренчар, серце би радувалося, а Андрій?

Люди вперто говорили, що то Андрій землю купив, що хату збудував, а Никифір чутку пустив, що він, Андрій, жінку собі здалека привезе з великим багатством. Калина все те чула, але недовіряла. Як міг Вакарів бельбас на таке зтягнутися? Звідки він таких грошей набрав, що коні купив, ферму обгородив, що цілу господарку збудував і скільки ліса зрубав зимою? Це міг зробити тільки Никифорів ренчар із золотими зубами — баки їй забив Никифір отим ренчаром.

Але як всьому рветься терпець і кінець приходить, так і тут з Андрієм до кінця доходило. Олекса наглив, Калина тратила віру в ренчара і схиялася до Олекси, Павло мовчав, Єринка в розпуці ходила, тай сам Никифір здвигав плечима, не знаючи, що далі ворожити і таки думав, що, можливо, Андрій якусь собі іншу стежку надібав і всього тут відцурався. Робив він щось там коло Андрієвої хати, аж Єринка прибігла і з плачем до нього:

— Вуйку, ви нас із мамою ренчаром дурили, але скажіть коли Андрій приїде?

Глянув Никифір на Єринку — серце заболіло.

— Заждім, — казав він до неї, — до Зеленої Неділі, а там, як не приїде...

Приїхав Андрій вночі з п'ятниці на суботу, а раненько Никифір до нього: — Хлопче! Судний день надходить! — говорив він мов би сварив Андрія. — Як любиш, як до серця пристає, скажи їй своє слово, нехай серцем не вмирає. Знаєш про кого говорю.

— Що ж я мав би робити? — запитав Андрій сердито-сумно. — Згоди я від її мами не дістану, тай вона, можливо, вже другому своє слово дала.

— Дала, недала, не твоє то діло. В понеділок танець буде, а ти на той танець іди і замов один сабаш для неї. Як прихильна тобі, піде гуляти з тобою, а як ні, то . . . Але шкода це говорити! Ти гулятимеш, скажеш їй, що старости вечером пішлеш. Як згідна, руку тобі стисне і втіха лице її вкриє. Тоді безпечно Воркуна й мене у старости шли, а ми вже раду дамо зо старою.

Прийшла Зелена Неділя — Понеділок Зелений прийшов, Єринка, ще в неділю бачила когось, що конем коло Андрієвої хати мов би крадьки їхав і оглядав — серце в неї відваги набрало і в понеділок із Олексою танцювати відмовилась. Спокою їй не давав, мозолив її щоб уже раз слово дала, а серце вперлося і такого слова не пускало.

* * *

По бійці з Олексою Андрій Єринку додому відвів, а вечером старости до неї прийшли.

І засватали, а в тиждень пізніше весілля відбули.

РОЗДІЛ ІХ.

Отакого то заколоту наробив Андрій Вакар у громаді на Воркунах. Несподівано і несвідомо він його розколотив і сам у його вир пірнув. Виринув із нього, сам собі на диво, подружений з Єринкою і з господаркою, яку на дуже велику рѳзчинив. Дивувалися люди, бо ніхто ніколи й думки до голови не припускав, що такий, дикий, Вакарів хлопчисько, котрий до недавна від людей у ліс втікав аж ріще тріщало, зможе наробити громаді стільки клопоту. Таж певне було, що коли б хтось кілька років тому пророкував таке, то навіть він сам витріщив би був очі і не взяв би був таке пророцтво за гонор, але за насміх над ним і втік би був у ліс від нього. А покійний Вакар як би був жив, то довго сіпав би був себе за ніс поки був би повірив, що то не сон а дійсність. Таж він на Воркунову згадку тоді коли вони йшли від Поштаря другої неділі по Василевім весіллю, що до такого може прийти, ніби, що Вакар може посвататися з Дубом або з Поштарем, казав, що, як би таке сталося, то він сам нову церкву збудує на хвалу божу. Не вірив покійний, що таке диво можливе, хоч пізніше, коли Іван Поштар оженився з Софією, він набрав був трішки віри у такі дивні діла, але у таке діло, що його син оженився з Калининою донькою то тут сама віра не хотіла показуватися. Пропать велику бачив між своєю і Дубовою родиною. Він знав, що коли б до Калини ангел з неба зійшов і грімким голосом казав: — Калино! Ти маєш подружити свою любу донечку, Єринку, з сином Томи Вакаря, Андрієм, бо така є божа воля, — то вона такому ангелові за таке казання крила була б обмикала і зо злости скоріше на саме дно пекла була б пірнула чим мала на таку зневагу пристати. Тай таки самий добродушний Воркун ніколи навіть і не подумав, що той Андрійко з кудлатою головою вструже йому такі збитки, яких він тільки від свого найбільшого суперника міг сподіватися.

Але, як казала Єлена Воркун, кожному Бог долю приписує і від неї ніхто не втік і не втече. Таке й Никифір потверджував коли Калині картами ворожив. Зять, говорив він придушеним таємним голосом, буде Калина мати такого, що всі люди будуть їй завидувати. Бог їй такого зятя приписав ще тоді коли не Єринка, але вона сама родилася. І той зять буде носити таке подобіє і походити з такої фамілії яких вона може недолюблювати, але божий припис є приписом якого мусить вона прийняти. Інакше кара божа на ню спаде.

Отак то воно одно з одним склеїлося. Андрій громаду роздражнив, мов джмелів у дуплі. Пожалилися своїми жалами сусіди, пожалився трішки Андрій, а вкінці, по весіллю, на цілу громаду і на нього самого душевний спокій насів, а в тім спокою до роботи всі взялися. Кожний, окрім Воркуна і Поштаря, нової землі собі придбав у двоє і втрое більше як мав і та земля до роботи всіх гнала. Треба було, бо кожний у довг заліз. А тоді довги були ще страшні для людей. Довг, говорив Воркун, то так як короста. Ятриться він і спати не дає і навіть тоді коли чоловік свічку до церкви купує то він гей би так як би наперед Бога пхався і пальцем покизував, мовляв, я перший, а потім Бог. Боялися люди довгу і щоб його збуватися, землю чистили-орали, щоб вона сама себе виплачувала. Тріщали ліси від сокир і від вогню, тріщала цілина від моцних плугів-хашоломів запряжених до кількох коней, моцувалися люди і зазирали сусід на сусіда щоб один від одного з числом оброблених акрів дуже далеко не втік. При такій роботі перша велика європейська війна людей захопила.

Але війна війною — далеко вона чинилася, от тільки говорили про неї. Нагнала вона трохи страху тим у кого молоді хлопці були, а в кого не було хлопців то тим так як би її й не було. От тільки задирків було трохи, бо декотрі любили австрійського цісаря, бо на маневрах його бачили тоді коли при війську служили, а декотрі в рускім царю залюбилися тільки тому, що він був руский. Але ці дві любві залежні вже були від календарів яких люди до війни читали. Одним прилягали до душі згадувані в тих

календарях незабутні фрейтори, капрالی, цугсфірери, комісники, шайки, карабіни, шаблі і спомини про те, як то в співанках співають: — Раз на варті я стояв коло магазину . . . , або, Горіхове сіделечко і кінь вороненький, ой поїхав на війноньку жовняр молоденький . . . — і вони якось так як би за цісарем у війні стояли, а другі, читаючи інші календарі, вносилися духом на уявлену велич руского царя і про велич його держави, засипаною церквами та монахами від востока до запада, і вони, хоч-не-хоч, за царем тягнули. Та з такого стану одинокий Поштар пробував користати так як і в кожному ділу він за користю дивився. Хилювався він до царя і страшив тих котрі проти нього виступали, що права їм повідбирає і з гомштатів повигонить як не будуть сидіти тихо. Але це було тільки так про око, бо як одні так і другі раді були, що не належать уже самі ані до цісаря ані до царя і, коли б котрий будь із них, цісар чи цар, посягнув був рукою по Канаду, то навіть такі суперники як Поштар і Воркун перші вхопили б були ту руку зубами за пальці і відгризли б їх в обороні свого нового краю. Це так було з політичного боку, а зо звичайного то війна була собі на думку Воркуна така сама бійка як та, що між Андрієм і Олексою за Дубову Єринку була, тільки на більшу скалю. Билися ніби царі своїми жовнірами за гонор, або, як казала Єлена Воркун, билися тому, що їм Бог розум за гріхи вкорочував. Звідсіль і на людей падала Божа кара за те, що з віри виходили.

— Але яка нам з тої війни була кара, — говорив пізніше Воркун. — Була вона карою тим котрі билися, а ми то так, як приповідка каже, куркам смерть, а людям весілля. Отак і в нас було. З початку війни, першого року, то були й страхи, були якісь накази, були заборони то на одно, то на друге, але потім усе втихло. Ходили поміж людей якісь люди, заохочували молодих записуватися до армії, але в нас якось так зайшло, що не було кому записуватися. Жонаті молодяки не записувалися, бо як лишати вдома молоді жінки з дрібними дітьми на господарці. А хлопців таких щоб могли записуватися не було. Аж при кінці війни була погоня за ними коли вони за войну

попідростали. Тоді кількох їх забрали, а між ними і Поштаревого Петра взяли. Поза те нам не зле діялося.

— Гріх казати, але така кара з війни яка нам була приписана, дуже слабонька була і ми почувалися так як би цілком безгрішні були, бо замість бідніти, ми очевидячки багатіли. Зайшло воно з того, що на другім році того братовбиття, ціна на наші продукти почала так подурному підноситися вгору, що нам аж дивно було. Хто ж таке бачив, щоб за малого підсвинка три десятки брати. Не довго перед війною за нього і три долари трудно було дістати. А пшеницю, яку ми колись на силу розпихали по пятьдесят центів за мішок, по два долари з чубком за бушель нам платили. А худоба, ну, сотка за куцого бичка входила, бо з хвостом уже більше вартував.

— Не без того щоби те, що ми купували не підскочило з ціною вгору. Але те не дуже значне було, бо кожний мав грошей досить так, що платив і ще лишалося. Перед війною йшли люди до міста, везли яйці, масло і дріб і міняли ніби за марфу. Маленькі рахуночки були, от там часом кілька доларів склепар нараховував. А вже війною то навіть стидно було як рахунок нище десятки за куплену марфу виходив. Купували люди всяку марфу, цілими скринками і яблук і грушок і сливок і брусквинь і одержу всяку на вибір і витребеньки всякі і як рахунок підносився до сотки то платили ми його крамареві з легчим серцем як колись платили кілька доларів. Таж сам я купив смушеву шапку за вісімнадцять доларів так легенько без торгу як колись купував шапку за долара.

— Підбичували нас війни і хто вже мав поверх сотки акрів обробленого поля і мав череду худоби то з гордості понад ліс дивився. Дуріли ми трішки і не доглупувалися, що такий торг довго не може тривати. Розкидали грішми і дітей наших псували — вчили ми їх марнотравства. Бо коли ще мій Корнилю парубочив то візьме він бувало в неділю в кишеню чверточку з долара, заплатить танець, як є, і принесе ще шустку додому, а в той час хлопці десятки носили в кишенях. Прийдеш бувало до Поштаря до крамниці вечером, чи в неділю, чи в свято, а там повнісенько молоді. Підлога поколіна вкрита лушпи-

ною з горішків, чеколяд у кожного повні кишені, содову воду розливають, шпуряються помаранчами, а одні з боку і в карти грають з купками доларів перед кожним. А вже як був танець, то замість содову воду, горілку флящинами носили. Рейвах такий по дорогах і бійка за бійкою йшла. Дуріли молоді, а з ними й старші виходили з віри. Розпановувалися, бо було зза чого. Аж інфлюенза людей трохи вгамувала та нарозумила.

Але в тім самім часі, почавши від Андрієвого весілля і скінчивши геть-геть поза інфлюензу, діялися й інші події в громаді. Окрім старого Вакаря жили ще старі Дуби, старі Воркуни, Поштарі, Соловії, Тетяна, їх діти їх сусіди і всі вони не дармували. Несло їх життя отак.—

* * *

— Ви куди своїми жовтими чобітками такі ковпоти здіймаєте? — питав на сміх Григорій Воркун Тетяни Вакар, зобачивши її як вона, йдучи боса і, придержуючи спідницю, совгалася по розмоклій дощами дорозі мов по леду.

— О! Вже сміється верша з болота! Які я ковпоти здіймаю своїми чобітками такі ви порохи збиваєте своїми постоломи, — сказала вона, поглипуючи насмішливо на Воркуна. Він також був босий, штани мав підкочені аж поза коліна — коні вів із шкільної секції. — Ви чи не на ліцитацію коні зловили? — питала коли вже йшли обоє, чалапаючи болотом. — Я також у той бік справилася і не знаю як зайду. Вже того дощику дав Бог такого, що, як ще трішечки додасть, то повимокає збіжечко. Долинами пополі вже вода стоїть, земля не приймає більше.—

— Та, що ми зробимо? Мусимо приймати, що Бог дає. А ви чому пішки?

— То так мої зяті мене рихтують, що пішки мушу ходити, — відповідала Тетяна ніби сердито, але й гордо. — Один узяв трое коней цілину орати, другий узяв двоє пні тягнути, а третій узяв пару ніби за себе і за мене шарварок відробляти і вже тиждень минув, як позабирали

і жаден носа не показав. Думає один з другим, що мені коней не потрібно.

— Хто-ж вам винен? Ви даєте, а вони беруть. Не дайте...

— Не дайте! Добре вам казати, не дайте! Вони сами беруть. Прийде один з другим і навіть не питає, лиш каже, я беру, мамо! І беруть і коні і машинерію і всячину і поки я надумаюся сказати щось, а вони вже на воротях, тай ще й руками махають гей би я була їх любка.—

— Ой Боже, Боже! Як тяжко ви бідуєте зо своїми зятями, — бідкався насмішливо Воркун. — За якийсь день вони й вами поділяться.—

— Таки правда, що бідую, — доказувала Тетяна. — Де є друга така дурна теща щоб її маєток розтягали зяті так, як мої мій розтягають?—

— Нема, ніде нема! Такої як ви то й зо свічкою не годен знайти, — посмішкувався Воркун. — А що вам на око впало з Дьордієвого маєтку? Чи не хочете всі коні й худобу закупити?

— На що мені його худоби. Спробую візок і ту конину купити, що покійний нею їздив, як люди не остічуться і ціну не підіють у двоє більше як візок і конина варта. Знаєте, як тепер люди на ліцітаціях дуріють із тим підбиванням.

— А вам на що візка й конини?

— Ге! То вам можна візками їхати, а мені не можна? — всердилася Тетяна. — Я вже собі заслужила на візок. Не годна я ходити пішки до доньок так як колись ходила; ноги мені ночами скіпають, спати не дають. Тай тепер чую, що в кісточках так як би грани насипав, але йти мушу.—

— Та де мусите! От повертайте до мене, йдіть до хати, побалакаєте собі з Єленою; вона також починає кривати; а я тим часом коні запряжу. Поїдемо разом.

— А ви що там таке розроманцувалися обоє! — горворила голосно Єлена з порога.

— О, бачите, як мене пильнує, — засміявся Воркун, отворяючи ворота.

— Вас обоїх як би тепер намалював, то й мертвий

засміявся би як би йому показав образок, — жартувала Єлена, приглядаючись обоїм, як вони до хати зближались. — Ви куди в таку розкаль пустилися? — питала Тетяну, приглядаючись її ногам. — Дивіться як почервоніли.

— Гарячку болото зтягає, — говорила Тетяна. — Каже Никифір, що якебудь болото помагає на ноги як болять, але треба босому ходити. Я тому черевик не вбувала; хоч тепер, у таке болото, у черевиках гірше йти як босому; і справилася пішки йти. От, думала собі, за одним заходом і на ліцитації буду і ноги трохи вилічу. — З цією бесідою обидві до хати зайшли.

* * *

— Вам не потрібно було б їхати сьогодні на ліцитацію за візком і за кониною як би ви були зробили так, як покійний Дьордій хотів, — говорив Воркун із удаваним смутком, коли їхали уже з Тетяною на ліцитацію. — То всьо було би було ваше.

— А я казала і кажу, Богу дякувати, що я не вдуріла і не злакомилася на його маєток, — відповідала Тетяна з погордою. — Дванадцять років я прожила вдовою і за той час сина Андрія оженила і чотири доньки подружила і, тепер, як би мене ноги не боліли, то здавалося би мені, що цілий світ за ноги держу. Але й так ноги перестают боліти як уся моя саранча до мене збіжитьсь. Пять доньок, пять зятів, син, невістка, а внуків то вже й дорахуватися не можу. Мій покійний, нехай з Богом спочиває, не придбав маєтку, але хату лишив мені повну як вулий. А діти ліпші як маєток. Покійний Дьордій дуфав у маєтки і що з того? Через своє захланьство дітей своїх збувся і, як знаєте, коли вмер то ніхто не хотів поховати як належитьсь.

— Можливо, що воно інакше було б сталося як би ви були засіли на його маєтку, — достоював Воркун свою думку. — Не розтягли би були маєток чужі як пси стерву.

— Е! Ви якийсь ніби трохи розумний чоловік, але не ростите вже, — сказала і глипнула боком на Воркуна. — Ви знаєте чоґо Дьордій хотів; наймички йому бракувало;

і, думав, що я бідна вдова, злакомлюся на його маєток тай замість своїх дітей йому стану догожати. А мені його на яку кольку треба було? То не в краю, де не було що їсти. Тут, дякувати Богу їж, аж розперізуйся і знаку не зробиш. Та-ж ви також; такий із вас господар; мусіли дозичувати дітей, бо вам не ставало, ну, не було кому їсти, тай хата пустіла. Жити для старої стерви, а ще такої як був Дьордій, то навіть гріх. Яка з нього користь? Дітей, як знаєте, не любив. Своїх порозганяв, а моїх то був би і на ліцітації попродав. І я таки кажу, що християнин котрий не любить дітей не повинен родитися. На якого лиха жити такому? Любити себе самого і думати, що як би не він то світ запав би ся, то з таким життя нікому нема. А маєток без дітей то так, як роса без сонця. Файна, вона як на неї сонце світить, як ранок погідний, а як нема сонця то вона собі звичайна водичка. Нема в ній ніякої любости. Гірко мені було, самі знаєте. Думала, що не видержу, але діти мені сили наливали. І перебула, дітей подружила, знаєте...

Тетяна втихла на хвилинку, Воркун глянув і таки добре здивувався, побачивши, що її лице мокрісеньке від сліз. — На, маеш! — сказав він із сміхом. — Я думав, що вам співати забাগлося, а ви якийсь жаль відкинули мов сир у ворочок і сльози дзером течуть.

— Та я не хочу плакати, але якась така радість у мене до серця підходить коли про своїх дітей думаю, що замість співанок сльози виливаються. Не гіркі і не жалісні, але якусь мені спрагу гасять, любов до дітей підливають. — Говорила це Тетяна і при тим веселим, заплаканим сміхом голос свій причепурювала. Попри Андрієве подвіря їхали...

— Баба! Баба! Баба їде! — кричав, мов би його жигалом пік, найстарший Андріїв син, побачивши Тетяну на Воркуновім демократі. На його крик із хати викотилися ще трое внуків тай Єринка з одним на руках стала на порозі. Діти одно наперед другого бігли до воріт, щоб бабу в параді до хати завести. Воркун задержав коні. Тетяна злізла, діти вчепилися до її рук і до спідниці, тягли на подвіря і наробили такої втішної гамірні неначе не баба,

але мама з міста приїхала. Щось вона тулила кожному з них у долоню, вони приставали, заглядали в долоню, а потім іще з більшим запалом чеплялися до баби.

З'явився і Андрій із стайні. Поговорила Тетяна щось із Єринкою, повиталася з онуком у неї на руках, наказала щось Андрієві, вернулася у супроводі дітей на дорогу, попрощалася подіточому з дітьми, вилізла на демократ . . .

— Просила я Андрія, щоб їхав також на ліцитацію і поміг мені де що купити, — говорила ні зо сваркою. — Як він є коло мене то ті, збитошники, чоловіки не відважуються підбивати ціну. А він каже, досить вам вуйка Воркуна, бо я не маю часу по ліцитаціях волочитися. Отой вицищений горб, казав, йде орати. Там трохи пісковато, тепер дощ вимочив і легко оратися цілина буде. Свариться зо мною, що я щось старе люблю купити. Радив мені щоб я собі новий візок купила, а кобилу дав би мені котру небудь із своїх старих, але я обміркувала інакше. За нове треба заплатити купу грошей, а його кобили як не жеребні, то з лошатами тай такі жирні дуже, — ліпше таки мати і візок дешевенький і конинку таку, що коло кожних воріт стає. Бабі ліпшого не треба . . .

Поминали Дубові ворота.

— Калина, сваха, гнівається на мене, що за мною внуки розшибаються, а від неї сторонять, — говорила Тетяна з жалем. — А я що тому винна? То її внуки так як і мої і нехай робить якось так, щоб вони її любили. А то вона запишниться і згори на внуків дивиться. Так вона ніби гордиться ними, любить їх так як сонце в зимі гріє. Підуть до її хати, а діти, знаєте, не знають що то сісти тай сидіти, на всьо хочуть подивитися, в кожний закутчик заглянути, всьо хочуть своїми пальчиками помацати, а це для неї так, як би хтось їй вугликів гарячих у пазуху кидав. Там, каже вона, не йди, там не дивися, те не мацай, не бігай не покрикуй, а як що дітям дає то держить так щоб діти її з рук виривали. А діти тут нічого не жадні, всього мають доволі і, як даєте їм щось як вони беруть від вас, то дивляться вам у очі, за любовістю вашою у них шукають. Як нема тої любові; діти дуже чуйні на неї; то шкода їм давати шонебудь. Возьмуть, але то так: як

даеш — так приймають. Тай тому діти від Калини зда- лека держаться, хоч вона їх всячиною гулить до себе...

— То таки треба мати щось до себе інакше шкода заходу, — сказав Воркун.

— Та що треба мати? Гордість із свого серця треба викинути; оту гордість, що робить християнина заздрі- снім і захланним. Покійний Дьордій думав, що понад ньо- го нікого нема, що він найліпший і найсправедливіший і найдобріший і, що він тільки один знав, що кому треба. Як мій покійний умер, він прийшов уже помолоченню щоб я йому за машину заплатила, тай почав мене вчити, що з дітьми робити. Ти, казав він, Тетяно здохнеш тут із та- кою дрібнотою. Другого чоловіка не дістанеш, бо нема такого дурного щоб прийшов на таку громаду їдців роби- ти. Як би я був тобою, я би пороздавав діти поміж лю- дей то на службу, то таки так, як комусь потрібно, а собі лишив отого, що ще коло цицьки; такого ніхто не схоче; і тоді злакомиться хтось на тебе, якийсь вдівець і мала би ти господаря коло хати. Що я йому сказала то вже не памятаю, але знаю, що вийшов із хати такий, як би йому повну помийницю помий на голову виляла. Не говорив до мене аж коли Ганна вмерла. Але й тоді я його збешта- ла, як лиш сама хотіла, бо хто ж то винен був за її смерть, як не він? Катерину відпудив від хати мов чужого пса, що приходить до вас і яйці їсть, від Івана ворожим плотом відгородився, а Петра, знаєте, як він його збувся. Ганна тільки Петром жила, бо він був її одинокою надією на старі літа, а старий його на заріз війні в руки дав. Де ж ви виділи такого батька, щоб ішов і комусь там мельдував, що його син сякий-такий, слухати не хоче і нехай-го на войну беруть! Тай прийшли, хлопця з плуга зтягли, за- брали і Ганні серце вирізали. А Петро був як лялька, у маму свою вдався. Послушний був, але знаєте, молоде- золоте, хоче десь вийти, такий вік, що до хлопців, до дівчат тягне і не без того, що десь не припізнівся, тай у кишени щось не мав. До того ж він до якихось представ- лін узався, до тих читальників за ставом пристав і як літо так зима дивись, а він уже повертає за моїми дівчатами, щоб на якісь там проби йшли. Я не боронила дівчатам,

але Дьордій казився і доказився. Ганна як забанувала за Петром, так її та, якась флюенза, скінчила. Стратив сина і жінку в гріб загнав і мав іще лице над нею плакати. Аж-ня кольки кололи, коли він слинився над покійною . . .

— Приймив він кару на цім світі, — завважав Воркун, — бо не солодко йому жилося цілих сім років по смерті Ганни.

— Бо він лиш про своє стерво дбав, хотів цілий світ пролигнути, але, Боже мені прости, вдавився. Просила я Івана і Софію щоб якомсь погодилися, бо він батько і на-лежитья йому якийсь пошанівок так, як у десять божих приказаніях стоїть, що шануй батька і матір твою щоб тобі було добре жити на землі. Але тут батько має свою землю, а син свою і обидва посвойому добру хочуть жити без приказаній.

— Значить, що за землю пошанівку в дітей не купиш, — сказав Воркун.

— Аби ви знали, що ніхто не купить, — твердила Тетяна. — Купить торбину цукру, солодкий він, але на-довго не стає, а пошанівок то так як вода в криниці. Раз ви її викопали і поки життя вашого черпаєте з неї воду. А Дьордій у свою криницю з пошанівком булгання, каміння великого накидав — прочистити не міг коли прикро прийшло.

— Як би був не женився з тою, якоюсь Явдохою, а держав далі у себе Олексу з жінкою, то ліпше був би вийшов. Обоє не злі були, господарку добре доглядали . . .

— Олексові треба було ґрунт записати, а Дьордій хотів наймички і наймита без плати.

— І знайшов . . .

— Думає, що то буде друга Ганна. Покійна хату гріла, сонце до неї як могла так впускала, а він ходив і бурчав. А ця прийшла і, замість гріти, вона вистуджувала хату. Він зачав іншої бурчати, вона не терпіла, а він не стерпів і аж у суді впинилися. По суді він до криміналу на три місяці сидіти пішов, а вона вернулася додому і поки він відсидів то з господарки малошо лишилося. Своім синам та зятям пороздавала. Потім знаєте як то було. Пробував відібрати половину маєтку, що на

Явдоху був записав і те, що вона як сидів забрала, але що з того? Покійний був уже варівкий на середину; ото його їхання та невчасна їда своє зробили. Казав Іван, що рак-го точив і одно з одним до шпиталю його загнали...

— Добре би було, як би Іван був хоч поховав старого, як належиться, — сказав Воркун, — а то якось покійний минувся мов би десь у ставу втопився і тіла не могли знайти.

— Чи я не казала Іванові? Софія аж плакала, щоб старого привезти і на його цвинтарі поховати коло Ганни, але коби то був самий похорон! Іван поїхав, пішов до шпиталю, а там і шпиталь і дохтори і всяка віра йому папери підсували підписати. До того ж і адвокати збіглися, як каюти до здохлої худобини. Наобіцяв їм покійний, що заплатить за їх роботу, вони повірили і...

— Всі тепер збіглися і всьо на ліцитацію виставили, — додав Воркун.

* * *

Ліцитація на Поштареву господарку не була така шумна, як були сподівання. Людей зійшлося багато, але якось втягалися і скрадалися з купівлею. Акціонер аж захрип був і сердився, що люди мов на сміх подавали таку ціну, за яку шкода було горло псувати. Коні, що вартували колинебудь не менше як пятьдесять доларів, починали люди десяткою, а як добивали до двадцятки, то вже була границя. Акціонер брався на штуки і подавав на початок свою ціну, але не помагало. Думка, що в тім маєтку не було щастя, не було доброї парти, вбивала в людей охоту щонебудь купувати. Навіть і Тетяна, коли виставили конину на продаж, то завагалася була бити на неї. Але сам акціонер зловив її на слові. Він поставив ціну на десятку, а вона подала, ніби на сміх, п'ятку. Він вхопив ту п'ятку, як вона потім казала, в зуби, люди в сміх і дехто з того сміху підкинув півдолара, Тетяна докинула півдолара, акціонер крикнув раз, два, три, продав! І вона, хоч-не-хоч, заплатила. Так саме і з візком сталося. За вісім доларів його купила. А землю то вже таки Воркун з Тетяною на силу для Івана купили. Близькі сусіди не

хотіли купувати, а шпекулянти, що приїхали з міста завважували ту нехить і не дуже охочо підбивали Тетяну. Рада в раду, акціонер із банкиром щось порадилися і на Тетяні фарму лишили. Підписала вона обіцянку, Воркун поручився і тим ліцитацію закінчили.

* * *

— Най вам Бог дасть парть! — казав Воркун Тетяні коли з Іваном упрягли для неї конину до візка і подали їй ліци в руки. — Як з містка під горб не зможете видратися, то зачекайте, я вас вибичую, — додав жартуючи.

— Гай-гай! Я вже не на один горбок видраталася, а ви думали, що я не вдам, — відповіла Тетяна гордо. — Зачекаю вас вдома.

Тай таки правду говорила Тетяна, що вона не на один горбок за свій вдовиний вік видраталася. Лишив її покийний Тома з семеро дрібних діточок і, здавалося, що не бачитиме у своїм життю світлої години. Сама ледве животіла, десятеро дітей привела на світ! Софія була вже одружена, Семенко перший громаду на цвинтарі розпочав, Андрій уже вилітав із гнізда і своє будував — лишалося ще семеро ротиків, чотири старших дівчині, три малі хлопчики, а всі від одного року до чотирнадцять, на її руки.

— Не знаю, чи вона довго видержить зо своїм кагалом, — говорив зажурено Никифір до людей на Вакаревім похороні. — В неї лиш пушка духу, а сили в неї такої, що курка, що хоче здихати, її зніг звалить. Гріх був би, як би ми, сусіди, лишили її на видиму смерть.

Чи якраз така Никифорова бесіда, чи таки по сусідській доброті, сусіди не лишили Тетяну, як казав Никифір, на видиму смерть. Сам Никифір, хоч до роботи не вдатний був, сердака свого ніколи не скидав, але став їй мов брат за дорадника великого. І куди не ходив, то все про бідну вдову з семеро діточками говорив. В перших роках прийде було весна, чи сінокос, чи жнива, а він на якесь маленьке святце уже толоку до неї скликає. І накличе такого народу і з кіньми і з возами, чого вже коли треба було, що за день не раз усю потрібну роботу зро-

блять. А в зимі він бувало поназганяє зимівників і таки сусідських хлопців то й ліса дещо зрубають і дров таких на подвіря натягнуть, мов на якийсь склад. Потім поріжуть пилами, поколять і рівненько зложать у стирточку вздовж плота, щоб просихали. Тетяна бувало дякує людям і плаче з радости, а на Никифора дивиться як на святого.

І так, рік за роком, відживала Тетяна. Вже таки першого року вона десь так скоро сили набрала, що аж людям дивно було. Всюди собою вганяла. Варварка з Евдокійкою в хаті, а вона на подвірю порядок робила. Тай діти якісь вдалися такі, що гей би так як би їм мами не потрібно було. Варварка якось так уміло той, як казав Никифір, кагал зицирувала, що навіть однорічник Василько, котрого по діточому назвали Цульо, не завертав нікому голови. Був він забавкою молодших сестричок котрі, замість ляльки, годували й вбирали його на всі лади і виносили та виплекали щось таке, як сміялася Тетяна, що не видно було ні рук ні ніг, лиш толуб і голова котилися по землі. Тай порядок був у хаті. Варварка ходила до школи літом, але коли батько помер, її наука скінчилася, за господиню обібралася. А вона була смілива дівчина; куди не пішла, чи до вуйни Єлени, чи, як вони називали, до вуйниної Марії, чи до Теклі, то все призиралася як то в них у хаті, як вони їсти дають, геть до всякої роботи приглядалася. Тай не забувала, але у їх хаті такий порядок заводила. Стане бувало з Вдокійкою, порадиться, що варити, що робити і зараз з таким поспіхом робота йшла гей би десь у далеку дорогу мали відходити. Наварить, наляє в миски, поставить на стіл, зажене голодний кагал і їж, файно їж, інакше на дворі впинишся.

І слухала Варварки дрібнота. Вечером, літом на дворі, а зимою в хаті, наляє їм вона води в цебер щоб милися, бо так вуйнина Марія зо своїми дітьми робила. І милися, Цульо зовсім у цебер ліз, потім втирали одно одного, вдягали сорочки, клякали під ряд і говорили за Варваркою молитви. Навіть Цульо клячів, клав ніс у долоні, жмурих із побожності очі і зиркав крадьки чи вже не скінчили, чи вже не хрестяться. По молитві всі йшли спати під ряд на

постіль під одну вереню, а коли вже Тетяна йшла спати і дула хрестом та хрестила рукою спячий кагал, то там уже не було дітей, але безформна купа чогось такого з чого стирчали разом і руки і ноги і де-не-де по голові. Нераз пробувала вона зробити порядок, за Цульом шукала, щоб не вдушився, але з її роботи не було втіхи — солодкий сон дітям псувала. Цульо вилазив досвіта перший із тої купи мов курятко зпід ковочки і з іграшки качався по сплячих, поки всіх не побудив.

Не мала Тетяна клопоту з дітьми; ніяка слабкість між них не заходила; каліцтва ніякого не було, хоч хлопці конням попід черева лазили, по стайні повзалися, по деревах лазили, в болотах купалися, але жадна холера їх не чеплялася. Росли, засмалені сонцем і напоювані до сходу свіжим молоком, крепкі та тугі як гума. Тетяна дивилася на них і серцем раділа, що матиме з ким старого віку дожити.

А вже якої смілости та відваги десь Тетяна набрала, то й рівні їй не було. Несподівано вона у ту смілість і у ту відвагу вбрела. Третього року потім як перша велика війна почалася, купці за худобою вганяли. Купували на око і хто був тугий тай таки розумівся на продажі, то й по сотці за ситі воли брав. А Тетяна у продажі ще не бита була. Прийшов купець, Шрапнелем його звали, а вона на нього спустилася. Я вдова, казала вона, семеро дітей маю і ви не схочете мене оскорбити. Дасьте мені таку ціну, як людям даєте. Худобу мою видите. Три бики п'ятьрічні, два по чотири роки мають і дві ялові корови. Всі ситі, як подушки. І приобіцяв Шрапнель, говорив, калічив словами, що він Тетяна дасть багато гроші за худоба, бо він знав, що вона мав багато діти, що вона не мав чоловіка і так дав їй завдаток тай наказав, щоб вона тоді й тоді пригнала худобу до пан Поштар, де він дасть їй багато гроші.

Прийшов той день, взяла Тетяна найстаршого хлопця і наймолодшу дівчину і худобу пігнала до Поштаря. А там уже насходилося людей, худоби такої нагнали, повний Поштарів пастівник. Загнала свою худобу до череди тай між людей пішла; люди про війну говорили; бо Шрапнеля ще не було. Незадвго приїхав він і двох па-

стухів на конях привів. А Шрапнель грубезний був чоловіяга; ніг своїх через живіт бачити не міг, а голова здавалося не на шиї, але таки на плечах сиділа. Рудий аж червоний був. Лиця мав такі товсті та грубі, що й носа мало видно було. Приїхав, заставив пастухів, щоб худо-бу почислили, щоб рахунок із його погнутою, чорною книжечкою сходився і зараз таки почав доплачувати, не встаючи з візка.

А Тетяна стояла з боку тай слухала кілька хто за худобу діставав. Той за три штуці три сотки взяв, той за п'ять штук чотири сотки, бо мав лиш два бики і дві ялові корови, а корови дешевше платилися, як бики і чоловік не нарікав і далі і далі, аж на неї черга прийшла.

Глянув Шрапнель на Тетяну і ніби жартувати почав. — Я вам файні гроші буде дав за ваша мала худоба. —

— Гай давайте, давайте най вижу кілька дасьте за моя мала худоба, — сміялася Тетяна і дивилася як Шрапнель рахував для неї жовто-зелені десятки і якомсь так гейби вагався чи дати більше, чи менше. Кілька разів числив, додавав, то відбирав, а вкінці зважився і дав.

— Правда, я вам велика купа гроші дала, — говорив утішно Шрапнель коли Тетяна відрахувала три сотки, поставила їх в пазуху, а три десятки держала в руках і числила в голові кілька то їй він дав разом із завдатком. Виходило чотиреста тридцять.

— Ой, ні пане! Ви замало дали! За сім штук худоби мені більше належиться. Давайте більше!

А пан навіть уваги не звертав. Щось він там із Поштарем говорив, а вона підійшла тай його за рукав сіпнула. — Чуєте! Грошей більше давайте, бо ви замало мені дали! — сказала і чути було по голосі, що в неї на злість збиралося.

— Більше? — обізвався гей би здивований Шрапнель. — За що більше? Я ваша худоба купила, я вам гроші багато дала, ви гроші взяла енд датс ол! — докінчив він по англійськи.

Тетяна вислухала Шрапнеля, пронизила його не-по-ближньому очима і, обернувшись від нього, подумала щось — стидно їй було признаватися людям, що вона так

тано худобу продала. Хвалилася вона нераз, що вона може дуже легко собі раду дати без чоловіка і тепер хотіла щось потайки від людей зробити щоб грошей більше дістати. Мигнула їй думка про сина, Андрія. Дала б йому знати, щоб за нею заступився, але знала, що Андрій найменшої образи не пропустить сухо. Хотіла Воркунові сказати, але стидалася, бо він їй завсіди наказував, щоб вона ніколи сама нічого не продавала, бо в продажі з купцями треба сумління на бік поставити і купців словами так як би за волосся, або за печінки рвати щоб більше докинули. Твердий народ оті купці! Вкінці сама до себе усміхнулася і до Шрапнеля обернулася.

— Слухайте пане! Не жартуйте з бідною вдовою, але дайте, що їй за худобу належиться, — сказала прошеним голосом. — Бодай сотку докиньте!

— Сотку? Ти дурна баба! — сміявся зневажливо Шрапнель. — Я тобі за худоба дала багато гроші. Не хочеш, гроші віддай і худобу собі забори додому, — сказав останнє по англійськи.

Тетяна закліпала очима — мови не розуміла і Поштаря запитала щоб пояснив те, що Шрапнель наговорив. А Поштар худоби не бачив тай навіть не питав Тетяни чому вона більше грошей домагається і, по своїй натурі, до свого пояснення додав, що з бабами торгувати то так, як камінь гризти, тай тим її збувся.

Глянула Тетяна на обох, поправила клубочок із грішми під серцем, зібрала дітей перед себе і пішла поза стайню, де були ворота до Поштаревого пастівника і за кілька хвилин побачили її люди з худобою коло тих воріт, що на дорогу виводили. Здивувалися люди, а Шрапнель як зобачив, лютя у нім запалилася і малощо візка не перевернув, коли злізав із нього. На миг ока зліз і, мов велика бочка з короткими ногами і з великою головою, подріботав за Тетяною. Біг, аж живіт підкидався і кричав: — Гей! Баба! Що ти робиш? Ти вдуріла! Я худобу купив, я тобі гроші дав . . .

Але Тетяна не розуміла мови і вдавала, що не чує і не бачить Шрапнеля. Гнала худобу і вже на воротах була як Шрапнель її vzdогонив. — Заверни худобу! — кри-

чав він і сам хотів на дорогу бігти, щоб худобу завернути, але Тетяна йому дорогу заступила. Він у один бік, а вона вже там, він у другий, а вона вже йому в очі дивиться тай сміється злобно. А на подвірю регіт такий — люди задармо на комедію дивилися. Зо злости Шрапнель на штуки взявся. Почав ніби бігти, Тетяна за ним бігла, а він раптом обернувся і наставив свій живіт проти неї. Вона з розгону як бухнеться в ту, його стодолу, він додав від себе сили і відлетіла Тетяна, мов би її хтось шпурив, аж ногами задерла.

Боже милий! Як схопиться Тетяна, як вхопить свою лозову жердку, якою худобу гонила, як пічне Шрапнеля мастити вздовж і впоперек аж лоскіт ішов. Тай діти Тетянині не дармували, за мамою вступалися і періщили грубого напасника мов би з подушки порохи вибивали. Люди зо сміху заходилися, Шрапнелеві пастухи в долоні плескали мов на виставі, а бідний Шрапнель вертівся, вимахував руками, боронився, але молотьба невставала. Діти, здавалося, утіху велику мали з тої бійки, бо відбігали і прибігали і морскали старого лозовими, сирими патиками куди вгодно було.

І допекла Тетяна Шрапнелеві. Зловився він руками за голову і давай втікати. Він втікав, а Тетяна з дітьми підганяла і палицею по голові, по плечах прала. Попри курник біг, зобачив двері і шусть, мов пес у буду, і у курник сховався. Лопнув дверми і тихо, а Тетяна буком по дверях: — Чекай ти паршаку! — кричала люто. — Отам з курми, з курячими вошима будеш ночувати як не додаш те, що мені належиться! Я на тебе спустилася як на чоловіка сумлінного, думала, що ти серце маєш і не схочеш бідну вдову оскорбити, а ти тим своїм стервом смердячим трохи з мене духи не випер...

Тетяна кричала, сварила, її люди обступили, Воркун приступив, Поштар прибіг і допити почались. Розповіла про все як було — люди плечима поздвигали. Ніде правди діти, ошукати хотів Шрапнель бідну вдову. Кожний її худобу бачив і по своїй і по своїх грошах судив, що Шрапнель десь так як дві сотки доларів Тетяні не додав. Тільки Поштар стояв в обороні арештанта. Він ще і криміналом

Тетяну страхав і сварив, що вона з чужими людьми йому на подвірю галабурду вчинила. — Що ж він, пан Шрапнель і його пастухи подумують про мене, про вас і про всіх нас? Скажуть, що ми дикі, якими ми й є, бо як продаємо, то правимо як за рідну маму, а як купуємо, то хотіли б за дармо дістати. Знаю я це і мені не раз аж соромно, що я до вас належу. А ви порозумному зробіть так, як він вам казав. Віддайте йому гроші, а худобу собі додому заберіть. Сам я чув, як він це казав.

Слухала Тетяна мови і якось дивно очима на Поштаря кидала. — Дьордію! — почала вона коли Поштар скінчив. Ліпше би було, щоб ви своїми словами вдавилися, бо гіркі вони гірше полину. І, як ще будете договорювати і ту стерву в курнику обороняти, то так вас зчешу оцим бучком, що забудете яка сьогодні днина. Чи не робила я так, як він, песій син, казав? Худобу собі забрала, гонила, а йому жаль стало, бо я працю свою йому з рук вирвала і, замість доплатити він проти мене своє гелево наставив щоб я голову зломила і дітей всиротила. Хто ж би не був дикий за таке? Самі ви би цапки ставали, як би він вас так як мене оскорбив.

— Що ж ви думаєте робити? — запитав Поштар і вертів сердито очима то на курник то на Тетяну.

— Буду-го держати в курнику доти, доки не заплатять решту грошей. —

— Але це розбій на гладкій дорозі, — доказував Поштар. — Яке ви маєте право домагатися більше грошей? Ви худобу забрали...

— Він худобу в мене купив, дав мені завдаток і обіцяв, що по справедливості доплатить так, щоб я не була кривдна. А він мене скривдив у двоє, бо тицьнув мені за худобу отак, щоб дурної баби збутися, а потім ще бійку почав.

— Він вас не бив...

— Не бив? Бився би він по стінах тай ви з ним. Я йому це не подарую. Як не доплатить зараз, то я Андрія і Івана, зятя прикличу. Поїде або повезуть його звідсіль тоненького як мушку. Витрясуть із нього не одну кривду, що він із людей бідних зідрав. Як засудять нас до крими-

налу, то жалю не буде, бо будемо знати за що сидіти будемо.

На згадку Андрія і Івана Поштар звертівся — не добром справа пахла. Тай Воркун уже тепер умішався. — Ви, Дьордію, знаєтеся добре з Шрапнелем, нарозумте його, бо шкода чоловіка. Що він хотів Тетяну ошукати, то це й сліпий міг бачити. Але невдалося і, замість зарібку, він щоіншого нахапав. Тепер нехай утреться мов по пиві, нехай доплатить жінці, що їй належиться і нехай втікає щоб дехто йому де що не докинув. Кілько ви люди думаете, Тетянина худоба варта? — запитав він стоячих.

І пішла гутірка поміж людей — худобу Тетянину оцінювали і вкінці договорилися, що як Шрапнель не схоче додати Тетяні двіста двадцять і п'ять доларів, то сто сімдесят і п'ять таки мусить додати.

— Випустить Тетяно арештанта нехай Дьордій йому вирок громадський прочитає, — сказав Воркун вдаючи дуже поважного.

— А як втече? — питала Тетяна недовірливо.

— Не бійтеся! Худобу діти додому пігнали, а ви гроші в пазусі маєте.

Хотіла Тетяна двері відчинити, але не могла. Поштар прийшов їй на поміч. Відвів її на бік, а сам почав до Шрапнеля говорити, що бійки вже не буде і, що Тетяна зброю зложила і жде перемиря.

Вийшов Шрапнель із курника, люди з пошани до нього сміх придушували. Він оглядався справді так як злодій котрого на гарячій зловлять і притім і сердився і злостився і хотів йти геть, бо було й стидно й сумно й смішно й дивно і горіло і свербіло і пекло і курячки пахли і сонце очі сліпило, а цілий почувався мов би з гарячої купелі виліз, а коли шепнув йому Поштар у вухо громадський вирок, то його мов би хтось ножем вколов десь там зо споду. — Рабунок! — крикнув і лизав завзято свої грубі уста.

Але в тій хвилині закалатали на дорозі гальюпом кінські копита, люди оглянулися, а то Тетянин Андрій настрім-голов конем гнав. Братчик малий його повідомив, що пан маму їх бе-зневажає. Влетів у ворота, кінь дуба став коло людей і, поки на ноги кінь став, Андрій був уже

коло Тетяни. Та не встиг він до мами слово сказати, як Воркуна до нього мов би щось шпурило. — То таке Андрійку сталося, — говорив він і голос свій усякими сміхами закрашував. — Продала мама худобу, пан Шрапнель платив, не-доплатив, потім переплатив, мама віддавала і передала, не могли обоє обрахуватися, жартували, дражнили одно одного, аж тепер уже полагодилися. Пане Шрапнель! Досить уже тих жартів. Вже ми досить насміялися, а поголодніли, — кликав він до Шрапнеля. — Верніть жінці гроші і розходімся.

Шрапнель блимав очима, люди прижмурювали очі — не розуміли з початку чого то Воркун таке щось бляв, що ні прийти, ні прилатати. Але Поштар скоро зрозумів. Він відвів Шрапнеля на бік, щось обидва пошептали, Шрапнель, не кліпаючи очима, подивився на Андрія, полапався за кишеню, потім ще раз глянув у той бік, де Андрій стояв, неначе оцінював його скільки на нім може заробити і, вкінці, витяг скоренько із задної кишені грубий пулярес, порахував десятки, дав Поштареві, Поштар справився з привички класти їх у свою кишеню, але глянув на Тетяну, а його очі Андрій схопив, і він, погладжуючи кінці десяток долонею, підійшов до Тетяни з такою повагою гей би він до пропою приступав і: — Ви мені щось там, у склепі винні і, як хочете, то я гроші сховаю, ви прийдете, обрахуємося і я видам вам решту, — сказав із доброю зичливістю.

Але на це Андрій, замість Тетяни, за грішми руку наставив. — Давайте сюди, — сказав легенько, але таким голосом, що, мовляю, як не даш, то зараз світа божого не побачиш. — Давайте, нехай порахую, — додав, беручи гроші так, мов би свиню за лабу ловив, щоб її на фіру висадити і до міста везти.

Порахував Андрій гроші — двіста доларів Шрапнель додав і тепер посмішкувався ізза людей мов повний місяць коли трішки у мраці сходить.

Отак-то весело дія закінчилася. Один із пастухів поїхав з Андрієм і худобу Тетянину забрав із Андрієвої фарми, а Шрапнель, як добрий купець, що дивиться за своїми ділами сто років наперед, повитався з Тетяною на пра-

щання і, жартуючи просив, щоб вона подарувала йому на памятку свою жердку.

— Чому ні! Такому сумлінному купцеві, як ви, варта й дві дати, — сказала Тетяна коли їй пояснили Шрапнелеву мову. — Беріть! А мені діти іншу вирубають у лісі, бо вона придається.

* * *

Тетянина пригода з Шрапнелем несподівано з Тетяни героїну велику між людьми зробила. Якийсь інший дух між людьми повіяв, коли люди ту пригоду одні одним переказували. Вони її доточували, приточували, надточували так, щоб вона у їх уяві більш світлішою виходила, бо вже навприкрилася їм була Шрапнелева добра, купецька натура. Якоїсь зміни хотіли люди і раділи коли вчули, що Тетяна гей би так, як би їм стежку показала, ніби у той бік, на зміну. З насолодою говорили про ту пригоду.

— Чи чули ви, як то Вакариха отого псявіру, ніби пана Шрапнеля, буком зчесала? — питав із веселим сміхом хтобудь коли стрінув когобудь і дебудь.

— Чу-ув! В млині був і чув! — відповідав хтобудь із таким запалом неначе він своїми руками те діло чинив. — Розповідав нам там один, що на власні очі бачив цілу комедію. Казав: але біла, біла, і в курник загнала!

— Добре зробила, — прихвалював хтобудь і із притиском голосом котив. — Йому вже давно належалося щось такого, але не відважувалися люди...

— То мусить бути дуже відважна жінка, що до нього роги наставила.

— Видно, що відважна. Жаден із нас хлопів такої відваги на таке не показував, хоч нераз серце плакало таким плачем, що зуби ціпять, ніби тоді, коли ми свою худобу і свині мов би в дарунку йому давали.

— Кажуть, що він тепер дуже помяк. Говорив мені один, що йому недавно худобу продав, що він уже не той, що був колись. Давніше бувало він прийде з таким фуком, що, мовляв, ти в мене значиш те, що я вчора з'їв і, часом огляне худобу, а часом лінується з візка встати тільки запитає скільки штук худоби на продаж, витягне гроші, дасть завдаток, накаже коли й куди худобу пригнати і

поїде. І, знаєте, як то було. Прижене господар товар, він кине оком, але на худобу не дивиться, а на хмари і, хоч худібка така сита аж улискується; замість поговорити полюдськи, він як крикне, на якого ти дідька мені таке дрантя пригнав? Та ж воно не варта того завдатку, що я тобі дав! Забери собі його геть із моїх очей і завдаток віддай!

— Здурманіє господар... Гонив худобу, пляни вкладав, ясне світло йому в голові світило і присвічувало як він ніби там якийсь довжок віддавав, там якусь стару машинерію доплачував, там давав завдаток на нову, там рату за землю платив, там податку збувався, дітей убирав, щоб до школи мали в чім іти, а тут, тарах! І не то що додатку за худобу нема, але ще й завдаток верни! Завдаток? Та ж він завдаток уже розпустив...

— Та, хоч Бог високо, а цар далеко, і поки би Бог увидів, а цар учув, вернув би йому завдаток із добрим придатком і на худобу іншого купця би знайшов, але... задиратися з дитьком... шляк-го трафить без мене... ніби отак чоловік поміркує і на прозьбу перейде, просить, пане Шрапнель, змилуйтеся! Та ж моя худоба не гірша від тої, що ви вже накупили і декому навіть незлі гроші дали. А в мене, дякувати Богу, є ще худібки на продаж тай свиней від чотирох льох годую і з ким як не з вами я незадовго в долоні вдару?

— І ніби зачує таку мову Шрапнель і вдає, що то марниця, але якась дивна людськість у нім відізветься комусь добро вчинити і він ніби й сердитий хотів би бути, але й подобріє, тай жартом свою доброту укриє і питає, а скільки ви за свої телята правите? А чоловік, зімнятий мов у кишені хустина, не знає яку би то ціну дати, щоб було з чого і спустити і, щоб дитька не роздражнити. Думає, міркує, і вкінці скаже, а він, ге! Який мудрий! Бравбись але нема! Дурні тепер ліс малюють, а я тобі і половини не дам із того, що ти правиш. Хочеш, бери тільки й тільки, а не хочеш — твоя воля. І як хтось на бесіду вдалий був, то вирвав де що на могорич, а кому язик не служив, то сам собі винен був.

— А як він тепер?

— Го-го! Він тепер усьо по знайомости купує. Відразу каже, що те й те дасть, щоб потім гніву не було, бо гнів людськпй не мама, коли скипить.

— Та не тільки він, але всі ті, що у нас щонебудь купують, інакшим оком на нас глядять. А як котра небудь жінка привезе збіжже, і як ще вона в кирпі і в старокраєвім кожусі, то й нумер добрий дають, і на послід леда-що відтягають, і вага добре важить, і пшеницю суху як шріт за вогку не беруть, і головня не пахне, і, навіть, руками глибоко в збіжже не пхають, щоб провірити, чи нема там морозоватої, або посліду з пшениці.

— Кажуть, що навіть на мливо не треба вже чекати тиждень, щоб нам, ніби не-знайомим змололося. На другий день черга приходить, тай муки пшениця більше видає, хліб із неї вже не гливкий...

— А свині наші то вже важуть тут майже так само, як важуть у різні. А то бувало, говорили такі, котрі за тим слідили, що свинку тут зважуть і кажуть, що до ваги не доходить, ціну збивають, а піде до різні і десь їй подорозі дві, або три десятки фунтів прибуде.

— Та то так: продавалося і купувалося більше на око, як на вагу. Як господар привіз свині і був не-підголений зо два тижні, бо не мав доброї долоні брича поострити; з мозилями дуже була, або як складав снопи та багато колючок із рожі набилося, а сусід також не мав нічого острого, бо веприків чистив і вийшло так, що мусів неголений до міста їхати; а купець, замість на вагу дивитися, на нього призирався та міркував скільки фунтів такий господар важить, а тим часом вага своє робила.

— Правду каже приповідка, що без бука нема науки, — казав хтось.

— А Вакариха показала нам, що чорт не такий страшний, як його малюють, тільки треба до нього рукави закотити і відваги трішки набрати, — докидав інший.

* * *

Отак-то люди Тетянину пригоду з Шрапнелем словами і своїми кривдами причепурювали. Відвагу вона в їх серцях збудила не на таку якусь чинну, але бесідою пробували себе потішати, що таким кривдам уже вічная пам'ять.

А сама Тетяна, по тій пригоді, зодва тижні зо страхом лягала і зо страхом вставала — боялася жінка щоб Шрапнель за образу гонору її до суду не віддав, а потім не мстився. Але проминуло - минулося. Сам Шрапнель замість до суду, або мститися, приязнь їй велику та любов показував і, також, як вона сама пізніше трішки стидливо сміялася і казала, що він її місяцем (місис) називав.

Не зле жилося Тетяні. Добрі люди, як перед пригудою, а по пригоді ще більше нею заопікувалися та помагали, бо як казав Никифір, з такою жінкою варта було сісти і хліба зїсти. І при тім вилінювалася вона поволеньки зо своїх клопотів, мов стара курка зо старого, пошарпаного піря на весні, і замість них багацькими пишками обростала. Дивно було людям, що поки Вакар жив то всьо, ціла його господарка, ціла хата якась така квола показувалася, що аж жаль було дивитися; діти ходили мов би страхом годуванні; якийсь німічний сум чорною хмарою тяжів усюди і діточа веселість і втіха рушитись не могли; а по його смерті уся та кволість цілком десь зчезла. Можливо, що його смерть була як грім у чорній хмарі — блискавицями підре, стрясе і вихрив заставить щоб її роздули, рознесли і зігнали з ясного неба — так вона той глумливий сум подерла, стрясла, а він зливою-сльозами полявся і розійшовся. В ясні проміння Тетянина господарка поволеньки вдягалася. Діти її, здавалося, аж бухтіли так росли, як тісто в кориті, а сама вона замість старітися в молодиці нишком записувалася. Бігати починала до вікна, разом із Варваркою, дивитися хто йде, коли на подвірю пси загавкали.

Ріс-зростав Тетянин маєток — хата ставала тісною — дівки росли. Парубки вже не містилися в хаті вечорами та неділями, бо, як казав Никифір, Варварка, перша канадійка в громаді, тай Вдокійка за нею, а потім Зеновійка і Парасинка, всі у чіпцях родилися і жури в них не було, що в самоті свій вік дівочий проживуть. Більшої хати треба було для них, для гостей веселих, молодих, для весіль гучних, бо, коли Андрій женився, то Плешка з Никифором мусіли на лаві стояти і грати, щоб гості струментів не подушили.

Та, як казала Калина нераз Тетяні трішки з заздроси, добре комусь розчепірюватися як є на чім і як є з чого потягнути. А Тетяна таки мала трішки з чого потягнути. Вакар зза свого життя дуже скупко жив. З худоби як що продавав, то лиш тоді, коли конче треба було. Обходився старенькою машинерією, нічого великого не будував і, коли вмер, то ,лишив Тетяні кілька коров, неліток із вісім тай телят і бичків всякого віку і породи. З тої череди могла вже Тетяна затикати господарські діри. За кілька років хату нову поклала, стайню з дахом побудувала, пересипала майже всі будинки, приемшину оту, зо східно-полудневої чвертки, в 28-ій секції, на перекір Антонові Воркунові до своєї фарми притулила, машинерії, якої ще немала, докупила, і здушила біду, звязала і мов би її звязану в ставі втопила. Господинею стала на цілу околицю.

Тай ніхто не казав нишком, що Тетяна на дурнички і на поміч у роботі на добрих людей була звисла. Робила-гарувала з дітьми — ніхто в неї не сидів дармо. Як уже підбирувала Варварка то обидві і сіяли і жали і ліс рубали і пні тягнули і цілину орали, мов у заліжку, ану хто більше, ану хто ліпше зробить!

Весну роблять... Четверта година рано.

— Фарта-мо! Та вступиися гараме! — це Тетяна коняч їсти давала, вівса в скринки в жолобі насипала. — Гай! Бери, їж, не ржи! Ти тільки вівса хочеш. Набираєш повний писок, як корова і по жолобі розсипаєш. Потроху бери! Сіно під ноги не викидай. На що ти ясла так погриз? Що? Зуби-тя сверблять? А як твоя грудниця? Ще не маєш гуль, ще не спарив?

Отак вона до п'ятох коней — кожному мала щось сказати своїм грубим, заспаним голосом. Потім брала зграбля і: — Але ти залежався як корова! — сварила котрогобудь коня, що не оглядався як і де лягав. — А ти щось ногу підносиш. Давай ногу! Ну, давай! Нехай подивлюся тобі в копито. Але що тут побачиш? Темно! О! Я не кажу? Десь на острій пеньок став і пробив трохи. Треба Никифорови сказати, щоб яким лихом засипав...

Взяла лопату і повідсувала гній на купки. — Потім

Вдокійка тачками надвір вивезе. Вийшла зо стайні, подивилася на небо. Сонце сходить і підрані хмари жовтавими фарбами малює. — Буде вітер! — шептала. — Коби дощу не навіяв хоч з тиждень. Потім дощ може собі падати скільки схоче.

Пішла до криниці. Здіймила накривку і воду черпала. Колісце не встигало скрипіти коли ведро в криницю спускалося. Як тягла його із криниці то зложувала шнур у колісце на цимбрину, щоб не замочився, бо мокрим гірше черпати, брудиться. Ведро за ведром виливала і півспячими думками по фармі бігала. Наляла повний, вляла в корито для дробу, накрила криницю і до курника пішла.

Відтворила курник, а звідтіль, мов би хтось мітлою вимітав, куряча армія висипалася. Мішана армія з качками, з гусьми, з індиками, одно почерез одного лізло, перескакувало, киркало, кокотало, квакало, гегало і одно за ногами, а одно її перебігало до шпихліра, де пахла пшениця. Кілька старих ведер збіжжа вона розсипала по землі голоним птицям пернатим.

Вийшла з шпихліра, зробила собі стежку поміж дріб, глянула на сонце, глянула на хату, справилася в той бік, але здержалася. Глянула ще раз на сонце і мов би міркувала: Будити дівчат, чи нехай ще трішки сплять? Але серце верх узяло і пішла, взяла ведра і почала носити воду в бочки коло свинячої загороди. Кілька разів принесла, а з тим і свині крику наробили. Насипала їм сухої дерти щоб бавилися поки вода загірється. Дерть намочена вже є, тільки треба теплої води, щоб її розвести і пійло з неї зробити. Це вже Вдокійка зробить.

Пішла, подивилася на телята. Пятеро маленьких лежало на соломі і, коли побачили її, посхоплюлися, понатягалися і заспанним ходом до вориня підійшли. Не спішилися, бо їх час снідати ще не прийшов. Пішла до паствівника на корови подивитися, чи є всі, чи здорові. Корови лежали коло погаслого окуру і румигали спокійно — не інтересна для них була їх господиня.

Пішла, назбирала сухих трісок, набрала на руку сухих дров і до старої хатчини зайшла. А там розпалила вогонь, поналивала в баняки води, сама вмилася, попра-

вила волосся, помолилася, а потім пішла до нової хати і тихцем: — Варварко! Чуеш, Варварко! Вставай! Сонце вже високо, а корови ще недоєні. Буди Вдокійку, скоренько до хатчини йдїть . . .

Ще не було семої години, як від стайні через подвіря до криниці йшло трое запряжених коней і подзуркували ланцями від пасів, що їм закинені були через плечі. За ними йшла трішки заспана Варварка з лицем покритим черствим трудом. Коні стали коло жолоба, пили воду, полокали зуби, то знов пили, а Варварка оглядалася і пригядалася, як мама зісилювала двоє коней і Вдокійці наказувала, щоб пазила Цулька, аби йому ковочки очей не видзьобали. За хвилину одні босі ноги пігнали трое коней до плуга, а другі пігнали двоє до борін.

На газді лишилася Вдокійка нагодувати пять душ, четверо з них зібрати та нагнати до школі, помити начиння, попрятати, позамітати, телята від коров відлучити, корови вигнати на лінію, курята нагодувати, до ковочок подивитися, яйці позбирати, поросятам пійло зробити, дерть на вечір свиням запарити, гній із стайні тачками вивезти, сіна коням за драбини зо стриху насунути, курят пильнувати, щоб ворони не хапали, начерпати в жоліб води і раз-коло-разу зазирати де Цульо обертається. Йому четверта весна минала і дуже активним його зробила. Тай обїд вона мусить приготувати. Але це пусте! Настружить бараболь, зварить, а решту, ну, є молоко якого хто хоче, є сметана є сир свіжий і стертий, є масло . . . Свіжого масла нема. Вчора зачала була бити, але скиркали кури, вона вибігла, думала, що то Цульо війну провадить з ковочками, але його не було і, замість вертатися до хати масло робити, вона пішла Цуля шукати. Обїйшла подвіря, заглянула в кожний закутчик, подумала, побігла до школи і знайшла його спячого на сходах. Бавився з дітьми, але до школи не мав вступу, бо дуже діяльний був. Кілька разів брали його діти до середини, та учитель іншої думки був і йому заборонив учитися. Парасина підвела його аж на дорогу, справила куди він повинен був йти, він ішов, оглянувся, поміркував, здається, що його будучність у школі, вернувся, пішов, проліз попід дріт, обїйшов довко-

ла школу, сів на сходи і там, думаючи про своє незавидне становище на білому світі, заснув із грижі, можливо, з тої, що Вдокійка масло не біла, але його шукала. Але сьогодні Вдокійка дібе те масло і буде свіже. Попри масло є яйця, є солонина, є мясо солене, чаю запарить, є хліб... Вечером вона має на хліб розчинити. Зварить бараболь і на ющі з них розчину розчинить. Кисне тісто з такою розчиною аж бухтить і килрий та пухкий хліб із нього як булка. Мама рано тісто замісить вона перед полуднем піч напалить, а на полудне, коли мама з поля прийде, тісто буде готове, вироблене, тільки в піч саджати. Мама всадить бо вона ще не певна як за гаряча піч має бути. Хліба стало би на день, два довше, але Цуля не годен всокотити, щоб хліб псам, та телятам, та поросяткам, та куркам не виносив. А він дуже щедрий був, сам собі від рота відривав і звірячий світ годував. Кандидував на агронома, хоч ковочок дуже не любив, бо то була дуже дурна тютя для нього...

Отак-то Вдокійка вдома, коло хати бриндзю біла, а її щолиш п'ятнадцятий минуло.

Тимчасом Тетяна нову ріллю виволочувала, до коней говорила і думки розсівала по полі.

— Гай ти, буланій! Тягни скорше ноги, держися Сивулі, хоч вона молодша від тебе. Знаю, що тяжко тобі рілею ходити, бо твоя весна тобі давно вже відцвила, але що робити? Така то наша доля. Будемо ходити поки зможемо, а потім... Гов! Стань! Нехай борони вичищу...

Це голосно Тетяна говорила. Коні стали, вона позтягала зо зубів набране помішане з травою коріння, згорнула його ногою на купку, поправила борони і гайда! Коні вперед, а вона з думками за ними:

“Не знати скільки тут акрів сіварка наміряє, але як на око то повинно бути десь між чотири а п'ять. Як Варварка до'оре сьогодні той кавалок попри дорогу, то будуть мати, разом із парениною, около п'ятьдесят акрів готової ріллі на пшеницю. Виволочить завтра те, що Варварка наоре, а позавтра сіяти будуть. Коби Никифір навинувся. Поміг би пшеницю каменити, бо вони обидві цілий день нашвандаються і по вечері падають на ліжко

тяжкі як глина. Він однако на своїй фермі нічого не робить; заплатить йому; є чим платити. Минулого року по-верх дві тисячі бушлів самої пшениці намолотила. Половину продала, а половину лишила, бо хто знає, який політок буде. Пшеницю продала по два долари за бушель — не знати хто її їсть таку дорогу? Кажуть, на війну йде...

— Гов, коні гов! Незнати звідки то тільки коріння так багато береться? Борони душуться! — говорила і зтягала з зубів коріння помішане з травою. Підкинула ногою сміття на купку і нагнала коні.

“Цю цілину Андрій своїми кіньми і своїм плугом виворав. Його плуг великий. Скибу таку валить аж страшно! Вколіна землю подрухотав. Коні моцні має. Як запряже п'ятеро до того плуга то аж земля тріщить від нього. Цента в неї не взяв за роботу. Казав Воркунові, що як би в неї гроші взяв, то зо своїх би парти не мав. А вона не хоче дурнички, бо чого він має їй задармо робити, коли вже свої діти має? Тай таки не хоче, щоб Калина їй закидала, що він замість себе пазити, її ферму обробляє. Не любить її Калина, а вона не знає чого й чому. Вона не винна, що її Єринка її Андрія полюбила. Вони файно живуть обое...

— Гов! А-ну ти, обмиканий стань! Земля за зиму всілася і коріння на верха повилазило. Диви якого зуби нашолопали!... Гай далі!

“Вона ніколи Андрієві не каже, щоб він їй щось поміг. Він сам здогадується. Прийде, огляне і, як побачить, що вона з чимнебудь припізниться на весну, чи в жнива, то й не питає і нічого не каже, тільки прийде чи з плугом, чи зо жнивваркою і право в поле йде. Минулого року вона сама з Варваркою почала була цілину орати своїми трома кіньми і звичайним плугом. Копирсали трохи, зачепили в сухий пень, Варварка нагнала коні і штильвага трісла. До Андрія. Вдокійку післала, щоб сухої берези дав на штильвагу. Варварка любить майструвати; сама би зробила. До Воркуна не посилала, бо вже стидно йти чогобудь, коли в неї вже є син господарем. А Андрій привіз вже зроблену штильвагу; кіньми зо своїм плугом приїхав і за два дні

цїлину виорав. До бїйки з ним не стане за таке. Скиби такі навалив...

— Гов! Гов ти, горбата! Тобі легче борони тягнути коли вони сунуться по землі. Не вголові тобі, що вони не шкородять. Чекай, нехай вичешу... Гай! Тепер можеш йти...

“Не знає вона, що з Варваркою робити, чи віддавати, чи ще рік держати. Варварці вже вісімнадцять років минуло в пилипівку і вже небезпечно довше держати. Віктор, Ключків син, упелескався був минулої осени щоб весілля робити, але сама Варварка не схотіла, бо боялася, що його до війська візьмуть. Поїхав би і лишив би її ні сюди, ні туди. А-ди, Дьордїїв Петро пропав як камінь у воду: Не знати на що тим людям війни? Не сидів би один із другим тихо і Богу молився, а то якусь зачепку зроблять між собою і потім людських дітей беруть, щоб за них билися. Та, коби то билися по писках, а то ножами ріжуться і стріляють один в одного як дурні! За щось то Бог людям розуми відбирає і таку кару насилає, щоб один одному дні коротав за гріхи. Каже Никифір, що Придїїха вже до кінця світа, до страшного суду приготовилася і куди ходить то молиться. А Калина каже, що то Бог кару на людей насилає через тих книжників, читальників за ставом. Не знає вона, Тетяна, що думати, бо й Віктор також до тих книжників належить. Варварку туди тягає, щоб якісь представління грала. Навіть її затягли дивитися на якусь комедію таку, що ніби то якийсь Юрко знімчився, виліз на вербу і не міг з неї злізти, а люди сиділи і реготалися не знати чого. Та вона би такого Юрка так буком спражила, що всіма зыкаками відразу би заговорив не лиш своїм. Виліз би на вербу інакшої. Але то не був Юрко, то був сам Віктор...

— Гов! Та чого садиш у дрїт? Що? Вже вам повилазили? Поволі обертайтеся і не ставайте одно одному на ноги! Та чекай, нехай борони закину! Як не треба то рвешся одно з другим як дурне, а як треба, то й бук не помагає. Гай! Йди вже, йди!

“Каже професор, що Віктора не візьмуть до війська, бо він одинак. Вона вже стару льоху годує, щоб напого-

тові з мясом бути. Шкода би була, як би Віктор відскочив. Вікторова мама то сестра старому Сливці і Маринка, Корнилова жінка, нагилила Вікторови Варварку. Він уже це третій рік коло Варварки залавляє. Казав минулого року, що як би знав, що Варварка його не схоче, то сам би до війська записався і на війну пішов. А то шкода би була. Коби вже скоро старости прислав... Всиротить її, як возьме Варварку, бо вона до всього здатна. Вдокійка вже того не докаже... Прийдеться самій всю роботу робити, або... (Трішки почервоніла, як згадала Никифора). Незбитний чоловік на показ. Було б із ким на весілля їхати, до міста, розказував би, але сам до роботи не вродився. Святочна він собі особа. Її діти сміються з нього і кажуть, що бадіка Никифір кістки має в череві і тому всю роботу сторцом робить. Тяжко йому схилитися, бо довгий як мотовило, але за те добре серце має. Дітей би не збиткував. А вона би не стерпіла що сине за ніхтем, як би хтось її дітей зневажив. А-то би була!

— Гай коні, гай! Трішки скорше тягніть свої ноги за собою, бо йдемо всі троє як з похороном. Варварка сваритиме нас, як ми сьогодні цього кавальчика не заволочимо. Гай ти, обскубаний! Вас обох як би з Никифором зіп'яг, то ліпшої пари би не здибав. —

“Сміється Воркун і каже, що Никифір сватав би її, але боїться, щоб вона його не була. А її на що такого чоловіка, що жінки боїться? Як боїться, то значить, нездалий до нічого... ”

— Ц-ц-ц-ссс...Гооов-гов! О! Я не кажу? Вжем ногу розсадила! Волочи тепер, Тетяно, чим хоч. — Вона сіла і оглядала ногу; якийсь острій штурпак всадився між пальці, але кров лиш трішки текла. Оглянула, чи щось не забилосся, чи не стирчить із рани, замісила слиною гульку вогкої землі, натиснула поміж пальці, щоб порохи не лізли і гай-да коні!

“Не знати де Шрапнель тепер обертається? Ще трохи заскоро худобу продавати, бо ще худа, зелена паша, щолиш із землі виходить, але продала б йому одну ялову корову і двох биків. Глусті такі гей би в осени. Грошей буде треба на весілля. А Шрапнель уже встаткувався і

дає їй усі гроші таки тоді, коли худобу згодить. Каже, що завсіди на їй худобі тратить, але купує в неї і добре платить, щоб вона не думала, що він ошущством живе. Бог його знає, чи він правду каже — його гріх, як бреше... Грошей трохи мала, але заплатила за нову жниварку, доплатила за приемшину, дала нову огороду по обох боках старої індіянської дороги вздовж ставу і тим підобіча ставу для себе відгородила. Пастівник такий для коней і для худоби на літо, аж любо. Казав Соловій, ніби радний, що то до неї не належить, бо вже на другім боці дороги, але чие то має бути, як не її? Воркун таке саме зробив. Купив оті кавалки, що лишилися з 21-ої секції, Поштар спровадив інженерів, виміряли дорогу довкола ставу; коліно зробили; губерман дав грошей на місток і на дорогу; люди її підсипали, а він пліт поклав по обох боках і має з одного боку пасовиско, а з другого сіно робить. Вигоду собі зробив і тим людям, що за ставом мешкають, бо їх діти вже не ходять до школи аж попри Дуба, але дорогою попри став. Хотіла вона купити ті кавалки і були б з Андрієм цілу секцію мали, але Воркун їх перехитрив, бо не мав куди дихнути з худобою. А їх уже було два газди на одній фармі. Поговорила з Андрієм і дала спокій, не гнівалися. Не під носом то Воркунові, але ліпше як нічого. Трохи її стидно було, що Андрій ті дві чвертки купив; не могла Воркунові в очі подивитися; але що ж вона винна?

— Гов, коні! Станьмо трохи, нехай рану заліплю, бо пече. Ще трохи і на обід підемо.

* * *

О-так-то Тетяна день від дня на весні пізніше всіх лягала і скоріше всіх вставала і в голові думок таких, як пчілок в улію, носила. Волочила, каменила, сіяла і прийде було вечір, а вона: — Ой, діти, діти! Я вже рук і ніг не чую! Задубіли і тяжкі як глина! — Але не сідала, не лягала, ждала поки всі спати не пішли, а сама тими задубілими ногами цілу господарку огляне чи всьо на місці, чи всьо впорядку стоїть, чи лежить, чи спить, чи румегає, чи

кнюсить. Як всюди так, як Бог приказав, піде тихцем до нової хати, понакриває, похрестить дітей, вийде до хатчини і молиться потемки, шепче молитви з додатком, як вже на постіль ляже: — Матінко божа, царице небесна! Ти на Сіоні сиділа і Христа родила. Ти Його купала, Ти Його плекала, до серця тулила. Ти за Ним голосила, як Його на муки брали, як Йому ручки назад вязали, як Його катували, бо то Твої кости, Твою кров вони зневажали. Ти знаєш, як то болить, то ж заступися за нас грішних перед Сином Твоїм, Сусом Христом, щоб хоронив нас від всякої шкоди, і від пригоди, від нужди, від неволі і, щоб наша і людська худібка була здорова. Щоб відвернув від нас всяке лихо, сохранив нас від вогню та від лежї довгої і від наглої смерті несподіваної. До Тебе прибігаю Богородице-Діво і з хрестом лягаю, хрестом вкриваюся, хрест у головах, хрест у ногах...

Останні слова вимовляла ледве-чутно і з тим самим віддихом з яким вимовляла останнє слово, губилася з найбільшим спокоєм зо свого видимого світу.

* * *

По весні Тетяна з Варваркою пні тягнуть.

— Мамо! Ви тільки пильнуйте коней, а я й коріння підрубаю і штильвагу заносити буду і ланц буду засилювати, бо я молодша, а ви старші, — каже Варварка і сміється збиточно. Знає Варварка, що мама хотіла б усьо сама робити, але тяжко їй і коріння рубати і ланц зо штильвагою носити і навіть коні не дуже її слухають.

Гонить Тетяна коні. Здається їй, що́ ліпше було б для неї водити їх, але при такій роботі гонити мусить. Волочити незле. От йдеш собі за кіньми, аж вкінці поля, коли обертати приходиться, є трохи клопоту, бо часом треба борони заносити і часом коні паси заступають. Але тут...

— Гов! Стій на місці! Що-тя мордує? Назад подайся! Ну! От стерво кінське, дивися! — Це так Тетяна коні до пня приставляє. Сіпає одною важкою — забагато їх наверне, сіпне другою важкою — забагато відверне, а Вар-

варка тягне ланц із штильвагою з цілої сили щоб до пня дістатися.

Вкінці притягнули задом коні ніби так як треба. Варварка обмотала ланц раз довкола пня, зачепила гак за кілце, закинула ланц пневі через голову і: — Мамо! Наверніть коні у той бік! —

— В котрий?

— Та второй, на право.

— Та нащо кіньми задармо крутити? Нехай просто йдуть.

— Легче витягнуть.

— Ти як знаєш?

— Коріння пень із цього боку, де я стою, не має. Його коріння більше у той бік, куди коні гонити кажу. Проти гирі легше тягнути.

— Нехай буде на твоїм. Гай ти, Лисий! Принц! Ну, кивайся! Але разом...

Сіпнув лисий і потягнув Принца взад; сіпнув Принц і потягнув Лисого взад, а пень стоїть і ніби посмішкується. Сіпаються коні, Тетяна руками Лисого відтручує, щоб їй на ноги не став і кричить: — Гов! Го-ов! Де валиш, ти, дурний гараме? — і, аж зіпріла і у важки запуталася. Дивиться Варварка на ту сіпанину; не буде з неї хліба; пішли коні вліво замість вправо і за паси попереступали, а Тетяна з досади до неї: — Бери це стерво і сама гони! Старої баби ніхто слухати не хоче. —

Взяла Варварка коні — важки в руки взяла, потужила, а коні відразу вгору голови піднесли. Лисий оглянувся, форкнув, мовляв, нова мода в руки нас бере, а Принц також головою похитав, мовляв, побачим, що то буде!

Справила їх Варварка куди треба, важками зрівняла, успокоїла, взад їх трішки потягнула, помоцувала, і з тихим притиском: — Принц-Лисий! — крикнула. А вони гей би змовились і разком, ух! Але пень не давався, назад їх потягнув, а Варварка голосніше: — Лисий-Принц! — притиснула голосом, а вони з розгоном як поперли і пень аж задок підіймив.

Наробила Варварка крику: — Ну-ну! Принц-Лисий! Ще трішки! Ну! Далі! — і дивсь, а пень мов би на ноги

вставав так-го коріння вгору здіймало. Похрупотіло щось там у землі, щось лопнуло, попустило коням, а вони мов би на втеки, аж підбігли трішки. І так пень голівку до землі склонив, штильвага до землі прилягла, коні боками носили, Тетяна відступилася і глянділа то на пня, то на яму, то на Варварку, то на коні... Поезія тай годі!

За хвилинку скакав незграбно пень мов павук лабати́й за кіньми, вимахував штильвагою, поров землю, а Варварка підскакувала коло нього босими ногами — на цвинтар пня провадила. Тимчасом Тетяна то рискалем, то джаганом, то сокирою до слідуячого пня добувалася. Прокопувала, продовбувала, процюкувала і навіть рукою пробувала, чи не холітається, як зболілий зуб.

Далі й далі Варварка сама коні гонить, сама штильвагу заносить, сама ланц засиляє і сама ще й грубший корінь підрубє. Спритно коні тягнуть один пень і другий і третій... А сонце гріє-парить і чути сирий запах коріння, кінський піт гарячий бе парою, комарі липнуть і тнуть, свербить шкіра, комашня бренить, а земля ноги пече. Втирає Варварка піт отак: кладе лице з носом у лікоть, потягне вгору аж хустку на потилицю зісуне. Потім знов від чола зачне і покотячи лице утре, пустить верх долоні попід бороду і на очах скінчить. Отак лице відсвіжить, потре ногами обкусані комарями і списані рожами литки, поправить хустку і вйо, коні! Молодість не знає втоми; сонце їй сили додає; життя молоде в праці насолоду чує... Віктор у вечір прийде...

А Тетяна чомусь як направляється, держиться рукою за крижі і, не крижами голову, але головою крижі підносить. Не дуже спритно такий рух виходить, але добре й так. Зіпреться вона на рискаль і зпід хустки прижуреними з болю очима дивиться на поле. Як витягне пні, як з'оре, як засіє — зо три сотки бушлів вродить. Чудна думка! Біль відразу десь зчезав і надія втому вбивала, бо діти росли, бо дітям треба... Весілля заплечима...

* * *

З надіями великими Тетяна зо своїми дітьми господарила. Діти росли, маєток підростав, дехто завидував її, а дехто навіть підозривав, що вона знає щось до себе і від себе, бо, інакше, не мала б такого щастя, яке їй годило. Бо й ніде правди діти, нічого в неї не здихало, ніхто не слабував, тай з кожної дитини потіху мала. От, хочби й Софія! Говорили нишком люди, що за придурковатого Івана заміж вийшла, а вона з нього доброго господаря зробила. Потім із дикого Андрія виріс такий парубок, за котрим найгарніша дівчина в околиці дуріла, а тут уже і за Варваркою великий багач, парубок ізза ставу, Ключків Віктор, одинак, убивався! Щось то воно мусіло бути, бо Варварка не була красою спокуслива, а така собі, що, як би була не Тетянина слава, то хто знає чи не сиділа б була коло вікна і щербатої долі, вдівця якогось визирала.

Але, як казав Никифір, усі вони в чіпці вродилися і сім гудзиків на ремінчику розв'язували і тому у них щастя та добра доля за пазухою сиділи. Бог його святий знає, чи то правда, чи не правда, але правдою було те, що по св. Петрі й Павлі Ключків Віктор старости до Варварки прислав і вдовину дівку собі за жінку взяв.

Лишилася Тетяна без Варварки мов без рук. Віктор робітницю з хати взяв. Вдокійка ще замолода була, щоб Варварку заступити, хоч і пнулася дівчина, та сили не мала такої, щоб коні її почували так як Варварчину. Круто було коло Тетяни.

Заздрів Тетянину скруту Никифір- і думав, що час прийшов для нього сказати Тетяні свою гадку, яку він віддавна носив у своїм серцю. Носив, але не мав відваги її відкрити, бо по Тетяниній бесіді пізнавав, що вона на такі справи прижмуреним оком дивиться. Але тепер, йому здавалося, інакший вітер у неї повіяв, ніби господар би здався. І таки видно було по тім, що він, бувало, коли повертав до неї, то вона й на балачку довгу з ним не ставала, тільки щонебудь у руки і далі до роботи, а тепер то й до воріт відпровадить.

З таким знаком на добру волю, Никифір навіть через людей не питав, чи вона за нього піде; не хотів себе на сміх пускати; постановив сам представити їй бажання

свого самотнього серця. Прийшов до неї одної неділі зполудня такий вигладжений, гей би на Великдень. Підголився без скази, вуси над губами рівненько підстриг, тільки два довгі космики по боках лишив, волосся над вухами рівно підрубав і, як був довгий, то ще довшого себе зробив. Мандарин такий із нього був би тільки очі скісні йому дай! До того ж він іще й усміху десь позичив і причепив на губи, лице трішки веселістю підкрасив, а очі мов би маленькі діти радісно гралися, такі веселі були.

Прийшов Никифір, а Тетяна з псами за свиньми вгяняла. Вориння в загороді безчесні проломили і пакість робили в грядках і у збіжжу. Ледве їх загнала до стайні.

— Ой, добре, що ви навинулися! — сказала Тетяна втішно, як Никифора вздріла. — От я що лиш хотіла дівчину до до вас посилати, щоб ви завтра прийшли і помогли мені загороду полагодити. І таки більшу хочу зробити, бо не містяться свині, — додала із якимсь скісним сміхом на нього глянула.

— Та прийти прийду, — відповідав Никифір і заглядав за Тетяниними очима, — бо свині є свині. Для них або потужний паркан, або дріт у рийку, інакше вони чести не знають, — сказав з таким духом, що, мовляв, я також де-що чув про свині.

— Але раненько прийдіть, — казала Тетяна. — Я вже колики маю, вориння нарубала і, як завтра зранку візьмемось то до вечіра скінчимо, — додала і дивилася десь туди, на фарму. — А ви куди справилися і виминдрилися так, що лиш цьомці тай люлю? — запитала так, гей би на сміх.

— Та я таки до вас прийти прийшов, — відповідав Никифір і дивився і таки поступав у той бік, куди до хати ішлося, ніби Тетяні стежку вказував. — Яюсь мені дуже тепер нудно самому; скуча така, що витримку нема. —

— То добре, що за мене згадали і прийшли, — сказала втішно Тетяна. — Я з Вдокійкою до Теклі збиралися полотно нести, щоб блюзки дівчатам пошила. Від Теклі ми до Софії мали б піти, а від Софії до Поштаря цвяхів взяти, а від Поштаря до Івана повернути. Він до міста завтра їде і мушу йому сказати, щоб шнурків до жниввар-

ки мені взяв, як буде собі брати. Тим часом Зеновійка і Парасинка до Теклі побігли, щоб міру із них взяла, а тих хлопчиськів нема з ким лишити. Посидьте ви з дітьми. Кажете, що вам нудно, а з дітьми вам час так піде, як би його не було. —

На це Никифір ізняв із своїх уст усміх і подумав: “От маеш тобі Никифоре сватання!” і при тім глянув на хлопців, що коло криниці в жолобі сплавці пускали на воду. Але не було ради. Сам себе Тетяні в руки віддав і ніяк вирватися.

— Сідайте собі на ганок, — говорила далі Тетяна, — сонішнику вам дам, теребіть, щоб не заснули і дивіться, щоб хлопці якої шкоди не зробили. А коли б ви зголодніли то в криниці є коновка з молоком. Витягніть уважно і пийте скільки вам угодно. —

Отак то Тетяна Никифорови наказувала і при тій мові все на нього поглипувала таким оком, що збитками дивиться. Удавала, що вона цілком не знає, що він у старости до неї прийшов і скоренько з Софійкою зібралися і пішли.

Сів Никифір на ганок, лущить насіння і дивиться по подвірю мов граф який. Трохи дивне вийшло його сватання, але що ж? Між людьми всякої буває. Можливо Тетяна хоче його спробувати яке він серце до дітей має? Інакше й не може бути, бо й як лишати чужого чоловіка на господарці і щоб дітей пильнував

Потішив себе Никифір такими думками, і дивився на подвіря мов би на своє. Нічого собі подвіря. Стайня на десять пар коней на ліво, шпихлір високо на камінях збудований на право, попри шпихлір шопа, а в шолі жниварка, сіварка, косарка, сани, борони висять на стіні, коло шопи стоїть віз з драбами, на рештованню стоїть скриня від воза, від шпихліра на схід криниця, на ліво від хати стоїть стара хатина — вона була донедавна велика хата, усі діти у ній родилися, там двоє весіль і двоє мерців уже було. Назад-хати, хоч і не видно було, трішки далі в корчах хлів свинячий був. Гарна господарка, дробу повна, діточого крику не бракує, тільки господарського ока не має.

Сидів і міркував Никифір, який то він порядок заво-

дитиме, коли від престола з Тетяною прийде. Думав, що там те би здалося, там те би зробилося, аж тут хлопцям навкучилося бавитися водою і на якусь суху забаву хотіли перейти. Оглянулися, Никифора побачили. Бачили вони його відразу, але неінтересний він був для них, але тепер він їм у око впав. Підійшли несміло, а він до них побатьківськи, привітним оком глянув. Почастував їх цукорками і за коротку хвилину приятелями великими стали. Василько, ніби Цульо, перший свою приязнь показав і на коліна Никифорові втаскався. Оглянув гостя, сподобалися вуси, потягнув раз, другий, значить правдиві, бо держаться губи, а два старшенькі хлопці у вуха і за вуха старому дивилися. чи там так, як у людей, чи може інакше. Приємна була забавка з початку на обидва боки, але чим далі та приємність на один бік перехилялася. Цульо почав глибшу ревізію робити: у зуби почав дивитися, ніс міряв пальцями, у вуха дув, під повіку пальчик пхав, щоб на око подивитися; а тим часом ті, за плечима, гнізда з волосся крутили на голові. А старий з початку ніби просив жартобливо, а най, а лиши, не мич, не пхай, не щипай, але коли Цульо з любови його обняв і, замість поцілувати добродія, за ніс вкусив, то це вже було б було досить навіть і для вмерлого. Не стало Никифорові батьківського терпцю, схопився, але що робити? Вдарити пустія, якось не тее, втікати, не пасує, тай сидіти гірко.

Ні з цього, ні з того надумав ходити по подвір'ю. Ходив, а хлопці за ним. Один на плечі скаче, один за ноги ловить, один за руку тягне — полюбили діти Никифора і так-го всотали, що ледви тлінний був коли Тетяна вернулася.

Зварила Тетяна вечерю, повечеряли всі разом — думав Никифір, що по вечері поговорить собі з вдовою, а вона як лиш зза стола встала тай до нього: — Никифоре! Не забудьте раненько прийти, ще з россою, а тепер скоренько додому йдіть, щоб люди не судили, що ви ночами мов парубок дівкам-вдовицям спати не даєте. —

Пішов Никифір отак: з чим на торг, тай з тим з торгу — нічого не вскурав, а рано йшов до Тетяни мов пешений студент до школи на екзамен. Раненько встав, ще сонце

не сходило, поставитися хотів перед вдовою. Приходить, а вона вже сніданок на столі мала готовий.

— Сідайте Никифоре і їжте, що їжте, щоб лиш скоренько, бо час уходить, — говорила любо і муку в цебер просівала. — Я вже колики порозкидала, вориння наносила, тільки рук бракує. —

“Агі!” — думав собі Никифір — “Чи ця жінка не спала, чи спячи робила?” Страх йому в серцю коївся. Така господарка не з медом йому буде. Але спробувати можна. Як не вдасться, як що до чого, то він свою фарму має.

З такими думками Никифір їв, що їв; не мала смаку страва; скоро скінчив, а Тетяна до нього: — За це вас люблю Никифоре, що поспіх у їді маєте. Йдім тепер на двір, а там я вам покажу, яка робота вас чекає. —

Вийшли з хати: — Беріть Никифоре ту залізну шпигу, що до стіни приперта, беріть сокиру, довбню, путню з водою тай йдіть за мною, — казала Тетяна і, не ждучи, йшла поза хату до хліва. А Никифорови рук бракувало забрати увесь той крам, але якось одно рукою, а одно під пахою поніс, приходить, Тетяна показує йому де, що, як робити і так якось легенько словами говорить, що, здається, робота йтиме як по маслі. — Звідсілля-о, від цієї старої загороди зачнете колики бити, аж до тої осички, а від осички туди, на право, поставите стіну, — говорила вона і рукою вказувала напрям. — Беріть шпигу, вибивайте в землі діри, наливайте їх водою, щоб розмокали, а потім будете колики бити. Бийте і все водою поливайте, щоб вони як мога-глибоко в землю залізли, і щоб ані не кинулися, бо свині є свині, рийками їх повитягають. Густенько бийте, що три кроки ваших, а моїх п'ять і дивіться, щоб вони лінії держалися. Я, тимчасом, піду до хати, замішу тісто на хліб, а потім будемо лати до коліків прибавати.

Пошкрібався Никифір у голову, взяв шпигу і почав діри бити. Вибив одну, другу, третю, поналивав води, скинув яку мав одежину і до коліків взявся. Штуркнув раз, другий — земля тверда, наляв води і як шульне колика в ямку, а йому мов би хтось навмисне повне горня болота в лице чвирснув, аж у пазуху потекло. Такий красний образ із нього зробився, що гріх було сміятися, але що ж?

Кожна господарка має свої примани і треба коритися.

Бив Никифір кіля щоб багато його було поки Тетяна вийде. Думав, похвалу дістане, коли стінку скінчить. Зіпрів, обхлюпався, сорочка спереду мокра, долоні пашіли, крижі коликом ставали, а тут виходить Тетяна, глянула на пліт, тай аж похлопськи посвистала.

— Никифоре, чи ви пяні, чи кривовязі, чи кривоногі — питала вона, ставши на лінії і руки на вбоки держала. — Чи ви не бачите, що ваші колики мов би попилися? Один животом у один бік, а другий задком у другий і як ми лати до них прибємо? Гей-гей, Никифоре! Не буде з вас господаря такого як треба...

— Та я бити бив, але не дивився як воно виходить, колики криві — скузувався Никифір і мався, ну, не пописався добре на екзамин.

— Криво вийшло Никифоре, — казала Тетяна. — Беріть і кожний колик перебийте так як має бути, ніби так, щоб пліт хоботу не мав, щоб ані на двір, ані в середину не віддувався. Тай не дуже твердо ви їх забили, дивіться! — додала вона, холітаючи коликом.

До вечора Никифір почувався так, як би у воді вимок. Робив, та все грішно думав: “На якого дідька я це роблю?”, але не було ради. Треба було до якогось кінця достояти. Думав, у вечір уже як буде, то буде, з Тетяною поговорить.

Вечері ще не було готіві, коли Никифір до хати увійшов, а Тетяна, йому на диво, тикає діяницю в руки і просить, щоб корови їй поміг дойти. — Вдокійка пальчики порубала як луску з риби шкрептала і не годна дойти, а я руки слабі маю. Поможіть! Видоїмо, повечеряємо і скоріше додому підете, — говорила вона тай ще й оком ніби так як би моргнула.

— Оцю козульку, нелітку мені здійте, — просила Тетяна, як вже коло окуру були. — Дуже тверді дійки має і я не годна її зциркати.

Став Никифір коло нелітки, прикляк коло неї і давай дойти. А нелітка оглянулася і, мов би подумала, що за

потвора до мене береться, головою до нього обернулася з фуком. Він до неї, а вона до нього, колом ходять, гуляють, а вкінці нелітка на втеки, а Никифір за нею і побігли обое корчами. Глянула Тетяна, нелітки не видно тільки Никифорів капелюх з корчів скоренько то виринав, то по-тапав.

РОЗДІЛ Х.

Інфлюенза!

— Були ви слабі на флюензу?

— На що?

— На флю, питаю, чи ви були слабі?

— Го-го-го! На флю? Кого ж вона минула! А ви як?

— Пролежав трохи, але не дався!

— Ніхто з ваших не крепнув?

— Ні! А з ваших?

— Вийшли всі. А як ваша околиця, потерпіла трохи?

— Вмерло щось п'ятеро, чи шестеро. А ваша як?

— Здається, більше як у вашій, але знаку не видно.

Це так знайомі люди говорили між собою, як здибалися десь у містечку пізніше коли вже не заборонялося людям їхати до міста і також донебудь сходитися. Весело говорили і навіть героїв із себе удавали. Холеру перебули і дехто таки ніц не слабував, а більшість то хитро-мудро ніби слабли, але викрутилися з неї.

А тих викрутів багато було.

— Як би не чосник, то хто знає чи я би був лазив тепер по світу. — Це так один...

— Я також із чосником! Як би увесь той чосник, що я з'їв за той час, дав худобині, то лиш би ногами задригала, а я лиш один день трішки покнюсів, — казав другий.

— А я горівку на половину з перцем і з мяткою пив і допомгло...

— А я горілку з муштардою! Мало кишки не спалив, але не дався...

— А я кроплі на половину з содовою водою пив і вийшов...

— А я пийн-килер по цілій флящині зараз лляв у себе і видержав...

— А я муштардою мастився і флю відігнав, але три тижні сорочки не міг убрати...

— А я оцет із гусячим салом пражив і чоснику зо дві

головки додавав. Кажу вам, що як я те пив, то аж око заскулював, але по двох днях я з постелі встав.

— Але не було ліпшого ліку від горілки на половину з часником і з перцем.

— Правду кажете. Я до такого ліку додав був дві ложки старого сала, пригрів, а потім намочив спідне вовнянне шмаття в гарячій ропі, викрутив, убрав на себе, а поверх нього убрав сухе, ляг, накрився добре, то рано встав я такий як гніт зо свічки, ніби як би лойову свічку на гарячу піч поставив, аж світилося крізь мене. Тиждень потім полежав і встав.

— А я нічого не пив тільки добре їв, добре вдягався і свистав . . .

— А я таки нічого не робив собі тільки не лягав, бо то така холера була, що наколи людина лягла, то вона гірше брала — я ходячи свою перебув . . .

Такі то викрути, такі то ліки, такі то героїства люди доказували в боротьбі з інфлюензою і, хто вмер від неї, то сам собі винен був, бо таких ліків як треба було не вживав. Інших ліків не було.

* * *

Та, сказати правду, інфлюенза захопила людей по злодійськи, неприготованих. Прийшла вона тоді, коли перша велика війна в Європі кінчилася і, здається, вона, ніби війна, з жалю, що смерть піде на відпочинок, вчинила інфлюензу і наслала її на людей, щоб смерти роботу продовжити. Тай можливо ще й на те, щоб тим людям, що на війну не йшли, її не бачили, і замість воєнної негоди проживали в добробуті, страху нагнати, бо розпаношилися були. Тай нагнала! Такої смиренности нанесла, аж сум поривав.

А то осінна пора була, коли той, гнилий вітер на людей повіяв. Погода така була хоч малюй. Сонце гріло мов у Петрівку, а люди одягнені ходили, ті котрі могли ходити, мов у Пилипівку.

Але тих, котрі могли ходити мало було. От десь-недесь видно було когось, що йшов із хати до криниці, або до шпихліра, або до стайні, але щоб поралися в госпо-

дарстві так як то в осени буває, то шкода було зазирати за таким. З початку то ще десь-не-десь пахкав трактор, або свистала парова машина, але й те було годинковате, а пізніше то й того не чути було, бо не було з ким молотити.

Тай ті, котрі ходили понадвірю, ходили якось так мов би з мусу. Дуже квасні були на вид і ніхто на них не хотів дивитися і вони на нікого. А як дивилися то з якимись укритим страхом.

А того укритого, глумливого страху всюди повно було. Тяжів він у повітря і, здавалося, миготів разом із осіннім теплом над землею мов зловісне мраковиння. Хто його надихався, то так як трійливого газу, задур у голові діставав. Зачаджені люди робилися і по хатах ховалися.

Дітей ніде не видно було. Школи були позапирані, а коло хат так, гей би усі діти вимерли. Ні веселого крику, ні плачу, нічогісенько діточого не видно і не чути було. Подвіря в глухо-німій тишині дрімали.

Дороги, мов порожні пусті хати, на винайм можна було виставити. Здавалося, що ними ніхто не ходив і не їхав тільки невидимі сум зо страхом та інфлюенза спацерували. Навіть тою, що попри Воркуна йшла, то опустіла була. А вона головною, трахтовою була. От хіба часом автомобіль, такий собі, як казала Єлена Воркун, кущий, на одно сідало, перефоркотів і тихо. Його всі знали — поліцман ним їхав, але пізніше то й його не видно було, бо поліцман чоснику не їв і заслаб. А як трапилося, що закалатав демократ, або віз, то ті, котрі ще понадвірю ходили, завмирили на місці, пнем стояли і зпідлоба дивилися не на коні, не на фірмана, але не кліпаючи вдивлялися, що на возі везлося. Як там було кількоро людей, то значило, що там і трунва була. Як не було людей і трунви не видно було, то той, що їхав, мусів, на їх думку, їхати кудись щоб мерця на цвинтар відвезти. Інакше, здавалося, ніхто нікуди не їхав.

Хто мав автомобіль і міг їхати, то часом відважувався до міста поїхати. Ходив по сусідах; подобріли були люди в той час; і до хати не входив, але через вікно питав: — Гей! Ви ще живі? Може вам що треба — до міста

іду! — І брав замовлення, їхав до міста, скоро вертався і, на багато-значні питання сусідів “Як там?” страхом підбитим голосом оповідав такі новини:

— До міста людей із фармів уже не пускають і склепарі, котрі ще лазять, виходять за місто, беруть від них замовлення і виносять, чи вивозять для них крам.

— В місті всі люди в масках ходять, але то не помагає. Ціле місто пологом лежить. Хати повні слабих, шпиталі набитіські, школу на шпиталь перемінили, але доглядати нема кому, бо доглядачки і лікарі самі в ліжках зо смертно боряться. Кажуть, що жінки дуріють і кілька вже вмерло, то ніхто не знає...

— А там десь, у якомусь містечку, половина людей вимерло і трупи по хатах лежать, бо нема кому поховати...

— А там, у одній хаті на фармах ціла родина вимерла. Хтось там ішов дорогою і зачув, що худоба одна в стайні, одна на подвір'ю рула і всьо, що там було живого їсти й пити хотіло, але не було кому дати. Він повернув, подивився крізь вікно до хати, то аж-му волосся дубом стало. Поховали всіх разом в одну яму.

— А там на півночі в лісах мруть люди як мухи в осені. В одній хаті дев'ятеро душ було і до дев'ять днів ані одної не стало. Кожного дня похорон був.

— Кажуть, що слабість не йде до ліпшого, але до гіршого і, як мене завтра не буде у вас до полудня, а ви ще будете держатися на ногах, то прийдіть і бодай крізь вікно подивіться...

Хто наслухався таких миротворних новин, то хоч і здоровий був, але вечеряв уже мов би не своїм ротом, ішов спати мов до криміналу, а рано не міг з постелі встати. Ноги тряслися, руки дрижали, в голові завороти вихрами крутилися, в середині млоїло, поплечах ожеледа намерзала і спати, спати хотілося. І тяжче щоб одно в хаті заслабло, а потім, ого! Обовязково мусіли всі відлежати.

А люди:

— Це знаки божі! Кінець світу приходить. Бог на рід людський кари насилає так як перед потопом було, бо не живуть люди після божих законів. Зітре їх Господь із

лиця землі за їх гріхи... Лжепророки нарід до згуби ведуть...

Це так Придіїха пророчим голосом говорила, стоячи серед свого подвіря. Цілий світ перед собою бачила, а на тім світі рід людський у гріхах топився, закони божі ламав, у пропасть котився.

— Карає Бог людей, що віру свою покидають, книжниками стають, до церкви не ходять, замість неділі суботу святкують, діти мамів не слухають і посвому все роблять. Петрова тисяча приходить...

Це так Калина Дуб шептала і нікого до хати не пускала, щоб зарази не наніс.

— Поки ми були бідні, поки ділилися жменею муки, то й на війну ніхто нікого не брав, і холери ніякої не було, а відколи підбірували і, замість у мирі і в злагоді жити, почали сусід на сусіду гнівом дихати, то Богові терпцю не стало і карає людей чим може...

Це так Єлена Воркун із докором лебеділа і кожного вечора пражила плодистицю, дрібну цибулю з гусячим салом і привязувала її на груди Веронійці і Гафійці і Воркунові і Корнилові і Маринці і внукам, щоб їм груди відм'якшувала — це одинокий лік вона знала на всі хороби.

— За ошущства всякі Бог дні людям коротає...

— Це так Тетяна воркотіла, бігаючи то до Варварки, то до Софії, то до Андрія, подивитися чи котре з них не заслабло, чи онуки здорові, бо ті молоді мами до нічого нездатні. Хороби бояться як вогню...

* * *

Та хоч як та флюенза забила була людям баки, то на Воркунах всі попитували, де Никифір дівся. Такий громадський лікар здався би був у ту чорну годину. Він-же на кожную хворобу лік мав, а як не мав то знав, а тут його як не було, так не було.

Аж одної пустої днини, коли флюенза свою пусту роботу дотовкала десь до половини, стрінулися на пустім роздорожу коло Дрозда чоловік і жінка. Здалека можна було сказати, що чоловік був ніхто інший тільки Никифір,

а, прийшовши ближче, то по чорній хустці, по кожусі і по босих ногах, кожний пізнав би, що то Тетяна.

Тетяна здалека пізнала Никифора. Ішов він десь звідтіль як від Волоса, а вона від Поштаря йшла. Не бачила його ще від тоді, коли він за її неліткою побіг, щоб її здоїти. Побіг і пропав чоловік. Сидно, здається, йому було вертатися без молока і, замість вернутися до Тетяни, він на правці фармами до своєї хати парнув. Вона ждала, не діждалася, ніч захопила, ходила з Вдокійкою по фармі з ліхтарнею, нелітку знайшли, а з Никифора ані сліду не було. Сміялася Вдокійка і казала, що бадіку Никифора корова з'їла зовсім, бо навіть і ходеків не лишила. А її, Тетяні, не до сміху було. На другий день дівчину післала до його хати, потім сама ходила, людей подалеки розпитувала, але він пропав був як камінь у воду. Аж пізніше була чутка, що він десь далеко на жнива поїхав і не було його, аж тепер з'явився.

— Ви, чи не ви, Никифоре? — питала його винувато збідованим голосом, коли він зближався. — Здалека то пізнала вас таки добре, а зблизька то вже не можу, бо стратили ви свої телеса. Куди ж то Вас Бог носив так довго? — питала і так якось несміло руку подавала, щоб привитатися.

А Никифора таки трудно було пізнати зблизька. Худий він був із натури, а тепер, коли його Бог кудись виносив, то зниділи з нього й ті, як казала Тетяна, телеса, що мав і тільки гиря, та довга шия, як у підскубаного гусака, лишилися. Не голився, як видно було, ще від свого сватання і його заріст борода, вусів, лиця і волосся висів так, як би хтось закрасив коротеньке повісемце бурою краскою і поначеплював його ріденько на вузький праник з довгим держакком. Стирчав там тоненький ніс із того прядидива, дивилися очі зпід бровів і чути було голос ізза вусів мов ізза тороків. Шия завита була вовняною шалею, а на плечах мав великий вшир, але закороткий вздовж, звичайний зимовий кожух. Викапаного котрогобудь біблійного пророка, тих котрі в пустині жили, міг він заступити як би був роззувся і замість своєї одежі шкірочку з кози на себе якось там натягнув. Очі його якось грізно і мило-

сердно дивилися і гей би так як би безнадійно, але Тетяна як заздріла їх так її всі сили опустили. Велику міць мали ті очі.

— А хто ж би то хотів носити таку парсуну як моя поміж людей, — відповідав Никифір, витаючись. — А носити носив мене Бог трішки далі як цей, наш край. А чого ж ви заблудили на ці чужі дороги у цей непевний час?

— Ей, добре, що вас Бог сюди надніс, — говорила Тетяна півплаксивим голосом. — Я вже ніг своїх не чую, а тут Ганну Бог забрав і я оце справилася до Дрозда і до Волоса щоб, як іще самі не лежать, ішли гріб викопати. Дьордій колодою лежить, Іван ледве лазить і, як би ще й ті два хиріли, то не буде кому мерця спрятати. Я також уже ледве дихаю. Вчора побігла аж до Варварки подивитися чи вона здорова. Вернулася, вже темно було і думала, пороблю де що з великого, просплюся годинку і побіжу до Андрія, потім до Софії, подивитися чи котре з них не заслабло, але де там! Софія з плачем прибігла і каже, йдїть мамо, бо Іванова мама вже отак як би вмерла. Я сиділа коло неї, але що я знаю робити як вона зачне вмирати?

— Не дослухала я її, пішла і сокотила Ганну щоб вона без свічки не вмерла. Вона собі в мене заслужила на таке, бо вона мені свого серця вділювала коли ми з краю приїхали. Але не всокотила! (Тут Тетяна таки вже крізь плач говорила). Десь тоді, коли третї кури піяли, здавалося, що їй лекше стало. Попросила водиці, я її підняла, вона напилася і так милосердно на мене подивилася, що мене аж серце заболіло. Я в плач, а вона мене розраджувати стала. Не плач Тетяно, не плач душко, шептала покійна і гей би усміхалася трішки. Лягай собі тут, коло мене і спчинь, бо ти струджена. В тебе діти дрібненькі є, ти маеш для кого жити і шкода щоб ти задля мене так себе морила. Мені вже лекше. Петрик мені у сні показався і так файно кликав мене до себе! Легко мені тепер на серцю.

— І таки впросила мене покійна. Лягла я на часочок і пробуджуюся за хвилинку, дивлюся, а то вже по Ганні,

без свічки зчасувала. І такий ми жаль наріс на серцю, аж біль у грудях чую...

Говорила, хлипаючи, Тетяна і все від Никифора відступалася і лице відвертала в той бік звідки вітер потягав отак, як то люди роблять коли ватру в зимі на дворі розпалять і коло неї гріються. Мусіла, бо Никифір чосником горів; пахтів із нього такий гнило-різкий сопух, що вона мало не захлинулася коли той сопух на неї вдарив. Здавалося, що він цілий з одежею зо два тижні в саламасі з чоснику намокав і сопух не пахтів, але капав із нього.

А Никифір глипав на Тетяну і, думає, стидається жінка, вину на собі чує за той екзамен і тому так звиняється. Жаль йому її стало і почав прощати.

— Та успокійтесь Тетяно! Нехай Ганна з Богом спочиває, а що між нами було, те минулося, інший тепер час настав. До Волоса нема чого йти, бо всі пологом лежать тільки стара ще скрипить понадвірю, а до Дрозда що лиш хотів повернути, та ви мені перебили. Яюсь непевно у нього на подвірю, нікого не видно і я зараз піду й подивлюся який у нього гаразд панує. Вже цілий тиждень отак йду з міста і до кожної хати повертаю тай роблю що можу. Мачкує ця, гнила холера людей отак, як би кагла поміж них ходила і своїм чадом голомшила...

— А дуже вмирають? — запитала Тетяна і здалека дивилася на Никифора як на святого.

— Потроху вмирають, але не дуже. Никнуть ті, котрим вона попустить, а потім знов заверне. Але то задурно вони гинуть. Не знають люди, що в чосноці є та сила, яка не лиш холеру, але й смерть від чоловіка відгонить. І я вже як би зміряв зо два мішки роздав поміж люди. Беру повну торбину, де його мають і роздаю, де не мають. Тай вам таки тут кажу, біжіть скоро додому, натовчіть чоснику повну миску і привийте до грудей по добрій жмени і собі і дівчатам і хлопцям щоб їх холера не забрала. Біжіть, йдіть додому, а я як не з Дроздом, то сам Ганну поховаю.

Потелепалася, ніби побігла Тетяна, сили їй Никифір вділив. Та ж в неї того ліку, тої сили, що смерть від людей відгонить, півміха стоїть у старій хатчині. Садила того

чоснику кожного року зо дві грядки, але їсти його ніхто не їв відколи Тома помер. Давала вона по зубкові до кожної страви, але професор дітей зо школи виганяв, а вже коли дівчата підросли, то вже й не показуй. З тим вона сама не памятає коли його їла, хіба до студенцю давала крадьки маленький зубочок. І призбиралося його тепер, що, як би треба, то й кожній худобині привити до грудниці стало би.

Ішла Тетяна і новини людям розносила, що Никифір з'явився, що в чосноці є велика сила і наказувала до грудей прививати не по жмени, але по пригорщі і, як би так була тее знала, то Ганна була б жила.

А Никифір постояв хвилинку, подивився у слід за Тетяною і думав, а то собі жінка! Варта з нею сісти і хліба з'їсти! З тим він до Дрозда пішов і не скоро без Дрозда вийшов.

Прийшов Никифір до Поштаря; тихо й сумно на подвірю; зайшов до хати, а то нікогісенько коло мерця нема. Аж лячно йому стало. Але помолився як належить, глянув на Ганну; лиш крішка жінки; похитав головою і назадгузь вийшов із кімнати до тої з якої надвір і до кухні ішлося.

— Хто там ходить? — почув він голос із кухні мов зпід подушки.

Зайшов Никифір до кухні, дивиться, лежить Дьордій на постелі вкритий і ковдрами і периною і веренями, а він зпід того крізь дірочку дивиться тільки йому трішки носа і очі видно. Дивиться і очима жваво кліпає, пізнати не годен Никифора.

— Звалила вас холера, Дьордію, — сказав Никифір мов би кепкував собі зо слабого. — Не знає вона перебору, однак в неї як багач, так і бідний...

— О-о! То ви Никифоре! — сказав Дьордій і виставив трішки голову, але таки зараз сховав. — На якого лиха ви того чоснику так нажерлися, що аж-ми духи заперло, — пробубнів зпід перини. — Йдіть до хвороби на двір, бо я не видержу.

— Вийти вийду, — казав Никифір, — але скажіть мені, де ваша пила, де клевець, де цвяхи, де дошки у вас ле-

жать. Ганні трунву хочу зробити, бо так її не кинемо в яму. А що до часнику, то ви самі будете його просити як вас холера ліпше притисне.

— Дошки на бантах у піддашу, а решта все під замком стоїть, — говорив Дьордій, не відкриваючи голови.— Ключів нікому не дам, бо нікому не вірю.

— А з трунвою як буде? — запитав Никифір і дивився дивно на перину.

— До сусідів ідїть і позичте чого треба.

— А як би Софія прийшла? Вона ваша невістка-дитина!

— О! Обнесли би мене обої з Іваном, у сорочці би мене лишили, як би я їм ключі в руки дав! Та йдїть ви собі геть, бо той сморід уже крізь перину до мене доходить!

Вийшов Никифір на двір, дивиться, біжить Софія і прямо до криниці побігла. Худоба й коні ждали там на неї.

— Це вже четвертий день так бідую. Дві господарці на мої плечі звалилося. Івана я в ліжку запхала, бо казав, що-го студить, а тут і тато в ліжку заліз зо страху, що заслабне, — говорила вона журливо до Никифора, черпаючи воду. — Позамикав усе! Боїться, щоб я його не обікрала. Мама вмерла і здалося б хліба спечи, та щось зварити, але як мука так і все замкнене. Вдома на хліб розчинила. Іван піднявся і казав, що кілька когутів заріже та оправить поки я звідсіль вернуся, бо треба за маму бодай сякий-такий обід справити. А там я принесла в мішку два бохонці хліба, сира й солонини. Занесїть те до хати, щоб пси не розтягнули.

Слухав Никифір бесіди і аж-го руки свербіли, так-му лють до Поштаря здіймалася. Але що мав робити? Не його то діло, хто як і що робить, але в душі помінив, що не попустить Дьордієві його скупість плазом. Гріх, не гріх, але якось він до нього добереться.

Поробила Софія на подвірю що було треба, зайшли обоє з Никифором до хати, положила вона на стіл хліб, сир і солонину і просила Никифора, щоб їв. А Никифір вже таки добре був зголоднів. Ще вчора десь там під вечір щось перекусив, а тепер сонце вже підполудне було,

а він іще до закону міг стати. Сів Никифір, витяг зо своєї торбини головку чоснику і їсть.

— Але від вас вуйку чути той чосник, аж дихати трудно, — казала Софія і двері відтворила.

Пояснив Никифір Софії, яка в чосниці сила, післав її додому, щоб зняряддя принесла, а сам їв і здорово чамкав.

— Хто там за пробаченням чамкає? — питав із кухні Дьордій.

— То за пробаченням я дар божий споживаю, — відповів Никифір радий, що Поштар відізався.

— Чий дар божий?

— Та знаєте, що не ваш; вашим удавитися можна і ви його позамикали.

Замок Дьордій; відчув Никифорову кольку і голову накрив. Незадовго Тетяна прийшла і принесла від Івана і гибель і пилу і клевець і цвяхів — Софія їй розповіла як справа мається. Тай сама Тетяна так чудно пахла, мов би у воді з чосником скупалася, добру пригоршу собі того ліку до грудей привязала.

Робили Тетяна з Никифором Ганні трунву. Гиблював Никифір — Тетяна держала, гиблювала Тетяна — Никифір держав, потім пилили, попилили, збили, накидали гиблівки і до хати несли. — Що за лихо? — воркотів Никифір, — трунва у двері не влізається. — Засміялася Тетяна криво, але мовчала. Але як надто Воркуна з Соловієм в той час гей би лихе принесло. Обидва вбрані мов би на дворі сорок градусів морозу було, а запаху з чоснику такого принесли, що сам градус підскачов би був до сьотки, як би був котромусь із них його під груди підсунув. Тетяна скоро ту новину, про ту силу в чоснику, по селу рознесла і людей навіть таких, що вже були, як казав Воркун, альбо-альбо, ніби вже їм у голові крутилося, на двір вигнала. Сили їм той лік надав, страх із них зігнав, бо він не тільки холеру, але й смерть побідити міг. І навіть у ту чорну годину насмішків трішки людям підкинув.

— Котре з вас міряло, а котре пилило? — питав здалека Воркун, побачивши Тетяну з Никифором з трунвою коло дверей; обоє стояли так як би вони ту трунву вкрати хотіли, але їх зловили.

— Та то я... — почав був Никифір скузуватися, але Тетяна йому перебила.

— Ви пантруйте, щоб ви не-замалу яму викопали, а деревище нехай вас не обходить, — говорила вона з тихеньким докором; мовляв, не до сміху тепер нікому, але й сама на сміх побрехоньку пустила. — Побачили ми, що ви йдете і ждемо щоб ви міру з деревища взяли. Не будете з жердкою до хати носитися і мерця міряти.

Засміявся Воркун трішки зпід хустки, моргнув на Соловія, зайшли до хати, помолилися, а потім зміряли трунву і пішли гріб копати, а Тетяна з Никифором поправили що треба і мерця до похорону приготували.

В міжчасі Тетяна і Дьордія не забувала. Підкладала вогонь у печі щоб йому тепло було, щось там їсти йому давала, а він усе бурмотів, що Никифір чосником йому хату засмердів. Посмішувалася Тетяна; вона вже того сопуху не чула; та і його стала підмовляти, щоб він і собі до грудей привязав добру пригорщу чоснику. Ручила, що він встане рано здоров як риба. А Никифір, слухаючи мови, подалеки ніби до Тетяни говорив, розповідав, що десь там, де він був кілька днів тому, трапилося, що один там порядний дуже чоловік уже таки гинув. Лікар казав, що йому вже виходу нема і так його лишив на волю божу. Радили йому люди, щоб він горілку з полином пив, щоб він чосник їв, але він і слухати не хотів. Але, як вже притисло, як вже гарячка дихати не давала, він зірвався і десять головок чоснику зараз з'їв і півлітри горілки з полином за одним махом випив. І, що думаєте, сталось? Встав рано отак як би тої ночі десь із якогось гучного весілля приїхав. Здоров був як риба. Носить тепер чосник у кожній кишени і навіть чай з чосником пє.

Говорив це Никифір і зпід своїх ріденьких вусів смішки пускав а Поштар слухав і нишком думав, що той чоловік був дурень, а Никифір зо своїм чосником його завитив.

Але сталось несподівано те, що Никифір нишком бажав щоб воно сталось і чого Дьордій дуже боявся. А сталося воно так:

Ганну ховали пізно вечором, бо вдень не хотіли. Заказано було похорони справляти, щоб люди не сходилися

і заразу не розносили. А люди, як люди, і смерті страхалися і кари боялися, але гріхом великим уважали як би не відпровадили свого ближнього на місце вічного спочинку. І тому похорони вночі справляли, бо ніч гей би на те була, щоб усю людську мізерію, добру і злу, вкривати.

Ночі вже холодні були в той час, приморозки брали, але на похорон Ганни зібралось чимало сусідів навіть і таких, що ледве ходили. Треба було йти, бо смерть тільки раз у життю приходиться і, як хтось не хоче поховати когось сьогодні, то завтра його не поховують. З такою думкою Тетяна і інші сусіди штуркнули у той бік Поштаревого серця, що до жінки належало, щоб і він зібрався і відпровадив свою газдиню до гробу. Здається, проклинав він всіх живих і мертвих; старий дуже смерті боявся; але зібрався, обвився і не дуже злим ходом пішов на цвинтар.

Поховали Ганну, загребли, Софія з Іваном похоронних гостей вгостили як вміли, гості розійшлися, тільки Воркун, Дуб, Соловій і Никифір лишилися коло горняти — Ганнина душа мала ще прилетіти і в останнє води з того горняти напитися і жаль би їй було як би застала хату порожню. І сиділи чоловіки; кожний із них почувався як грушка червива; і слухали Никифора як він оповідав їм про різні дива, що стрічав подорозі, йдучи з міста додому. Поштар у кухні на ліжку під периною лежав. Не хотів він нікого, щоб коло нього сидів, бо чосник йому памороки забивав.

Та не з медом Поштареві лежалось. Коли з цвинтаря прийшов, почало його в дрож кидати і в голові крутилося. Не мила йому була вечеря. З'їв щось там трішки і скоро до кухні посунув. Млоїло в середині, ноги дрижали, руки не служили і страх йому аж волосся здіймав. Шепнув він Тетяні, що йому щось не тее, дав їй ключ від комірчини і просив щоб вона там і там пошукала за фляшчиною, бо йому тої, що мав під периною, вже не стало; тай вщипнула кілька полинових листочків із бадиля, що там на стіні висіло. Зрозуміла Тетяна в чім діло, внесла той крам і в придачу ще й мисчину чоснику поставила на ослоні коло ліжка.

Спорядила Тетяна Поштаря на ніч і, коли йшла додому, шепнула Никифорові, щоб доглядав слабого, а при тім і тайну перед ним відкрила. І говорив Никифір з людьми, але дуже пильно прислухувався до кухні, чи слабкий не кличе. Вкінці чує, кричить Поштар.

— Води! Води Никифоре мені подайте!

Лишив Никифір бесіду, побіг до кухні, засвітив свічку, дивиться, а Поштар лежить до половини розкритий і аж рот роззявив так дихав.

— Що вас Дьордію так розігріло? — питав Никифір і заглянув, що в мисчині, де був часник, тільки лушпина лишилася.

— Гарячку страшну маю, — казав Дьордій і губи язиком лизав. — Водиці давайте, бо гину.

— Дам вам водиці Дьордію, але ви накрийтеся, бо як таку гарячку застудите, то вам і полин з горілкою не допоможе, — говорив на сміх Никифір і поматірному слабого накривав. — Але ви, здається, часнику нажерлися мов худобина? — Бахтить із вас як дим із комина! — додав тоді, коли над слабим нахилився.

Слухав Поштар Никифорової мови і мало не плакав. — Бійтеся Бога Никифоре! Не говоріть, але раду давайте, бо бігме згину.

— То вам не зашкодить, як згинете, тільки щоб не заскоро . . .

На це Поштар чи зо злости, чи з болю, почав ревіти і таки настрашив Никифора. Вбігли до кухні Воркун і Дуб і Соловій, тай собі зо страхом дивилися на слабого. А він кидав собою мов би хтось його зосподу шпигав. Никифір стояв і витріщив очі.

Вхопив Воркун черпак з водою, напоїв Дьордія, він утих і дихав як би з життям прашався і все шептав: пече мене, пече, ой, згину!

Допитував Воркун Поштаря, що сталося, але той тільки рукою махав і гей би так як би синів. Приступив до нього Никифір і таки зо сваркою почав питати: — Слухайте, Дьордію! Ви не ревіть як бик і не вдавайте слабого, але скажіть поправді скільки часнику з'їли і скільки горілки з полином випили, ну, лиш скоро?

— Або я знаю скільки? — прошептав Поштар на силу і подивився з жалем на мисчину.

— То клопіт, — сказав зажурено Никифір. — Замоцну силу має чосник і горілка з полином. Дивіться! Він певно видудлив повну флящину, — додав, показуючи на фляшку, що висунулася була зпід перини.

— Є у вас де хоч трохи гусячого сала? — питав Воркун Поштаря.

— Не знаю, — шептав Поштар, — але гуси в курнику є.

Не допитував більше Воркун, але вхопив ліхтарню, засвітив і побігли обидва з Никифором до курника, зарізали найбільшу гуску, надерли сала, натопили і, заливаючи мало не втопили слабого. Ледве його відтановили. Заснув над ранком мов по купелі.

Пробудився Поштар аж підполудне.

— Як вам спалося Дьордію? — питав Никифір трішки насмішливо.

— А то я жию ще? — питав Дьордій якомсь дивно. — Я себе цілком не чую.

— Захланний ви чоловік Дьордію і дурний такий, що міри не має, — сварив його Никифір. — Були б ви минулися вночі як би Воркун був не пригадав гусяче сало.

РОЗДІЛ ХІ.

Що інфлюенза була божою карою на людей за їх гріхи, то це не тільки Придіїха, Калина, Єлена і Тетяна казали, але й всі люди так думали. Бо на якого лиха її треба було? Тай також, що люди за той час, коли слабість їх тлумила, подобрили, стали ліпшими, то видно було з того, що кінець світу не прийшов, як Придіїха пророкувала. Значить, не стер Господь рід людський із лица землі, але як добрий Батько, наживав пальцем, поклав по кілька, а то навіть по кільканадцять нових гробів на кожний цвинтар людям на пересторогу і тихо стало. Люди постулювалися, зпідлоба і зо страхом дивилися на ту загрозу і, хоч-не-хоч, подобрили отак, як діти в школі, коли учитель, нахмурившись, шкіряну дощину їм покаже.

Навіть Дьордій Поштар подобрів, хоч він і не злою людиною був, бо зо злої трудно добру зробити навіть і буком. А він, коли Ганну на цвинтар відпровадив, побачив там кілька свіжих купок свіжої глини і відразу іншим став. Відчув, що та глина гей би так як би його до себе притягала і холодом по плечах дула. Від того йому в серцю щось невиразно коїлося, щось ніби таке як страх, як жаль і, щоб те від серця відігнати, зажив ліків понад міру. Трохи не сконав, але люди добрі, навіть такі вороги як Никифір, як Воркун, як син Іван із жінкою, замість його сплюндрувати, відтановили його і доглядали як мати хвору дитину. Це йому в серцю любов до людей зародило і забাগлося йому з дітьми по батьківськи жити.

В девять днів, по старому звичаю, дав Поштар на Службу Божу в обох церквах, одну сам, а одну через Івана; бо хто знає, де божа правда; і поминки за Ганну справив. Софія з Тетяною напекли, наварили, він де що з чосником і з цукром запражив, запросив тих, котрі могли вже ходити, щоб прийшли і за Ганнину душу молитви змовили. Зійшлися ті, котрі могли ходити, помолилися, погостилися і, як вже трішки побалакали, він, лежачи на постелі,

попросив Івана і Софію, щоб послушали при людях, що він їм скаже. Гості здивувалися, вдовоїлися і слухати стали.

— Діти мої! — говорив Поштар таким благим і слабим голосом, як старому і слабому чоловікові пасує, а ще й тоді, коли він десь у закуточку для відваги не мірявши щось із флящини потягне так, як Поштар потягнув у хатчині поки на постіл ляг. — Діти, мої! — говорив і ясністю на лиці сіяв. — Мою жону і вашу маму забрав Бог до себе на вічний спочинок, а мене лишив іще отак на ніч, або на днину. Тай таки так, без цієї лежі, недовгий уже мій вік. Пройшов я вже свої гони; мені вже шістьдесят і шість минуло; і, що з них лишилося, то лиш поконеча, що з цвинтарем межує. Недалеко мені вже з одного на друге ступити, от сьогодні-завтра мене вже між вами не стане. Підкосила мене ця холера, дні мені вкоротила, а до того ще мене й сиротою лишила. Тепер мені нікому ні зварити, ні спечи, ні хату загріти, ні сорочку випрати тай води подати. Не милий мені вже мій маєток, бо вижу, що життя за нього не куплю. Шпарував, складав я його і надіявся, що споживати його буду на старі літа в щастю та в спокою, а то Бог інакше ділить. З собою я його не годен забрати, лишити його мушу. І лишаю його вам, діти мої! Беріть його і споживайте, а мені як вмирати буду, бодай свічку подайте. При людях тут я таку волю роблю. —

Проговорив Поштар своє завіщання з таким жалем, що й на похороні такого знайти трудно. Сльози котилися йому на два боки по лицях, а гостям в очах крутилися. Іван кліпав очима і не довіряв чи то батько на правду говорив, чи може так собі з просоння, а Софія з усміхом на устах і зо сльозами на очах, підійшла до свекора і периною його аж попід бороду накрила отак, як вона своїм дітям робить як вечером їх в ліжку положить. Жалісна любов така в хаті насіла, що навіть Никифір жалував, що він слабому не міг дроту забути.

Побалакали гості трішки і розійшлися. Лишили в хаті батька з дітьми, щоб натішилися любовію якою їх, не жартом мовлючи, інфлюенза обдарила.

Минали дні, минала осінь, сніг все глибше і глибше землю прикривав тай собою інфлюензу до землі припліскував. З тим повітря трійливого мраковиння збувалося і лица людські замість квасним перестрашеним сумом, трішки веселими усміхами починали бавитися. Канділи ще тут то там ті, котрих слабість із початку проочила, але на відході знайшла, тай тут то там умер дехто, але вже на іншу, як казав Никифір, холеру. Та було це вже таке, як би хтось по жнивах колосся по стернях збирав. Підійме тут то там колосок і більше труду як користи.

До того ж і гроби сніг прикрив. А це так як би хтось якусь дуже важну пересторогу написану на таблиці плахтою накрив, або таки змазав. Бо, хто вже їхав, чи йшов попри цвинтар, то свіжі купки сирої глини не шкірилися до нього страхом, що й йому ледадень свіжа купка глини може, як казала Єлена Воркун, ручки прилягти і очі заслонити. Під снігом-ледом страх із пересторогою лежав, а життя буяти починало, отак-о!

— Агі на вас, Дьордію! Ганні ще ноги теплі, а вас уже лихе мордує женитися, — сварила Тетяна старого Поштаря, першої неділі по Різдві, коли він розкрив перед нею тайну свого серця і сватав її. — Не боїтеся ні гріху, ні стиду не маєте, агі! Та ж ми якісь свати!

— Агікайте Тетяно кілька хочете, але мене тим від женячки не відстрашите, — говорив Поштар гордо. — Я чоловік отвертий і, що мені на думці, то й на язиці. Який мені має бути стид женитися? Це таке як би щонебудь купив, а те, що ми якісь свати, то з того така собі фамілія як кінь з коровою. Тай Ганна нехай вибачає. Була вона не зла як була живою, а тепер яка мені з неї користь? Нехай вона собі з Богом спочиває. Її вже однаково в гробі лежати чи з теплими, чи з зимними ногами, а мені без жінки як без рук. Я не бачу тут ніякого гріху, ні стиду.

— Не бачите, бо вас лихе засліпило. Та ж звичай і божий закон так наказує, що вдовець повинен бодай рік без жінки перебути. Так добрі люди всюди роблять. А вас як не взяла холера в осени, то будьте певні, що вона й до року вас не вхопить.—

— Ге-ге-гей! Чекай псе, не їж, поки кобила здохне, — засміявся Поштар голосно. — До року то й мені можуть застигнути ноги, а я хочу газдині в хаті тепер, поки вони теплі.

— Е-е-ей, діду, діду! Шкода тої гуски, що Воркун з Никифором зарізали, а то спокій був би тепер, — сказала Тетяна і принизила свата очима.

— А то як я спокоем колочу? — запитав сват і видивився на Тетяну.

— Не жиєте побожому, — відповіла Тетяна зо сваркою. — Ганнин гріб ще й травичкою не поріс, а ви вже гайдука сідаєте! Хто ж таке видів, або чув? Не було б дивно тай гріх би Бог простив як би покійна була вас лишила з копичкою дрібних діточок так, як мене мій покійний лишив, бо дітям мами треба, хоч і нерідної. Але ви? Яке вам лихо самому? Ой жий діду з дітьми як Бог приказав. Вам тільки молитися і внуків забавляти.

— Ото-то файно було б як би я з маєтком, що вартує тисячі талярів, замість жити і споживати його в мирі та в спокою, засуджував себе на доживотний кримінал! З мене цілий світ сміявся би за таке. А онуки! Що мене обходять онуки? Діти й онуки татів лиш до гріху приводять. Жиють при дітях і бавлять онуків тільки такі, що маєтку собі не придбали, або дітям подурному роздали. А я придбав і ніколи не рахував на те, щоб при дітях свої старі літа доживати.—

— Видно, що ви не рахували, але як притисло, то до кого ви прирахувалися?

— Е, знаєте. Слабий послабому думає, а коли видужає, то вже інші гадки має. Тай ніби ви думаєте, що мені з медом було відповідати дітям маєток? Серце боліло!

— О, то ви за маєтком так цідилися, коли своє слово казали!

— А ви як думали, що я за чим плакав? Що ж може бути милішого від маєтку? Без нього і життя нічого не вартує.

— А жінка, а діти?

— Е, то пuste! Жінка, ну, жінка! То так уже Бог чоловіка вчинив, що йому жінки треба, на спокусу, тай

дітей Бог дає, щоб чоловік спокою не мав. Бо ніби яка з дітей користь? Знаєте, годуй, вбирай, до школи пускай, коли воно мале, пусте, до нічого нездатне, потім як підросте, як трішки попіряться, то гризи свої печінки, бо воно тобі ніяк під руку не піде. А потім як вже виросте, ого! Чипить щоб старий найскорше ноги задрав і йому маєток лишив. От таки мої. З маленьких вигодував і яку я вдяку від них дістав? Одні розвіялися, а Іван, відколи оженився, то носа свого до мене не показав аж поки я не заслаб. І ви вірите, що вони обоє прибігли до мене з жалем тому що я з постелі не міг встати? Та де-е! Ще такого ніде не було! От занюхали, як пси стерву, що мама підупала, тай мене звалило і, думали, що вони таки відразу загорнуть усе моє добро...

Тетяна слухала Поштаря і дивувалася як він відважувався сватати її з такою мовою. Та, подумала собі, що від отвертого чоловіка всього можна сподіватися.

— Чому ж ви їм відповідали маєток, як так про них думали? — запитала підсміхаючись.

— Гм, чого? Не знав я як довго буду хиріти і мусів таку комедію робити, бо інакше лишили б мене були на очевидну смерть.—

— Хитрун із вас! — ніби похвалила Тетяна. — Але сьж, чи так, то вони таки дістануть ваш маєток по вашій смерті.

— Ото мене болить і тому я женитися хочу і то з ніким тільки з вами.

— А то чому тільки зо мною? — запитала Тетяна і смішно вдивлялася в Поштаря.

— Бо ви є собі така баба, що й за хлопа може увійти — це однс. А друге, то мій маєток не піде таки цілком у чужі руки, бо ви моя сваха, знаєте. Як я вмру, ви маєточок загорните, дасьте трішки Софії; бо вона добра дитина; лиш так щоб Іван таки нічого не облизав, розумієте?

— Та вже нехай буде так, — ніби годилася Тетяна. — Але на яке слово мала би я піти за вас? — запитала підхлібуючись.

— Половину маєтку вам запишу, — сказав Поштар радий, що мова на торг зійшла.

— Лиш половину? То замало! Я цілого хочу, — жартувала Тетяна.

— А я з чим лишуся? — запитав Поштар похмурившись.

— Зо мною. Будете мати жінку і маєток.

— Але він не буде мій!

— А чий?

— Ваш.

— А я чия жінка буду?

— Та, ніби моя, але то якось подурному може вийти. Скажім, що ви вмерли скорше від мене, то що тоді? Діти ваші маєток розберуть, а я лишуся як на цідилі.

— Та, то так свату, скажу вам отверто, що я не хочу щоб ви мали щось милішого від мене, — говорила Тетяна таки досить отверто. — Ви кажете, що нема нічого милішого від маєтку і так таки ви ціле своє життя робили. А я хочу щоб я була вам миліша від маєтку. Запишете цілий, то тоді я і маєток буде в одній купці і ця купка буде вам не лиш мила, але миленька і солоденька. Ви розумієте мене, що я кажу?

— Та я ніби розуміти розумію, але воно якось так виходить як би хтось припер мене до стіни, витяг ніж і казав, або давай маєток, або...

Поштар не докінчив, бо діточий веселий крик на дворі перебив йому.

— О, я не кажу? — сказала нагло Тетяна, схопившись від стола і підбігала до вікна. — Вже мій маєток валить до хати, — говорила з поспіхом і, не придивляючись добре, вернулася до печі, прошпортувала вогонь і, накладаючи свіжих дров не переставала жибоніти. — Сьогодні відлегу Бог надніс і хата опустіла. Як пішли від ранку на той горб коло ставу санками спускатися, то аж тепер їх голод додому пригнав. Коби хоч не позастуджувалися.—

— Глянув і Поштар у вікно. — О-то розум, бодай-ти був з голови вилетів! — вирвалося йому з рота.

— Що там таке? — запитала Тетяна і з великими очима підбігла до вікна.

А там таке було: Никифора хлопці чи впросили, чи

силою звалили на санки і тягнули мов якусь дику, довгу потвору. Йому на плечах сидів Цульо і кричав, що сили мав, ніби поганячи тих, що за коней обібралися, а сам Никифір, на велику втіху Цульові, гребав руками по снігу як веслами по воді. Було там двоє і Поштаревих онуків, Софіїні діти; шестеро їх тягнули здобич і не мали міри ні в радості, ні в сміху, ні в крику. Більше втіхи там було як би, замість Никифора, живого оленя везли. Заїхали перед хату, заговкали мов на сто коней, Цульо зкотився у сніг, схопився і разом з своїми побратимами помагав Никифорови піднятися. Никифір, дуже поважно, став на ноги, діти обтрясали з нього сніг, а він, дуже поважно, оглядався довкола себе. На його устах не видно було найменшої усмішки; сердитого вдавав; але на лиці і в очах посмішувалася ота стареча втіха, що любить з дітьми бавитися.

— О! Та ж то Никифір з дітьми розум накладає, — сказала Тетяна, вертаючись до своєї роботи. — Вони вже його десь так всотали, що ледве тлінний, — продовжала вона, кришучи мясо в ринку. — Золотий він чоловік! Як прийде, то він дітьми, а діти ним не можуть натішитися. Переверци качаються по хаті.—

— Не має розуму і з дітьми гиндри бе, — сказав Поштар, відступившись від вікна і підходив до стола.— Розумний не позволить щоб діти повзалися по нім як кози по схиленій вербі.—

— Е, то ви так кажете, але з нього був би такий добрий чоловік, що рівні би йому не знайшов, як би мав жінку й діти. Те видно по верха. Не потребував би він боятися, що не буде його кому обійти на старість, навіть без маєтку. Як тато милий, то й діти милі, а маєток...

Тетяна не докінчила, бо до хати вкочувалися діти мов би їх вода викидала і наробили стільки гамору, що всяка бесіда була неможлива. Хлопці ще з порога скидали шапки і рукавиці, кидали їх на підлогу коло печі, потім роздягалися з одежі, ставили її там, де хто міг притулити і при тім жаждучими очима зпозирали то на піч, то на стіл і добалакували та видихували зо себе втіху якою наситила їх забава. Останній із дітей котився у хату Цульо, черво-

ний як вишня, мокрий як щур і ще не встиг стати на поріг, як почав кричати вдаваним, грубим дитячим голо-сом: — Ма-м-о-о-о! Хочу іс-т-и-и-и! — Тетяна прибігла до нього, ніби сварила його за неугарність, за те, що обмочився, що зо снігу не обтрясся і зтягала з нього все, що на нім було окрім сорочки і штанців, вішала щоб сушилося, а він спозирав на Никифора, що увійшов до хати за ним, стояв коло порога, мяцкав у руках шапку і ждав щоб попросили сісти. Але не ждав довго, бо Цульо виврився з Тетяниних рук, захопив стільчик, поставив коло печі, взяв Никифора за руку, притягнув до стільчика і таки силою заставив його сісти. Никифір не встиг сісти як Цульо сидів уже йому на колінах і розповідав як то він із горба санками спускався і рукою показував, що то було отак-о! Фі-і-і-в! І рука ніби спустилася з горба вділ із вихилася, а потім здіймалася вгору і за Никифорові вуси зловилася.

Сидів Поштар коло стола, дивився на ту комедію, слухав діточого гармідери і міркував, як то люди можуть видержати та витерпіти жити з таким кагалом. Та він би то порозгонив як яструб кури! Йому навіть і до голови не приходило дивуватися, чи гніватися, що його онук, Іванів Петрик, вбігши з дітьми до хати, не скікнув дідові на коліна, але противно, глянув на нього великими очима мов би настрашився, держався від нього далеко, а до Никифора тулився мов до батька. Холодні, зимні, студені були відносини між дідом і онуком.

Тим часом у хаті бував веселий діточий настрій, пахла пражена цибуля з мясом, шипів на печі котел з водою на чай, Тетяна краяла клиноватими грінками круглий, білий хліб, наливала варених сливок у миску, ставила на стіл інші страви — масло, сир, квасне молоко, і робила все те з таким усміхом неначе сама з дітьми бавилася.

— Сідайте й ви з нами, Дьордію, тай будете... ну, не знаю як це назвати, чи обід, чи вечерю, бо від одного відбігли, а до другого недобігли, але сідайте і їжте, — просила Тетяна Поштаря коли діти вже теребили свої страви при другім кінці стола. — Сідаймо тут обое, бо,

як видите, Никифора діти між людей не пускають. З собою до стола затягли. Не дурно то кажуть, що з яким пристаєш, таким ся стаєш.

Сів Поштар, випив горня чаю — чомусь не смакувала йому їда. Окраєць хліба з'їв із сиром, перехрестився і вже не сідав.

— І якже ви думаєте? Буде з нашого млива хліб, чи ні, але на співку? — запитав Поштар Тетяни коли вона вийшла за ним як за кожним гостем виходиться на двір.

— На ніяку співку не піду з вами. Запиште усьою маєток і приймете мене до себе з цілим моїм домом, то спечемо хліб, — сказала і усміхнулася крадьки, бо заглянула Никифора у вікні.

— З дітьми? — сказав Поштар і аж присів.

— А ви як думали, без дітей?

— Та я тільки про вас думав, а діти...

— Що я мала зробити з ними? — питала Тетяна і міряла немирним оком Поштаря.

— Я думав, що ви те дрантя порозпихаєте донькам і синові, а до мене самі прийдете, — сказав Поштар цілком отверто.

Тетяна як те вчула і мало не захлинулася зо злости.

— А йди ж ти мені від хати, ти... ти... — тикала вона з лютости, не знаючи як Поштаря назвати. — То ти думав, що я злакомлюся на твоє гниле стерво та на твій дідьчий маєток і дітей порозганяю? А зогнив би ти, спокусо! Марш мені з подвіря, бо як вхоплю якусь ломаку то так тя нею оженю...

— Гей, Тетяно, свахо, що ви... — почав був Поштар гамувати Тетяну, відступаючись від неї задом у той бік, де його конина з залубицями стояла привязана.

— Ти ще добалакуєш? — дзвенькнула питанням і звертілася, шукаючи чогось у руки взяти.

Поштарева конина мало залубиці не перевернула коли вибігла з Тетяниного подвіря, а сам Поштар глипнув разів кілька позад себе і певно думав: — Добре, що на та-кім скінчилося, бо...

— Поїхав Дьордій? — питав Никифір коли Тетяна увійшла до хати і пробувала усміхатися.

— Поїхав. Мусів їхати скоро, бо господарку саму лишив.

— Щось його дуже притисло, що прийшов, — говорив Никифір подалеки. — Він не з тих, що люблять сусідів відвідувати хіба як чогось йому дуже треба.

— А йому таки дуже чогось треба, — говорила Тетяна і підсміхалася з Никифора, бо знала, що в йому заздрість велика їжилася. — Жінки йому треба і мене сватає.—

— А ви що на те? — запитав Никифір і в Тетяну вдивлявся.

— Казала йому, що поки своїх доньок не подружу, доти сама за нікого не піду.

— О-о-о! — окнув Никифір ніби вдоволено, але й не дуже, бо виходило, що один із них задармо ждатиме так довго. Не здогадувався він, що Поштар з таким гарбудзом поїхав, що десятьом би стало.

РОЗДІЛ XII.

Хоч Поштар хвалився Тетяні, що вона його від женячки не відстрашить, але перехвалився. Занадто отверто він її сватав, а вона занадто отверто відповіла і вбила в йому охоту до женячки на якийсь час. З тої злости, що вона змашкарила його гірше як якогось малолітнього парубка, відрікся цілком від дітей, жив до весни сам, а під весну якось там підмовив Ганниного свояка Олексу і його на ґрунт приймив.

А Олексі таке приймацтво навіть на руку було. Його гомштат був і горбоватий і мочаристий і каменистий і через те тяжко було сіяти на нім якісь рожеві надії. І таки нарікав на Поштаря, що його на пусту землю посадив. Поштар те чув і змилосердився над ним і його з жінкою гей би так як би за своїх узяв. Тай не зле було. Дітей у них не було; інфлюенза з'їла; і для Поштаря спокій був у хаті. Сам Олекса був потужний, а його жінка, Николаїшина донька, була також така, що не боялася грому, обое до праці здатні були. Пильнували господарства так як свого; Олекса знав добре вуйкову господарку; і навіть голосно просили Бога щоб вуйкові чисниць прибавив, ніби, щоб він прожив кілька разів по три роки за доброту яку він їм учинив.

Тай вуйко тішився, що добрих дітей придбав. Хвалився ними перед людьми, бо й мав чим хвалитися. Олекса ніякого запису не вимагав; на вуйкові слова спустився, і до господарської скарбонки не мішався. А це вуйко любив і з великою втіхою продавав земні і товарячі плоди, ховав гроші і радів, що сталава скринька до верха наповнялася. Давав і своїм ніби дітям де що так аби файно носилися і щоб люди не казали, що їм кривда діється.

І, можливо, прожив би був Поштар усі свої чисниші в мирі і в спокою; поконеца своїх гонів був би до'орав і заволочив як належить; якби не вибори до сойму. А він діяльний був у кожних виборах. Від перших виборів від

часу коли поселився в околиці він пізнався з тими людьми котрі виборами займалися і від тоді їх не покидав. А люди, що виборами займаються, це добрі люди, інакше люди їх би в послі не вибирали, бо кому як не їм лежить на серці добро народу і, хто як не вони знають, що народові бракує і хибує? І тому Поштар до них пристав і коли тільки заносилося на вибори до сойму, чи до держави, то зараз йшли до нього на нараду щоб довідатися який між народом дух існує і що кому хибує. В нього то й вибори починалися. Від себе возив він їх і по церквах і по весіллях і по хрестинах і по всіх гостинах, — де народ там і вони. Добрі кандидати, добрі були послі і люди були добрі.

І таки всі люди згідні були в той час на Воркунах. Поштар мав верх, бо розумівся на політиці, а Воркун не мішався, бо не мав, як казала Єлена, язика. По своєму, то він, можливо, сказав би був своє де-яке слово і заколотив спокоем, бо трохи знав і де що чув про вибори, про послів до сойму і до парламенту у старім краю, але не мав відваги, бо от-так, як би чужий почувався.

— В краю інакше було як тут, — говорив Воркун.— Там, оскільки знаю, не було якихось лібералів і консерватів. Там люди ділилися на лянки і на кожухи. Хто носив кожух і портяниці той був хлоп, а хто носив бодай камізельку той був пан хоч і у портяницях. А у нас навіть трапилося таке, що жінка знайшла десь гудзик і пришила свому чоловікові замість зашінок у сорочці і що, думаєте, сталося? Почав аж до міста до косцьола ходити, ну, знаєте, гудзик до гудзиків його тягнув, до панів привязував. Велика яма була між кожухом і лянкою у краю.

— Як були вибори то, звичайно, походили вони від тих людей, що в лянках ходили. Їх у селі ніхто не видів, бо знали, що хлопи лянок не любили. Тай на що їм було приходити коли ніхто не голосував! Вибирало село якихись правиборців і вони за всіх людей десь там голосували. А тих правиборців вибирав війт-двірник із громадським писарем, часом із тим жидом, що пропінацію держав, часом із попом, часом із професором і вибирав завсігди

таких, що з ним руку держали і таких, що вміли панам честь віддавати.

— Іхали такі правиборці до міста з таким папером на який вїйт-двірник печатку прибив, писар свій підпис дав, що ніби ціле село їх вибрало на голосуючих. А то якісь курії були, ніби по куріях голосували. Великі пани собі великого пана вибирали, менші пани меншого, а халупники, ніби ті, що свої хати мали, на свого мали кидати голос. А то й пани і між собою рїжнилися як приходилося до того хто має блище сидіти коло цїсарської скарбони і тому ніби билися за голосами тих правиборців. А то, як каже пословиця, де два бьуться, там третій користує і тут, тими третими, були такі правиборці. Що вже вони за той день у'їли та в'пили, то лиш один Бог знав і, як і на кого вони голосували, то також лиш один Бог знав і також трїшки той, що їх заводив там, де голоси кидалося. Чи вони добре голосували, то вже знали пізніше вдома. Як вїйт-двірник був добрий з ними, а пропінатор дав щось від себе, то значило, що вони свою задачу чесно сповнили.

— Але вже тоді як ми мали їхати до Канади зачали декотрі люди з тих, що лянки носили, за нами, хлопами заступатися. Казали, що нам якесь право належиться, але пани нам не дають. І такої заверюхи наробили, що неедин її на постелі відлежав, а неедин в арешті відсидів. Спокою вже в селі не було. Люди полілилися і хто з вїйтом-двірником руку держав той був хрунь, а хто за хлопами обстоював той був радикал. Радикали собі співанку співають оту, що каже “гей-же враз гукнемо”, а хруні й собі гукають і каміннями кидають. Радикали взлостяться, підсядуть і так їх відгукають, що шандарі потім ради не могли дати з арештами. Сиділи в арешті запорядком винні і не винні і, котрий уже відсидів трохи, то вже й гоно-рився тим, що він ніби за хлопську правду, за вибори, в криміналі сидів.

— А ви, вуйку, винно, чи невинно відсиділи три до-бі? — питав Воркуна Соловій на сміх.

— Та то таке небоже, — відповідав Воркун і підсмі-хався. — Відсидів я не за вибори, але за свою дитину,

за Марію заступився. Знаєш як то було. Війт мене не любив, бо я йому в ласку не стояв і називав мене радикалом. Але мені в очі нічого не казав тільки все до Марії чеплявся і її на мене наговорював. А Марія, знаєш, не стерпіла, щось там йому сказала, а він її палицею потягнув. Хотів я його до суду подати, але де-ж ти видів щоб крук крукові очі видовбав? Пани з війтами були одна шайка і право їх було. Думав, подам, а вони замість війта мене вкарують ніби за те, що моя дитина зневажила маєстат цісарський, війтові щось цьвікнула. І тому я взяв хлопське право в руки і, хоч я відсидів три добі, то він три тижні відлежав. Інакше не виходило в той час.

З таким то розумінням про політику і про вибори приїхав Воркун зо своїми товаришами у новий світ. З великим недовірям дивилися на поліцію, на всі уряди тай вибори уважали цілком за панську справу. Одинокий Поштар мав зародок старокраєвого правиборця і ратував справу тим, що відразу вмішався в політику і грав ролю такого, що користає з тих двох котрі б'ються.

Але тут, у новім світі, не було, як казав Соловій Вакареві, панів, тут усі рівні. А в часі виборів то таки аж перерівнювалися. Дивувалися люди, що в їх розумінню, такі великі пани, кандидати на послів були такі людянні, такі щирі та приязні хоч до рани прикладай.

Привезе було Поштар кандидата в громаду. Збори наперед оголосить, зійдуться люди, стоять коло школи, ждуть мов на владику. Кандидат прийде з усміхом таким, що за серце ловить. А людям таки так як би щось підносило одну руку до капелюха, щоб скинути для пошани гостя, а друга рука аж преться зловити гостеву руку... Але нема часу, бо він витається з кожним, говорить щось, а вони слухають щось, усміхаються чогось і споглядають на Поштаря мов би питали, а як Дьордію, добре ми слухаємо, чи...

Зайдуть до школи, Поштар представить кандидата, що це такий і такий чоловік, і так і так називається, сидить поправиці з губерманом в соймі, чи в парламенті, тепер йому вийшов речинець і він знов хоче сидіти там, де сидів, бо ще не встиг зробити всього того добра, що

обіцяв минулих виборів. Я зараз покличу його до слова, він говоритиме, а ви уважно слухайте і уважно слідіть за моїми долонями і плещіть коли я плескати буду. А коли скінчить то не пожалуйте рук, щоб він не казав, що ми йому овації не зробили. Це поплатиться вам і мені.

І покличе Поштар кандидата до слова. Він так приязно похвалить слухачів на вступі, потім скаже якийсь жарт, Поштар засміється голосно, а слухачі ніби за ним сміються і один на одного дивно дивиться чого то вони сміються. Потім починає він пояснити політичну ціль і програму своєї партії, а слухачам так любо на серцю робиться, такий солодкий спокій на них насадає від тої програми та від тих цілей, що аж слинка тече. Аж тут нараз чують хтось плеще. Дивляться, а то Поштар бе руками і з лютости аж губи гризе. Припізнилися трішки. Але нічого — продовжуть овацію.

І так кілька разів зривалася припізнена буря оплесків і кілька разів кандидат зривався голосом з повною вірою, що кожне слово з його промови падало на добру землю і принесе стократні плоди. А на закінчення ще один довгий вибух і слухачі показували один одному свої червоні долони, а Поштар кандидатову промову пояснював.

— Ви чули брата, що наш кандидат говорив і я не маю що багато додавати, але скажу, що він казав, що як ми не виберемо його за посла то не сподіймося добра. Його партія, а найбільше таки він сам лиш за фермерами стоїть, бо й він сам має багато фермів і знає як то тяжко ми працюємо. Він є за тим щоб податок був найменший, щоб ми мали добрі дороги, щоб ми на школи діставали від губермана багато більше грошей як дістають тепер, тай щоб ми за наші плоди діставали більшу ціну. Я думаю, що це він дуже добре говорив і він варта щоб на нього голос дати. Казав також, що як вам буде щось хибувати, коли він буде вибраний, вдаватися до мене, бо не хоче щоб ви коштувалися їхати до нього, а я вже з ним буду полагоджувати справи. Плещіть.

По такім успішнім вічу Поштар і кандидат мали приватну розмову про надійних людей у громаді таких щоб

самі голосували на кандидата і других притягли. Наслідки такої розмови були такі:

— Ви Григорію, хоч часом в'їдаєте на мене, то я таки за вами стою і через мене і через кандидата назначив вас губерман надзирателем доріг у нашій окрузі.

— Файна робота! Ви хочете щоб я лишав роботу на фармі і бігав дорогами як пес?

— Та то не задармо. Закон є, що в кожній окрузі має бути надзиратель. Ви не потребуєте їхати щодня. От часом поїдете до когонебудь у гості, оглянете дорогу і рапорт зложите, що ви оглядали. То лиш на одно літо.

— А я над чим буду надзирати? — питав покійний Вакар, прижмурюючи збиточно очі.

— Вас Томо, щоб ви менше цвікали мені до очей і не казали, що я лиш про своє гелево дбаю, казав губерман поставити за надзирателя над бурянами...

— Над якими бурянами? — питав Тома і готовий був сваритися.

— Над тими, що в збіжжу ростять.

— Го-го-го! Я їх з дітьми виполюю без вас і без губермана.

— Але є такі газди, що не виполюють...

— То ви хочете мене заставляти щоб я комусь буряни полов? А дзюськи! Політь ви всі три з губерманом і з кандидатом. Вам трохи черево спласне, а вони...

— Та не скачіть так скоро Томо! Всі ми полимо свої буряни, але такий закон є, що надзиратель від бурянів мусить бути і то не задармо! Ви тільки рапорт здавати будете, що у нас бурянів нема.

— О-о-о! А така робота лиш до виборів, чи й по виборах?

— Залежно від вибору кандидата.

— О! Розумію! А Никифорови яку задачу дасьте? Він гніватися буде як його облишите.

— Никифір буде надзирателем над слабими...

— Таку роботу беріть ви самі, або скажіть губерманові нехай сам іде і дивиться за слабими, бо я не хочу щоб мене люди від хатів гонили і псами тровили, — відмовлявся Никифір. — Я чесно ходжу поміж людей.

— То й це чесна робота Никифоре! От прийдете і мені скажете, що в нас всі здорові, хіба би часом якась зараза зайшла то рапорт зробимо. Приймаєтеся?

— Та нехай буде...

— Добре! А Соловій з Василем будуть людей списувати до голосування. Цю роботу вони мусять взяти, бо вони добре пишуть.

* * *

Сміялися пізніше надзирателі один із одного. Подував їх Поштар, понаставляв їх за надзирателів до виборів, а по виборах іще трішки послужили, бо робота коло сіна захопила їх тай по службі. Хто би хотів із надзирательством бавитися в робочу пору? Тай до того як капнуло щонебудь за ту службу, то Поштар забирав, бо він ніби рапорти виробляв і сам засилав куди треба, а їм гонор лишався.

Але гонор гонором, люди попри Поштаря привикали до політики, вчилися голосувати і помаленьку прозрівали, що всякі вибори не панська, але їх власна справа. Чуйні ставали і, перебрали перше з Поштаревих рук управу школою, потім управу муніципалом, а далі вже й вибори до сойму і до парламента забагли взяти під свою опіку. Смілості і відваги набирали люди і, вкінці, зважилися кандидата на посла поставити. Зійшлися найсміливіші і поклали.

Між людьми рух, новина!

— Нашого чоловіка на кандидата, на посла поставили!

— Що ви кажете!?! Не може бути!

— Поклали, кажу вам!

— Мусить бути високо вчений, інакше не мішався би в політику.

— Видно, що вчений, бо вмішався.

— А показується він десь між люди?

— Говоритиме в неділю в народнім домі коло Сливки. Прийдіть, побачите і послухаете. Сусідам своїм перекажіть щоб прийшли.

Неділя — повесні — день гарний...

Віче оголошено на другу годину пополудні, а вполудне подвіря коло народного дому і на дорозі повно вже і возів і демократів і бричок і автомобілів і коней з сідлами привязаних до стовпців. Хлопці бавляться твердою галкою, бють її з цілої сили і одні її ловлять, а одні чогось бігають і крику такого роблять мов би лиса живцем ловили. Старші жінки сердиті на таку ніби дурну забаву і сварять дітей і молодих жінок щоб не приступали близько, бо дурна галка може дитину забити. Для безпеки заходять до салі і займають найліпші ослони, ті що не хитаються, бо потому не буде де сісти і говорять про свої справи. Вибори то чоловіча справа, а вони прийшли подивитися на кандидата збизька. Чоловіки стоять, сидять гуртками і політику обговорюють. Неінтересна була для них, але вона тепер розварилася і інтересною стала.

В однім найбільшій гурті Никифір розповідає людям, що він бачив уже кандидата на весіллю на якому він, Никифір, грав з Плешкою і, як на його рахунок, то кандидат увійде, бо лепський собі чоловік. Говорив з людьми так як перший ліпший чоловік, але, що до пиятики, то вже не туди. Домашної таки й покушати не хотів, але випити випив, здається, тої, що з аптики. Гості не дуже противилися, бо знаєте, такий чоловік, хоч він і наш, повинен мати розум в пиятиці. Тай танцювати не танцював, але на пропій кинув цілу пятаку.

— Не знаєте, ходить він до церкви? — запитав один.

— Того вам не скажу, але що хреститься понашому то видів я на власні очі, — відповідав Никифір. — Але видно, що він поміж людей не ходив і не знає наших звичаїв, бо хто ж при столі хреститься на весіллю? Весілля не похорон і не парастас, а він хрестився до і по їді. Трохи тим себе пошкалював, але вечером при пропою пригладив себе тим, що файно промовив до молодих. Ми з Плешкою мусли перестати грати, бо люди дуже хотіли слухати його бесіди.

— Їв він з одної миски разом з людьми, чи може запишнися був і чекав поки йому тареля не дали? — запитав хтось із старших.

— Е, кухарки наперед приготувалися до того і йому

виделці дали. Їв з одної миски, але пальцями не потребував у страви вмочати.

— Жонатий, чи може ще такий за котрим треба очима зорити, — запитав хтось на сміх.

— Не присягну, але більше як жонатий, бо шия в нього тонка така, що за ковнір йому можна всі пальці впхати тай давно як стрижений був.

— Кажуть, що він дуже твердий українець і нас усіх так називає, — сказав один із старших. — Як він пічне з тим бавитися, то трудно щоб щонебудь виграв.

— Та він такий самий українець як наш Сливка тай Ключка, говорив Никифір обоятно. А вони, як знаєте, русини, але кажуть, що вони українці. Та яка ріжниця? От я знаю, що деякі люди мають прізвисько українець і якось живуть з тим. Зайшла була на тім весіллю сутичка за те. Кандидат з Поштарем зчепилися, бо й Поштар зо своїм кандидатам був там на весіллю. Кандидатові прийшли на поміч ті учителі, що зимою вчуться на докторів, а літом на фармах з дітьми школу держать, а Поштар мав своїх поплечників і, от-от до бійки приходило. Поштар називав їх якимись мазепинцями, та пухирами, та зрадниками і щастя, що там не було нікого з цього кута, бо як би був Сливка, або Ключка, або бодай Воркунів Корнило, або Андрій Тетянин, то там така бійка мала бути, що не одного завезли би були додому. Але кандидат з тими професорами не поривалися до бійки. Боялися, можливо, що там було багато таких, що за Поштарем обстали би були, але я так, на око міркував, що шкода було їх страху. Там лиш було почати щонебудь і не треба було далі псувати рук тільки десь під стіну стати і дивитися що то робиться. А то би було робилося таке, що Поштар не завіз би був додому і то не за ці вибори, але за минулі. Але хтось там шепнув господареві, що до такого може прийти, а господар намовив Явдоху, вона прибігла і жартком-смішком Поштаря до янкіря, до чопового завела.

— Ходить чутка, що та Явдоха сватає Поштаря, — сказав хтось з боку.

— Вона перепитувала за ним зараз потім як Ганна

померла, але я не хотів брати гріху на свою душу і мовчав — говорив Никифір. — Та тепер, відколи він зачав їхати зо своїм кандидатом, вони без мене вже знюхалися, бо на те весіля приїхали обої так як би жонаті. Посмішувалися люди і шептали, що ніби він на старість вдурів, але, знаєте, Явдоха є собі адвокат не баба. Кажуть, що вона у старім краю поховала двох чоловіків, а відколи приїхала сюди, то також уже двох спрятала. Жие собі трохи в місті, а трохи на фармах; вона всюди якусь фамілію має; чоловіка на інфлюензу поховала; і чигає знов на якогось котрому чисниця-дві до смерти, щоб і його поховати і маєток забрати.

— Щось то сталося, що вона від тоді до тепер жадно-го не спрятала, — дивувався хтось.

— Сиділа з якимись на віру, бо його жінка покинула, з наймитом втекла і лишила йому четверо малих дітей, — пояснив Никифір. — Але де її дітей бавити! Вона хотіла маєтку, а він попівся на першій жінці і не хотів їй нічого записати. Казав їй, хочеш, будь ми за газдиню без запису, а не хочеш, то . . . А вони вже довше як рік сиділи без шлюбу. Вона думала, що так собі бизіц, ніби право засидить у нього. В рік вона запису захотіла, половину маєтку домагалася, а він взяв і вигнав з хати. Вона пішла до адвокатів і думала, що його з торбами пустить, але суд присудив їй заплату за рік як служниці, по двадцять доларів на місяць і наказав їй щоб вона більше на той кут не наvertsала. Тепер Поштаря знайшла. Випитувала мене докладно який у нього маєток, як з дітьми жие, чому чужих дітей взяв на ґрунт, а я нічого їй не сказав, тільки отак, набилив, що в нього є коло чого руки гріти. На те вона лиш моргнула на мене і вже його з рук не випустила. Відвіз її надранком з весіля додому.

— Не знати чи й його кандидат їхав разом з ними? — запитав хтось на жарт.

— Е, кандидат мав свою підводу, — відповів Никифір. — Між ними якось так як би хтось діравий пліт загородив; занадто, здається, Поштар його душив; бо не дуже вже сміялися один до одного. Знаєте, кандидат порядний чоловік. Він вже гей би так як би наш був. Він уже і

христитися вміє по нашому; Поштар-го навчив, хоч сам так христиться мов би нитку на ніс і попід бороду намотував; і балакати понашому трохи балакає, на церкві які би то не були дає, тепер, цих виборів обіцяв покілька образів купить до кожної церкви, яблук цілими скринками на дорогу розсипає щоб люди збирали мов у саду, а вже що тих фінів похресних і шлюбних має, то як би лиш вони на нього голос дали, то вийшов би на посла.

— А чи наш кандидат витався з ним на весіллю? — запитав хтось з гурту.

— Виталися, чому ні. Вони, здається, знаються, бо здалека один до одного руками помахували поки повиталися. І то так смішно було, бо наколи вони повиталися, то Поштар став і не знав, що робити. Ті обидва щось там говорили, а він лиш очима їх міряв. На бік його відсунули перед людьми, а це стидно для такого чоловіка як Поштар. Чув я, що він таки вже стратив ласку в кожного з тих панів, що виборами займаються, через свої кишені. Заглибокі вони і з тих грошей, що губерман давав на дороги, та на мости, та якісь роботи, мало пішло в людські руки, таким що належиться . . .

— Таким як вашим за надзирательство, — підкинув хтось з боку, на сміх.

— Аби ви знали, що так. Я тепер не прийму ніякого надзирательства поки нема куку в руку. І то не тільки я, але всі тепер того хочуть і тому Поштар уже . . .

Никифір недокінчив, бо на дорозі зафоркотів автомобіль, люди посхоплювалися подивитися хто їде, дехто побіг до своїх коней щоб їх уговкати, бо й вони посхоплюлися зо своєї дримоти і танцювали з радости, що хтось їде, а той, котрий їхав, затрубів з радости раз перед воротами, раз на воротах, раз перед самими дверми народного дому і став. А люди менше більше знали хто то приїхав і, одні скоріше, а одні поволіше, залежно від віку і від захоплення до виборів, підходили і обступали автомобіля із якого перший виліз його властитель Ключка, сам такий веселий та рухливий і усміхнений неначе молодого за молодую привіз і, махнувши очима по людях, побачив Сливку коло дверей, припхався до нього, щось йому шепнув у

вуху, Сливка кивнув згідно головою, а тимчасом з автомобіля вилізли перший Тетянин Андрій, за ним вилізли два незнайомі; Никифір комусь там шепнув, що то два наші учителі; а останній виліз Соловій. Отак вилізли, поправляли на собі одержу, Соловій говорив щось до кандидата і зиркав чи люди дивляться, а Андрій стояв непорушно коло кандидата і тільки очима водив понад голови людей мов би хотів вгадати у кого є сховані покладки, або якісь інші річі здатні для самооборони. А люди оглядали кандидата і майже всі завелися у своїх сподіваннях, бо він не був такий як вони собі уявляли. Він не був ані десять цілих вищий від всіх, ані окулярів не мав, ані цигара не курив, ані борода не мав, ані не був здуфалий і ані не був такий підлесний як кандидат повинен бути. Але такі оглядини перебив людям Сливка. Він стояв на порозі і витав кандидата мов владику і просив його вступити в народну святиню, невикінчену ще з середини; де робиться народна робота, проганяється темнота і шириться про-світа.

За коротеньку хвилинку саля народного дому була так набита народом, що не було де й голку впустити. Третина, переважно жінки, сиділа, а дві третини стояло, а де були такі місця, де старші не могли заповнити, їх хлопці собою позатикали. Коло дверей попід стіну стояли рядком молодий Вакар, молодий Ключка, молодий Воркун, молодий Дуб, Осип, і ще там два, три молодих і хто глянув на цей ряд, то відчував душевний спокій і вдивлявся на історично романтично розмальовану куртину, на яку маляр поклав дівчину з козаком і з конем і з криницею і з журавлем і частоколом таким як би його Никифір зробив без Тетяниного ока. Це була Січ. Але за хвилинку ця Січ з частоколом загуркотіла, захиталася і заховалася десь там, під стелю, а на сцену ніби на прогалину в лісі перед селом, що лежало на збочу дуже стрімкого горба, щоб можна було похвалитися кожною хаткою окремо від приспи до півзенья і бузька на верху і церковною банею з кривим хрестом ізза горба і дорогою, що вигиналася попри заулки хат і річкою, що не знала чи плисти дорогою проти горба, чи так стояти, бо іншого виходу не було, хіба на

сцену покотом покотитися, але тут вийшов Сливка як передсідник, Соловій як писар віча, один із учителів як його помічник, кандидат, Воркун і ще трох людей як представники околиць і розпочали віче.

Сливка, настроений посвяточному, пошептав щось із помічником писаря, пішов на середину сцени і, знагоди великого, небувалого ще в околиці народного свята, промовив кілька слів до присутних щоб втихомирити їх нетерепливість і покликав до слова Воркуна щоб, як то кажуть, проломив лід. А Воркун хоч ніби вмів говорити до своїх сусідів і податковців на таких зборах як шкільні, або муніципальні, а спеціально тоді коли був присутний Поштар, але тут гей би так як би запутався трохи. Забагато очей дивилися на нього і трохи на чужині почувався, а тут іще, мов на лихе, Єлена сиділа на переднім ослоні з свахою Сливчихою, з Тетяною і з Ключихою і дивилася на нього з такою смішною міною на лиці мов би казала: — Йди-йди! Що ти вже наговориш до цього миру, то...

Зімався Воркун, але люди зачали плескати, він подивився на людий, глянув на Никифора що стояв з боку сцени обернений півлицем до людей а півлицем до сцени, Никифір глянув на Воркуна таким оком, що казало: — Григорію! Як ти обібрався грибом, то скачи в борщ! — і він почав:

— Та то таке братя. Я не маю що багато до вас балакати, бо ще до такого великого кагалу не говорив і в такі великі вибори не мішався. Але скажу вам, що я за цими виборами стою, бо ми дочекалися мати свого посла...

— Кандидата, — поправив Никифір Воркуна.

— Нехай буде кандидата, але в мене то всьо одно, бо ми його звідсіля, з наших рук, інакшим не пустимо лиш послом...

На це кандидат глянув на Воркуна великими очима, а ззаду салі зірвалися голосні оплески і крик, славно! Воркуна не мов би надуло і він ледве видержав до кінця оплесків і як крикне: — Чуєте! Він послом має звідсіля

вийти! Люди знов заплескали ще голосніше як перше, а Єлена витріщила очі і аж присіла, а він говорив далі:

— Ми в старім краю билися за свої права з панамі! З тими панамі, що послами хотіли бути, що з нас шкіру дерли і неодного передвчасно в могилу загнали так, як покійного Вакаря, хоч він уже тут смерть попацив. Але то з їх руки пішло, бо вони йому здоровля вкрали і він не виріс такий як його син, Андрій, отой, що стоїть там під стіною . . .

Люди оглянулися туди куди Воркун справляв рукою, молодий Воркун ніби пробував піднести Вакаревого накорінка до гори, але накорінок не годився, дехто зачав плескати, дехто сміявся, але Воркунів голос привів всіх до порядку.

— І я вам братя скажу, — говорив він з притиском, — що ми тут право маємо, тільки ми не знали як його в руки взяти, бо ми були сліпі. Але тепер ми прозріли і свого посла будемо мати. Чуєте! Свого посла такого як ми, з нашої кости і крові! І я кажу вам, що я в старім краю відсидів три дні в криміналі за вибори, хоч то й не дуже тичилося до виборів, але за них зайшло і, як треба буде, то я й тут відсиджу, — крикнув він і рукою махнув так як би хотів кулаком у стіл гримнути. На сали зірвався гучний вихор оплесків з словом, славно! що аж хатки захиталися, а річка таки чуть-чуть на сцену не покотилася. А Єлена дивилася прижмуреним оком на свого бесідника і таки шептала: — Чекай ти, небоже! Та я тобі такий кримінал вичитаю вдома, що не знатимеш . . .

Єлена не скінчила свого шептання, бо оплески втихли, а Воркун говорив далі.

— І хто тут, між вами є такий, що хотів би стати проти? Ану, ану, прошу! Нехай піднесе руку! — кричав він і, аж нахилився, заглядаючи та шукаючи очима за таткими котрі хотіли би на своє нещастя навіть на жарт руку піднести. Не безпечно було, тільки Єлена піднесла трішки руку і від носа покивувала на нього щоб уже кінчив.

Воркун пізнав знак більше по лиці як по руці, але щоб

гонорово закінчити, він ще раз глянув на людей строги-ми очима і вже спокійно докінчував.

— Нема? Видите, що нема! Як нема, то значить, що ви всі згідні і шкода до вас більше балакати. Досить з мене. —

На сали з утіхи, з духового підйому, з національного захвату, з жарту і з нічого собі, загреміли оплески і слова, славно! так сильно і нарobili такого шуму мов би тисяча диких курей злетіла нагло зо стерні і, як би були вибори відбувалися таки зараз по промові, то люди були б всі свої голоси на Воркуна дали навіть без його кандидатури, а сам кандидат дістав би був можливо про око кількох.

І покликав Сливка ще кількох бесідників, а по них покликав кандидата. Та він дуже сухо говорив. Пояснив програми політичних партій, пояснив становище фермерів, що вони повинні держатися купи, повинні організуватися коли хочуть діставати добру ціну за свої продукти, заохочував посилати дітей до високих шкіл, але жінки вже надивилися на нього як він сидів на ослінчику на сцені і вже не інтересний він був і тому говорили де що між собою, то знов зацитькували зголоднілих дітей, а чоловіків уже зболіли були ноги стояти, хотілося пакнути, закурити і ледве діждалися кінця. Поплескали, як належить, зробили пробу, співаючи гимни і скінчили. Вже десь по сесій годині було коли почали поволеньки розходитися. Сміливіші приступали до кандидата, знайомилися, виталися, а несмілі не знали чи виходити, чи ждати і послухати того, що кандидат буде смілим казати, бо те, що він зо сцени говорив, то було собі от-так, аби говорилося, але в малім гуртку то він, обовязково, якісь глибокі тайни відкривав.

Але й тут не мудро виходило. Сливка так, мов би його щось напірило, тягнув скоро кандидата до себе на вечерю і, вхопивши його разом із учителями на своє авто, поїхав. За ним потягнулися хто пішки, а хто підводою, передові люди такі як обидва Воркуни, Соловій, Андрій, Ключка з сином, Тетяна, Никифір і ще там кількох із дальших околиць — всі були запрошені на вечерю до Сливки,

а ті, котрим додому не було спішно, стояли гуртками і до-балакували віче.

— І як сподобався наш кандидат? — питав один ко-трий не знав чи він сподобав його, чи ні і хотів від других вивідати яка в них думка.

— Увійшов би, але . . .

— Що, але?

— Та свій може бути гірше чужого, — відповідав другий і оглядався на Сливкову хату.

— Та то й я щось таке думаю, — говорив понуро перший і також споглядав на Сливкову хату. — Тай ко-ли б то знаття, що він вийде, то не шкода би було голосу, але як не вийде, то старому стидно буде в очі подивитися.

— Та стид стидом, але як би притьма він вийшов, то тоді лишимося з ним як на цідилі. Чув я, що Поштар го-ворив, що як би так сталося, то тоді наложать на нас біль-ші податки, не дістанемо нічого ні на дороги і на ніякі містки, будемо платити штраф за кожний день, що дити-на до школи не піде, наставлять ріжних шпекторів, що будуть нас карати за кожний раз, що дитина кашельне, а ми не замельдували та іншого лиха можуть наробити щоб нам допечи.

— Але наш, як там буде, не допустить до такого, — сказав третий.

— Не допустить? — сказав перший і засміявся сухо. — Він там таке заважить як жменя піря проти жмені піску. От сидітиме там і дивитися, що пани роблять.

— Він за тим шукає щоб нічого не робити і гроші бра-ти, — вмшався четвертий.

— Пани всі однакові чи наші, чи чужі; всі хотять з бідного фермера жити, — докинув пятий. — Я на жадно-го голосу не дам.

— Та нам його не потрібно було, але Сливка з Ключ-кою забагли свого посла і не бачите? Взяли його між себе і не дай Боже щоб він до когось іншого заговорив, — сказав перший.

— Та я ніби кажу, що то файно би було вибрати сво-го але . . . — сказав третій і з тим неясним “але” додому розходилися.

— Та то таки видно було, що люди розходилися з того віча з утаєним неспокоєм у серцях, — говорив пізніше Воркун, — бо то була першинка для людей свого кандидата мати. — Спокій був до того часу, до тих виборів. Колись, як вони приходили, то були вони щось таке як храм. Був ніби рух, була біганина, хтось щось говорив, хтось щось слухав і очима зиркав чи хтось руку в кишеню не всуває і оком не прижмурює і головою не покиває, бо то був уже такий собі звичай, що ті, котрі виборами займалися, то носили їх в передних і в задних кишенях, і, хто був здатний до задної кишені, то йшов десь у корчі, або десь інде, поговорив собі там з людьми як належить і виходив звідтіля такий бравий та смілий, що як би був хтось щось шепнув проти того кандидата, то скоро би був упав у лежу, а хто не був здатний до задної, то отак: — Як-ся маєте газдо? — говорив до такого той котрий вибори роздавав і, витягаючи руку з кишені, не подавав газді долоню, але трішки зігнений кулак і розгинав його тоді коли до газдової долоні приставив. А газду так як би хтось пірлячком попід бороду скоботав такий добрий та втішний робився і: — Добре маюся, дякувати Богу, тай вам дякувать! — казав і чувся вже так як би то вже по виборах було.

— А коли ми вже поставили нашого кандидата, то людям вже вибори не вибори були. Бо в нашого кандидата нішту шнапс і нішту гелт, ніби ні випити що, ні закусити не було чим. А було так: хочеш шнапсу, пий свій як ти собі вдувив і тебе не зловили, а за гроші не тільки вибачай, але давай, давай, бо треба, бо нам ніхто інший не дасть. Ну, а давати гроші на вибори, хто ж таке видів та чув? Такого не було ні в краю, ні тут! І від того помішалось людям у голові — не знали на котру ногу стати. Дехто ставав на праву і так гей би велику нагнітку мав і дивись, а він хіть! і в корчі побіг на ту нагнітку подивитися. Виходить звідти і до нашого котрогобудь усміхаючись подівочому шепче: — Та то я так, чуєте! Ніби я вдаю, що я за ними стою, бо, знаєте, як дають то чому не брати, але я з вами стою, чуєте? З вами, о-так-о!

— і кулаком у груди бух-бух! А дехто таки відразу на ліву ставав і: — Я маю право бути таким як я хочу! — говорив згорда, але хитався, значить, так, хто більше дасть і, як би йому був наш кандидат обіцяв корову, то більшого патріота від нього між нами не було б. Тай таки не було між нами єдності такої щоб нас у купі держала. Ми ніби були наші, але один був уніят, один шизматик, один незалежний, один радикал, один таки цілком безбожник, один такий собі ні Богові, ні людям і кожний хотів ніби свого посла мати. Інакше він на чужого голосував, бо чужий мав свою віру. Через таке ми перші вибори програли. —

* * *

Та хто-як-хто, але Поштар найліпше на виборах заробив. Він собі жінку, Явдоху, здибав і в неділю перед самим голосуванням шлюб із нею брав. Та не був би цей шлюб такий голосний як би не те, що тої самої неділі Тетянина Вдокійка з Волосовим Николею до шлюбу приступала, а Явдоху, будучи ніби трішки іншої віри від Поштаревої; говорили люди, що Поштар навмисне так зробив; зарядила і собі з Поштарем брати шлюб у церкві на Воркунах, бо там мала правитися чергова Служба Божа. Шум такий у громаді — трое весіль одної днини. Тетяна спросила гостей із цілого тавншипу, Волос таке саме зробив, а Поштар спросив до себе вибраних політично людей із цілої округи. Дехто з тих котрі уважали собі за честь бути і на Вдокійчинім і на Николовім і Поштаревім весіллю сердиті були на таке. Три гриби в борщ забагато було, але не було ради. Треба було ділити ту честь або так куди коні самі повернуть, або туди звідки голосніша чутка була про те кілька хто пива та іншого частунку на весілля привіз. Але всі були тої думки, що Поштар повинен був зо своїм весіллям трохи на бік стати, бо в нього сподівалися варта було побути не знагоди весілля, але знагоди виборів.

Та сталося так, що всі трое весіль відбувалися разом і народу такого до церкви зійшлося, що самій церкві, зда-

валосся, дивно було звідки то так багато вірних та побожних людей набралосся. Повнісенько всюди було. В середині Вдокійка зо своїм почотом стояла, недалеко Никола зо своїм, а позаду них мов голубів пара Поштар із Явдохою примірно на людей дивилися. А довкола них всіх жінки, дівчата, діти і де-не-де сивоволосий господар — маса очей дивилися на молодих мов би на якесь чудо. А чоловіків таких, середняків, ані одного, бо, нехай Бог простить, Служба Божа раз на чотири тижні, а вибори раз на чотири або на п'ять років і числіть куди хочете, побалакати треба, а ще й тоді коли й всі кандидати прийшли ніби до церкви помолитися Богу щоб їм поміг вибори виграти.

І молився священик коло престола за всіх вірних і співав дяк уривчасто і дивився мило крізь вікно на знайомих, і дивилися жінки з дівчатами і дітьми на молодих, а чоловіки на дворі політику чинили. Стояв Поштар і вухами мов кінь стриг, слухаючи політики з надвіря, не втерпів, забув за свою смиренність, голубку покинув і на двір висунувся. А там, Боже милий! Там усі ізза ставу були, всі зза полудневого боку потока, всі з північного боку потока, всі з півночі були, а між ними політика аж стогнала так її дуже мучили. А Поштар як взявся її ратувати так і забув чого він до церкви прийшов. Ключка з Сливкою з одного боку а Поштар з Дроздом із другого, а їм із боків тільки духа піддають. Аж старий Дуб вийшов; він до політики не мішався; і з порога крикнув: — А-ну Дьордію! Час уже до шлюбу ставати!

Поштар якось дивно на Дуба глянув, думає, кпить собі сусід із нього, але поміркував хвилинку і: — Йдїть, йдїть! Я зараз там буду! — сказав і знов із Ключкою зчепився.

Але за хвилинку, дві, вийшла Поштарева голубка, Явдоха, тай до нього: — Слухайте пане молодий! Або йдїть зо мною до престола, або вам зараз скажу „Дай-боже!“ — сказала і губи ціпко затиснула.

А Явдоха була собі годна баба. Зростом рівна з Поштарем, а вшир, то видно було, що на добрім ґрунті пасла. Замашиста була пані молода, голубка, і голос у неї замашистий був, бо як вона ним поголубиному заворкотїла і,

як його Поштар вчув то відразу коло неї любовію розплився. Пустила вона його напередсебе і до престола мов важками керуючи, ніби обоє до церкви зайшли. А люди за ними гурмою потиснули з цікавості.

Скінчилася відправа, повінчалися молоді й старі і розійшлися люди на весілля хто вже до кого більше чести мав. А в Поштаря самі якісь чильніші зібралися; мало між ними жінок було; самі якісь незнайомі і, як видно було, силою бутньою вповиті були до всього. Гостив їх Поштар, трунку їм не жалував, але й наказував щоб міру мали, бо їх непевна задача жде. Вибори, говорив він, як самі, то сяко-тако йдуть, але їх змішати з весіллям, то часом не знати хто брат, а хто сват, тільки, як видиш, що тебе замагають, то втікай, а як не зможеш, то біжи до воза, пхай голову між шпичі щоб її непошкалювали, а плечі видержуть більше як голова. А вони аж на двох весіллях будуть, бо от-так, всі вони так як є саком-паком до Волоса загостять, щоб там людей чим можна до голосування скріпити, а потім за молодю до Тетяни підуть. Що вже там буде, то дасться видіти, але відразу таки треба плечі в плечі стояти, бо голова ззаду очей не має.

І як зарядили так і вчинили. Веселе таке та балакуче Поштареве весілля приїхало до Волоса на весілля, що аж сонце з радості менше світла йому давало, ніби так як би крізь ріденьку мраку воно дивилося. Втішне таке весілля було, що Волос ледве впхав його за свій великий стіл. Почастував його незбитно, додав сили і духа підніс. І вихоплювалася з нього дивними, грубими голосами кришталева чаша і срібная криж і мир вам братя хтось у ту чашу пробував втиснути, але, на загал, бутіла там грубезна веселість і з грубою любістю очима перевертала, голосувати хотіла. А Поштар непевних зібрав і багато не говорив тільки очима їх зміряв і сказав: — В лежу не впадете як ще цей раз будете голосувати постарому! —

А тимчасом Олекса зо своєю жінкою, Поштареві дібрані діти, відпровадивши з хати вуйкове весілля, посідали і раду радили, що їм робити. Очі виділи, що недобром пахло вуйкове весілля і недобром пахло їх сидження з вуйком. Вуйко вуйну собі придбав таку, що

відразу цілу хату засіла і їм місця в ній не буде. І вразили на весілля до Вдокійки поїхати бодай на годину і там сказати, що треба, тай може хтось там раду добру дасть як далі з вуйком обходитися. Просила їх Тетяна, а як просила, то хоч Іван, Тетянин зять, не добрий був на них, бо вони по батьків маєток руки протягали, але є там розумні люди, що вміють честь віддати.

Поїхав Олекса з жінкою на весілля, музиканти аж від воріт до хати їм марша грали, Тетяна втішилася, Олексиху обцілувала, засадила їх за стіл, Іван частунку приніс, почастував та ще й зо сміхом запитав чи “мама” здорова, а Андрій також присів і випив із гостем на приязнь і Єринка теплої страви внесла і якомсь смішно глипнула на Олексу як із його жінкою цілувалася — мир такий між ними аж любо. Погостився Олекса, осмілився і відкликав Андрія з Іваном на бік тай розповів як мається справа.

Подякував йому Андрій за довіря і пішов між молоді люди, а Іван пораду давав Олексі.

— То так Олексо, — говорив він спокійно. — Мій батько вже санками зо стрімкого горба іде і, де впиниться, не знаю, хоч можна наперед видіти, що паскудний кінець буде. Але нічого не порадим, бо він не повірить. Жаль за маєтком, бо моя мама там свою силу збула, а він марно піде. Але що робити? Від нього не сподіється нічого подоброго дістати хіба силою вирвеш. Посидь іще трохи і дивися чи поплачується, бо, інакше, він тебе сьак-чи-так злодієм зробить і з хати вижене коли будеш заплати жадати. А буття там тобі вже нема, ти це знаєш. Жаль мені таке казати, бо він ніби отець мій, але бачиш, не хочу я чути щоб хтось на мого отця нарікав за те, що він йому кривду вчинив. Тож роби так щоб тобі кривди не було. —

Стиснув Олекса Іванову руку, поговорив трохи з молодими людьми, обдарував Вдокійку як належить і поїхав з жінкою додому. Відрадіше дихалося йому, бо знайшов, що люди не такі злі як він здалека думав, тай варта їм допомгти у прикрій хвилині.

І таки поміг Олекса Тетяниним гостям не-мало. Бо поки

молодий приїхав за молодю, то Тетяніне подвіря було неначе фортеця з вартовими на постах щоб, як щонебудь сторонські бояри піchnуть, без дарунків вони не повтікали. Готове було все, коли вечером трубили здалека трубці і давали знати, що ладо, ніби постародавньому молодий, за молодю іде з друзбами та з сотнею бравих боярів для охорони та для оборони князя й княгині. А князь не радий був із того, що так багато непрошених бояр до нього пристали, але що мав робити? От тільки післав гонця наперед із доносом, що він і пальцем кивати не буде коли молоді охорона розоружить його охорону. З тим він і на воротах став.

Та сталася там, на воротах, маленька сутичка. Воркун, як Вдокійчин весільний батько, вийшов, як звичай велить, на дорогу на зустріч молодому щоб його привитати і на подвіря запросити. Вийшов, дивиться, а то чотири вози повні всяких гостей, більш незнаних як знаних. Тай ті знані то ще сяко-тако співають, задержують повагу і честь їм із очей виглядає, але ті незнані то якось так годинковато співом викрикують і якось так нахабно поглипують на Тетяніне подвіря, що Воркунови аж неприємно стало. Поміркував він хвилинку, бо предчував, що заколот буде коли тільки гості перед хатою стануть і, щоб того заколоту не було, запитав молодого який у нього реєстр, ніби, котрі гості він собі на службу запросив, а котрі о-так собі без запросин до його реєстру пристали. А молодий умний був хлопець, зрозумів о що ходить і шепнув, що перших дві фірі це народ певний, а за решту він не відповідає, бо то Поштареве весілля.

Відтворив Воркун ворота, впустив перші два вози, а для решти дорогу замкнув.

— Гей! — крикнув фірман, — що то за порядок? На що ворота заперли?

— Ви, — казав йому Воркун, — з дороги збилися і не в той бік за молодю поїхали що треба то ж їдьте собі здорові туди на полудень.

На те й Поштар з Явдохою своєю кониною надїхав; облишився був від весілля позаду.

— Що тут сталося? — Хто рогачку запер? — питав

він із сміхом, бо думав, що Воркун жартує.

— Запер і не відтворить, бо вам не сюди дорога, — сказав Воркун без сміху.

— Як не сюди? Хто каже, що не сюди? — питав Поштар. — Відколи в нас таке завелося, що до сусіди на весілля не пускають?

— Закон такий увійшов у силу без вашого відома, що гостей котрі за старим кандидатом тягнуть на весілля до сусіди вступ заборонений, — сказав Воркун і справився йти, бо коло хати його ждали.

— Що? — крикнув Поштар і скочив з візка. — А я вам покажу, що я такого закону не признаю і на весілля у сусіди буду, — говорив сердито, йдучи до воріт щоб їх отворити.

— Як собі хочете, — сказав Воркун і пішов.

Став Поштар коло воріт і здурманів. В дурне положення його Воркун поставив. Ще як би був Воркун стояв коло воріт і доправдовувався з ним, то пасувало б і силою ворота відтворити і навіть вдарити як би було треба, а так лишив його ні сюди, ні туди. До того ж ще й гості Тетянині зпід хати аж гоюкали так сміялися з нього і з його весілля, а його гості з початку, не знаючи, що вдійсности сталося, позлізали з возів і попяному збиралися силою ворота не отворити, але поломити.

Але на такі вломи Поштар не дозволив, бо, як-не-як, то вже не файно би було для нього самого чужі ворота ломити. Політика політикор, а газда такий як він повинен честь мати — так він собі думав, і коли один із його гостей почав був ворину у воротах пробувати яка вона замоцна, він його на бік відтрусив. З цього і дія почалася. Відтрусували себе взаємно від воріт, а далі лишили ворота й кулакам волю дали. Та коли б то лиш ті обидва образи собі псули, а то й приятелі вмшалися і за хвилинку такої бійки начинили, що ніхто не знав хто кого бє, бо без порядку билися. Як один дістав такий полишник від якого заточився, або таки впав, то, схопився, віддавав такому котрий під руками був аби лиш віддати. Гатили себе покінськи кулаками аж рули, аж стогнали, а один як всадив Поштаря між очі то він упав

як глина. За хвилинку на тій глині велика купа зчинилася, ніби здіймали одні одних і одні на одних падали від кулаків.

А Явдоха, Поштарева голубка, сиділа на візку і гвалту кричала: — Ратуйте хто в Бога вірує, бо мого мужа вбивають! —

Слухали Тетянині гості прозьби о поміч, але ніхто не мав відваги мішатися в таке діло, бо кому голова на плечах надоїла? Стояли коло хати і дивилися тай аж го-гокали від сміху. Нараз дивляться, вирвався Поштар зпід тої купи, побіг до свого візка, сів і як збере свою конину до гальопу то лиш ковпоти здіймалися на дорозі. Поїхав, утік від свого весілля, а гості місили себе ще хвилину, але котрий вирвався із того приемного гурту, то втікав кудись аби тільки втечи. І за другу малу хвилину коло воріт святий спокій запаував. Збулися Поштареві гості робучої сили самі між собою, а що кожному лишилося з неї, то на те щоб втікати, бо один одного боявся дуже.

Відбулося Вдокійчине весілля спокійно, хоч і збиралися чорні хмари щоб на нього градом посипати, але самі себе з'їли.

По весіллях, по виборах люди взялися до сіна, а скінчивши сіно, жнива їх захопили і з тим забувалися поволеньки події. Аж по молоченню скоїлася маленька подія — Поштар Олексу з хати вигнав, бо затісно було двом парам в однім гнізді жити.

Поштар по своїм весілля, а потім по виборах осівся вдома і почав господарки пильнувати. Та не пильнував її руками — Олекса далі працював мов би на своїм — але зазірав щоб що не пропало. А Явдоха так коло нього припадала мов коло святого. Роззувала його вечером, ноги йому мила, біленьке ліжко поміському застелювала, пражила, смажила, пекла йому окремо всякі присмаки і все шептала, що Олекса з жінкою не мирним оком на неї глядять і життя її солодке затроюють. До того ж вона підозривала, що вони гея би так, як би до чогось страшно-го змовлялися, таке яв би потроїти обох старих хотіли, або хату в ночі підпалити, щоб вони обое спопеліли —

страхів таких Поштареві нагнала, що він справді спати не міг спокійно. Але виганяти Олексу не виганяв, бо комусь робити треба було, аж по молоченню зачав шукати ключки щоб приймаків збутися. І куди з Явдохю їхав, то все почав рахувати та значити крадьки і, коли вертався, то знов перераховував чи що не пропало. А Олекса обачний уже був і бачив як рахувалося тай значилося тай з того, що рахувалося нічого не кивав, але з того, що значилося то брав скільки можна було. Відкладе було значки чи значене на бік, а незначеного бере скільки можна і у свій бік відкладає. Потім знаки положить ніби якраз на те місце, де вони були. І так всідалося збіжже в засіках разом із знаками, всідалася мука в мішках, всихалося добро не зверху, але зо споду. А Поштаря злостила така Олексина чесність — хотів його збутися, а то за ним злого діла не має. Вкінці сам придумав Олексу на злу дорогу звести.

— Слухай Олексо, — шептав йому крадьки щоб хтось не підслухав, — ти мені добрий вдався і я люблю тебе як свого сина. Я, як знаєш, вже не сьогоднішній і леда день можу ноги задерти і тих пару доларів, що я спрятав на чорну годину і держу їх в тайнім сховку можуть пропасти без відома нікому. На тебе я хочу звіритися і таки тобі покажу, де я ті гроші тримаю. —

Вислухав Олекса вуйка, тай сказав: — Нехай буде, але ліпше було б як би ви вуйні цю тайну відкрили. Вона ваша супруга, жена ваша і як би довідалася, що ви на мене звірилися зо своїм скарбом, то тоді нам обидвом не було б спокою. —

— Е, знаєш, вуйна вуйною, нехай вона тебе не обходить, ти скарбу пильнуй, — сказав Поштар і на тім скінчили.

І не довго взяло як Поштар крику наробив, що Олекса його обікрав, бо де був скарб тільки місце порожнє лишилося. Присягався Олекса, що він того скарбу навіть і не видів; бо навіть і тоді коли вуйко йому тайну відкрив то грошей не бачив тільки місце йому рукою показав; але не помагало. Пропав скарб і, хоч-не-хоч, мусів Олекса забратися на свою фарму.

Тішилася Явдоха, що збулася вартівника і почала по своєму господарити. Записав їй Поштар половину маєтку, але не відписав, бо не годна вона була його продати без його підпису так, як він без її не міг своєї половини продати; зпутали себе обоє; і щоб бодай трохи бути зверху, вона на всьо, що мало вартість руку свою ставила. До того ж ще й наймита такого знайшла, що з нею руку держав.

Бачив Поштар що його маєток всихається; до склепу річей довозить, люди купують, а грошей у шуфляді отак аби лиш на здачу з долара було; жінка без нього худобу продає і рахунку не здає; чужі люди його збіжже до міста возять; а йому `серце в крові купається. Терпів отак довше як рік аж сталася така пригода, що терпець йому урвала.

Десь перед жнивими поїхала Явдоха до міста; казала, що щось її під грудьми не тее; і як поїхала так і пропала. Небуло від неї чутки, а Поштар сам із наймитом вдома капарив. Жнива, роботи такої, самі варять, самі їдять, працюють від півночі до півночі, очей їм не видно. Впросив Воркуна щоб йому скоро змолотив; його машина вже на пенсії була, а Воркун нову, велику вже мав; а по молоченню думав до міста їхати, голубки шукати.

Але не потребував їхати — прилетіла голубка додому зараз по молоченню і так собі нівроку вибриндена як якась графиня. Шовкове убрання, капелюх із великим пером, когутики, ніби кульчики на вухах якісь такі довгі мов сомплі зимою зо стріхи і сама така собі круглолиця як місяць у повні. Тільки одно її хибувало, а то те, що не могла добре вдавати, що ніби слаба була. От ніби скривиться коли до Поштаря говорить, а тут нагло гляне на наймита і усміхом на ціле лице засіє. Але без гріху казати вона мусіла так робити, бо Поштар нахмурено на неї глядів, а наймит усміхався ніби так як до слабкої і тому вона з наймитом почала далі так господарити як господарила. І заставила його одної днини фіру пшениці насипом насипати, бо вона завтра раненько до міста поїде. Не по серцю було це Поштареві тай запитав він її ласка-

во чого то так діється, що до роботи в неї слабість, на жнива вакації, а по жнивах незароблена заплата.

Озлобилася голубка на Поштаря за його мову і він їй слово, а вона йому десять віддала. І як почали, то дійшло до того, що він не здержався, пошкородив її трохи. А вона, можливо, того тільки й чекала, бо як вилетіла з хати то аж в містечку, в поліції впинилася. Відбувся суд, і засудили старому три місяці кари за те, що свою голубку зневажив.

Відсидів Поштар кару, приїхав додому, чорний-грізний мов градова хмара, але що ж? Порожну хату, голі стіни застав. Шпихлір порожний, порожня комора, в склепі тільки зім'яті папери порозкидані попідлозі, а по-підвірю старі коні з похилими головами ходили мов зажурені, що їх господиня не могла нікому продати, бо ніхто не хотів купити. Питає наймита, що, як, куди й де маєток подівся, а він тільки плечима здвигнув. Газдиня по своїому газдувала, казав, а я тільки її волю сповняв, як наймитові належиться.

Витяг Поштар свій скарб із свого сховку; одиноку надію, що йому лишилася на чорну годину; і поїхав голубки шукати і права добувати. Але куди не поїхав, то всюди однаково люди говорили, що газдиня мала право газдувати як сама хотіла, бо навіть при шлюбі він згодився на таке, що муж і жена то всьо одно. І не було іншої ради тільки збирати те, що посіяв із гоїності буйної.

Знайшов Поштар Явдоху десь там у місті тай просив і подоброму і позлому щоб його живцем у гріб не заганяла, а вона йому: — Ге-ге-гей! Дурний ти еси! Зле ти думав, що я ніби задля тебе життя своє посвятила перед престолом. На лиха мені тебе треба було! Але заманив ти мене своїм маєтком, прикоськав мене до нього мов до путні з вівсом конину і заставив їсти. Я їла, а тобі жаль стало тай почав ти мене відганяти, по писку бити, а я тобі за те й путню розбила. Хочеш тепер мене відчепитись, сплати мені половину і тоді вмирай спокійно. —

Така мова дуже файно погладила Поштареве серце, але що мав робити? Шукав виходу, шукав розводу, скарб його нидів тай він сам нидів як у лісі купка снігу весною.

Змарнів, почорнів, згорбився, посивів, приїхав раз додому, а наймит вповідає, що Тетяна Зеновійці весілля справляє і на весілля його просила. Втік до міста мов який злочинець за котрим поліція шукає. Від стиду ховався, від себе втікав та не міг втечи. Жаль такий гіркий-терпкий серце точив, трійливі думки до голови пхав, бо бідна вдова від смерти чоловіка вже четверте весілля справляє, душею радіє, дітьми тішиться, а він . . .

Походив отак Поштар з рік і додому рідко наvertsав. Сидно було до дітей вертатися, сидно було Олексу завертати і сидно було людям на очі вказуватися. Ходив, лазив, дошукував права, а тим часом якась хвороба із середини життя йому коротала. І скоро вкоротила.

Спродали з Поштаревого маєтку те, що з нього лишилося, поділилися потрішки всі котрим щось належалося, а на живу пам'ять по нім для людей лишилася ота конина разом із візком, що Тетяна несвідомо, але мов на вмисне, на ліцитації купила, щоб було чим до сина і до п'ятьох подружених доньок, їхати і при тім Поштаря людям пригадувати. І довго їхала баба-Тетяна, а люди дивилися, здалека пізнавали, тай все говорили: — От поїхала баба-Тетяна Поштаревою кониною, — а з тим і Поштар їм перед очі ставав таким яким він був.

РОЗДІЛ XIII.

Тимчасом, коли Тетяна капарила з дітьми на своїй фармі і тішилася тим, що мала, а Поштар жив-дожив свої гони сумним кінцем, їх сусіди, Григорій Воркун із Корнилом, Павло Дуб із сином Василем, Іван Поштар і Степан Соловій по язиці себе легенько били коли нехотячи сказали, що їм зле жилося. Кожний із них підбирував уже був з маєтком так, що чувся незалежний і перегони між собою робили, мовляв, а-ну, котрий котрого пережене з маєтком! А то вже було на чім перегони робити. Іван Поштар, Степан Соловій і Андрій Вакар мали по пів секції землі, Павло Дуб і син Василь мали по три тай інші сусіди набули собі землі хто вже кілька міг, і де тільки зійшлися то зараз балачку заводили скільки хто акрів нової землі прочистив та засіяв.

Тільки Воркун з Корнилом сумували — два газди на одній чверточці землі не мали куди розганятися. Не зле їм жилося на тій чверточці; обидва стояли маєтково ліпше за всіх; але сама думка вбивала їх, що вони не мали куди поширюватися. Влік Поштар Воркуна, влік Воркун Поштаря, попеклися обидва, сусіди землю розкупили, а вони обидва лишилися як на цідилі. Та ще для Воркуна було б сяко-тако як би був Поштар не дав собі раду скоро. А то він займив собі західну половину з 7-ої секції, у ріг від своєї фарми і мав там і пасовиско і воду і сіно, а Воркун тільки очі витріщив. А-ні клаптичка землі не лишилося такого довкола його фарми щоб він міг на вічне її купити і сказати Поштареві: — Ну й чим-же ви мені так дуже заїхали, га? — Шкільної землі не міг купити, бо вона якоїсь, на його думку, дурної ліцитації чекала на яку, казали, треба ще з десять років чекати, а то йому таки тепер треба було і цілу секцію купив би, як би продавалася, без огляду на ціну, аби лиш не датися. Та-ж Тетяна вже ліпше від нього стояла з землею! Вона таки висварила для себе ту приємшину, що межувала з її фармою зо східного боку і

така собі баба, вдова, мала вже півтора чвертки, а він, Воркун, такий славний та голосний якого іменем люди цілу околицю назвали, остався найбіднішим податковцем у громаді. Та ще як би то він самий, то увійшло би, але то й Корнило вже жонатий був! Людські жонаті сини мали вже й по дві чвертки, а його мусів коло нього сидіти! Та-ж навіть старий Сливка поцокував та нишком жалував, що одружив свою багацьку доньку Маринку з таким безхалупником як був Корнило.

Ой тісно було Воркунам, дуже тісно! Бідні вони стали в людських очах і бідними почувалися, хоч запасена багатством господарка лежала мов добре напасена сита корова у стайні. Але що робити? Людська натура химерна і любить щоб їй широко було і чим ширше тим ліпше, тільки клопіт, що земля кругла, а не безконечна простором. А то як би так, то, можливо, гніву та війни би не було. А то ще де хто й тішився з їх бідноти. От таки Калина Дуб аж сіяла з радости і хвалилася пишно Єлені, що її син Василько має три чвертки землі і в них, дякувати Богу, є три, тай у зятика Андрія є дві — цілий тиждень забрало б її слабими ногами обійти ту земличку довкола. А вона вже казала Павлови, на що їм того? А-ди сват Григорій з сином Корнилом на одній чверточці лишилися і якось газдують.

А Єлена слухала сидячи і таки на очах всідалася від тої мови. Дуже маленькою робилася, а в грудях щось дихати не давало.

— Боже, Боже! О-то лишилися ми на сміх людський із грядочкою землиці, — говорила вона нераз в неділю, сидячи на лаві та споглядаючи у східне вікно на Андрієву землю. — Так файно було донедавна, а тепер. . .

Недокінчувала Єлена своєї бесіди до себе самої, бо здавалося їй, що вона не має куди думками розігнатися, бо там, через дорогу Андрій огороду поставив і їх від світа відгородив. А вона так того Андрійка любила, та ще й тепер любить, але та земличка, те його купівлечко так на її добро подіلالо як би їй маленька мушка у добрий борщ упала. Витягла ту мушку; малесенька вона; в помийницю кинула, але як тільки набере ложку того доброго борщику,

а мушка перед очі стане — отак їй робилося на доброму серцю коли на землю Андрієву дивилася.

Тай Воркун інакше не почувався. Хоч він із Андрія вину зняв і покійному Поштареві відвдячився, але довго ходив отак мов би з сокирою в руках і тої самої сокири по подвірю шукав. Ходив, гумкав, спльовував і навіть нишком агікав та шукав того багатства, що мав, що придбав, але здавалося йому, що воно не тут, а там за тим плотом, що Андрій поставив. Виходив на дорогу, дивився на ту огороду і тісноту відчував. Відвертався і глядів десь далеко вздовж дороги, бо там десь іще широко було, а тут вузько. І таки так йому думки говорили, що він змушений буде продати свою фарму і перенестися кудись на ширше, купити цілу, або бодай пів секції десь там, далеко, бо тут вони обидва з Корнилом цілком знидіють.

Але не так то легко з вузького, як то кажуть, вицофатися. Говорив Воркун свою думку про переселення домашнім і годився Корнило, Маринка не мала нічого проти того, але Єлена, ого! — Живцем у могилу ляжу як би хтось хотів мене звідсіль зкорняти! Не хочу я вже другої Канади. Тут я свій вік маю скоротати! — говорила кризь плач.

А далі й Корнило сам підносив думку, що йому ще гомштат належить і чого ж ніби він мав би на батькову фарму звисати? От піде, вибере добру землю, осядеться, господарку розбудує, а потім і старі можуть перенестися до нього, продавши тут фарму, а там можуть і цілу секцію за ті гроші купити. А Єлена слухала тай у плач: — Живцем у гріб піду як би ти синку нас лишив, бо з ким я свій вік доживу? —

Заплішила Єлена сина й чоловіка у вузькім і хоч сядь і плач. Корнило молодий, моцний і повний бажання вільним повітрям дихати, тай старий хотів іще крильми лопкати як старий, ситий гусак, а тут мама не хотіла зо старого гнізда рушитися, хоч і бачила, що син із невісткою і з онуками не матимуть місця куди крила багацькі розпростерти. Добре їй жилося, щасливою чулася і над цілим домом силу мала. Добром насичувала усіх і сина і невістку і близничок-приймачок Веронійку і Гафійку тай уже

й онуків котрих їй на втіху бузюк приносив і була б відразу живцем у гріб лягла як би хтось комусь у її домі згрідливе слівце кинув. Та-ж вона навіть як котів із хати виганяла то не кричала на них, тпрусь! Але ніби для страху брала мітлу, відтворюяла двері і казала: — Гай котики! Йдіть ви собі на двір, там зловите собі мишку і будете бавитися нею. — А котики з того страшного страху ніби присідали, прищурювалися і замість від мітли втікати, вони, наїжившись, скакали і переверци з мітлою бавилися. Дивився Воркун на таке і, посмішкуючись, сказав: — Йди й ти Єлено з ними на двір. Там зловиш їм мишку, побавишся з ними, бо без тебе може мишка котрогобудь драпути і тобі жалю завдасть. —

Через таку Єленину любовіть до цілого дому не відважувався ні старий ні молодий Воркун напирати переноситися кудись із вузького на широке. І жили якось так згідно аж люди дивувалися. Ніхто не чув щоб між ними була якась сварка, як то звичайно буває між батьком і сином тай ніхто не знав котре із них перший господар. Бо, коли хтонебудь приходив до них дерть робити, чи олій бити і платив за роботу, а вони обидва були приявні, то Корнило бувало казав: — Татові давайте гроші, бо в мене руки масні від оливи, — а коли старому давали, то він стрясав руками і казав: — Корнилови давайте, бо мені цвяхи кишені пірвали. — Не розбігалися один наперед другого щоб показати, мовляв, то я вже господар, але оминали всяку впертість мов шкло босими ногами. А коли трапилося, що Корнило забувся і хотів щось поставити на своїм, то старий схоплювся і казав: — Мой! Та-ж я те саме думав, але не похопився тобі скоріше сказати, — а коли старий на чім уперся, то Корнило підсміхався і казав: — Маєте рацію тату! Я про те так саме як і ви думав, але забув згадати. — Значить, скоро вони до одностумства доходили коли бачили, що можуть за щось на сварку зійти, бо й розумів один одного, що кожний посвому добре думав і добра хотів.

І при такій родинній згоді, коли їх багацька біда притиснула, обидва Воркуни тільки й дивилися за тим щоб сусіди не перегнали їх з акрами чистого поля і з бушлями

збіжжа. Ціль їх була не датися, позаду не лишитися, хоч і не мали землі щоб було куди розганятися так як сусіди розганялися по своїх чвертках. Але сусіди або не мали з ким, або не мали сильних коней, не могли вздогонити Воркунів, бо йшла їм робота мов по маслі.

На початку коли вони всі приїхали до Канади, то чистити землю на ріллю, здавалося, інакше не можна було тільки через корчування руками, рискалем і сокирою, кожного дерева чи корча, що там росли. Та й так і робилося. Обкопували, рубали коріння і руками тручали дерево щоб на землю впало. Поволі робота йшла і тяжко приходилося прочистити кавалок поля. Але трішки пізніше інших способів люди добирали, вогонь собі до помочі почали брати. Стинали ліс зимою, палили весною лісовий поліг, а потім уже в рік, або в два сухі пні кіньми витягали. Але й це було заповоли; Воркуни на штуки взялися, отак:

— Трішки вище Корниле лізь, бо верх іще коней засягне! — говорив старий Воркун до молодого коли той ліз на дерево щоб ланцюх засилити. Вони вже ані корчували, ані стинали, але микали дерево мов коноплі, а корчі тягнули мов зелену цибулю. Моцний, довгий ланцюх привязували до дерева так високо як можна було і щоб коням добре тягнути було; бо й на те треба було мати міру; моцні коні помоцують, дерево трішки нагнеться, корінь як грубий землю трішки порушить, а молодий, чи старий Воркун його сокирою бух! мов кретицю в бараболях і перетгне. Коні ще раз потягнуть і корінь тут і корінь там відізветься сокира йому два кінці зробить і дивись а дерево піднімається з землі разом із корінням і глиною мов нога з густого, липкого болота.

Владе дерево, а до нього, мов індіане до вбитого оленя, збіжуться і Маринка і Вероніка і Гафійка і йому як стій гирю сокирами обголять. Обрубають, обчімхають, ріщакілля на купу скидають, а тимчасом батько з сином і з кіньми друге дерево звалять їм для забави. І так дивитися було, де недавно був ліс, там лежать скиби, мов корови, двадцять і чотири цілі широкі, а дванадцять глибокі — девятеро моцних коней орало їх великим моцним плугом. А по них зараз пятеро коней тягнули волок, таке

собі грубе дерево з грубими зубами, що коріння з тих скиб на верх витягав і самі скиби розбивав, щоб сікачами легче було їх посічи, а потім боронам легче волочити. Між тим Маринка, Веронійка і Гафійка в купи коріння скидали, носили соломку і їх палили.

Була там сила, була там охота і за недовгий час Воркун цілу фарму в ріллю перевернув окрім яких двадцять акрів, що на пастівник для коров і для телят і для робучих коней лишив. Намолочував збіжжя більше від всіх сусідів, худоба ще далі паслася на Андрієвім сип'ярі і він гей би так як би забув, що він тільки на одній чвертці лишився. Журила його худоба, бо, хоч Андрій нічого не споминав, але треба було мати якесь лице і не надуживати його щирості. Та голова його боліла як згадував про шкільне — худобу напоювати треба буде, тай саме пасовиско вже стовчене сусідською худобою.

Але трапилося таке про що він ніколи й не подумав. Приходить до нього Тетяна дерть робити і бесідуючи каже йому: — Слухайте Григорію! Я закусила зуби на ті крайки зо східної половини 21-ої секції. Які вони є, то є, але на сіно і на пасовиско увійдуть. Там і ріллі можна зо сто акрів зробити як би когось притиснуло. Нікому я цього не казала, але вам кажу, бо знаю, що ви вмiєте тайну держати.

А Воркуна Тетянина тайна мов би шилом шпигнула. Слухав Тетяни і очима жваво кліпав. Ніколи йому ті крайки до голови не приходили, бо потік і став віддаювали їх від його думок, у закуток їх ховали, а тепер вони принадні голови виставили. Заздрісно йому зробилося, що Тетяна на них зуби закусила, а він навіть і не думав про них. Купить, то тоді вона, бідна вдова з дрібненькими діточками, така собі незавидна жіночка, матиме і пасовиско і сіно і досить землі доброї на ріллю, а він такий голосний багаством буде далі на чужій землі свою худобу пасти. Аж подрапав себе Воркун, шкрібаючись у голову, бо дуже-го думки кусали.

Пробіцяв Воркун Тетяні задержати тайну тай ходив знов так як би з сокирою в руках і тої самої сокири шукав тай споглядав туди, за став, за потік, неначе там його

щастя та доля лежали, дознакісько так як він дивився в простори на захід коли до Канади мав їхати. Бився бідний з думками, що робити. Жаль було і сусідство добре з Тетяною псувати тай жаль було землю з рук пустити. А землі йому треба було, дуже треба! Тетяні не треба, Андрієви не треба, сусідам не треба, а йому...

Не відкриваючи нікому Тетяниної тайни, Воркун виробив собі потребу до міста, поїхав і купив не тільки окрайки з 21-ої секції, але й цілу 27-му секцію. Ліпше, думав собі, завіститися за обидві ноги як за одну. Приїхав додому тай ходив так як би десь коні вкрав і сподівався, що хтось прийде шукати, бо вже тепер дві тайні носив в серцю. Ходив у страху, бо не знав, що станеться коли вони обидві виявляться! Чи не змастить його Тетяна жердкою десь між людьми як змастила Шрапнеля? Чи не пацне його Андрій так як пацкав Олексу за Єринку? Страхів таких сам собі намірковував, що вже й на дорогу боявся виходити, а вкінці надумав поїхати до міста і зречися землі поки ще мир був.

— І таке воно сталося, — говорив пізніше Воркун про свою пригоду. — Біда була коло мене. Боявся я і жінки і Корнила і Тетяни і Андрія, ну, думав я собі, як скажу, як довідаються, як мене насядуть, то хоч відразу на цвинтар було йти. Але покійний Поштар мене вивів на дорогу. Прийшов до мене одного вечора, викликав мене на дорогу, тай почав подалеки казати, що мені здалася б дорога до тої землі, що я купив. А я видивився на нього, а він покійний засміявся, тай каже до мене: — Притиснуло вас Григорію, га? Земличку купили і туди худобу, а звідти сіно човником будете возити. — Він як це мені сказав, а мене гей би хто обухом по голові гримнув,⁶ бо я цілком забув і таки добре не знав, що туди, до тих крайків із цього боку заходу не було. Корнило коли ходив на зальоти до Маринки, то літом човном, а зимою ледом переходив, а коли возом їхав, то обходив аж попри Волоса, або індіянкою попри став аж до тої дороги, що йде попри 35-ту секцію. Інакшого ходу туди не було навіть конем верхом, бо стряговиця там була, але мені те на гадку не приходило.

•

— А звідки ви знаєте, що я ту землю купив? — питав я його. А він засміявся покійний, тай каже: Ге! Григорію! Хотів я трішки заробити, але ви мені той хапиць із рук вирвали. Один день ви скоріше зайшли там де треба.

— А як то ви думали заробити на тій земличці, — питав я його і дивувався на кого то він був підсів із тим заробком.

— Та то так Григорію, — казав покійний. — Вибори за плечима і здалося б чимбудь задоволити тих людей за ставом. Знаєте, як то буває при виборах. Приїде кандидат то мусить мати якусь похвалу, що ніби він те й те зробив для людей, а в нас тут нічого такого нема щоб було видно з його доброї роботи. Індіянку скасували, тертиць уже нема, тай дощок Бог має, ну, не буде з чим показатися перед людьми. Лишився ще на ратунок той кавалок дороги, що повинен був бути давно зроблений довкола полудневого кінця ставу і також міст для нього над потоком. От я й думав, що куплю землю, міст і дорогу з нагоди виборів збудуємо, вони на землю ціну піднесуть; бо вона вже до людей лицем була б обернена; і я заробив би був чесно пару долярів або від Тетяни, або від Андрія, або таки і від вас. Але ви мене перебігли і мені гешефт попустили.

— І щож, питав я його, ви думаете робити? А він каже до мене: — Григорію! Вам треба моста, вам треба дороги, але ваш Соловій їх вам не збудує, бо муніціпал грошей на те не має. Але при виборах можна багато дечого доброго зробити, на всі боки, як би то ви розуміли і за кінцями не шукали. Хочете дороги і моста, то ви мені, а я вам у пригоді стану. Спишіть петицію, дайте Соловієві щоб її муніціпал підписав, принесіть її до мене, а я послови доручу. За решту не журіться, бо буде й дорога буде й міст. . .

— А коли б я вам не став у пригоді, — запитав я його і перебив йому мову, — то що з того вийде? — А він засміявся, тай каже, — скинете штани і в сплав будете ходити на свою землю, а як не хочете в сплав, то землі відречіться. Я вам признався до всього і став перед вами

як голий, хоч ми й гаркаємося між собою за кожну справу як хлопці за файну дівку.

— Наговорив він мені отаке тай пішов, а мене лишив отак: або скидай штани і у воду лізь, або їдь мостом і з ним у політиці руку держи.

— І що ви зробили? — запитав хтось.

— Та що зробив, мостом поїхав, бо не мав я іншої ради. Зловився я сам, як риба на вудку і відчепитися не мав сили, бо куди не потягнувся, туди боліло. Землю сяк чи так Тетяна би була не дістала, хіба від Поштаря за добрі гроші як би я був тої землі відрікся. А мені жаль було пускати її з рук. А так, як то сталося, то він на землі нічого не обливав, але за те загрівся коло моста і коло дороги. Посол дав грошей, о-так аби стало, і на землю під дорогу і на роботу і на міст, я землю на дорогу продав, а Поштар казав, що я подарував і замість дороги зробив він доріжку, а замість моста поставив мостину і вже було чим похвалитися перед людьми на виборах, хоч їхати можна було ними лиш у днину як місяць, або два, дощу не було.

— А як Тетяна з вами обійшлася, не біла? — питав хтось із цікавості.

— З нею я через Никифора до ладу дійшов. Сам я, можливо, був би набрав, але знаєте, посередник у кожному такому ділі невинна особа і може сюди й туди язиком правду казати і має в тім силу, а як чоловік сам скузується, то виходить так як би голими руками грань брав. А Никифор був добра особа в такому ділі і якось справу задушив, а в мене на той рахунок однорічну телицю він ніби купив.

— А вдома як вас зрихтували коли тайна відкрилася?

— Вдома то так: Від Єлени дістав я похвалу, бо знала, що Калина не прийде до неї хвалитися своєю землею; Маринка тішилася, що може до своєї мами, а мама до неї йти пішки чотири милі сухою ногою; дівчата раді були, що їм близько стало ходити на танець до галі коло Ключки; а Корнило сказав мені, що він також про ту землю думав, але не забезпечався мені таке дурне говорити, бо він ніби думав, що я думав і гроші складав, щоб бути на поготові

шкільну землю купити. А сталося — пропало і, з тої втіхи, він, коли жнива скінчилися, знайшов собі потребу, поїхав до міста і я думав, що він пропав, бо не було-го день, не було-го два, аж на четвертий приїхав додому. Приїхав отак: Чую; ми в хаті тоді до обіду сіли; свище машина на дорозі коло воріт. Глянув я у вікно, дивлюся, а машина на подвіря заходить. Вибігли ми всі на двір, я призираюся хто її гонить, а то Корнило з Павлом один крутить, другий трубить і тягнуть за машиною і молотарку і віз з бочкою на воду і коні наші з демократом привязані з заду. Заїхали на подвіря, засвистали тай стали. Тай я став і дивлюся на них, а вони на мене.

— Що це, питаю я їх, ви привезли на моє подвіря чи на придобінь, чи на надобінь, значить, що в нас колись давно так дівок по хатах, де був парубок, в тачках возили і питали чи приймуть, чи не приймуть, ніби за жінку для парубка. І як казали, що придобінь, значить, приймали, а як їм казали, надобінь, то з чим прийшли, то з тим і пішли. А Корнило відразу до мене: — Тату, каже, це буде придобінь. Павло мав цю новісеньку машинку на продаж, а я взяв тай купив. — І мене він цим гей би шилом дюгнув. — Добре, кажу, що ти взяв тай купив, бо й я таку саму думку мав, тільки тобі не сказав, то-ж нехай буде тобі придобінь.

— Побіг Корнило коні розпрягти, а я до Павла: — Сину, кажу йому, на що ти йому машину впхав? Грошей у нас так як би й не було, бо я за землю дав, а за такий гарам мішок їх треба!

— А Павло відтягнув мене трішки на бік, оглянувся тай пошепки каже: — Тату! Ви вже старі, але думаете, що ви молоді, а Корнило молодий, а ви думаете, що він ще малий, хоч і жонатий і ви його женили і ніби так як би йому ляльку в руки дали і казали: — На тобі Корниле ляльку, бався, будь при мені і шануй отця і матір твою щоб тобі було добре жити на землі, ніби на тій, що ви купили, на якій калина, козарі і підпеньки ростять, а каміння, здається, там такого, що що-два ступні то й на фіру не забереш. За якийсь день вибиватиме там худоба зуби, як піде туди вогонь і земля всядеться. Він побачив,

що так сталося, машину взяв щоб грошей заробляти й їх складати на ту годину коли шкільне буде продаватися. Купити наставився на своє ім'я, щоб добре на тій землі йому жилося і міг заповідь божу сповняти, ніби шанувати отця й матір.

— Слухав я Павла тай про обидвох думав: — Добре я вас навчив, сини мої! Я сам би так думав і сам так робив, як би я такого батьба мав як я сам, — а потім йому пошепки кажу! — А скільки така машинка в тебе стоїть? — а він підніс трішки руку і пальці розчепірів. А мене так як би хтось скупав і острим зграблом по плечах погладив і кажу йому: — Всі п'ять? — а він тільки головою кивнув і тим мене за серце любо сіпнув. — П'ять тисяч доларів, Боже милий! Та-ж я як був такий як він, то п'ять шусток мені ніхто на борг не дав! — так я собі подумав.

— І на тім сталося. Сіли ми до обіду, такі веселі, ложку до рота, а очима у вікно зазираємо, бо там машина, бо там ціпарня до сонця блищиться, а гроші, то багателя. Половину, казав Павло, вона за одну осінь на себе заробить. І так він те якось обраховував, що вона вже стояла гейби так як би заплачена.

— Отак-то ми собі молотарку придбали і то велику, тридцять і шість цалів у горлі. Сама вона снопів по три й по чотири зараз у себе тягнула і сама шнурки рубала і сама половину і солому з себе рурою видувала і сама вагою збіжжа бушлями міряла. І треба було до неї вісім живих возів щоб снопи возили і два вози щоб збіжжа від неї до шпихліра насипом забирали. Корнило був машиністом, я ціпарником, а дівчата Веронійка і Гафійка якийсь час воду возили. А люди злюбили таку машину, бо скоро молотила і вже не треба було снопи в стіжки звозити, але право до машини. Тішилися люди, що менше роботи ставало, хоч з початку недовіряли чи воно погосподарськи робилося. Знаєте, ми вже таку привичку з діда-прадіда мали зо стогів молотити, а тут маеш тобі! Заїздить машина серед поля, ніби до снопів йде, а не снопи до неї. Дивно якось робилося і я нераз казав до Корнила: — Мой! Може би ти сказав нашому Павлови, щоб таку машину нам дав, щоб вона сама нараз жала і сама молотила і сама

молола і сама хліб пекла, а ми би лиш хліби возили. Непогосподарськи воно би було, ми зогнили би без роботи, але як йде то нехай уже йде до кінця. — А Корнило посмішковався з мене тай казав: — Ой тату! Ви зза свої памяти затикали вже серп за крокву, околотів на перевесла вже не мочите, ціп уже ви сховали, на вітер уже не свищете щоб вам рівненько полову від біжжа відбирав, за чепиги плуга не держите, з насінням на плечах ви вже по полі не ходите, бо вам сіварка насіння і акри числить, а машина сама вам бушлі важить і рахує і може ще й до того прийти, що ви на сміх берете. — А я йому потвердив тай казав: — Так-так сину! Я й сподіюся того, що мені якась машинка хліб аж до ліжка принесе тоді коли мені вже ноги спухнуть. —

— Так ми собі жартували при машині, бо вона молотила і в погідні дні нам по пятьдесять доларів заробляла і хто би при таким не жартував? Сердився покійний Поштар на нас, бо ми йому, як він казав, гешефт псували, але що робити було? Ми людей від його тарадайки не відмовляли; люди самі до нас приставали, бо наша машина файно трубіла, а його погано свистала. Взяв і він нову, прийняв Волоса і Дрозда до спілки, щоб нам гешефт попусти. Молотив, ціну знижував, але завсіди чогось коло тої машинки, що бушлі важить, нишпорився і виходило людям ніби на око дешево, а на рахунок дорого, бо багачами великими людей робив. Видавали акри так багато бушлів пшениці, що аж людям дивно було, по газетах писали, а потім з рахунками за машину до суду йшли. Не сходилися рахунки ні людям ні ціпарникам, бо й вони вкінці у суд зайшли щоб їм заробок обрахував і поділив їх як належиться. З того вони спілку розвязали. Дрозд і Волос дістали машину, а Поштар наказав попови щоб їх доти не сповідав доки вони своєї дачки до церковної скарбони не дадуть за ті роки від коли церкву збудували. А ми з Корнилом, як кажеться, хвали-ня роте, бо тя роздеру, виходили добре із бушлями і рахунками і ніхто нам сворнів у снопи не запихав і каміння у бубен не кидав і паси не різав тай сірника незгашеного ніхто не кидав під машину. Виплачували ми її поволеньки і ніби спали спокійно.

Та не спав Воркун цілком спокійно, бо інша грижа йому на голову лізла. Не говорив він нікому про неї голосно, але бувало серед ночі вставав, кури́в і деколи і по хаті ходив.

— Ти чого ходиш як сновида, чому не спиш? — сердилася на нього Єлена.

— Не спала б і ти як би ти носила таку грижу як я ношу, — відповідав він зажурено.

— А то яка твоя грижа? — питала насмішливо Єлена.
— Що, може тя діти присіли? —

— Не присіли, але, знаєш! Як були малі, неподружені, то я спокійно спав...

— Ге-ге-гей! Ніби я не знаю? Вони тобі гроші давали, а ти спокійно хропів.

— Е, ти не знаєш, що ти говориш, бо я не туди...

— А куди?

— Мене те журить, що наш Корнило всадив мене по шию в довги з машиною і...

— Та-ж він на свою голову її взяв.

— То-ж то й є, що він ніби взяв на свою, а мою підложив і тепер вона ще не виплачена, а він уже автомобіля забагає.

— Та що ніби, що забагає? Чи він не варта мати автонобіля?

— Гм, варта! То не в тім річ, чи він варта, чи не варта, але він не хоче сякого-такого фордика, але якогось меклакліна забагає, а за таке треба поверх дві тисячки дати.

— Гм, не дай!

— Як не дай, коли він колибуть поїде до міста і приїде на нім так як на машині приїхав тай ще й буде трубіти щоб я йому ворота відтворив.

— Та воно таке чоловіче. Воно добре би було як би ніхто не мав тих тарадайок, а то знаєш як то є. Сват Сливка приїздить сюди і витрублює своєю гей би за молодістю їхав, тай Тетянині зяті ковпоти дорогами ними збивають, тай Підгірного сини ними людські коні пужають, тай навіть Плешка якесь доробало купив яке з горба саме їде, а до горба коні тягнуть, а Корнило мусить іще

кіньми їхати до тестя тай до міста коли чогось скоро треба.

— Боже, Боже, як то він мучиться бідний! То я міг волами їхати і тішитися, що я свого власного тягла дочекався, а йому вже коні надоїли.

— А ти ніби далеко втік від нього? А хто то як не ти, коли сват Сливка приїде до нас, не може втерпіти щоб не сісти коло колеса і не трубнути кілька разів.

— Е, трубнути! Що то трубнути, але то поверх дві тисячі доларів треба! Ти розумієш те, чи ні? За дві тисячі то я фарму денебудь куплю.

— Та як Корнило хоче мати щось файне, то нехай бере на свою голову.

— А-я, на свою! Він візьме, буде їхати, а я буду платити за файне.

— Але й він щось робить, та-ж він не спить!

— Чи я кажу, що він спить? Ви всі не спите, тільки дивитесь, щоб всьо файне було, але й гадки не маєте чи є гроші, чи нема. Маринка тай ти хату так вирихтували, що я там не маю права увійти хіба босий і то ще мушу ноги вмити, бо інакше не пустите. А як увійду, то ані плюнути де, бо підлоги вималювали на жовто, а стелі на синьо, а лавки і столи на червоно і ніде ані мачку з люльки витрясти, ані сірника шворкнути, ані плечий до одвірка нема як почухати, бо то всьо-всьо довкруги мальоване. Тай до мене ви вже взялися і голитися мушу щонеділі і кожний раз коли до міста йду, краватку мені засилюєте на шию, а всьо те через того шибеника Павла. Він і їсти вже мене вчить виделками і ножем, хоч знає що то мені не до смаку йде. Що ви з мене зробите то я не знаю. Вийде щось таке як оті образи, що ти дала крадьки виробити з малих на великі. Купу грошей коштують! А колись-то, як вас не було вдома, я Никифора завів до ваших покоїв щоб він подивився які то в нас малюнки. А він дивиться, обзирає, тай питає мене: — А що то за парсуна на тім круглім образі? — А я кажу:— Та-ж то я, не пізнаєте? — А він почав дивитися то на мене, то на образ, а вкінці гумкнув тай каже: — То таке Григорію: як ви є цей, то ви не є той, а як ви є той, то ви не є цей, бо ви

собі навіть не брата. Той, що той образ малював, здається, вас не видів, але чув, що ви маєте очі і ніс і вуси і вуха і поначеплював те все аби держалося так, як Ключка робить тим, що представління грають у народнім домі...

— Але мене таки мав пізнати, — похвалилася Єлена, — бо з тебе ніхто негоден доброго образу зробити.

— А-я, пізнав тебе по цятках і по дьорданах, а за решту казав, що не певний, бо той маляр поружив тебе на шістнадцятку, а шістьдесят і пятка очі випулила і не знати котра то ти: чи молода, чи стара.

— Я йому таки так казала щоб він мене трохи інакшу зробив на образі, бо я себе завсіди виджу в дзеркалі яка я є.

— Ой, та вчинив таке, що ніхто не знає, що то є.

— Але я знаю і кожному кажу, що то я. І кожний хвалить і каже, що рамці файні.

— Як би не рамці я би вже давно їх вишпурих на під.

— Як би ти їх викинув то я зараз би викинула той образ того хлопа у великій кучмі, що тобі Ключка продав, бо ніби хто його видів і хто його знає, що він за один.

— О-о-о! Ти вже того не зробиш, бо то наш пророк.

— Який пророк? Ніби як Ключка каже, що він якийсь пророк, то звідкіля він те знає? Я не чула щоб його десь у церкві споминали. То лиш Ключка зо сватом Сливкою його за пророка мають, а з ними їх сусіди та Соловій та наша Марія та наш Корнило та Тетятин Андрій та Тетянині зяті та ті молодяки з півночі, а ти то такий собі пришийхвіст до них пристав. Сваха Калина каже, що ми з віри виходимо і дітям злий примір даємо, бо ходимо на ті витребеньки дивитися до того народного дому Ключки. Вона навіть не хоче з Єринчиними дітьми сидіти коли Єринка з Андрієм йде туди — Єринка у Тетяни свої діти лишає, але Павло свариться і сам лишається з дітьми сидіти. Я би також не пішла дивитися на якесь то свято, що ніби тому пророкови справляють, але я люблю дивитися як Маріїні діти щось там кажуть на сцені. А вони так файно щебечуть та співають, що я не годна надиви-

тися. Інші діти то не так файно кажуть, а вони так як би моїми губами говорять. . .

— Го-го! Як би твоїми губами щось наговорив, то було би що слухати, — подражнися Воркун.

— Ліпше як твоїми, — відбивала сердито Єлена. — Я би таке дурне не говорила як ти наговорив коли того кандидата вибирали. Людей повна саля, а ти якесь таке дурне наплів та ще й до бійки поривався. Люди плескали, сміялися, а ти собі з того нічо не робив, аж мені лице лупилося. Щастя маєш, що то між людьми було, а то я би була тобі наговорила. . .

— Ой-йой-йой! — засміявся Воркун, лягаючи на постіль.

— Та я знаю, що тобі лиш геци в голові. В краю ть лінший не був тай тут, від коли ти з краю приїхав, то з Дьордієм не можеш собі ради дати. А Дьордій всюди гроші робить, а ти свої видаєш. Ніби, думаєш, що я не знаю, що ти на ту політику більше дав як я за ті образи заплатила. А кілька ти часу задурно тратиш! А-ну скажи мені чи ти хоч одну неділю або свято вдома сидиш? Та де! Відколи Корнило перестав парубочити ти його місце займив. Ходиш і не знати чого тай за чим і так розлайдачився. . .

— Гай мовчи, мовчи вже, бо я спати хочу, — примимрив півспячо Воркун.

— А ти чого мене збудив? Я так файно спала.

— Ну, то спи.

— Та як спати коли ти мені грижі наносиш на мою голову. Минули якісь ті вибори, а ти потім за професорів бучу здіймав. Та я нічого не кажу, бо професор файний, файно вчить. От колись то в неділю діти файно в ряди зібрав і до церкви повів. Понашому вчить, але як він щось думає про Маріїну дівчину то нехай би сказав, а не ходив отак собі і дівчині баки забивав. Та-ж вона вже була так як засватана і вже до весілля доходило, а відколи він зачав учити тай усе осілося. Коли були чужі учителі то ліпше було, бо ніхто нікому голови не завертав, а він тільки приїхав то. . .

— А то хто винен: він, чи вашеці? — запитав Воркун

зпід верені. — Коли були чужі, то кожна з вас ізза плота на нього дивилася, а цей як прийшов, ого! Дівчат так як би грім тріснув, усі за ним. А ти сама мало що його не обіймаєш. . .

— Ти дурне говориш. . .

— Нехай буде дурне, але так воно є. Піду до нього до хати, а в нього і сира і масла і молока такого як би він сам чотири корові доїв, а тих колачів, а мяса, а солонини такої неначе він тут приїхав не школу вчити, але до ліса дерева на хату прятати.

— Я йому нічого не ношу. То йому діти з других хатів приносять.

— А чи я кажу, що ти носиш? Він так як би наш був.

— А то хто його так прикоськав як не ти? На кожну вечерю його запрошуєш.

— Бо я люблю собі з ним побалакати.

— Ти любиш балакати з ним, а я мушу Маріїну дівчину в хаті держати щоб порядки робила, бо ми обидві з Маринкою не встигаємо.

— Я знаю, що ти держиш Маріїну дівчину, тай я не від того. Вона гарна дівчина, але хибу має.

— Яку-яку хибу? — запитала зо страхом Єлена.

— Не вчена, а йому треба вченої жінки. То ліпше буде нехай вже молодша ходить до школи і може з того щось буде, а цю старшу то вже можете обидві з Марією віддавати.

— Він як так буде робити то жадної не дістане.

— Як не дістане тут, то не тільки світа, що у вікні. Теклина дівчина вже два роки ходить до школи в місті, а це щось значить.

— А Маріїна не була в місті дві зимі? В Павла сиділа і від нього до школи ходила, а то також щось значить.

— Е, з цього нічого не вийде. Спати треба, бо вже кури п'ють, — сказав Воркун, приміщуючись під веретою.

— Добре тобі, що ти можеш спати, а моя нічка пішла вже через того професора.

З такими то грижами пучнявіло, розпукалося та розвивалося поволеньки родинне життя Воркунів із середини і закрашувало себе тими принагідними красками якими закрашувало себе тодішне загальне, громадське життя. Непоказне було воно знадвіря й те домашнє й те громадське таке як непоказна була балачка Воркунів, або як ті малюнки на сцені в народному домі коло Ключки, або як ті образи з Воркуна і з Воркунихи. Мало воно гарні рамці, багате було своїм змістом, вміло саме на себе увагу звертати, але посторонні очі дивилися на нього так як дивився Никифір на образи Воркунів. Навіть Гудвин, перший учитель у школі на Воркунах, гоноровий соціолог і лікар по фаху, трішки шкробався в потилицю, приглядаючись йому так як приглядаються чужі люди чужому життю.

А Гудвин приїхав на весілля до Маріїної старшої доньки — Надійкою її звали. Сповнилося Єленине бажання, бо професор закрутив Надійці голову, сказав, що мав казати ї, хоч баба Калина на всі боки протестувала щоб не видавати онуки за професора-голодранця, бо він ані одної фарми не мав, але Марія схилилися до бажання баби Єлени і за згодою самої Надійки весілля відбулося. І велика втіха з того була! Дід Воркун із тої радості, що діждався дружити першу онуку, та ще й за учителя, спрощував на весілля кого тільки знав, не питавшись на таке дозволу ні пані молоді ні її батьків. До того-ж, наказав він своєму Павлові, що як поїде до старого міста з якоюсь справою, не забув і старого Фрейзера запросити і Гудвина також, бо Гудвин з Фрейзеровою Маргаретою жонатий був. Але старим Фрейзерам уже не до весілля було; могилою пахли; та за те Гудвин і Маргарета аж у долоні плескали з утіхи — Маргарета забгла Марію і її дітей бачити, а Гудвин на цілу громаду, в якій він для науки лід проломлював двадцять років тому, хотів подивитися.

Іхав Гудвин на весілля; Маргарета діти свої забрала; двоє їх мала у віку між десять а тринадцять років, хлопця і дівчину; щоб похвалитися ними Марії; і думав собі Гудвин, що застане там з малою зміною ті самі ліси, ті самі хатки, трішки більші латки обробленого поля, ту саму церкву, ту саму школу, тих самих дітей котрих він учив,

як казав покійний Вакар, гайдука сідати, тих самих стидливих жінок, що ховалися коли він ішов стовжками попри хати, тих самих чоловіків, що капелюхи перед ним скидали, а при тім подихає собі там тим лісовим, літно-душним, диким повітрям, що ніби там парилося у тих лісах по численних ставках та по мочарах. Тішився він, що матиме нагоду похвалитися перед жінкою і перед дітьми в якиж то він неприступних нетрах, тяжкою, шляхотною працею на полі шкільництва заробляв грошей щоб на лікаря вивчитися. Він аж співав із радості, покручуючи поводове колесо свого великого автомобіля, їдучи ніби добрими дорогами, уважаючи щоб не поломити пружин, або не зігнути осі в ямках, або не в'їхати в турму свиней, або в череду худоби, або в табун коней, або не минути тої дороги, що ніби мала його на весілля завести. І, можливо, він був би поповнив бодай одно із тих подорожних чужолоств, але Маргарета зо своєї позиції, з задного сідака, мирними словами раз-у-раз проказувала йому правила уважної їзди за що він її дуже ввічливо дякував.

Їдучи так, Гудвина клопотала одна неспокійна думка, чи він доїде на означене місце автомобілем, чи змушений буде лишити його у котрогось із старих фермерів щонайблище п'ятнадцять миль до Поштаря, наймити в того фермера жваві коні з легким візком і так доїхати решту дороги. Бо, думав він собі, заїхати туди автомобілем індіанською дорогою, абсолютно неможливо було. Її колії, навіть такі як він їх знав, двадцять років тому, були вже настільки глибокі, що й вози місцями зачепляли своїми осями середній опецок, а тепер — шкода було думати про їзду автомобілем. А звичайні, фермерські дороги, які би вже там не були, то обовязково мусіли бути нездатні для автомобілів, бо, коли ця, що він нею їхав, належала вже до старих, цивілізованих переселенців, не була ще такою, щоб нею, як то кажуть люди, можна було яйце качати, то там тими, на його думку, і возом трудно було переїхати. Гризло його це питання і він навіть жалував, що пустився в дорогу, не подумавши про нього.

Тай також самий напрям дороги баламутив його. Наказував йому Воркунів Павло, щоб він, їдучи, держав на

оці такі й такі знаки, переважно школи, церкви, відзначені фермерські загороди, мости і навіть більші булгани-каміння попри дорогу, а до помочі всього того він повинен питати людей куди їхати до містечка при залізниці, а потім уже легко справлять його люди дорогою на Воркуни. Тяще аби він добився до тої Николаїхи котра просила його щоб він її зуби повиривав, а звідтіля то він уже так як вдома буде. Але це вдома дуже мрачне стало коли він нагадав ту подорож як він з Билом з церкви до Воркуна замолодою їхав. Коли б був про неї вдома нагадав був би не їхав на весілля, але тепер, з дороги, не хотів вертатися.

А Гудвин дуже рано виїхав з дому. Він мав на думці приїхати на весілля так скоро, щоб не стратити жадних весільних церемоній які він бачив коли Єлисавета з Билом дружилася. Хотів жінці і дітям показати які то ті церемонії чудові та дивні. Але як зачав їхати, як зачав допитувати людей за дорогою то заледви добився до містечка на дванадцятю годину в полудень. Знеохочений приїхав там. Зробив там перекуску, відпочав і двоїв: їхати на весілля, чи ні. Але Маргарета не попускала — вона конче наважилася Марію побачити; вони колись обидві мов сестри любилися; і не було ради, мусів він їхати.

І поїхав Гудвин. Дорога від містечка кілька миль розбита, глийовата, а чимдалі на північ ставала гладшою. Місцями трішки піскувата, але вкачана була гумовими колесами. Гарно їхалося. З початку питав кількох проходжих людей куди на Воркуни їхати, але вони всі в один голос казали: — Право на північ — не зблудите! — А він їхав та все стару індіанську дорогу в голові держав і питав, що він зробить як до неї доїде. Минав господарські загороди, переїздив містки, дорога чимдалі ставала гладшою такою, як вона звичайно буває на чорній, горошковатій, крохкій землі і, після часу і після проїханих миль він мав би вже бути на Воркунах, а то ані індіанської дороги, ані сподіваних кустих лісів, ані тих бідненьких хаток — нічогісенько не було такого щоб давало признаки, що він уже недалеко своєї цілі. До того-ж ще й людей ніде не було видно щоб запитати, де то він знаходиться. Аж як їхав попри велику церкву то зобачив коло церковних

воріт дві дівчині і двох хлопців котрі, як видно було, на-вмисне задержалися з цікавості побачити хто автомобілем їде.

— Як задалеко буде звідсіля на Воркуни? — запитав Гудвин, задержавшись напроти воріт.

Хлопці і дівчата преглянулися дивно.

— До кого ви їдете? — запитав один із хлопців і підійшов bliще автомобіля.

— Я до Воркуна, до Марії їду, — відповів Гудвин, призираючись хлопцеві.

— Воркуна нема тепер вдома; він на весіллі у свого зятя, Василя Дуба, о-там-о, у тій хаті, що видно звідсіля за цвинтарем, — пояснив йому хлопець, справляючи рукою на будинки, що видні були крізь дуже ріденький лісок, що припирав до цвинтаря.

— То там Василь Дуб мешкає? — питав здивовано Гудвин, вилізаючи з автомобіля. — А де школа? — запитав, ставши серед дороги і оглядався так неначе його хтось із мішка витряс.

— Школа півмилі на північ звідсіля, — сказав хлопець. — Колись вона була тут, через дорогу, але згоріла і нову тамдалі побудували. —

— А що то за воду звідсіля видно? — допитував Гудвин, показуючи на північний схід; там від самої дороги аж до самого ставу стелився лан збіжжа.

— То Вакарів став, — відповів хлопець здивований, що такий на показ розумний чоловік не знає околиці яку люди уважали за найславнішу.

Вакарів? Вакар? О! Так! — промимрив Гудвин до себе, пригадуючи, що така назва відома йому була колись. — А чие то поле? — запитав, показуючи на збіжжа.

— То Тетяниного Андрія пшениця, — відповідав хлопець, путаючись у мові, бо не міг сказати гладко по англійськи Тетяниного Андрія, але вкінці таки сказав, що поле належить до Андрія Вакаря, а Андрій Вакар є зятем Павла Дуба, того, що має три чвертки землі вздовж дороги туди аж до Дроздового хреста, а Андрій має цю половину секції, а там за потоком то Воркунова половина. . .

А Гудвин слухав і не дослухував і міркував хто то був о-той Андрій Вакар, а вкінці нагадав.

— Андрій Вакар? — питав він хлопця недовірливо. — О-той Андрій із кудлатою головою котрий носив у кишнях вужів, страшив дівчат котрі строїли жарти з нього і приходив до школи перед обідом, а по обіді втікав у ліс?

Вислухав хлопець і недовірливо видивився на Гудвина, бо не знав він Андрія з кудлатою головою — його ще й на світі тоді не було коли Андрій хвалився такими подвигами — і тому йому трішки дивно було, що цей, незнайний чоловік, не дуже гарну латку причепляв Андрієві Вакареві, молодому багачеві, голові шкільного комітету котрий займив місце Воркуна і котрого всі в околиці поважали, бо де він був присутний, чи на весіллю, чи на танець дивився, чи десь на зборах, то там не то що бійки, але й сварки великої не було, бо він великим миром дихав. Хотів він сказати щось Гудвинові в тій справі, але з автомобіля виліз хлопець, а за ним старша жінка з дівчиною і почали охкаючи розглядатися довкола та розхвалювати краєвид який то він гарний та чудовий. А жінка таки голосно говорила, що вона не дбала би мати тут, на тому місці, де вони стояли, гарну хату і з тої гарної хати дивитися на ту гарну околицю.

А то був час у першій половині місяця липня коли пшениці колосом укриваються і мов би крадьки цвили дрібненьким жовтеньким цвітом; коли небо вище як коли-будь здіймається високо, бо навіть таки тоді ті діти, котрі з автомобіля вилізлі, заглядали в небесну височінь і показували одно одному цяпочки з двох орлів, що плавали в синіх просторах і там гинули з їх очей. А жінка з великим захватом дивилася на краєвид на якому, мов на великій зеленій вереті, лежало розкішно розмаєне літо і парилося в гарячо-запашних проміннях ясного сонця. — Гляди! заставляла жінка Гудвина. — Гляди на той став! Таж то краса! Він неначе чисте, подовгасте дзеркало обрамлене зеленими рамцями і небо і ті рамці купуються в нім! —

І дивився Гудвин, дивилася жінка, дивилися діти і любувалися красою ставу, а хлопці і дівчата дивувалися чого вони, ті незнайомі люди, з таким захватом на звичайний

для них ставок дивилися. • Щож там гарного було? От вода в якій донедавна було багато великої риби, але видушилася одної тяжкої зими і тепер тільки карасики маленькі лишилися і де-не-де шупаки показувалися, а обіча, ну, хто не бачив великих лозових корчів, грубих осик, ліщини, калини, берез і де-не-де кріслатих ялиць?

— Чия то земля довкола ставу? — запитав Гудвин хлопця.

— З цього боку Тетянина, а з того боку Воркунова о-того, що його обійстя звідсіль видно, — відповів хлопець, показуючи рукою. — А Тетяна в тій великій хаті мешкає, — додав, тикнувши пальцем з Воркунової на Тетянину хату.

Хотів Гудвин запитати хлопця про щось, але жінка сіпнула його за рукав і заставила дивитися на краєвид за потоком, що плив долиною зеленим пасмом, ховаючись від людського ока. — Дивися! — казала вона йому, повівши рукою півколом. — Гляди на той чудовий краєвид! Він мов навмисне здійсмається легенько хоботом усе вище щоб його далеко видно було як на полотні. Дивися на ті гаї темно-зеленого лісу! Вони нагадують мені тих островів, що я бачила вздовж побережа моря, а ті загани зеленого збіжжа, то так як вода затоками легенько філюють поміж них. Дивися на ті оселі як вони гарно зо своїми білими хатами і червоними стайнями гармонізують із сочистою зеленою довкола них! Глянь як гарно купається церковна баня у промінях небесного сонця і як привітно усміхаються вікнами хати до святочного спокою що царить на небі і на землі! —

Слухав Гудвин жінки, дивився на той краєвид і почувався так як той чоловік у казці котрий пішов на полювання, сів щоб відпочити, заснув, спав двадцять років, збудився, прийшов додому з думкою, що він лиш задрімав був трішки і дуже здивувався тою зміною яку знайшов у його громаді — не пізнавав він людей, ні люди його. А тут ще й жінка, налюбубавшись краєвидом, каже до нього: — Ну, чоловіче! День зходить, а ми ще не бачили тих твоїх пралісів та нетрів у яких ти колись мало не здичів. Ідьмо далі, бо хочу подивитися на них. —

Подивився Гудвин на жінку-гей би стидливо тай каже:
— Ого! Вже ми тих пралісів і нетрів не побачимо. —

— А то чому? — запитала здивована Маргарета.

— Бо з них лишилися тільки о-ті латки, що ти їх бачиш і любиєшся ними.

— То в таких нетрах як це ти дичів? — питала вона Гудвина, підсміхаючись збиточно. — Таж в таких пралісах як це, то й я могла вбрати геройський плащ. Ти не дури нас, але вези і покажи нам той дикий край із тими півдикими людьми між якими Марія жие.

Подивився Гудвин на жінку прижмуреним оком, усміхнувся крадьки, запитав хлопця куди на весілля їхати, а хлопець сказав йому їхати півмилі на пізніч до школи, а від школи милю на захід, а потім на полудень доти доки недоїде до воріт на яких є зроблена з осик і вдекорована кольоровими паперами парадна брама з прапорами по боках і нехай у ту браму заїде і буде там так як вдома. Тай додав, що й вони, хлопці і дівчата, будуть там і підуть туди стежкою направі. На згадку стежки Гудвин усміхнувся, бо пригадалася йому Дубова Олена і, таки в тій хвилині, хотів запитати хлопця про неї, але подивився на жінку і замість за Олену запитав хто стежкою тепер ходить. А хлопець сказав йому, що тою стежкою ходять Софіїні і Маріїні діти до школи як погода, а як нема погоди і також у зимі, то Софіїні діти перебувають у баби Тетяни, а Маріїні у баби Єлени. За те перебування дітей у бабів була в громаді сварка ще тоді коли Воркун пробував дістати такого учителя якого він хотів і щоб школа була відтворена цілий шкільний рік.

І так зійшла бесіда зо стежки на баби, а з бабів на школу, а зо школи на учителя і Гудвин заінтересувався нею і з тої причини забрав хлопців і дівчат на автомобіль, а балакучого хлопця посадив коло себе і розпитував про ту сварку в громаді, бо хотів знати як вона закінчилася, а хлопець досить плавно наговорив йому таке:

Що він, (хлопець), називається Мафтей Волос, але його всі кличуть Мет, бо то файніше як Мафтей і, що він незадовго буде мати двадцять років і, що він ходив до школи вісім років, ніби кожного року від весни до жнив

з вакаціями на час сінокосів і, що за той час учили його всім учителів, а учителі були всякі: молоді і старі, а один навіть був чорний; але менше-більше всі були добрі і кожний новий кожного року переучував менше-більше те, що старий навчив і кожний роздавав кляси більше-менше не якраз після знання, але після віку, бо інакше старші ученики не хотіли ходити до школи і через те він, Мет, добився до четвертої кляси, бо був ростом більший від всіх учеників.

І добре було, ніхто не нарікав, податки на школу були маленькі, кожного року був новий учитель і все щось нового з собою приніс — мали що люди говорити, ніби розпитували дітей чи не бє їх, чи він встає рано сам чи діти будять його до науки, чи спить підчас науки, хто йому начиння мие, чи лазить по деревах і дивиться на околицю, чи бавиться з дітьми, чи не бє їх за те, що вони мови не розуміють, чи хреститься, чи молиться, а як молодий то котру ученицю найліпше вчить... Більше-менше люди були вдоволені зо школи як би не Воркун. Він завсіди заколот робив у громаді хоч з кожним учителем перший приязнь заводив, бо інші люди навіть не заглядали в той бік. Та може сам Воркун не робив би був нічого, але увесь клопіт походив з того кута від Сливки. Там вони мали вже свого учителя як у зимі так і в літі і діти доходили вже до високих кляс, навіть уже до восьмої добігали такі котрих батьки з учителем сервус держали, — це ніби так говорили ті батьки, котрі казали, що їх діти найрозумніші, а учитель казав, що вони в школі не дуже мудро стоять. Отже Воркун забаг такої школи і такого учителя як був коло Сливки і за це він мало не бився з покійним Поштарем і наперекір Поштареві і тим людям котрим далеко до школи, три роки тому, наймив того учителя котрого нагилив йому Ключка на цілий рік. Люди збунтувалися, зробили великі збори, а Тетяна прийшла тай ті збори розігнала, бо за нею стояв її син Андрій, донька Софія, Воркунова Марія, всі Воркуни, Соловій, Підгірний і навіть його брат, бо він жонатий з Тетяниною донькою, бо баба Тетяна обіцяла йому, що, коли буде непогода і також зимою, його діти будуть мешкати в неї. Отже з тих зборів

нічого не вийшло тільки те, що Воркун усунувся від школи, а люди вибрали на голову того кого він хотів — Тетяниного Андрія, і ті, котрі противилися, замовкли. Отже від тоді зачали діти ходити до школи цілу зиму. Коло школи побудували стайню і далекі діти їздять візками і санками, а такі люди, що бояться давати дітям коня в руки, возять їх коли дуже зимно. Привикли люди і діти привикли і тепер навіть його (Метова) сестра, що везлася побіч пані Гудвин, має більше кляс як він і не хоче вже віддаватися за такого хлопця котрий менше вчений як вона, хоч би він був не знати який багач. І тому хлопці ніц не сердиті на учителя за те, що він жениться з Надійкою, бо вона ходила до школи два неповні роки в місті, а потім коли прийшов до їх школи цей учитель, що жениться, то вона, хоч казала, що в місті ліпша школа, прийшла ніби доучуватися тут, мешкала у баби Єлени, бо учителеви було далеко стежкою ходити аж до Марії і ні з цього ні з того вкінці взяла і віддалася за нього. Трохи буде гніву між людьми, бо є тут уже більше учених дівчат, але учитель сам каже, що він уже задовго був на одному місці і пошукує собі іншої школи.

Слухав Гудвин хлопця і міркував собі, що з тих людей виробиться за других двадцять і пять років їх життя у новім світі. Не думав він, двадцять років тому, що вони з голими руками так скоро з тих нетрів у яких жили створять такий гарний парк, що захопив своєю красою його жінку і, що виховують уже своє власне покоління котре вже клясується не так по багастві як по шкільних клясах. З таким міркуванням проїхали вони попри школу, навернули на захід, а коли навернули на полудень, три церкви впали йому в очі.

— Що то за церкви? — запитав Гудвин хлопця більше на те щоб збадати його що він знає про них.

— То, відповідав хлопець, — наші церкви. Ця тут, близько, коло якої ви стояли перше, це Воркунова, а та на сході Ключкова, а та на полудні була Поштарева, а потім, коли Поштар умер, вона стала наша, бо тато коло неї ходять.

— Чого-ж ти кажеш, що вони ваші церкви, але на-

лежуть до поодиноких людей? — запитав Гудвин, глянувши на хлопця допитливим оком.

— Я не знаю чому то так, — відповідав хлопець. — Але мій батько каже, що вони наші, бо він до кожної церкви причеплений. Він будував ту, що коло Воркуна, потім робив коло тої, що коло нас тай на ту вже дачку дав, що коло Ключки. А то зайшло з того, коли мій брат женився з Тетяниною донькою, то він не хотів аби йому Воркунів піп давав шлюб, а вона не хотіла аби наш давав і вкінці, щоб між ними не було сварки, пішли до шлюбу до Ключкової церкви.

— То значить, що у вас є три інакші попи, — сказав Гудвин.

— Вони не інакші, але кличуть себе інакше, — пояснював хлопець. — Наш каже, що він руский, а Воркунів каже, що він русин, а Ключків каже, що він українець. . .

— А люди як себе кличуть? — запитав Гудвин.

— Люди помішалися, — відповідав хлопець. — Старі держуться ніби й руских і русинів, але молоді ніби рускі і русини женяться, мішаються і не хочять бути ані одними, ані другими і одні пристають до українців так, як мій брат, а одні лишаються ні сюди ні туди і кажуть, що вони вже тутешні, ніби канадійці.

— А ти куди нележиш? — запитав Гудвин і глянув скоса на хлопця.

— Я, ні-куди, бо я ще нежонатий, — відповідав хлопець.

— До котрої церкви ходиш?

— Я й до церкви ще не ходжу так як має бути, бо я ще нежонатий. . .

Доїздили до воріт із парадною брамою і розмова хоч-не-хоч мусіла урватися. Але й тут Гудвин, спиняючи автомобіль перед самими воротами, оглянув браму і завважав синьо-жовтий прапорець побіч звичайного, канадійського.

— А що то за прапорець? — питав він хлопця, називаючи кольори прапорця.

— Я не знаю якраз, що він є, бо вони, такі прапорці, з того кута, від Ключки походять, — відповідав хлопець скоро. — Соловій, Корнило Воркунів, учитель і багато ін-

ших людей кажуть, що то наш прапор... Ви їдьте аж близько хати, бо як тут станете, то вас ніхто не буде видіти, — додав коли побачив, що Гудвин заглядав за місцем щоб коло воріт стати.

Заїхав Гудвин на подвіря як порадив йому хлопець, став і всі вони дивно оглядалися.

Подвіря Василя Дуба було так як добре заповнений ринок торгового дня у місті. Довкола попри плоти стояли рядами автомобілі, а коло великої стайні дрімали посивілі від старости демократи, вози і брички; люди старші одні сиділи в холоді коло автомобілів, одні під шопою, одні коло возів; увихалися жінки, бігаючи з мисками з великої хати до малої під ліском; молоді чоловіки бігали з хати до припути коло шпихліра і звіділя назад із збанками в руках; з хати через отворені вікна вилцвалася гамірна бесіда, переривана грубим, багацьким голосом: — Віва-а-а-ть! Віва-а-а-ть! Віва-а-а-ть, батько пе! — а під ліском, на великім помості, обтиканім від сонця високими топольками для холоду, гуляла молодь при оркестрі з якої чути було і скрипку і трубку і цимбали і клярнет і бубень. Гамірно було всюди; діти як зпід двадцять ковочок курята, бігаючи понадвірю, розсипали веселі та радісні крики, а мами сиділи в холоді на розстелених на землі веретах і любувалися молодими танцюристами.

Гляділи нові гості на ту, невидану ними, весільну картину і гейби так як би забули себе. Не в голові їм було вилізати з автомобіля і не в голові їм було, що ніхто уваги на них не звертав. Привезені хлопці і дівчата, подякували за підвозку, пішли до танцю, а вони так гей би на якийсь фестин, ніби на пікнік, приїхали. Аж баба Єлена, йдучи з малої хатчини з повними мисками страви, завважала їх і, хоч сама не дуже долюблювала чужих, незнайомих гостей, а ще й таких, що не знали її язика, шепнула в хаті Василеві щоб вийшов і віддав їм честь за честь.

Вийшов Василь, подивився з порога, не пізнав, придивився ліпше, трішки так як би пізнавав, а вкінці як обернеться, як скричить мов на вогонь: — Маріє! Тату! Павле!—

— Чого кричиш? — сварила Марія Василя, вказавшись на порозі, але в тій самій хвилині і сама крикнула: — Ай! Маргарета! А ти як сюди заїхала? — і при тім підбігла до автомобіля і таки силою почала зтягати свою стару подругу. А старий Воркун як побачив Гудвина, то аж засіяв з радости. Вибіг з хати та до нього: — Пане-містер, а-ну злізайте з тої машини тай прошу, просимо до хати! Але гов! Де ті музиканти? — крикнув і таки сам побіг до танцю і звідтіля силою пер наперед себе цілу оркестру і приговорював: — А-ну хлопці! Вшкварте, врепіжете, вріжете цим гостям панського марша! А-ну най чую!—

Врепіжила оркестра марша, підходила до хати, Марія провадила Маргарету, а Воркун взяв попід руку Гудвина, привитали їх обое молоді, а гості позбігалися зо всіх боків і, допитуючи одні одних, що то за риба приїхала, лавою їх обступили, і так до хати їх запровадили.

А в хаті за почесним столом сиділи такі почесні гості як Сливка, Ключка, старий Дуб, Воркунового Павла тесть і з містечка такі як Шрапнель, банкир, склепарі, купці збіжжа і ще там якась саржа. Зробили вони місце для нових гостей, засадили їх за стіл і ціла хата прибрала інакший настрій. Тай на подвірю розюшився народ — крізь вікна дивилися старі ученики на свого першого учителя в громаді і таки раділи, що давнина їм пригадалася.

* * *

Погостилися почесні гості, повиходили зза стола тай погуртувалися отак, хто до кого більшу приязнь почував. Гудвин із банкиром посідали в Гудвинове авто і розмовляли щось, покиваючи головами на зібраний народ; Шрапнель з жінками своєю мовою реготи творив; склепарі з купцями збіжжа своє кулко з молодими газдами зробили і оглядали автомобілі; старші чоловіки лишилися з весільними батьками за столом честь та гонор господареві дому підносити, бо так належиться; а Марія з Маргаретою не могли натішитися та наговоритися про давне минуле і про своїх дітей.

А Марія мала чим хвалитися! Восьмеро дітей вона мала; доньку замуж видавала; молодшу доньку, Наста-

сійку, на професорку обіцяла вивчити і така красуня була з неї, що ой-гой! Всіх дітей до школи буде посилати, щоб вчені були, щоб не бідили так як вона з Василем бідила давніше, бо тепер її вже добре. Діти з малих виросли і вже доньку дружить і то не зкимбудь, але з професором! А весілля яке велике! До двіста пар гостей тих, що з приносом прийшли, ніби з колачами і з курками, нараховували так, менше-більше.

— І ти для всіх гостей обід приготувала? — питала зчудована Маргарета.

— Та не тільки обід, але вчора вечерю і сьогодні вечерю тай завтра буде ще і снідання і обід і вечеря, — хвалилася Марія.

— І як ти даєш раду з тим? — допитувала Маргарета. — І звідки ти так багато поживи набрала? —

— Пожива? Що то значить пожива? — повторювала Марія слово і дивувалася як могла Маргарета таку дрібницю згадувати. — Коби так все як пожива, — говорила недбало. — От закололи велику добре вгодовану свиню; поверх чотири сотки фунтів важила; трирічного ситого бичка зарізали і курей більше як сотку і наробили студенцю файного зо сто мисок, п'ять печей замашували на вчора і на сьогодні тай на завтра кухарки рихтують одну замастити щоб печеня була свіженька. То все їх нічого-сенько не коштує. . .

Так вони собі розмовляли, а баба Єлена мов навмисне онуків своїх разом із сусідськими дітьми гостила. Було там п'ятеро Павлових, четверо Корнилових, п'ятеро Єлисаветиних і семеро Маріїних, а до них уже Маргаретині діти пристали. Повний стіл дітей, а баба Єлена дивилася на них і душею раділа і кожному якусь любо-пестливу назву давала. Не дуже тішили її Єлисаветині діти — здавалося їй, що чужі вони були для неї. . .

А Єлисавета з Билом і з дітьми приїхала, з нагоди Надійчиного весілля, до батьків у гості на два тижні. Раз хотіла вона побути у мами, бо, відколи подружилася з Билом, не мала вона нагоди приїхати на відвідини. Далеко було, діти дрібні, господарка велика, все щось на перешкоді було. Зібралися були обоє їхати на Корнилове ве-

сілля, але якраз на той час Грифинка, сестра Білова вмерла, і їм дорогу перегородила. Потім обіцяли, що прийдуть на Веронійчине, або на Гафійчинє весілля, але й на це спіху не було, бо Веронійчине відбулося повесні, а Гафійчине пожнивях; обоє в шкільний час і дітей вона не хотіла зо школи брати і до баби в гості йти на день, або на два, бо шкода було труду на таку коротку візиту. Аж тепер, на шкільні літні вакації, коли всі діти були вдома, зібралася вона з цілим домом, лишивши робітників на господарці, приїхала щоб за всі рази побути в мами.

Тиждень перед Надійчиним весіллям приїхала Єлисавета до мами в гості. Врадувалася Єлена, втішився Воркун і всьо файно було б для Єлени коли б онуки мали були її язик. Воркун давав собі раду трохи словами, трохи міґами — приятелями великими поставали з ним хлопці-онуки, а Єлена ані в зуб. Навчила Єлисавета своїх дівчат покілька слів по своєму, але ті слова більше жалю як утіхи завдавали бабі, бо не відчувала вона в них тої щирости та любости як відчувала в тих самих словах сказаних Маріїними, чи Павловими, чи Корниловими дітьми. Ці кликали її і бабко і бабцю і бабочко і буночко, а Єлисаветині одно й те саме баба й баба. Баба дай, баба на, а до того ще й якоюсь гранмою її кликали, що цілком не стимувало до її серця.

А діти Єлисаветині добрі були; не стидалися, не цуралися ні баби ні діда. Старша дівчина; їй уже на вісімнадцятий було; відразу до баби пристала, бо свій власний образ вбачила в бабинім лиці і навіть серцем відчувала, що вони собі рідні, близькі, але мова віддаювала їх від себе. Нераз аж плакала нишком, що не могла пошептати собі з бабкою отак, як Маріїні дівчата шептали і словами цілувалися. Дорікала мамі, Єлисаветі, чому вона не вчила її змаленьку бабиної мови, але що робити було? Вчилася тепер від самої бабки.

А Єлисавета не вчила дітей бабиної мови тому, що не хотіла, або її цуралася, але обставини так склалися— потреби її домашнього життя зложувалися в той спосіб, що вона від перших днів коли приїхала на нове господарство пірнула в його крутіж і, змірявши його, стала осію

довкола якої обертався Бил і все господарське діловодство. До тогож, маючи до бесіди поза Біла двох, а то навіть і шістьох робітників, залежно від сезону, не вживала вона своєї мови окрім того, що молилася і думала нею. Робила це вона несвідомо, з привички і так її діти захопили. Як були маленькі жибоніла до них по бабиному, співала їм так як мама їй співала, але як вже підросли і бралися говорити, то звичайна, буденна мова брала скоро верх і силою обставин та того господарського крутіжу вона сама зливалася з ними, хоч молитися посвоїому не переставала.

Аж як приїхала до мами в гості зобачила Єлисавета яку то вона кривду несвідомо вчинила батькам і своїм власним дітям — самі діти ту кривду відчували і, нарікаючи, жалувалися перед нею, що не могли відчуті тої багатой та щирої любові якою баба насичувала цілий дім і цілу свою родину. Та ще в будні дні перед весіллям то сяко-тако було. Робота з приготуванням на весілля всіх займала, але коли почалося весілля, заводини, коли Текля з жінками почала виводити голосом свято-весільні співанки, коли Марія і баба Єлена плакали втішним плачем, коли Надійка усміх свій сльозами вмивала, то Єлисаветині дівчата, сидячи в гонорі за столом коло молодої, із великими допитливими очима дивилися німо на чутливу сцену і придушували плач із жалю, що не могли її зрозуміти. Дуже мізерно почувалися на заводинах, а потім рано коли Надійку до церкви виряжали, а потім у церкві — дивилися Єлисаветині дівчата на те все так як голодні діти крізь грубу шибу на всякі ласощі на виставовім вікні дивляться.

Але хоч баба Єлена не тішилася Єлисаветиними дітьми так як тішилася Марійними, Павловими і Корниловими, бо мови їх вона не розуміла, але за те вона з якимись незбагнутим жалем пригортала їх до свого серця з такою любовію якою хотіла надолужити те, чого їй не ставало до втіхи. Душею відчувала, що вони були її пасемочками, що відросли від її пня з корінчиків пущених у чужу для неї землю, в чуже для неї життя.

Дивилася Єлена на всіх своїх пасемочків за столом, страви їм гарячої доносила тай припрошувала щоб їли, щоб не були голодні, бо в неї така думка була, що мами

таки так не вміють дітей нагодувати як баба вміє. Дивилася Маргарета на ту Єленину запопадливість коло дітей, коло онуків і навіть усміхнулася, бо й її діти якось так скоро освоїлися з Єлисаветиними та з Маріїними гей би вони вже кілька років до школи разом ходили, а баба Єлена була їх баба. Багатство бабиної душі і сите багатство на столі і в хаті тай щирість, що царила всюди зближували діточі серця одно до одного без призирств і без вперджень.

На те й Єлисавета приїхала з Билом. Возив її Бил до бабиної хати; якісь там страви кухарки приготувляли на вечерю і треба було щось привезти, чи відвезти; і як зобачила Маргарету, то з утіхи обнялись мов сестри. А Бил як побачив Гудвина то з несподіванки аж очі прижмурих, недовіряючи чи то був дійсний вид, чи привид.

— Ну, дорогий приятелю, з найбільшою приємністю стрічаю тебе тепер, — говорив весело Гудвин коли Бил, ледве вліз в авто і сів коло Гудвина. Йому в голові пробігала бесіда якою вони обидва з Гудвином обмірковували його женитьбу з Єлисаветою. — Ти, я вірю, не будеш гніватися на нас за те, що ми, сівши тут, говорили про цих людей, а попри них і тебе спімнули. —

— Чого-ж мав би я гніватися? — сказав Бил, прижмурюючи збиточно око на Гудвина. — Я вірю, що такі як ви добрі і примірні горожане не маєте що злого говорити про таких добрих горожан як я і ці люди.

На це банкир глянув на Била таким оком, мовляв, чи ти серіозно говориш, чи жартуєш, а Гудвин засміявся голосно.

— На цім питанню доброго горожансьтва я і наш дорогий приятель задержалися, — сказав Гудвин, докінчуючи свій сміх і далі почав поважно. — Я доводив, що ці люди, знаючи їх убогість і скрайну бідноту двадцять років тому, коли судити їх по матеріяльних здобутках є добрими горожанами, а наш приятель доказував мені, що, ну, нехай він сам висловить свою думку з доповненнями, — додав, штовхнувши банкиря коліном у коліно.

— Нехай буде й так, — згодився банкир. — Я зо свого боку, — говорив він серіозним тоном, — розумію, що ми,

як горожане Канади, маємо наше особисте і громадське життя усталене і впорядковане найкраще в світі. Стоїть воно на найвищій культурній ступені зовсім так, що ми не потребуємо нічого нічого позичати і нічого нівідкого вчитися, бо ми маємо все, що нам треба для духового, для соціального і для матеріального життя. З цього становища я оправдано обстоюю думку, що кожний імігрант котрого ми впускаємо до нашого краю повинен задля добра нашого краю і свого власного скоро обтрястися зо всіх своїх расових і національних набутоків та привичок і на їх місце прийняти наші і тим способом творити одну суцільну канадійську націю. А ці люди, на жаль, діють противно. Як бачите, живуть вони в цій околиці, оскільки знаю по реєстрах посідання землі в земельному уряді, вже поверх двадцять і п'ять років і, за той час, не то щоб обтряслися зо свого дивного способу життя, але на перекір нашим національним цілям і принципам нашого горожанства, розбудовують свій національний характер так далеко, що ставлять уже, як бачите на воротах, свій національний прапор побіч нашого державного. Це є глибоке, але невмістиме в нашому громадському життю явище на яке я зо свого становища дивлюся непримирим оком, бо нащо кумсь підносити прапор своєї раси чи нації попри наш тоді, коли наш обхоплює собою все, що є найкращого в людським життю?

— Ну, що-ж ти на це скажеш? — запитав Гудвин Била. — Ти уважаєш себе за доброго горожанина і за тобою тепер слово. —

— Та що-ж я можу сказати за, або проти, — сказав Бил неохочо. — Я розумію, що в нас існує воля для людей жити таким життям яке дає їм найбільше вдоволення так далеко як дозволяють моральні закони...

— Під моральними законами ти розумієш писані державні закони, — завважав Гудвин Биліві.

— Та нехай буде й так, — згодився Бил і продовжав: — і, можливо, що наш прапор, хоч і обхоплює собою всі людські блага, не дає їм повного духовного вдоволення. —

— А їм якого більшого вдоволення треба поза те, що ми маємо? — питає банкир і не ждучи на відповідь гово-

рив далі: — Вони повинні бути не тільки вдоволені, але й вдячні нам, що ми впустили їх до нашого краю, де вони живуть в багато більшому добробуті як жили вони в краю з якого приїхали. І дивує мене, що вони, вихопившись з нужди і неволі і, приїхавши сюди, відживилися матеріально і, замість засвоювати собі наше повне горожанство, почали ставити домагання за навчанням їх мови по школах, за їх учителями, переводу урядових актів на їх мову, а при тім почали засновувати свої власні інституції і організації які ідеологічно різняться від наших чинних і випробованих горожанських організацій, а ще далі почали вони засновувати свої власні підприємства під гаслом свій до свого для конкуренції з підприємствами наших справжніх горожан, а вкінці скупчуть усі свої зусилля вибирати своїх послів до парламенту. І, я ставлю питання, чи це є вдяка, чи не-вдяка? —

— Ну, мій старий приятелю, відповідай, бо ти посвоячений з цими людьми і повинен їх боронити, — говорив Гудвин Білові, підсміхаючись весело.

— Я не потребую нікого боронити, — сказав Бил і плечима здвигнув. — А моя відповідь на те чи вичислені закиди нашого приятеля є вдяка, чи не-вдяка, то скажу, що вони є ані одно ані друге.

— Як-же ти це розумієш? — запитав банкир і призирився здивовано Білові.

— Розумію це так, що ці люди не робили і не роблять нічого пляново на шкоду нашому краюві, — відповідав Бил. — Вони робили і роблять тільки те, що вимагало і вимагає їх особисте і громадське життя...

— І створили собі громадське життя окреме від нашого, — сказав банкир невдоволено.

— Мусіли, — сказав Бил і, хоч казав, що він не потребує нікого боронити, почав вичитувати банкиреви докази на яких він основував, що ті люди були змушені жити так як до тепер живуть. — Перше те, — говорив він, — що наш уряд зворохобив їх їхати сюди і ми їх впустили як прошених гостей. Друге, приїхали вони сюди масово і уряд, чи підчинена йому приватна організація, що тим займалася, не розселювала їх поміж старше населення, де

вони поодинокі, чи меншими групами скоріше були б з'жилися з нашим життям, але відтворено для них землі далеко від цивілізованого світа і на око такі на яких інші, наші пожадані переселенці, не мали найменшої охоти поселюватися хіба задля полювання і задля випасу худоби чим я сам займався. І поселившись, оставлені вони були на свою власну долю й недолу розбудувати своє особисте і громадське життя тільки так як можливо було після того досвіду, що вони привезли з собою. З цього я не бачу причини оскаржувати їх за створення свого окремого громадського життя.

— Ну, як мусіли на початках, але тепер не мусять, — стояв при своїм банкір. — Мене чомусь сердить їх мова, їх ноша, їх церкви, їх спосіб будування хат, їх недбалість про свій зверхний вигляд і чистоту, їх некультурне поведіння, що, хоч-не-хоч, відріжняє їх ярко від всіх інших людей і взагалі вони, як маса, зо своїм примітивним способом життя являються на нашому загально-соціальному життю як непотрібна латка на новій одежі. А що відноситься до ділових справ, то вони є скрайні егоїсти. Не мають вони поняття про вартість товарів, про вартість часу, про вартість служби якої потребують і дивляться на те все з очевидним недовірям і уважають усіх тих, що не працюють на землі за крутарів, за злодіїв, за ошуканців, або сказати одним словом, за паразитів і тому трудно провадити з ними діловодство у нормальний спосіб. Одинокі жиди, знаючи їх мову і психологію, ведуть із ними торгівлю якраз так, як вони про неї думають, бо, інакше, погинули б з голоду. І знов ставлю питання, чи такі горожане є пожадані, чи не-пожадані? —

— І що ти на це відповіси? — запитав Гудвин Біла, штовхнувши його ліктем у бік.

— Що-ж би ти відповів як би ти був на мойому місці? — запитав Бил Гудвина і говорив далі: — Я, як знаєш, звичайна собі людина, що, поза свої господарські справи, не має часу інтересуватися такими справами як приміром ця про яку ми тепер бесіду ведемо. Я вже сказав, що мав сказати і хіба тепер додаю, що, без огляду на те, що наш приятель дуже кривим оком дивиться на цих людей і ви-

словлюється про них як про дуже непожаданих горожан, я уважаю свою жінку, а знею її батьків, братів і сестер найкращими горожанами і навіть трішки ліпшими як я сам, хоч я є родовитий горожанин із шотляндською кровію.

— Ти чуєш, що він говорить? — сказав Гудвин до банкиря і штовхнув його ліктем у бік. — Зійшлися два екстремісти, — говорив він далі, — і я, посправедливості, повинен взяти середне становище. Але поки скажу щонебудь, хочу почути від тебе, Бил, на чім ти основуєш свій висновок, що вони є ліпшими горожанами від тебе. Це для мене дуже інтересне.

— Мій висновок очевидний, — говорив Бил. — Я і велика більшість із нас родовитих горожан заїхали сюди шукати щастя в експльоатації тутешніх природних багаств із думкою збагатитися і вертатися назад до цивілізації і там розуміється засновувати родинне життя. А ці люди приїхали сюди без думки про якусь експльоатацію і про поворот, але з солідною постановою тут жити і тут умирати. Це, на мою думку, є головна основа доброго горожанства, а далі все те, що вони до цього часу придбали, увесь достаток, що ми бачимо, не придбали вони за посередництвом чужих рук, але своїми руками, своєю працею яка є для них не ярмом, не тягаром, але живим ядром їх життя. На тій праці вони основують свої родини, свої доми і в обороні їх вони своє життя колибуть пожертвують. Так я розумію свою жінку і її родину і звідсілля виходить мій висновок. —

— Не зле ти обміркував його, — сказав Гудвин, усміхаючись. — А як ти задивляєшся на такий скрайний погляд на справу? — запитав він банкиря.

— О, це є виїмковий стан якого не можна приложувати до загалу, — сказав банкир півтихо. — Знаю я цю родину через Павла Воркуна котрий захопив у свої руки майже всю торгівлю з машинерією, а з тим претється вже в провід навіть нашого життя в містечку. . .

— І певне сердить вас, — сказав Бил на сміх.

Хотів щось банкир говорити, але надїхав фотографіст і зараз таки почалася біганина та веселі крики щоб ціла Воркунова і Дубова родина до фотографії ставали з на-

годи весілля першої онуки. І почав Павло Воркунів укладати ряди по старшині і поставив свого батька з матір'ю і Павла Дуба з Калиною на середині, а побіч них їх синів і доньок разом із зятями і невістками. Далі перед дідами і бабами поставив Василя і Марію, а перед ними молодого з молодою, а попри них і наперед них онуків усякого віку та полу. Вкінці і Била не забули. Павло кликав його, але поки він зрушився з місця, до автомобіля прибігли дві дівчині, такі собі красульки на всі боки, Марііна Настасійка і таки Билова донечка і силою почали стягати Била з його сидження. Зтягнули і повели, взявши попід руки, як арештанта. І вставилися в гурт два роди, звязані подружам Василя з Марією. Були там по Дубовім боці Осип Дуб із жінкою і з семеро дітьми, Дубова Олена з чоловіком і з восьмеро дітьми, Єринка з Андрієм і з п'ятеро дітьми, а по Воркуновім боці були і Єлисавета з Билом і з п'ятеро дітьми, Павло з жінкою і з п'ятеро дітьми, Корнило з Маринкою і з четверо дітьми тай також не забули Воркунових, як казала Тетяна, дозичених дітей Вероніки і Гафійки з їх чоловіками і з дітьми — Єлена була би живцем у гріб лягла як би їх не включили були до їх родинного гурту. І дивилися люди і дивився Гудвин з банкиром на той гурт двох родів. Тай Маргарета, приступивши до автомобіля, із великою утіхою гляділа на Марію та на її дітей і на цілий гурт.

— Ти знаєш, — говорила вона притишеним голосом до Гудвина, — я любила Марію мов сестру коли вона в нас перебувала, а тепер я ще більше залюбилася її дітьми, її батьками і цілою цією чудовою околицею. Дивися на той гурт! Дивися на тих бабок, на тих сідо-голових дідів! Скільки там у них утіхи, радості та гордості і цілий гурт укритий одним великим, щирим, щасливим усміхом. Мене якась сила тягне щоб і я з тобою і з нашими дітьми стояла там, між ними і відчувала ту саму втіху та радість. —

— А як ти почувашся? — запитав Гудвин банкира трішки на сміх, штовхнувши його коліном у коліно.

— Скажу тобі правду, я почувався трішки заздрісний, — відповідав банкир. — Старе покоління мене сердить своєю впертістю жити своїм окремим життям, а нове ро-

бить мене заздрісним тому, як сам бачиш, що воно гарне на вроду, сивне числом, здібне умово і, як бачиш по одежі і по його поведенню, обтрясається з батьківських поверховних привичок і я певний, що воно в короткому часі буде ставити своє горожансьтво вище нашого так, як ставить Бил.

— Це залежати буде від нашого відношення до них, — говорив Гудвин, — і, коли ми старші горожане зо своєї сторони будемо відноситися до них із расовим впередженням і з нетерпимістю, то будь певний, що з ходом часу вони, виростаючи на своїм власнім полі, виробленім своєю власною працею, свідком чого є ця прекрасна околиця, відплачувати нам будуть тим самим.

— А чого-ж то ми маємо вважати їх за нищих расово людей? — запитала здивована Маргарета. — Я не бачу різниці між добротою Маріїної мами і добротою моєї мами. Різниця між ними є тільки та, що вони не одною мовою говорять і не однаково вбираються, але їх серця одною любовію дихають як до своїх дітей так і до чужих. Тай яка різниця є між нашими і Маріїними дітьми? От вони аж посумніли, що не мають родинного права стати до фотографії з Маріїними і з Єлисаветиними дітьми. —

— А що ти на це скажеш? — запитав Гудвин банкира, усміхаючись.

— Та, воно показується, що я цих людей не пробував пізнати, хоч жию між ними вже довше як десять років, — відповідав банкир. — Я судив їх так як їх бачив, а поза те я не входив у зміст їх духовного життя.

Тим часом фотографіст зняв знимку з першого гурту двох родів разом, потім окремо, потім молодих із дружбами і дружками і батьками, потім самих молодих, а вкінці і Тетяня забагла мати памятку з весілля і скликала увесь свій рід до знимки. І обложилася вона Софією і Іваном Поштарем і їх дітьми, Андрієм і Єринкою з дітьми, Варваркою і Віктором і дітьми, Вдокійкою з її чоловіком і дітьми, тай Зеновійкою і Парасинкою з їх чоловіками і з дітьми, її хлопцями, що вже пірилися в парубки і, держучи перед собою Василька, що виріс уже був під її бороду, стояла над своїми дітьми і внуками як велика ко-

вочка над курятами і дивилася так, мовляв, а-ну, нехай хтось відважиться кивнути, зневажити котренебудь з її чепурних, увитих силою курят!

А Бил, вернувшись до своїх приятелів, розповідав їм про Андрія як він собі Єринку за жінку здобув, як Тетяна Шрапнеля біла, як Вакар помер, як Поштар скінчив своє життя — багато дечого розповів чого наслухався від Корнила та від Марії, перебуваючи у Воркуна тиждень перед весіллям. А найбільше захоплено говорив про Воркунове багатство. Вісім пар сильних, робучих коней із його, Білового розплодку. Вісім пар тяжкої упряжі, легка пара упряжі до демократа, рільнича машинерія, молотарка, земля без centa довгу, шпихлір повний збіжжа, на три роки стане, худоба вже расова, свині расові, аж любо дивитися на те все. Тай про сусідів розповів як вони мають-ся, в багатві купаються і поволеньки виглажують своє життя на чепурне, на гарне на око і гарне, як на його думку, на свій духовий зміст. Тепер він не мав труднощі з мовою, бо, окрім старих, усі молоді розмовляють вільно в обох мовах і уважають обидві мови за свої, а з тим ясніше виявляють своє расове походження і гордяться ним так як ми своїм, шкотландським. Тому то й свій прапорець виставили побіч нашого.

І відбувалося весілля як звичайно — молодь гуляла на помості, жінки одні приглядалися танцюючим, одні сиділи в хаті співаючи весільні співанки, а чоловіки також по свому смаку ділилися. Аж під вечір загадали молодяки такі як Павло Воркунів, Осип Дубів і Андрій Тетянин зворохобити старих чоловіків до танцю. І почали підмовляти то Сливку, то Ключку, то Воркуна, то Дуба, то Никифора і вмовили Ключку, а Ключка як розохотився і давай силою наганяти стариків щоб показали, що вони вміють. І щоб розігріти заспану путерію, пішли вони ніби крадьки до притульчини коло шпихліра трохи з похилими головами і виходили звідтіля з отвертою, веселою усмішкою і з чолом до гори і зближувалися гей би крадьки до помостини. А молодяки вже приготували й старших жінок щоб були під руками і музикантам Андрій шепнув щось у вухо. І ніби моргнули музиканти на Андрія і почали з великим

запалом грати тої дрібної на нуту, як би не Марися, я би не женився, розкохала душу, женитися мушу. Грали хвилинку, другу, а старики поставали тай голови попускали. Половилася молодь і почала крутитися колом так, що дівочі ноги в повітря баламкали і з того великого захвату було більше крику як танцю. З тим і музиканти стали.

Махнув Воркун рукою і вже йшов геть, а за ним і другі старики невдоволено розходилися. Але не відійшли далеко, бо хтось там коло музикантів потягнув смиком по скрипці так, що перший Воркун підніс раптом голову і аж вухами застриг так як військовий кінь на голос трубки. Вернулися старики, дивляться, а то Плешка сидить на місці головного музиканта, підстроює скрипку і дивиться таким оком, що каже, без мене трудно людям обійтися. А Плешка таки не дуже добре почувався, що учитель, ніби пан молодий, наймив якихись чужих музикантів, ніби вже модерних, що, на думку його і старих людей, тирлигали собі ні цеї ні тої, тримбулянки, як казав Воркун, для дітей, а його, старого, заслуженого музиканта котрий знав із душі коли якої грати, облишив. І тепер дуже утішився як Андрій, побачивши, що старим модерна музика не підходить до душі, попросив його і Никифора щоб вони заграли старим так як їх душа знає.

І притулив Плешка свою душу до скрипки, побігав Никифір палатками по цимбалах і тим розперезали стару путерію, а вона шаленим дрібним вихром завертілася. Вхопив Воркун Калину, вхопив Дуб Єлену, вхопив Сливка Тетяну, вхопив Ключка Марію, попарувалися інші газди хто кому під руки попав і як зачали вибивати ногами та приспівувати, то все, що було живе з людей збіглося до помостини дивитися, що там діялося. Навіть Гудвин із банкиром і з Билом не полінувалися встати з автомобіля і підійти ближче танцю. А там було на що дивитися. Сам Воркун держав Калину в долонях і, прижмурюючи очі, піддавався ціком розіграній охоті, що покиувала для розгону його головою, а потім пробігала скоренько, порибячи, хоботом, по плечах, і збігала до ніг, підкидала ними, а звідтіля, не можучи пройти крізь підлогу, посіпувала колінами, підкидала цілим тілом і потрясала кожною

кісточкою так, як потрясав Плешка пальцями і смиком по скрипці. А далі та охота неначе хотіла вихром у повітря вилетіти, обертала завіремим на сміх Воркуном і запишнею Калиною рівненько мов сновавкою. А Ключка вихитувався з Марією неначе в розгойданім човні плив і пробував рівновагу здержати і при тім тупцював як би на грани стояв таї приспівував на сміх Сливці і Тетяні: — Ой, яку ж ти товаришу дівчину сподобав, що-ї кури не-доїли, когут не-додзобав. — А Сливка, ніби сердитий, йому на відповідь: — Ой, співаку, небораку, не співай нікому, бо як тобі заспіваю аж втечеш додому, — і при тім з вихиласом вибивали обидва ногами до підлоги мов би страшного та їдкого вогню пробували викресати. А старий Дуб то з повагою танцював. Охота не термосила ним, але підносила вгору то долину неначе везла його на такім колесі, що не мало що-другого чолана. А це дуже гарно пасувало до Єлениного танцю, бо й вона танцювала коло Павла мов на м'яких спружинах притулена рівненька, грубенька свічка.

Танцювала Єлена з Павлом і ніби дуже сердито глипала на розюшеного танцем Воркуна за те, що він у будні дні дуже йойкався та нарікав на біль у крижах та на кольки в боках, а тепер увесь той біль неначе хтось ножем відрізає. Гуляв він мов несамовитий і, замість йойкатися та кривитися, виспівував попарубоцьки та ще й на збитки Єлені приговорював: — Е-е-е-ей, трясіться рубці, поки ви вкупці! — А потім із великого запалу заставляє Плешку: — Гр-р-рай братчіку, гр-р-рай! Дрібно пушками притискай, бо хто знає чие завтра! —

А Плешка грав, ой грав! Відчувала його душа і він сам бачив, що це був останній танець для нього як старого, вислуженого музиканта; модерні його місце займали; і останній для тих дідів і бабів, що онуку дружили. Зажмуривши очі, він прилягав лицем до скрипки і неначе нашіптував їй у вухо щоб вона в останній раз передала танцюристам увесь скарб його музичного талану і висмоктала з них останні соки, що танцювати забагають. І скрипка слухала його і неначе розбурхана фурія розсипала шалені вихрі дрібно-кучерявих голосів які потрясали кожду

клітинку, кожна кісточку не тільки танцюристам, але й глядачам. Ціле весілля загіпнотизоване було його грою, навіть і банкир, бо й він, стоячи з Гудвином і з Билом, п'ятою правої ноги несвідомо держав час і він цілий носився ритмічно з танцюристами.

І не знати як довго був би Плешка грав і як довго булиби танцюристи гуляли, як би не приїзд молодого. Він хоч ніби робив своє весілля вкупі з молодого, але щоб ніби було, як казав Воркун, пунктом усе як треба, зібрав кількох своїх гостей із автомобілями, поїхав з ними до школи, а звідтіля у параді за молодого приїхав. Невдоволений був Плешка тай танцюристи, хоч уже дихали як ковальські міхи, нерадо покидали танець, але всі почувалися якісь такі легенькі, такі блаженькі і оглядалися на людей такими очима, що казали: — Ми вам показали як то ми колись танцювали, а що ви колись покажете, то...

* * *

— Ну, які ти вражіння несеш додому з цього весілля?
— питав Гудвин банкира коли прашалися при розході.

— Сердиті вражіння з тої простої причини, що я у своїй зарозумілості завсіди думав, що життя цих людей є таке порожне як горіх без ядра, — говорив банкир. — Але сьогодні при твоїй і Билової допомозі я примушений змінити свою думку і поділяю Билову, хоч вона трішки пересадна.

РОЗДІЛ XIV.

Плешкове чуття правду говорило, що той танець на Надійчинім весіллю буде останній як для нього старого, вислуженого музиканта і останній для старих танцюристів, бо так воно й сталося. Сам він не грав уже більше ні старим ні молодим. Вражений, що молоде покоління не вважало його за доброго музиканта, відступився гонорово на бік. Тай при тім оправдував себе, що він, ніби, не хоче псувати свого музичного талану тою, як він називав, півканиною, якою чванилися новомодні грачі і яка приставала до душі молодого покоління — його душа не годилась з нею, ну й на бік став, а на старих танцюристів великий піст заходив. Від того часу як не щороку то щодругий рік котресь із старої верстви вмирало і, як казала Єлена Воркун, гріх було тим, котрі ще лишалися, пускатися на гоцки та на сміх людський, коли кожне з них починало вже могилою пахнути. І так, як говорив старий Дуб, Плешка свое відограв, а вони старі свое відтанцювали, а що лишалося для них, то вже до обметиць, до тих, останків, що в млині по мливі вимітають, належало.

Тай таки правду Дуб говорив. Від того весілля очевидячки змінювалося їх життя. Старілися їх діти, дружились онуки і рік за роком, нишком видирали з їх рук керму господарського життя і відсували їх, старих, на бік. З тим їх власне життя не пнулося вже під невидимий горб, не перлося вперед, але почало нишком, крадьки, котитися в невидиму долину і у своїм покоті губило по одному з них — на цвинтарі на вічний спочинок лишало. І тоді, коли Воркун лежав на постелі в старій хатчині, як згадано на початку нашої повісти, коли Павло Дуб помер, за неповних двадцять років від Надійчиного весілля до Павлової смерти, він одинокий остався зо старої верстви, а решті, сказати словами Єлени Воркун, всім їм сира земля ручки прилягла і очі заслонила.

Але для Воркуна тоді тих двадцять років здавалося

як би двадцять днів. Лежачи на постелі, він обхоплював думками той час і бачив його так, гей би він був на великім полотні намальований. Стояв там Павло і своєю смертю мерців із гробів викликав. Вихоплялися вони на те полотно одні за одними і Вакар з Тетяною і Поштар з Ганною, і Єлена і Калина і Підгірний, Волос, Дрозд, Ключка, Сливка, Плешка зо своїми жінками, з'являвся і Никифір і Соловій з Теклею, а зпоза всіх, зпоза їх плечей, зазирали їх пристаркуваті діти, молоді онуки з правнуками. Мертве з живим мішалось і нагадувало старі дерева яких обрубують, а вони весною-літом зо старих пеньків буйне віття розпустять. І кожне з тих мерців свою історію виносило.

От коло Павла Калина з'явилася — вона сім років тому як померла. Лишили ми їй на танці, коли Андрій Вакар з Олексою за Єринку билися і від тоді лиш де-не-де згадали. А вона від тоді прожила ще з тринадцять років і добро чинила і таки пробувала доброю бути тільки ту свою доброту так дуже своєю гордістю кваснила, що аж перекваснювала і тому нікому вона не смакувала.

Поки Єринка була ще не подружена, то Павло і Калина великі надії на неї покладали. З тою надією Павло півсімнадцятої сіп'ярської секції на себе взяв тоді коли Андрій заверюху зчинив сіп'ярі купувати. Постановили обоє зятя на ґрунт прийняти. Сподівалися, що воно до того мусить прийти, бо на інакше вони Єринку не думали видавати.

Але, сказати правду, сам Павло побоюався брати такий тягар, дві чвертки землі, на сплати. Хто знає, думав він собі, чи зять удасться такий, що зможе разом із тещею жити, але Воркун, щоб відплатитися Поштареві дюгом за дюга, піддюгав його до купівлі.

— Я сам би ту землю купив, — говорив він переконуючо, — але мені вона не на руку і таки не хочу вам під другий бік залазити. Як би я бачив, що вона вам цілком непотрібна, то будьте певні, що мене ніхто би й буком від неї не відогнав. Не пустив би я її з рук щоб хтось чужий тут, між нас, сів. А земля як є, то придасться, а ще так як вам. Вона вам під хатою лежить. Дасть Бог прийме-

те зятя і буде кому робити і буде куди розганятися. Лиш поміркуйте! Три чвертки землі межа в межу, півмилі вишир, а півтора милі вздовж попри головну дорогу лежатиме ваша земля! А довг, та що там довг! Він на двадцять років розділений буде і тих, трішки більше як три сотки доларів істини з лихвою аби як то ви обидва з зятем встараете кожного року з худоби та зо збіжжа.—

Слухав Павло такої масної намови — незлою вона здавалася, хоч на згадку довгу гиря дубом ставала, бо то не в десятки, не в сотки але в тисячі доларів довгу він мав би залізти. Страшно ставало, радився Калини, а вона ще й шепотом до нього: — Не вір сватови Воркунови, що він не хоче тої землі! Він аж казиться її купити, але ніби лице показує, що ніби за тобою першинка. Купуй, виплатимо, не бійся. Тай син Василь, ніби не похочував радити батька на купівлю, але: — Я чепляюся західної пів-секції, бо, знаєте, в мене діти і одна чвертка не зможе всіх нас вигодувати і, тому, не сподійтеся від мене ніякої помочі, бо сам в довгах по вуха буду. Але як би вас таки дуже приперло, то яюсь дамо раду — шкода землю з рук пускати.

І не пустив Павло землю з рук — тягар тяжкий завдав собі на плечі і зпід нього на Єринку благаючи споглядав, щоб вона скоро йому зятя до помочі придбала. А Калину, то так як би її у чотири коні запряжену блискучу бричку та купівля посадила. Її присохла гордість розмаїлася — зелене листя розпустила і вона великими очима на світ почала дивитися. Діждалася вкінці того, чого до Канади їхала — багачкою великою стала, хоч те багатство ще по дикому в лісі лежало. Але надія, що воно скоро висунеться на яву, а при тім ще й те, що її син Василь у таке саме багатство заліз, вона вже таки виділа такі великі лани всякого збіжжа, що кінця їм не видно. Доброю такою зробилася, до Марії почала щодня забігати, до сусідок потребу знаходила відвідати — на диво всім раєм почала дихати. Тай такою роботящою зробилася, що їсти часу не мала. Вхопить було кавалок хліба в одну руку, а в другу ведро і до криниці по воду біжить, або свиням пійло виносить. Єринка в хаті варить, пече, пере,

а вона з Павлом у поле йде, щоб найскорше багатство з корчів на людські очі витягнути. А Павло також розохочений став. — Мусів. Довг спати не давав. Десь йому сват Хмель з півночі індіянів навів, кілька родин і порадив йому найняти їх землю з ліса чистити. — Стару корову дайте їм і кавалок ліса відложіть, щоб вичистили поки її з'їдять. Як вдадуться, то не пожалуйте худоби — землі чистої вам запівдармо придбають, але держіться здалека від них, бо покинуть.—

Ясно та красно прожили Тетяна, тай Павло з нею, той коротенький часочок, до того Зеленого Понеділка, коли Андрій приїхав. Хоч була тяганина з весіллям, але все ж таки Калина мала вперту надію, що Олекса стане її зятем і все буде гаразд.

Але грім із ясного неба не наробив би їй був такого страшного перевороту в її серцю, навіть і тоді коли б був grimнув у саму середину хати, як зробила Єринка з Андрієм. Аж зомліла з несподіванки та зо страху, коли побачила, що Єринка свої груди наставляла в обороні того, ненависного для неї, хлопця. — А коли жінки її відтановили і коли йшла з ними додому, то почувалася много разів гірше, як чувається господар коли йому град усе збіжжа зібе. Хотіла плакати, але якийсь такий незбагнутий, тупий біль в серцю сам сльози вогнем пекучим сушив; хотіла кричати, проклинати щось, когось, але не знаходила таких слів, щоб могла ними виразити своє гірке почування; хотіла впасти в якусь бездонну пропасть, але такої не було — без душі, без серця додому прийшла.

Та на диво самій Єринці, тай Павлови, Калина, коли прийшла додому, ані півсловом не згадувала про те, що на танці сталося. Єринка сподівалася сварки, плачу та голосіння і, щоб мати батька на своїому боці, розповіла йому з плачем свою історію з Андрієм зараз як тільки з Андрієм коло воріт попрощалася. Павло вислухав, трохи було йому маркотно, але пригадалася йому Ольга, пригадалися Василь, Олена й Осип скільки то було клопоту з їх женячкою, він глянув на Єринку жалісними очима і якось придушувато сказав: — То доню, все від Бога походить. Як він тобі приписаний, то жадна сила його від

тебе, а тебе від нього не відірве, хіба одна смерть. І щоб вкоротити нашу мізерію, то кажи йому, щоб найскорше старостів слав і, щоб весілля найскорше відбуту, а потім якось буде. — Але, як сказано, Калина на диво їм ані свари-лася, ані плакала, ані голосила коли увійшла до хати тільки мов би велику купу леду внесла з собою. Ще з дверий обкинула винувато усміхнену Єринку такими очима, з яких разом визирав і жаль і зиркала злість, потім лютим зором обкинула хату мов би шукала когось такого щоб ту луть виляти. Але того когось не було і вона гейби трішки подобрила, розібралася з святочної одежі, завязала рушником голову, вийшла на подвіря, обійшла його довкола, заглянула до стайні, потім кинула допитливим лютим оком на Андрієву хату, поміркувала щось і вернулася до хати.

— Єринка давно прийшла додому? — запитала болючим голосом Павла, ставши коло вікна і загадочним зором дивилася як Єринка бігла з малої хати з дійницями корови доїти.

— Я не завважав коли прийшла, я її в хаті застав, — відповів Павло і вертівся по хаті не знаючи чи виходити на двір, чи лишатися в хаті на прикру нараду з Калиною.

— Він не був тут? — запитала гей би здивована.

— Я нікого не бачив, — сказав Павло, оминаючи того, про кого вона питала.

— Кажі їй, нехай каже йому, щоб старостів слав хоч би й сьогодні, бо то вже небезпечно її дівчиною держати, — говорила вона притишеним лютим голосом. — Вона з ним на наш дім нечести нанесе, як би ми їм на дорозі стали. І хто знає чи вже не нанесли, — додала загадочно. Казали хлопці, що вони не йшли сюди, дорогою, але лісом, його фармами.

— Старости сьогодні прийдуть, — сказав Павло і сам гей би налякався своїх слів.

— Ти звідкіля знаєш? — рубнула Калина питанням і зміряла Павла допитливим острим зором.

— Вона сама казала...

— Коли?

— Як з танцю прийшла...

— Ти нічого не знав скоріше? .

— Не знав, — сказав Павло мов би з жалем.

— От вір тепер своїм дітям, за ангелів уважай, а вони тобі нишком таке вистроять, що...

Не скінчила Калина бесіди, бо гіркий плач бесіду здувши, але не довго. Перемогла плач і почала сама до себе говорити: — Чого ж я стою? Воліла б я була умерти ніж такого діддатися! Вари тепер вечерю і силоміць приймай таких старостів, що не варта мого порога переступити в такому ділі, як би все йшло полюдськи...

Павло слухав хвилину Калининої бесіди і, зміркувавши, що ліпше буде як він не буде до неї приточувати, справився йти на двір. — Когутиків кілька заріж, або голубенят на поду позбирай, бо яку кольку їсти дам тим велбним старостам? — сказала йому на вздогін. — Як би мое серце свині з'їли, то лекше би мені було ніж приймати таких старість від такого збуя, — додала, гримаючи сердито горшками на кухні.

Тай тільки то болючої бесіди й було між Павлом і Калиною того вечора про старостів. Як могла так душила вона в собі свою нехіть, свою злість перед старостами. Говорив Воркун на всі заставки, потакував великолебно Никифір, прихвалювали свого, як казав Воркун, хороброго князя, котрий бистрим конем цілий світ сходить, за цісарськими столами гостив, пишні дівиці знаходив, але як вчув про Єринку, то свиснув-крикнув на коня, вітром-вихром прилетів сюди і їм, старостам, наказ такий дав, що як він буде придобень, то на трон тестів посадить, а як недобень то їм, тестям, двір спалить. Говорив Воркун і не знав, що він такою бесідою колов Калину в самі печінки, а словами, що князь, як би не дістав дівицю, то спалить її двір, то вже її не вколов, але мало що на смерть не зарівав. Страху такого Калині нагнав, що вона замість горіжитися, стала такою покірною та згідною, аж Павлови дивно було.. І таки сама наглила, щоб весілля не відложувати, аж по Петрі, але відбути його за тиждень. В них е майже всьо готове, то чого ждати?

Поговорили старости як належить, прийняли Павло з Калиною хліб і сіль, дівицю запитали чи вона сюди чи туди, а дівиця глянула на маму ніби так як би не знала в ко-

трий бік податися, але на це Никифір увів до хати князя мов арештанта, а Єринка забула про що її питали, вхопила його за руку і до батьків потягла благословення просити. Поблагословив їх Павло, благословила зо страху Калина і коли Андрій зловив її за руку, щоб поцілувати, вона ніби дала, але якось так скоро вирвала мов би він замість цілувати, вкусити хотів. Відчув Андрій таку її приязнь і, як би це так сталося було без Єринки, то він з жалю та з гніву гавкнув би був на неї по псячи і пішов знов до роботи. Але Єринка держала його за руку і так за стіл затягла слово запивати.

Але як вже Калина з Павлом не почувалися, то весілля таки гоїне, богацьке справили. Гостей було повні хати і повне подвіря, Плешка з Никифором тоді ще своєю музикою верховодили, Єринчин віночок сіяв на увесь світ, але Калина не довіряла, хоч сама бігала та увихалася і гостей дозирала з кавалком леду замість серця. Було трохи страху і в Павла і в гостей, бо Поштар, сердитий, що Андрій, відбивши Олексу від Єринки, вкоротивши йому політичну силу, — думав Поштар, що через Олексу більший вплив матиме на цілу Дубову родину, — розпустив між людей чутку, що Олекса заарештує Андрія перед самим шлюбом за те, що він йому зуби в бійці за Єринку порунтав. Ця чутка нанесла Дубам так багато страху, що саме весілля висіло от як би на тоненькій ниточці — на другі м'ясиці готові були відложити, — але Єринка не допустила. І, дуже можливо, що Олекса з Поштарем були б зробили Андрієви такі збитки, але Никифір не спав. Знав він Поштареву натуру і, коли тільки вчув про такий арешт, пустив свою чутку, що, як Олекса не сидітиме тихо, то Андрій не Олексі, але самому Поштареві зуби не лише порунтає, але таки повибиває. І, як показалося, то, здається, що Никифорова чутка мала більше моці як Поштарева, бо хоч народ коло церкви виживдав поліції з більшою нетерпеливістю як молодих, але замість поліції Поштар з Ганною приїхав як шановний гість.

І відбулося Єринчине весілля як належить, а по весіллю в Павловій хаті замість зятя лишився такий настрої мов би по похороні. Ходила Калина з завязаною голо-

вою і заєдно бобуватим голосом воркотіла, що напав на них збуї і доньку вкрав. А Павло також ходив задуманий, бо сподівався, що Андрій таки зараз по весіллю спряжеся з ним і обидва будуть обидві господарці разом провадити, а то минув день, два, ба й тиждень і другий, а то й місяці минали, а він навіть не глянув на його подвіря. Боліло це Павла. Та ж він на сватанню виразно говорив на яких умовах Єринку за нього видавав.

— Очі бачуть, — говорив Павло старостам коли зайшла була мова про віно, — що поза Єринку нема вже в нас більше дітей і тут нема що про віно говорити. Єринка наша дитина, маєток наш і зять має бути наш, бо ми постановили її з дому не пустити.

— Та це ви ніби добре кажете і так повинно бути, — годився старший староста Воркун, — але не треба забувати, що Андрій має свій маєток і може схотіти на своїм жити. Знаєте, як то тепер між людьми буває. Є ще куди брикати і через те не хотять терпіти ні діти батькам, ні батьки дітям — кожне хоче по свому жити і тому добре мати якесь слово про те, що донці дасьте тоді, коли б вона схотіла своє гніздо вистелювати.

— Та на що їй вистелювати нове гніздо, коли вона має готове вистелене, — впирався Дуб. — Ніхто її з нього не струтить, бо нема кому. А воно не є якесь таке вузьеньке, щоб не могло помістити їх двох і нас старих. Є в нім дякувати Богу, місця для нас всіх. От, мій Осип не стратив на тім, що не пішов жити на свій гомштат, але до тестя Хмеля пристав. Маєтку великого з ним доробився. Тай гомштату свого не стратив. Робить на нім і тепер хоч він далеко від Хмеля, а Андрієві фарми лиш через дорогу від нас. Та ж це так як би одна господарка була, а не дві. Дорога не буде нам вадити. А як би вони, даймо-надто схотіли спати в новій хаті, то яка ріжниця? Обидві хаті будуть наші, то ніби нова, а це стара. А ми сяк чи так мали нову хату будувати, бо ця вже вислужилася. Тай думали будувати трохи далі від нашого старого подвіря, бо знаєте, не можна коло неї файного городця мати, як свині, кури й таки худоба товчуться довкруги. Але не будували, на зятя ждали. Нас не пекло, а зять збудував

би вже таку якої сам би хотів. Знаєте, молоді мають тепер інакший смак як ми колись мали.

— Тимчасом зять вас перебіг і не тільки хату, але й господарку свою розчинив, — сказав Воркун на жарт.

— Та не гнівайтесь, як скажу, що всьо подурному робилося, — сказав Павло трішки сердито. — Все робилося без нашого відома, крадьки, і тепер, як воно вийшло вже на верх, ми не знаємо, де його притулити. А то не треба було з нічим крастися. Не треба було гнути якісь бандиги про якогось ренчаря, але, як вже не можна було з якоїсь причини голосно сказати, то пошепки бодай мені у вухо шепнути, що таке й таке заводиться і я не якийсь кальвін, щоб своїм дітям добра не бажав і порадив би я був так як треба. Ніби на що було розчиняти нову господарку як на старій нема кому робити? А вона, дякувати Богу, не така, щоб її можна в один мішок забрати тай ніби моя вона ще до весілля, а потім уся Єринці на віно йде. Це мое слово і я від нього не відступаю. —

Така була Павлова мова на сватанню і говорив він її щиро, без найменшої брехливої скази. Старости вислухали її і Воркун таки не на жарт говорив, що як би він був парубком, то до такого тестя нажмурячки би пристав, а Никифір у свої премудрости тільки й думав, що таке щастя тільки Андрієви в руки пхалося, бо він у чіпці вродився.

Слухали і Андрій з Єринкою тої мови, але долітала вона до них мов би ізза шумливого ліса. Велику бурю пережили вони того дня. Самі, своїми серцями, її вчинили. Вихрами та громами вона ізнялася і зірвала із них ту тайну заслону, якою вони свою любов від людських очей вкривали. Не в голові були їм сватання і віно. Для них сватання було щось таке, як відгомін глухо-грохотливого грому з чорної громової хмари, що з овиду ховається. Їх стривожені серця спокою і скорого весілля бажали.

Так минуло сватання, так минуло весілля, а по весіллю Андрієви і на думку не приходило, що він своєю дружбою з Єринкою кривду Дубам вчинив. Не знав їх бажань, бо нагло все склеїлося і сватання і весілля і нагло він господарем став, а те, що говорилося на сватанню, що він з

Єринкою мав би жити з старими, то цього він не міг розжувати. Чого ж мав би жити в чужій хаті як свою мав? Чув нераз як його покійний батько говорив, що на ґрунт до жінки пристають лиш такі, котрі свого не мають. А він мав уже свій ґрунт і раз Єринка його хотіла і, раз старі згодилися її з ним подружити, то чого більше треба? Жадного маєтку він від них не жадав і жадати не буде, бо твердо постановив показати Калині, що він, Вакарів накорінок, потрафить бути багатцем іще більшим як вона, без їх маєтку, то яка з цього могла бути їм кривда?

З такою постановою і з такими думками Андрій від самого весілля почав так поводитися мов би старих Дубів знати не хотів. Від сонця до сонця валив кіньми ліс, скидав в купи, палив, орав, що можна було в'орати, і так час йому збігав. А при роботі Калина йому з голови не злізала. Не міг забути її зневаги якою вона його частувала і тоді коли віл її пса вдарив, і на танці коли з Олексю бився, а останній раз, на сватанню, коли вона свою руку з його вирвала, то так його болючо вpekла, що він таки там зарікся по весіллю Калининого порога не переступати. Гнобила його та зневага і якийсь гнівний жаль до Калини відчував. Думками себе питав чому вона його ненавидить? Що в нім чи на нім є таке, що ту ненависть у неї викликає? Шукав у собі тої причини, але не знаходив. Він не памятав чи навіть колибудь своєю думкою її гонор, її серце скривдив, бо до тої сутички з її псом вона йому й на думку не приходила. А те, що він був після її слів якесь наймитівське насіння і Вакарів бельбас то, що воно таке? Всі люди і в громаді і ті з котрими він в роботі жив, тих ненависних латок не бачили на нім. От, хочби й сама Єринка. Та ж вона була найгордіша дівчина на цілу околицю, але з любови до нього готова була своє життя дати. І чого вона одна, Калина, ненавидить його? Чого мов з окропу вихопила свою руку з його на сватанню?

Болючо відчував Андрій Калинину зневагу. Те відчуття гнівом клубилося в йому, з жалем переверталось і творило в йому якусь таку, неначе біснувату силу, що не знала міри в роботі. Робив як кінь, аж стогнав. Валив,

рубав ліс, рвав корчі, міряв кроками прочищену землю і потішав себе, що тим Калині пімсту вимірює.

Дивився Павло на зятеву роботу і, хоч тішився, що він не лідар, але та втіха була така сама як беззубому з твердого, червоного яблука. Приняв він зятя, добрий зять, але що з нього? Пробиував вговорити його на розум, що йому не потрібно так тяжко самому гарувати, бо вдома, ніби в Павла на фармі, є вже обробленої землі на стільки, що він сам не може обробити, але наймати мусить. Але як би вони обидва до купи робили, то й стару землю легко би обробляли і нової кожного року приточували би без ріжниці на чім сип'ярі. Але Андрій на таке вговорювання тільки потакував, мовляв, говоріть ви собі тату здорові, але моя фарма перша і, що я на ній прироблю то буде моє, а не ваше, і далі по свому робив. Жалувався Павло Тетяні, жалувався старостам, але не помагало. Тетяна зо свого боку навіть противилася щоб її син до тестя на ґрунт приставав. Горділа вона, що він оженився з Єринкою і нишком бажала щоб і Дубів маєток впинився в його руках, але щоб він цілком звязався з Дубами, то це було б для неї понижуюче. Сподівалася, що як би так сталося, то Калина говорити та хвалитися буде, що вони, Дуби, велику ласку Андрієви вчинили, бо на готовий хліб його прийняли. А поза те він не зможе допомогти їй в роботі, бо не буде вільним господарем, але причепою.

— Нехай вчиться сам газдувати, — говорила вона коли Воркун, за Павловою просьбою, набиляв, що добре би було щоб Андрій таки пристав до Дуба, бо, інакше, Дуб зо злости може свій маєток комусь іншому дати. — Що сам собі приробить, те матиме і не буде зазирати тестеви в руки щоб йому на дзигар тютюну дав. Має він свою землю, свою хату, має жінку і нехай обоє доробляються. Знатимуть, що нічо нікому дармо не приходить — треба руками гребсти щоб щось мати. А тесть іще не такий старий щоб не міг з постелі встати, він ще годен робити. Але думав, що загулить Андрія своїм маєтком, як вівсом коня до стайні, запряже і він робитиме, а пан-тесть буде поперек на сонці гріти. А йому ще не час на такі злоги.

Він іще нівроку такий, що й сам би десь на ґрунт пристав, як би сваха Калина дригнула. А, що до маєтку, як не схоче дати Андрієви, то що з того? Вам і нам з покійним Вакарем ніхто нічого не втулив у руки, але ми якось вижили і дітей вигодували. А як дасть, ну, то буде знати, що не дав якомусь легунови, але такому, що вміє сам собі маєток придбати. Так навіть Бог каже робити, піп у церкві про таке згадує коли про якісь талани говорить.

Говорила це Тетяна не лиш Воркунови, але й Андрієви тай кожному коли хто зачепав її на таку бесіду. Доносилася ця бесіда до Дубів і Павлови жаль до Тетяни наростав, а Калина аж ногами тупцювала зо злости. Не могла знести тої зневаги, що Тетяна її маєтком гордила! Таж вона тільки й надії мала, що Андрій ради того маєтку прийде в її пороги, поклониться в ноги, скаже їй мамо, дастися буде коло неї, а вона, хоч як його не любила, то вже задля самої Єринки, зробить йому ту ласку, що не спротивиться як він буде її маєтком наживатися. Тим часом він, збуй, доньку вкрав, а маєтку не хотів.

А Калина таки дуже сердилась, що Андрій не хотів її маєтку, але Єринка її трішки тішила. Єринка ще зза дівчини і на сватанню засвоїла собі думку, що цілий батьків маєток є її маєток і, по весіллю, не відступала від неї. Те, що мама не любила Андрія, не мало в неї значіння. Кожж мама любила з невісток і з зятів? Така її натура була — не любити хоч сама найбільше з того терпіла, бо не могла потім дивитися прямо в очі ані Марії, ані Осиповій жінці, ані Олениному чоловікові. І Єринка таки певна була, що за якийсь час мама гірким плачем плакати буде, що до Андрієвого серця собі дорогу загородила своєю сваркою. Знала маму, знала її горду натуру, але й знала, що вона для неї нічого не пожалує і по весіллю поводитися з нею так як ізза дівчини поводитись. При тім вона без ніякої наради з Андрієм, чи з батьками, злучила батькову і Андрієву господарку в одну і охрестила її словом наша. Було в неї наша нова і стара хата, були наші сїп'ярі, наша фарма і навіть Андрій був наш. А те, що той наш Андрій не йшов до старої хати ні їсти, ні спати, то, хоч він не відкривав

перед нею своєї тайни, вона сама ніби здогадувалася, що він трохи стидався, трохи любив більше нову хату як стару і трохи гнівався на маму за те, що вона його паплюжила нефайними словами за пса і за Олексу. Але й вона любила трохи більше нову хату як стару, а що та, нова хата, була порожня, бо окрім постелі з дощок і малого, бляшаного ogrівача не було навіть і одної ложки, то вона без ніякого дозволу переносила зо старої до нової все, що їй треба було. До того ж вона так була прилипла до Андрія, що з ланцюха була б урвалася як би її хтось присилив і не пускав з ним. Вставав він рано до схід сонця вставала й вона. Поснідають, що було і йде він у ліс, і вона з ним. Роблять сіно, він косить, а вона громадить — найменшої роботи він не робив без неї. Прийдуть вечером з роботи, голодні як вовки, а вона побіжить до старої хати і принесе що вже було зварене чи смажене. Їла з Андрієм і тішилася так як то діти тішуться як собі десь колибу збудують і в ній обід собі справлять.

Дивилася на такі переносини Калина і ані слова не казала, мовляв, нехай донька годує збуя, може він подобріє. Бо таки ніде правди діти вона боялася його як вогню і через те його не навиділа. Чому боялася вона не могла собі пояснити, от тільки одна думка була в неї, що з наймитівського насіння не могло нічого доброго вирости тільки збуй-опришок. А тепер, коли він, як вона казала, доньку в неї вкрав, але маєтку не хотів, то він в таких разі, на її думку, був такий котрого можна прикоськати до себе. І прикоськувала через Єринку, але сама навіть від його зору здалека ховалася. А це, очевидно, не зближувало їх, але потайки ще більше віддаляло.

Дивився й Павло на Єринчину роботу і радів нишком, що такою дорогою вона притягне Андрія до нього. Тай сам він забігав часто до Андрія ніби на розмову, але нераз і цілий день з ним працював. Утіху велику почував, працюючи з ним. Любувався як Андрій рубав сокирою, бо вона з обухом ховалася в дерево від його сили. З насолодою дивився як його рискаль із хропотом поринав в землю коли він до коріння добивався. Коні його якимось так

рівненько тягнули і з такою силою, що, здавалося, дерева самі схилялися перед нею. Складно йшла робота в Андрієвих руках і Павло одним боком тішився, а другим якось так почувався гей би на плач йому збиралося.

Але Павло не знав дійсної причини чому Андрій відчужувався від нього. Знав він, що Калина його не любила і збуєм-опришком називала та судила, що з нього нічого доброго не буде, але щоб вона його дійсно боялася, а він, щоб пімститися на ній, поставив собі дивну ціль стати великим багатцем, таке йому і до голови не приходило. Аж одного разу їхав Андрій до міста, тай Павло присів з ним. А за п'ять годин їзди з один бік можна багато дечого сказати і послухати. І так у розмові, Павло гей би нехотячи запитав:

— Андрію, скажи мені щиро правду чого ти мене цураєшся?

На це питання Андрій видивився на Павла і очима скоро закліпав. — Я вас не цураюся, — сказав гей би гнівно. — Хто вам таке наплів?

— Ніхто не наплів, але очі бачуть, що ти навіть не думаєш так робити як ми на сватанню умовлялися, — сказав Павло з докором.

— Хто умовлявся? — запитав Андрій здивований.

— Твої старости і ти при тім був.

— Е, то-то вуйко Воркун таке говорив від себе не від мене, — сказав Андрій і засміявся весело. — Знаєте вуйка, він любить балакати.

— Але то сину не була балачка, але слово, — сказав Павло поважно. — Раз ми на таке погодилися то виконати повинні.

— А яке то слово було? — запитав Андрій цілком так як би він ніколи про нього не чув.

Павла, як видно було, вразило те питання. — Шкода що ти такий молодий, а так скоро забуваєш, — сказав із жалем. — Таж я виразно говорив, що Єринку з хати не даю, але зятя до хати приймаю. Ти це чув бо ти з Єринкою за столом сидів.

— Можливо, що я й чув, але мені що іншого було тоді в голові, — сказав Андрій мов би на сміх.

— Щож ти мав тоді в голові? — запитав Павло скоро неначе з сваркою.

— Мені тоді в голові вужкотіло, бо я не знав, що зо мною діється, — говорив Андрій ніби сердито. — Я приїхав з роботи на день два щоб подивитися, що на фермі робиться і дати мамі грошей щоб позаплачувала тим, що коло хати і на фермі робили, а Никифір закрутив мені голову Єринкою, що вона гине за мною. На танець мене післав, щоб я її сабаш наймив і при тім запитав чи старости слати. Я на своє лихо зробив так як він казав і в біду скочив, бо Олекса прискіпався до мене щоб я Єринку пустив, ну й бійку почав. Я був би пустив Єринку, як би він був парубок з нашого кута, але я його тоді перший раз бачив і в мене злість зайшла і чим більше він впирався тим більше я пустити не хотів. Я дав йому, що йому належалося і, з боязни щоб він Єринку не перейшов на дорозі і не вибив, я взяв її з собою і додому привів. Подорозі вона розповіла мені чому Олекса чеплявся до мене і порадила щоб я найскорше людей слав, бо її дівоцтво вже скінчилося. І як на лихо Никифір був коло моєї хати як я від ваших воріт вертався. Він запитав мене що й як, я розповів йому про бійку, а він відразу порадив щоб я вечером сидів у своїй хаті доти, доки він мене не закличе. Казав, що з Воркуном у вас буде. Тай закликав і мене вашим зятем зробив.

— То ти не думав женитися з Єринкою? — запитав Дуб здивований.

— Я не знаю чи я думав чи не думав, бо все так скоро сталося, що не було часу думати.

— Ти її любив? — запитав Павло і гейби засоромився свого питання, бо не лицювало йому старому про таке питати.

— Та як любив, — відповідав Андрій недбало. — То вуйко Воркун мені її пригадав ще тоді коли я на Великдень додому приїхав і від тоді кожна дівка і кожна жінка, що я бачив, мені її пригадувала і, хоч я був далеко, але від неї на мене віяло щось таке, що мені спокою не давало. Вона завсіди сиділа мені в голові і через те я не спротивився коли Никифір мене до вашої хати затягнув.

— Ти сам не зайшов би був?

— Ні.

— Чому?

— Бо я боявся вуйни.

— Котрої вуйни? — запитав Павло і подивився смішно на Андрія.

— Е, ви знаєте котрої, — сказав Андрій трішки невдоволено.

— Чогож ти її боявся? — запитав Павло скоро.

— Щоб вона мене з хати не вигнала.

— За що вигнала?

— Або я знаю за що? Вона мене всякої називала і тоді коли я вашого пса вдарив, і тоді коли я з Олексом бився.

— Але все те минулося і забулося...

— Я не забув, — урвав Андрій з притиском.

— Ти повинен забути, бо вуйна тепер тобі не вуйна але мама, — сказав Павло лагідним тоном.

— Мама! — прогуркотів Андрій згідливо словом. — Я хотів цілувати її руку як мамі, а вона вирвала її від мене як від пса, — додав із гнівним жалем.

— Як, коли таке сталося? — запитав Павло і видився здивовано на Андрія.

— А тоді коли ви нас обоїх з Єринкою благословили. Я її того не забуду, — додав надутим голосом.

— Що будеш робити? — запитав Павло з утаєним страхом; боязнь у нім зродилася, щоб зять часом не вбив тещу.

— Я їй покажу, що такий як я, котрого вона всяко називала і руки не давала цілувати потрафить без її маєтку бути більшим богачем, як вона, — відповів Андрій, притискаючи сердитим голосом кожне слово.

— І то все? — запитав Павло мов би на сміх.

— І до її хати ніколи не піду, — додав гнівно.

— Але Єринка каже, що твоя хата і моя хата то її хати і як ти не підеш до Єринчиної хати? — закрутив Павло мов би дражнив Андрія.

— Е, Єринка нехай собі каже що хоче, я їй не бо-

ронню, — відповідав Андрій твердо. — Вона не знає, що я думаю і не хочу щоб знала. Вона мусить любити вуйну, бо вуйна її мама і я їй не кажу щоб не любила, бо вона би плакала. Я знаю сам по собі, що як би мені хтось казав, щоб я свою маму не любив, то я би не плакав, але той би свої зуби в жмени рахував за таке.

— А як би я записав увесь свій маєток на Єринку і на тебе, то щоб ти зробив?

— Не прийму, — відрубав Андрій. — Я від вас нічого не хочу і тому до вас не йду, бо хочу показати вуйні, що я можу без вас обійтися, — додав вперто і нагнав коні до бігу.

Павло замовк. Ідучи, він вслухувався як коні вибивали по сухій дорозі копитами і як глухо калатав віз по дрібних ямках і в тім калатанню думки свої губив. Раз вони так, як коні копитами, збігалися в такт, у ритм, але зараз таки мішалися і лопкали себе взаємно мов би з гніву, що гармонію між собою губили. Не міг він зятя зрозуміти. Дивний зять. Пімсту якусь таку видумав з якої разом смійся і плач.

Довше як милю Павло мовчав та перекидав думками, а вкінці придумав забігти Андрія з іншого боку. — Слухай сину, — почав він говорити так мов би змовлявся з ним в когось коні вкраси.

— Ти як хочеш показати мамі, що без мого маєтку доробишся свого, то мусиш мене до спілки взяти. Знаєш, мамі вже не довгий вік, і поки ти доробишся так, щоб було видно, то вона може вмерти і не бачитиме який з тебе богач і вийде таке як то слабому заріжуть курку, а він зуби заціпить. Маєтку доробитися не так легко як тобі здається. Багато часу і праці треба доложити щоб його дохрпатись. А ти поки що лиш розчину розробляєш на такий маєток щоб маму здивував. А поки ти його замісиш, поки виробиш то й сам постарієшся і будеш дивитися за зятем щоб тобі поміг його спечи. Ліпше зробиш як мене приймеш до такого секрету. В мене є вже вся машинерія, є всяке господарське знарядя, є, як то кажуть, шило й точило, і так, ти мені один день робити меш, а я

тобі другий день відроблю і будемо жити як добрі сусіди. Я, знаєш, мушу наймати робітників і на весну і до сіна і на жнива і ліс рубати і мушу їм платити. А ти мусиш знати, що чим більше я видам зо свої кишені робітникам тим менше тобі лишиться по моїй смерті. Тай таки ліпше робити двом, як одному. От, Соловіїв сусід не пішов у гріб через те, що сам драби від сіна на віз висаджував. Не було кому допомгти, не було кому притримати, кіш одним кінцем зповз з рештовання і йому хребет переломив. А Лебедюків парубок не урвався і не минувся лиш через те, що сам дерево на віз саджав? Дуже багато всякого каліцтва на людей паде як самі, одним роблять тяжку роботу. Ну, де хто мусить, бо не має кого до помочі взяти, а ми обидва не мусимо. Тай не думай, що як ти потний то вже не треба тобі помочі. Сила добра як вона є, але її треба шанувати, щоб вона тобі довго послужила. А то один підсвинок може її від тебе відняти коли сам його на фіру схочеш висадити. —

Отак Павло радів і страшив та вговорював Андрія і крадьки поглипував на нього, пробуючи пізнати які думки йому лице вкривали. І таки радів трішки, бо Андрій дуже вперто дивився на помостину, а це значило, що він не пускав з вітром бесіду.

— І щож ти думаєш про такий секрет? — запитав Павло по короткій мовчанці.

— Нехай буде так, як кажете, але я їсти до вашої хати не піду, — сказав Андрій так, як то кажуть такі котрих хтось переконає в якомусь ділі і вони ніби годяться, але не можуть відразу роззутися зо своєї постанови.

— Е, це дурне! — аж крикнув Павло з радости. — Ти можеш їсти, де схочиш, бо яка ріжниця чи ти будеш їсти й спати в старій чи в новій хаті? Обидві вони твої, бо стара до Єринки належить, а Єринка твоя жінка.

На цім Павло скінчив бесіду про секрет і далі до міста, а на другий день з міста, не споминав про нього. І таки помогла та бесіда. Павло зрозумів зятя і сам себе пристосовував до розчинених уже обставин щоб його не знорувити. Робили обидва разом і сіно і жнива і весну і чис-

тили сіп'ярі і він ані словом не опрокидав те, що Андрій дуже близьенько обчисляв щоб один одному не переробив більше як належиться. Він навіть тішився нишком, що до такої згоди з ним добився, бо був, як то кажуть, і вовк ситий і коза ціла.

Та розходилося йому якомсь Калину прикоськати, щоб Андрія не боялася.

— Слухай жінко! — говорив він нераз, до Калини коли між ними про Андрія на бесіду сходило. — Ти викинь собі з голови, що він твій ворог і тебе би живцем з'їв. Він наш зять, наша дитина, працювятий, Єринку шанує як ока в голові і я не чув, щоб він тобі в очі одно згірдливе слівце сказав.

— Не треба мені його слів; — говорила вона з сердитим жалем. — Він як тільки подивиться на мене то дроз плечима пробігає. А від коли доньку вкрав то й не дивиться на мене.

— Як буде дивитися коли ти від нього бокуєш як старий кіт від старого пса. Як би ти була такою як Тетяна — вона щодня його відвідує як не в хаті, то йде аж там, де він робить і з порожніми руками не приходить. Носить йому і варене і печене, а коли він десь там близько її хати робить то й до обіду і до вечері обоїх загонить. Подивився би він і на тебе як би ти так робила.

— О-го! Ще того не було, щоб я в нього ласки просила за своє добро. До його хати, кажеш, йти! Таж він би мене витрутив на двір як якусь зайду. Раз ти мене нарадив, щоб до зятя Івана пішла і на розум його навела, щоб він з старим Поштарем не заїдався і знаєш, як він мене прийняв, трохи не вбив кицками. Тому й до цього не піду, бо він би мене так спарастив як Олексу на танці. Не має він серця так як і кожний збуй-опришок не має. Як би мав, то вже прийшов би до хати як зять, як дитина, мене за маму мав, а то я ще не чула щоб він сказав мені мамо.

— І не скаже поки ти не за збуя-опришка, але за дитину його мати меш.

Тут і бесіда кінчилася, бо Калина починала плакати та нарікати, що на їх хату наслано лихе лихо і воно, від

коли вони до Канади приїхали, безконечною грижою їх мордує, а Павло, щоб до такого плачу не доводити, пізніше навіть не пробував той, ненависний пліт, між нею і Андрієм проломити. Добре йому було й так, бо обидва придержувалися умовленого секрету і обидва користали з нього. Рахувалися обидва за роботу, але Павло завсіди так такі рахунки накручував, щоб завсіди Андрієви винен був. Тішився коли міг йому доплачувати навіть більше як двом, тром робітникам платив за таку саму роботу. До того ж і Єринка не знаючи нічого про секрета, не переставала поводитись понашому. А це Павлови на руку було, бо, як Калина не ховала перед нею свій вузлик з грішми які складала з яець, з масла і дробу, так і він не замикав від неї свою скарбонку. Що треба було купити, як вона казала, до нової хати, то не питала Андрія, але бігла до вузлика чи до скарбонки, бо наш Андрій на таке грошей не мав. І він таки навіть і не питав звідки то в нього в хаті взялася велика на чотири кружки кухня з дзигарком, та з баняком на воду, та з тою братурою, ніби з надпідчком в якому пізнім їдцям страву теплою держать; звідки прийшла шафа з всяким начиням; звідки придобали крісла зо столом — для нього все, що Єринка купувала до хати не інтересне було. Його голова занята була як би то скоро багато ріллі придбати, багато робучих коней розвести, череду худоби мати, турму свиней розплодити, а хатня обстановка була, на його думку, Єринчина справа і вона могла робити собі так як хотіла. Тай знав за чії гроші вона купувавла річи, та, хоч у душі противився, бо боявся, що Калина витикатиме йому, мовляв, я тобі хату вбрала, бо була порожня як трупарня, але мовчав, щоб Єринку не смутити.

Отак рік за роком жили Дуби з зятем. Павло зо свого боку тішився, що Андрій поволеньки вбирився в багача, і він сам легенько сплачував рати за землю тай ще грошей пришпаровував. Видатків окрім податку і довгу не мав і зайві гроші у скарбонці для Єринки держав. Бо приходили на світ онуки, а з онуками і треби лізли в нову хату — стара хата з утіхою ті треби задовольяла. Тай Калина зо свого боку поволеньки перемогала свій страх

перед збуем і, коли знала, що його нема вдома, бігала до нової хати і придивлялася онукам чи з них будуть опришки, чи добрі люди. Дуже сердила її Тетяна, бо не було й дня щоб вона не відвідала, як вона називала, невісточку Єриночку, і не принесла повну тайстру дару божого. Принесе було і відразу до роботи візметься в хаті і на дворі, щоб невісточка-Єриночка не змарніла і красу свою не згубила. А як сама не прийшла, то дівчат посилала. А вже коли невісточка-Єриночка в злогах була, то вона тижнів кілька коло неї пипнила. Калина було прийде і тільки носом шморгає з заздроси, що Тетяна онука купає, цюмцяє, міряє лікоть до колінця чи часом не звихнений тай всякої приговорює та приворожує та спльовує і від уроків і від очей непевних. При тім і невісточку-Єриночку навчає як з малими дітьми обходитися: — Я десятеро їх мала, — говорила гордо, — і жадне маленьким не вмерло. Тільки Семенко від печериць минувся, але й він, як би не печериці, виріс би був на такого опришка, як Андрій. Біда, чорна біда тоді коло нас була. Дур голови чеплявся і як би не діти то я була б не витримала. А тепер тобі Єриночко рай. Всім нам рай і нам старим і вам молодим і цим маленьким опришкам. Лиш Бога просім щоб нас розумом обдаровував аби ми могли в мирі та в любости жити. Маєтком дітей не виховаєш. Виростуть вони, але так як лобода — любим цвітом не зацвितуть, бо без маминої любости серця їх порожні будуть. Але ту любість треба їм наспівати, нашептати коли вони ще маленькі, коли їх плекаєш, коли їх до сну вколисуєш. Як не маєш, як не знаєш таких співанок, таких слів щоб до серця липли, то намоченим в тепленькій любости голосом гомони їм безслівну співанку, а вона дійде, просякне там, де треба і в серце і в розум. Як виростуть тоді вони тую співанку тобі відспівувати будуть.

Слухала невісточка-Єриночка Тетяниного навчання і серцем її обнімала, а Калина, слухаючи, в серцю гірким плачем плакала, що її якась чорна сила, якесь лихе лихо холодним рантухом від зятя і від онуків заслоняло.

Вибігала Калина — її власні думки виганяли її з нової до старої хати, де вона нишком із жалю плакала, що

такої любої потіхи як Тетяна зо своїх дітей не мала. Питала себе думками чому вона не може так жибоніти коло онуків як Тетяна? Чому не має тої любости якою Тетяна її доньку, Єринку, д'собі від неї відтягає? Чи її любов до Єринки не така як треба? І з таких питань вона у свій вік діточий зазірала і вслухувалася чи гомоніла її мама такі любістю просяклі співанки про які Тетяна Єринці згадувала. Але не пам'ятала таких співанок і гомону такого не чула. Пам'ятала, що росла в своєї мами мов пишна квітка і тою пишнотою гордилася. А потім і свої діти в ту пишноту вбрала. І пишні вирости, але їх серця голодні любости, її на перекір, не шукали пишноти там, де вона хотіла, але за любістю побігли. Не наспівала їм, не нашептала, а вони їй відспівувати не вміли.

Сердилася Калина на Тетяну, що їй таку на старість тайну відкрила і сама на себе сердилася, що вона, мов старий горшок, не могла свого гордого запаху збутися. Але Тетянина мова силу мала, бо Калина сама собі почала гомоніти, бо співанок не знала, уявляючи, що своїх малих дітей колише. І гомін той легенькою втіхою її серце наповняв, вона раділа і куди ходила, чи що робила, то все гомоніла. Нераз було сяде в неділю коло вікна, дивиться на Андрієве подвіря і, колихаючись, слів добирає і у свій гомін натикає, ніби співає, а Павло слухає, дивується і страх йому по плечах лізе. Думав собі — микитить жінка. Розбита гордість їй розум схибила. Та гріх казати. Не схибив їй Бог з розуму. От-тільки на старість схотіла своє старе серце з гордості обтрясти і такою любістю, як Тетяна мала, його наповнити щоб і для себе мати і дітям, онукам ділити.

І гомоніла Калина і до дітей приверталася навіть до Андрія. Та багато разів легче найболючішу рану на тілі загоїти як ту, яку хтось комусь згїрдливим словом на чутливому серцю заподіє. Гоїться ніби вона, шкаралупою обростає, але найменше слівце не сказане так як треба і позір очей не такий як має бути мов острим ніхтиком її разить, роздирає. А тут аж дві рані були. Носив Андрій свою мов жужлика в серцю і як не бачив Калини

якийсь час, то забував за нього, він тліти переставав, але як її зовидить, ого! жужлик вогником схоплювся і Андрія по індічому надував. Йшов було попри неї так як парубок попри дівчину котра йому гарбуза дала, але він другу, гарнішу від неї собі знайшов. Боявся в її очі глянути. Думав, що вона й далі тим дрихлаво-гордим зором на нього подивиться, яким колись гляділа. А Калина як було зобачить такий його хід, то не знала чи стояти, чи втікати так її недобре робилося. — Я до нього з серцем, а він до мене з перцем, — жалувалася вона коли Павло вговорював, щоб вона від Андрія не бокувала.

Але й Андрій пізніше доброго вдавав. Він навіть Калину мамою кликав, але вже тоді, коли на своїх дітей, та на свою господарку бундючо дивився. А було те вже в ті часи, коли Василева Надійка видавалася. Тоді вже молоді господарі в силу входили. Сам Андрій у тім часі свої багацькі пишки вже пірям накривав. Тай те піря не було собі ні сяке ні таке. А походило воно з того, що такі молодяки як Корнило Воркунів, Ключків Віктор, Андрій і інші молоді сусіди модернізацію в околицю затягнули. При допомозі агрономів расові коні, расова худоба, расові свині і кури виганяли з їх подвіря звироднілих шкапят, коровкозульок, таких як ото була Тетянина, що Никифорови доїтися не дала, свиней, що були грубші як довші і яких треба було цілий рік годувати, щоб потрібну вагу мали, тай тих курочок з синіми та з чорними лабками, що неслися лиш до Великодня, а потім лиш тоді-не-тоді, як казала Єлена Воркун, кацали по яйцеві щоб не забути як нестися. А починалася та модернізація так: Купив Корнило в брата Павла дві білолиці корові. Раси, казав він, були такої, що добрі на молоко і на мясо. За таку худобу купці більше грошей давали. Оглянув Андрій корови і в кілька днів пригнав із того кута, де він кобили купив, три корові такої самої раси що Корнилові, а в додатку ще й однорічного бичка на бугая купив. Але на цім не стало. Андрій, купуючи корови, заглянув в того господаря огера такого хоч малюй. Їздив по околиці один чоловік з полудня кожного року повесні зо своїм огером і гарний, расо-

вий був тай лошата від нього були гарні, але цей, що Андрієви в око впав, побивав того. Вісім сот доларів за нього дав без страху. Властитель обчислив йому, що він, огер, до двох років по дев'ять доларів за лоша, сам себе виплатить, а то й скоріше, залежно від числа кобилів в околиці. Як привів додому, як сказав ціну, то Павло тільки за голову зловився, а Тетяна подивилася на Андрія прижмуреним оком і казала: — Мой, Андрійку, мо! Чи ти вдурів, чи сказився, що за таке стерво таку купу грошей дав? — Але пропало. Андрій гордів тим стервом і Калині попри вікна водив, щоб вона з задрости губи кусала. Далі Віктор за порадою агронома почав расові кури вигрівачами вигрівати. Вигрівав самі білі ті, що білі яйця несуть по триста на рік. А Андрій собі самих сивих вигрів, бо ці були добрі і на яйця і зарізати було що. А Корнило, маючи брата Павла в котрого на фермі не було вже нічого не-расового, довгих, тонких свиней на розплодок взяв. І так, як один молодяк щось расового собі придбав, то другі не лишалися позаду. Їздили, вишукували, випитували, де би то таке купити щоб було расове і краще від сусідського.

Та не тільки з живим скотом такі расові перегони вели між собою молодяки. З'явилися пшениці колосисті і без колосся, ячмена з вусами і без вусів, вівси, як казав Воркун, гатункові, бараболя інакша, тільки, як казала Тетяна, чоснику молоді газди не могли інакшого придумати, а все решта, на її думку, було ніби те саме, що й колись тільки ріжними наменами поназивали, щоб було про що говорити і чим хвалитися.

А будинки! Збудував Віктор велику стайню з ломаним дахом, помалював стіни темно-червоною фарбою, а дах зеленою. Дивись, а Андрій ще більшу вгатив з припулами по боках на свині і на корови. Поставив Корнило вітрак воду черпати, дивись а Андрій і собі його прибавив. Збудував Корнило хату помодерному, за двері платив по пятьдесят доларів, а Андрій давай свою модернізувати і двері до неї за вісімдесят купив. Заложив Корнило електричну машину, хати й подвіря освітив, а Андрій також баньку від нафти під шпихлір запхав.

Тай було за що такі, як казала Тетяна, мудрішки показувати. З закінченням Першої Великої Світової Війни з Європи плила до Канади золота річка за збіжжя і за худобу, а за нею і велике число нових переселенців почало прибувати переважно самотніх. Приїздили як рільники до тих господарів, котрі їм або подорож заплатили або папері вступу підписали. І господарі, котрі трішки більше як двадцять років тому самі в зарібки ходили, пилили людям по містах дрова, копали канали, рахували пішки сотками миль пороги на залізницях, а вдома жінки з дітьми жили літом печерицями та ягодами і пропорпували маленькі клаптики землі на грядки, то тепер, як не кожний, то що другий держав від двох до п'ятих робітників, платив їм пересічно не менше як двадцять і п'ять доларів на місяць і харч і вже не пропорпували землю клаптиками, але десятками акрів річно. Та ж сам Воркун з Корнилом, купивши шкільну секцію, у три роки по Надійчинім весіллю, до трох років усю вичистив і з'орав, хоч і купив її по сорок і п'ять доларів за акер. По п'ятнадцять вагонів пшениці річно продавав! Було за що двері до хати купувати по вісімдесят доларів, вітраки ставити, електрику вставляти і чим робітникам платити.

Тай Андрій з Павлом використали той час так, що на їх сїп'ях тільки долини вздовж Поштаревого потоку зістали не-з'орані, а решта вся земля була під управою. Обидва держали по кілька робітників і обидва мов би переганялися котрий котрого багатством пережене. І Андрій переганяв старого показною господаркою. Павло нічого не будував, до модернізації не залицявся, жив постарому, а в Андрія не було нічого старомодного в хаті і на подвір'ю. Калина бувало ставала на своїм подвір'ю і якимсь дуже загадочно вдивлялася на Андрієве. Воно її очі зривало! Гарне й багате тільки як би так на йому був Олекса, а не Андрій, то яка би то велика втіха була для неї. А так ніби була й втіха, була й гордість, але така, як з того коня, що гарний і потужний, але сліпий на одне око. Її власна совість нишком гризла її серце, що вона те око сама пошкалювала і вилічити не могла. Бо, якже вона могла

вповні гордитися та тішитися зятем, його дітьми і його багатством тоді, коли, як казала Єлена Воркун, світ знав, що вона не хотіла його за зятя? Цього трудно було змазати з людської і з зятевої пам'яті, а з її то таки навіть і рашпілем не можна було здерти. З цієї причини вона, рік за роком, мов би зо стиду, ховалася від людських очей. Думала, що всі посмішкуються з неї, мовляв, видиш! Ти казала, що з Андрія нічого певного не буде, а то дивись, який з нього господар! Замкнулася в собі і своєї господарки пазила. Не спускалася на робітників з нічим. Кожну роботу, що вони робили, вона мусіла перевірити як на полі так і на обійстю, а при тім сама корови доїла, дріб доглядала і варила та пекла та шмаття прала як для своїх робітників так і для Єринчиних. Бо Єринчина нова хата, як казала Тетяна, була нівроку повна дітей і не ставало їй часу з робітниками бабратися, а мама в старій нікого не мала. А мама таки й тішилася з того, що вона могла не лиш обходитися без діточої помочі, але ще й їм помагати.

Тай тішило Калину ще й те, що робітники шепотом говорили, що як би не Павло, ну й не вона, то Андрій би збанкрутував. Основували вони такі підозріння на тім, що Андрій занадто політикою бавився і не лиш тратив на неї час, але й гроші. До такої політики належало й те, що він, замість держати своїх дітей вдома на господарстві, держав їх у вищих школах у місті по двоє, а навіть по троє нараз щоб їх, як казала Тетяна, на панів вивчити. Це коштувало його сотки доларів річно і, на їх думку, як би не Павло зо своєю скарбонкою, то він сам не втяв би був такої штуки. Вдоволення почувала з того, що Андрій після їх балачок, не мав би був чим гоноритися як би не дід і не баба.

І прожила була б Калина ще довго, як би не припадок. Вона чим більше старілася, тим більше запопадливою робилася. Нераз бувало цілу ніч сидить з ліхтарем в стайни, щоб поросну льоху діздрити як пороситися буде, щоб поросят не подушила. А в день, як почувала, що десь курка закудкудакала, то бігцем бігла, в найтісніший ку-

ток залазила, щоб яйце не пропало. На перекір Павлови держала кілька коров-козульок і весною, під літо, коли найбільше телят родиться, вона ночами не спала, бігаючи та зазираючи чи якась із них не положиться. Підозрілі заганяла на ніч до стайні, але в день випускала на зелену пашу в пастівник. І одного дня випустила одну підозрілу, а під вечір пішла за нею щоб до стайні загнати. Не знайшла її разом з чередою. Побігла корчами до купи старої соломи і там теля знайшла. Йти, воно ще не мало сили, а вона давай його до стайні нести. Думала, що корова за нею з охотою йтиме. Та, хоч теля було маленького гатунку, але все ж таки було трішки більше від Калининої сили. Вона з бідою піднесла, йшла, зашпорталася, падала, впустила, воно зо страху вевкнуло, корова з корчів як почувала, як прибігла і була б Калину там на смерть ногами й рогами вбила, як би не школярі, що в той час зо школи додому йшли. На її крик старші хлопці прибігли і криком та буками відігнали розшалілу корову, але Калина ледве дихала. Повіз її Андрій своїм автомобілем до шпиталю, але на другий день привезли її в трунві додому.

Поховали Калину, а по її похороні й Павло оплошів. З Калининою смертю завмерла стара хата, студеною стала і ціла господарка мов би завадою йому була. Зробив ліцитацію, продав усе, що вже було вислужене і нерасове, записав ферму з хатою на Андрія, одну чвертку сип'яра записав на Василя, а одну ніби продав Андрієви, але сам собі своїми грішми заплатив і поділив їх між Осипа і Олену, щоб гніву не було. Потім мешкав ніби в старій хаті, але, як сміявся з нього Воркун, в Єринки на квартирі стояв. Доглядав Андрієву господарку ліпше як колись свою і там, при дітях без лежі вмер.

* * *

З Павловою смертю Воркун не міг так думати, щоб Тетяну не згадати. Вмерла вона недавно, два роки тому. Пережила всіх старших жінок в околиці і по смерті Калини і Єлени, вони троє, Воркун, Павло і Тетяна, були

щось таке, як громадська власність, церква, або школа. Через подружжя своїх старших дітей, а потім онуків і через хрестне і весільне батьківство їх родини так були по-своєні, що всі без розбору, ціла околиця мала Тетяну за свою бабу, а Воркуна й Дуба за своїх дідів. Кожне гонорилося ними хоч багатьох із них ні баба ні діди не пізнавали.

Але баба Тетяна таки обох дідів у кут заганяла. Вона ще до тоді коли Поштареву конину з візком на ліцитації купила була вже голосною бабою на цілу околицю, а потім то ще голоснішою стала. Ще поки її старший син, Денис, той котрий помагав їй Шрапнеля бити, не оженився, то статкувала вдома. От, тільки час від часу бігала, як вона гонорово казала, по доньках і по синах, але як він оженився, як привів їй невістку до хати, то вона навіть і по кілька тижнів ненавертала додому. Їздила від доньки до доньки мов би який надзиратель. Пічне було від Парасинки, до котрої треба було їхати десять миль і, посидить там день, два, або й довше, залежало від сезону і від доньчиних потреб, а потім, відбувши там свою місію, ніби їхала додому, але подорозі вступала до Зеновійки на кілька днів, потім до Варварки, потім до Вдокійки, потім Софію відвідувала, до Андрія повертала, а при тім не обходилося, щоб не повернула до старих сватів. Та ж вона за жадні гроші не минула б була старого Ключку щоб не повернути та не висварити його за те, що він людям своєю політикою злий примір давав. А до свата Волоса таки мусіла повернути, бо старий розпився, брав фіру збіжжа до міста і сидів там поки всі гроші не пропив. Радила свасі, щоб з ним їхала і не давала йому нагоди марнувати працю. І поїхала сваха раз з ним свині продавати. Продали; сват кинув свасі кілька десятків, а сам за решту гуляти почав. Цілу ніч пив і так впився, що не пам'ятав коли сваха на другий день запрягла коні, попросила чоловіків, щоб свата на фіру викинули і додому поїхала. Вїхали двадцять миль, сват проспався, пробудився, подивився на сонце, розпитав який то день був, яка година, і, як дізнався, що додому було вже лиш чотири ми-

лі, а година була десь коло п'ятої пополудню, то в таку лють попав, що скинув сваху з воза, а сам завернув коні і поїхав назад до міста на поправини. Від тоді сваха вже не їхала зо сватом до міста, але просила Тетяну щоб його від пиятики відговорювала. І повертала Тетяна, наказувала, приказувала, а сват було зігнеться у двоє, вибіжить на двір і внесе флящину намоченої в м'ятці і покаже Тетяні. — Оце, — казав він жалібно, — я пю, щоб від серця біль відтягало. Як не випю то у двоє згорблений ходжу, а як випю, то воно мене пожовнірськи нашпанує. — І так приговорює, то жалується і Тетяну припрошує, щоб вона його домом не гордила, але випила та закусила як належиться. А Тетяна було трішки покушає того ліку, скривиться, закусить, наговорить сватови щоб, як хоче лічитися то нехай лічиться вдома почесному, погосподарськи, а не в місті, де нема ні чести ні сорому. І сват ніби слухав Тетяни, але з того й в гріб пішов. Впився одної зими, їхав з міста додому і так-го коні замерзлого на санях додому привезли. Але Тетяна далі повертала до свахи, до вдовиці та наказувала, щоб вона не дай Боже не вдуріла на старість і не одружилася з ким би то не було, бо маєток може пропасти.

Іздила Тетяна до дітей, бо думала, що вони без неї як риби без води не годні жити. Здавалося їй, що, коли б вона їх не порадила, не наказала їм, не насварила, то вони нездалі були б до нічого.

— Над дітьми треба око держати хоч вони вже подружені і старіються, -- говорила вона сварливим голосом Воркунови, коли він посмішкувався з її мандрів і надзирателем її назвав. — Знаєте, молоді діти, як молоді коні, не знають стриму. Держати їх треба в руках як хочете заїхати спокійно, де треба. А попустите їм, то й собі голови поломлять і вам вязи вкрутять. Я йду до них і таки їм в очі кажу, не будьте ви діти свиньми, але людьми. Знайте, що я вам мама і, що на вас Бог і люди дивляться. То ж робіть так, щоб ви мені прикрости не робили, щоб Вас Бог благословив і люди вас любили, а за решту не журіться. Що, може я зле їм кажу? Але ска-

зати таке лиш раз не досить. Треба ходити до них і пригадувати та приказувати так довго доки вони не постаються, доки життя їм не покаже, що я правду кажу. —

До того ж здавалося Тетяні, що без її поради ціла громада пропала б була і тому жадних зборів не пропускала. Прийде бувало чи то на шкільні, чи на муніципальні збори, сяде на переді так щоб могла бачити всіх присутних і на наради ждала. Майже кожного податковця знала не тільки, як казав Воркун, лично, але й знала як кожний мався, як подарив, як з жінкою жив, як з дітьми обходився, до котрого цвинтаря належав, з ким політику держав і як було котрийсь із тих, що недописувався до такого степеня, що вона любила, забирав голос, то вона не терпіла, але відразу: —

— Ти вперед вмийся, а потім людям пораду давай, — перебивала сердито. — Як хочеш громадою рядити, то перше на своїм господарстві порядок заведи. Не пускай худобу в чуже збіже, свинею запри, щоб сусідам шкоду не робили, дітей прифрич, щоб давали людям спокійно дорою йти, буряни зо збіжа виполи, щоб сусідське поле не закиринювали, тай з людьми будь як належиться, а не напихай кишені якимись паперами і не вдавай мудрагеля. Порядного люди просять, щоб він щось порядного сказав, а ти пхаєшся так як, най не кажу хто. —

Така Тетянина дошкульна бесіда, звичайно, неприємну атмосферу творила, але вона не дбала. — Правда очі коле! — додавала, коли хтось дуже гороїжився, і доказував, що такі особисті справи не повинні бути порушвані на зборах. Але як вже не було, то при її участі на всяких зборах кожний стерігся її гострого язика. Навіть такі як Воркунів Корнило, зять Віктор і син Андрій випивали від неї терпкі частунки коли вони на якісь мудрішки сходили.

А вже як приходили вибори чи до сойму, чи до парламента то вони без баби Тетяни не обходилися. Іде бувало до дітей і дізнається, що десь близько буде виборче віче, то вона його вже не пропустить. Не розбиралася вона на політиці, але очима кандидатів міряла. Нераз сват Ключка

прихвалює її свого кандидата і намовляє щоб вона про нього добре слово людям говорила, а вона було каже йому: — Чекай свату! Ти мені вперед його покажи, а я вже буду видіти чи він варта буде мого доброго слова. Парубок дівку не сватає поки її не видить.

І приглядалася Тетяна кандидатам всяких партій і навіть їм питання ставила. Нераз такої втіхи та оплесків своїми питаннями наробила, що її зяті і сини аж гнівалися на неї, що вона ніби себе на сміх виставляла і нераз своїми питаннями ставила кандидатів в таке положення, що хоч зо сцени втікай. Раз довго люди згадували як вона, по промові кандидата, на вічу в школі коло Воркуна, на яким Соловій як предсідник віча запитав присутних чи не мають яких питань, несподівано запитала кандидата:— Ти, пане, до котрої церкви ходиш? —

На це питання кандидат напився води, подивився на Соловія і ніби збирався відповідати, але Соловій вихопився і почав її пояснити, що таких питань при виборах не повиннося ставити, бо вони є приватна справа. Але це не тільки її не вдоволило, але ще й розсердило.

— Я тебе не питаю! — крикнула вона сердито. — Я питаю пана, а ти мовчи! Я знаю, що ти до нашої ходиш, але то не помагає. Я три рази за тобою добре говорила коли тебе до муніципалу за радного вибирали, а ти як мені відвдячився, га? Пішла я до тебе з прозьбою щоб ти видав людям таке право щоб своїх псів поприсилували, щоб я могла спокійно дорогами їхати, а ти замість такого права радив мене фузію з собою возити і псів стріляти. Файний мені радний! А пан нехай скаже, де то він Богу молиться, щоб я знала, що людям казати, бо знаю, що питати муть за таке. —

Але баба Тетяна відповіді не дістала, бо молодяки її наперекір почали ставити кандидатові інші політичні питання, а вона, слухаючи відповідей, забула за своє, хоч при кінці сварила всіх, що не хочуть слухати старих людей, але все посвему роблять. А пізніше, коли кандидат був уже вибраний, був уже послом, вона здибала його в Соловія на весілля коли Борис женився, то просила його

щоб він зробив таке право, щоб діти не женилися без дозволу мамів, хоч би не знати які старі були. А це вийшло з того, що її син, молодший від Дениса, робив і жив у містечку і там оженився з такою дівчиною котра не знала побабиному говорити. За це вона гнівалася на сина, хоч і тішилася ним коли приїздив з жінкою до неї в гості. Говорила до невістки по свому і тішилася коли вона де-не-де вивченим словом її відповідала. Всеж таки хотіла такого права, бо боялася, що її Василько може схибити і привести їй, як вона казала, безязику невістку. А посол ніби казав, що подумає над таким правом, але вказував, що трудно його зробити, бо, от і Соловієва донька, молодша від Бориса, вчена, але одружилася з таким чоловіком котрий не має Теклиного язика.

Жалувала потім Тетяна, що свої послі не роблять так як треба, хоч вона за ними добре слово всюди говорить. А за Соловієм таки плакала коли він спродав свою господарку і переносився в теплі сторони краю, де, казав, буде садовину плекати.

Та хоч Тетяна була гостра на язик, але про те любили тай шанували її як свої так чужі. Та вже як з чого люди мали потіху, то найбільша вона була з того, що Тетяна рік за роком старіючись, не переставала мандрувати по своїх доньках і, їдучи завсіди своєю кониною, набула собі звичку сама до себе говорити. Все, що вона думала подорозі говорила вголос неначе з представлення ролю вчилася на память. І змінювала свою бесіду так часто як часто минала хати, людей і місця, що мали локальне історичне значення. А люди, як люди, посмішкувалися з її бесіди, а Воркун казав, що вона своїй кобилі розповідає про часи коли вона дівкою була.

А Тетяна з кобилкою таки дуже нагадувала те, що Воркун говорив. Від коли Тетяна її купила на ліцитації, ніхто не бачив щоб вона бодай з горба побігла трішки. От ішла собі задуманим кроком і здавалося дуже уважно слухала Тетяниної бесіди. А вже як минала чіінебудь ворота, то обовязково мусіла пристати і, оглядаючись,

мов би питала Тетяни, мовляв, ну, як? Повертаємо сюди, чи їдемо далі?

Але Тетяна не дбала як заскоро конина йшла. При розмові з собою вона навіть часом забувала що їде. Певна була, що кобила не завезе її кудись, безвісти, але стане як не коло дончиних воріт, то десь коло котрогось свата спиниться. Тай таки вірила, що кобилка розуміла її мову тільки сама не вміла говорити — ну, мову за якийсь гріх Бог коням відобрав.

— Гай, кивайся ти, обскубана! — Були це завсіди перші Тетянині слова коли в дорогу пускалася. Потім мов би диктувала речення кобилці бо за кожним довгу павзу робила.

— Гай, лиш скоренько піднімай ноги . . . Не шпортайся, не тягни їх так мов би ти їх несла а не вони тебе . . .

— Ой, вкалічили ми обидві, бо й мої ноги мене не несуть, але тягну їх за собою як колоди . . . Як би не ти, то я би з хати до воріт не вийшла . . .

— Наша доля кобилко однака хоч твоя кінська а моя людська . . . З твоїх ніг видудлив силу твій перший господар, а я свої сама сходила . . .

— Ти мусіла й я мусіла . . . На тебе той Дьордійко силою хомут накладав, а я несла таке ярмо яке мені приписане . . .

— Виссала з нас праця силу і присліпуватих, приглухуватих і беззубих мов на сміх виставила . . .

— Не маю я чим їсти, але й тобі з писка випадає як їш . . . Жиємо давним, що ще в старих кістках лишилося . . .

На згадку зубів, Тетяні Воркун приходив на гадку і ніби з погордою, але з притаєною втіхою говорила: — Воркун собі штучні зуби купив у рік по Єлениній смерті . . . Думає, що мене здурить . . . Носить їх у торбині і закладає в рот коли зо мною на бесіду стає . . . Каже, що без зубів сміятися не вміє . . . Я його не сварю, бо сама виджу, що сміх без зубів такий як стара хата з повибиваними вікнами . . . Порожний з порожного рота виходить . . . Нема в нім ніякої любовости . . . От, лушпина з горішків . . . А Воркун сміється до мене тими зубами і думає, що то фай-

но... А мені від того сміху робиться так, як би на мене вмерлець мертвими очима дивився...

— Так Підгірний дивився як умер... Гонтив покійний шпихлір, виносив вязку гонтів на дах, поперечка в драбині зломилася... Знайшли його застилого коло драбини... Никифір ледве ті очі зтулив до купи...

— Не знати де Никифір тепер обертається... Воркун каже, що я буду мати гріх за нього, бо його здурила... Каже, що він тепер був би мені здався кобилу пасти і за фірмана бути... Вертівся коло мене, але я добре зробила, що не звязалася з ним... Де б я його тепер притулила?... Розсердився, продав фарму і до старого краю поїхав... Казав, що тут люди з віри виходять...

— Правду казав... От, до Парасинки іду... Її не зле діється, але той зятик мене не тішить... Від коли за бідними людьми зачав обстоювати від тоді в церкву не вірить і дітей не хрестить... Плачу, кажу йому, що нехрещені діти як умруть то їх душі по цвинтарі голосять, бо ніякого ніде притулку не мають... А він сміється і каже що то якийсь забобон... Але ми обидві з Парасинкою крадьки від нього дітей хрестимо... Я не лежала б спокійно у гробі як би мої онуки по цвинтарі блукали і скавуліли як закиненні щенята...

Їхала старою індіанською дорогою попри став.

— А-ди-о! Колись він був повний води, повний риби, небо в нім купалося, а тепер смердить як здохле стерво... Зісохся, зморщився так як ми, а не стане нас, то й він так як наші гроби травною заросте... Все старе вимерає.. Вимерли ліси, стави й потоки повисихали, а земличку вітри розвівають... А-ди які греблі понавівали, слупків уже не видно...

— А молодим ані вгадці... Вганяють тими, Боже-ня прости, дідьчими машинами і голови ломлять... А-ди, Домнин Михайло не вкрутив вязи собі і своїй жінці з тої машини?... Перевернувся і обоїм смерть... Стара Підгірнячка так забанувала за Дзюнею, що й сама з того в гріб пішла...

— О! Я не кажу? Вже якийсь трубить, трубило б йому у вухах... Але нехай зачекає... Вступлюся йому з дороги аж там, на горбку, бо тут мене в окіп переверне... Ніби він один з другим на когось уважає?... Вганяють тими машинами як біснுவаті... Сваряться зо мною, що я їм з дороги не вступаюся... Які мудрі!... Ми, старі, ці дороги поприрубували та повисипали, а вони на нас з криком: — Вступайтеся нам з дороги! — кажуть.

— Зять Віктор сварить мене і каже, що я мушу вступатися і то скоро... Каже, що таке право вийшло... Наробили вони вже такого права, що нам старим і на дорогу не можна вийти... Худібку розбивають — серця не мають і гріху не бояться...

Тетяна стала на краєчку дороги і автомобіль пропустила.

— А-ди-о, як фітькнув і заковпотив таке, що чекай бабо з годину поки порохи всядуться... Як же їхати в таку хмару? А-ну, другий такий дурний звідтіля, з тої хмари недлетить — ані трісочки, ані кісточки цілої з нас не лишив би...

— Хваляться, що вчені... Файно мені вчені, що працю свою в порохи та в дим пускають... З доктором родяться і з доктором вмирають... Ми невчені тай без докторів виростили... Колись Єлена за бабу була, задурно дітей відбирала, а тепер докторам платять навіть за те, що приїде і руки вмие...

— Кажуть, що ми старі не знали жити і з моди вийшли... З якої я моди вийшла?... Вже я не потрібна для вас?...

Тут Тетяна починала півплачем жалібно говорити.

— Не втямки вам, що я вас десятеро на світ привела?... Деятеро вигодувала і до людей довела без ніякого доктора... Я мовчки босими ногами стежку в терню для вас протоптувала, нарачки під тяжку гору драпалася і вас туди двигала, щоб ви bliще ясного сонечка були... Я прорубувала для вас ліс, щоб на вас його тінь не падала і ваш зріст не глушила... Я вас пухким хлібом обсівала щоб вас голод не кусав... Я в чисту як шовкове полотноце любість вас вповила і своїми грудьми хоронила вас

від вітрів студених... До Бога я вас підносила, щоб Йо-го мудрість вас осяювала... Від гріхів всяких я вас сте-регла як від псів скажених...

— Чого ж кажете тепер, що я з моди вийшла?

— Чи мое серце зчервивіло тому, що я цею обскуба-ною кобилою їду, а ви блискучими машинами вганяєте?...

— Ой діги, діти!...

Тут Тетяна переставала говорити і волю сльозам да-вала. Але недовго. Сльози жаль м'якшили, серце її м'якло і вона з докором починала себе сварити.

— Чого ж я їх сварю, чого нарікаю?...

— Вони всі такі гарні як чічки, як писанки...

— Жадне мені ніякої кривди не вчинило...

— Вижидають мене, ворота і двері відчиняють коли до них приходжу... Запроваджують до хати мов яку владичицю... З хати не пускають коли верем'ячко хиб-не...

— Зяті черевички мені мягенькі купують, а доньки всяку уберію на мене кладуть... Як куклу мене вбира-ють у якісь мережки, в тепленькі рантушки і словами мою душу гріють...

Тут Тетяна починала дрібненьким утішним сміхом говорити.

— Вберуть мене і перед дзеркало ставлять, щоб я на себе дивилася... Я дивлюся і сама себе не пізнаю... Се-бе не бачу, бо на мене якесь чудо дивиться, ніби якась без-зуба дама на мене глядить... В зимі інакша і в літі інак-ша... Я старим ротом сміюся, з себе сміюся, а вони з ра-дости веселі реготи справляють... Цілують мене, а я їх цілую...

Тут Тетяна набирала охоти і кобилу підганяла.

— Гай йди, скоріше йди ти, каліцунко, бо і тобі не зле з моїми дітьми... Онуки хоч беруть тебе на сміх і кажуть, що ти також з моди вийшла, але виходиш із їх дрібних рук така вичесана та причепурина як маленька кіточка... Ні спраги ні голоду в них не зазнала... Гай! скоренько йди! Вони вже десь свої очі за нами видиви-ли...

З такими голосними думками їхала баба Тетяна до своїх дітей і від дітей. З памяти, мов з великої старої книги їх вичитувала і за кожний раз інакші. От іде бувало від зятя Волоса дорогою на захід, щоб до Софії повернути. Загляне здалека на Поштаревім цвинтарі дзвіницю і до неї говорить.

— Стоїш там сама мов судного дня чекаєш . . .

— Грім твою маму, церкву розбив—спалив, а ти осталася сиротою — духи мерців крізь твої голосники кукають . . . Визирають того, котрий тебе і церкву збудував і цвинтар заложив . . . Скучно їм, бо їх мало . . . Мало мерців і живих мало осталося . . . Молоді відступаються від твого цвинтаря і до нових цвинтарів пристають, а він з голоду гине . . . Дьордій на свій гріб місце відложив, але десь на чужині на цвинтарі в невідписанім гробі лежить . . . Ти йому навіть у подушне не дзвонила . . . Ніхто йому вінка в задушну неділю на хрест не ставить . . .

— Ганні Софія щороку вінок плете і парастас на її гробі справляє . . . Ганна собі те заробила . . . Казала Софія щоб Іван гріб розкопав і Ганну на нашім цвинтарі поховав . . . Там їй сумно самій лежати, а на нашім цвинтарі Софія двоє дітей має похованих . . . Веселіше було б бабі з онуками судного дня ждати . . .

— Але Іван боїться мамині старі, зболені кістки рушати . . . Розсипляться, каже, і мамин мертвий гнів може так як клятьба на нього впасти . . . А-ди, каже, старий Лебедюк сина свого з нашого цвинтаря переніс на цей щоб Лебедючку зацитькати і вкалічив . . . Руки-му відняло . . .

— Я нічого не кажу, бо гріху боюся . . . От хочби Лебедюк — сина переніс, жінку коло сина поховав, а його молодші сини на цвинтарі коло Ключки поховали . . . Кажуть, що й маму й брата туди перенесуть . . . Якесь таке між людьми зайшло, що й мерці спокою не мають . . .

— Пророкувала покійна Домна, що до такого прийде, але її мало хто слухав . . . Вона собі якусь іншу віру взяла була до голови та нехай її Бог судить . . . Не вірила покійна в жадну нашу церкву і на жаден цвинтар дачки не давала і, коли вмерла, не мали її де поховати . . . Ключка

на їх цвинтар не приймив, Воркун відказав від нашого тай Дрозд не дозволив на їх цвинтарі поховати... Новий цвинтар для неї зробили... Там її сина з невісткою поховали як машина їх побила... Покійна Підгірнячка плакала та просила щоб Дзюню на нашім цвинтарі поховали, бо на їх цвинтарі на гробах хрестів не ставлять лиш каменні плити... Але Домнин зять не пристав... Казав, що Дзюня до них належна — суботу за неділю святкувала...

— Плешку також там поховали... Вмер на ту якусь сліпу кишку... Трісла, кажуть, поки ще до шпиталю завезли... Розрубав-го доктор, але вже було запізно... Поховали-го там, коло Домни, бо й він на моленія до них ходив...

— Зять Віктор сміється і каже, що й мене на цвинтарі коло Ключки побіч свахи поховать щоб я мала з ким говорити... А я йому в очі кажу, що як би мене мали туди по смерті занести, то я собі сама на нашім цвинтарі гріб випорпаю між Семенком і покійним Томом, ляжу там, сама себе запорпаю і так умру... Ви, кажу йому, любіть собі свій православний цвинтар, бо він ваш, а я хочу з Семенком і з Томом судного дня ждати...

Говорила це баба Тетяна сердитим тоном, але коли переїздила місток на висохлім Поштаревім потічку і звертала на північ попри опущене Поштареве подвіря, вона зо страхом зиркала на нього і притишеним голосом шептала:

— А-ди-о! Стоїть як на покаяніє та на поруганіє... Пообсипалися та покривилися будинки, а подвіря кропивою та хоптою заросло... Нечисті по тих бурянах нового місяця ночами бігають як пусті хлопці... Пуста хата стоїть і сама себе боїться, бо крізь повибивані вікна страхи з неї визирають... Пізно в ночі ніхто цею дорогою ні пішки не йде ні возом не іде... Кажуть, що кожної ночі в хаті такі верески, така м'явкїтня та гаркїтня аж волос дубом стає і навіть коней трудно вдержати... Шумлять вихрі довкола хати, але вітру нема...

— Казала я Іванови щоб спалив, все до тла, бо то його земля і попіл плугом приорав... Але він боїться... Про-

кляте, каже, воно і жде щоб його грім спалив... Тоді, каже, приоре і від людських очей батькове нечисте місце сховає...

— Та громи довкола бють, церкву розбили—спалили, а це подвіря здалека обходять...

Тут Тетяна підганяла кобилку щоб бігла і скоро закляте подвіря минула. Тай, як на диво, було це одиноке місце на цілу околицю, де кобилка навіть трішки під горб бігла. Бігла і якось підозріло оглядалася мов би зо страхом сподівалася, що з того подвіря, з тих бурянів вискочуть люті пси і її за ноги кусатимуть. А Тетяна також зо страхом оглядалася і боязно христилася щоб злих духів, що крізь вікна зазирали, не роздразнити. Як відбігали геть далі звідки видно було Іванове подвіря, спокій на обох насадав і кобилка поволеньки йшла, а Тетяна мову зачинала.

— Скапався Дьордїв маєток тай він сам, як каже Воркун, подурному скінчив... Шкода чоловіка, бо який був то був, але як нам прикро приходило, то нам помочі не відказував... Нехай його Бог судить, а не ми грішні...

— Син, Іван, не вдався в старого... Правда, захланний і такий скупий як камінь, але дітей любить... Pokійний Дьордїй жадної своєї дитини на руках не мав, а Іван брав і навіть співав як їх колисав...

— Через скупість жадної дитини до школи не дав і не дає... Ходили тут, до нашої школи, поки належалось, а потім гайда до роботи... Казала я йому, щоб хоч одного вивчив, бо має звідки, але скупість йому вуха затикає... На все затикає, бо таки на нічо не дасть... Є з чого дати... Три чвертки землі — дві цілком з'орані, а трета до половини... Від сім до десять вагонів пшениці річно продає...

— Кажу йому: — Іване! Маєток і діти без людського гонору такі як незакришений борщ — їш і смаку в нім не чуєш... А ти маєш файні діти, файний маєток, але без гонору... Дивися на Василя, ви собі гей би так як ровесники і разом господарити стали і в сусідстві живете і, де Василь, а де ти?... Василь повиучував своїх дівок і по-

віддавав одних за професорів, одних за докторів — всяку саржу за зятів має — гонору в нього возами не забереш, а тебе і твоїх дітей мало хто знає. . . Єлена хвалиться і каже, що як її вчені онуки зйдуться на храм, як засядуть з гостями за стіл, то так як би файні писанки з галунками змішав — так ніби її вчені онуки з невченими гостями сидять. . . Єлена аж палає з тої радости, Марія горить з гонору, а Воркун мов индик гогорошно ходить так-го пиха надуває. . . Від тебе і від Софії я такого гонору не зазнаю. . .

— Так я йому кажу, а він мені каже: — Василь через той гонор по вуха в довги заліз. . .

Тут Тетяна мовчала хвилинку і мов би міркувала, що ліпше, чи діти, довги і гонор, чи лиш діти і маєток. Повертала до Івана і, хоч тішилася його достатком, дітьми тішилася, Софія не знала де її посадити з великої любови, але її все той гонор з голови не сходив.

Їхала від Софії через Василеве подвіря потім доріжкою через фарми до Павлового подвіря, а там через дорогу до Андрія повертала. Але не обходилося без того, щоб вона до Марії до хати не вступила. Вступить було і в кожний куток загляне. Цікаво для неї було подивитися на нову моду, що Маріїні доньки в хату наносили. Мала що говорити як доріжкою їхала.

— Покої з хати зробили, — говорила ніби зо сваркою. — Ослони й лавиці повикидали, а замість них панські крісла наставили. . . Одні тверді, а одні такі пухкі, що з них встати не мож. . . Стіл уже не довгий, але круглий і замість скатерті, клугленьким, ріденьким ситцем накритий. . . В кожнім кутику якісь столики з поличками і з книжками. . . На вікнах заслони, фіранки вишиті, аж у хаті темно від них. . . Квітів живих повно. . . Але на стінах образів лиш там та не там. . . Є Ісус, а решта такі які колись Ключка продавав. . .

— Той Ключка, нехай з Богом спочиває, таки скажу, що то він оту всю моду в нашу громаду наніс. . . Почав з образами та з книжками і на школі скінчив. . . Як зачали обидва з Сливкою галасувати що наш народ невче-

ний, темний, що кожний його ошукує, то нагаласував таке, що тепер один від другого з останнього стягається щоб мати сина вченого. . . Та то ще сяко-тако було з синами, але як почали дівчат у школи слати то вже забагато було. А хто то почав як не Марія? . . . Ключка підмовив Воркуна, а Воркун підмовив Марію і як почали. . . Тепер простому парубкови треба ноги зходити поки собі жінку знайде. . . Вчену не возьме, бо не піде за нього, а як котрусь підмовить, то вона замість свиням їсти дати книжку читає як їсти варити і як діти виховувати. . .

— До тогож якусь бурсу Ключка вигадав. . . Давайте, кричав, грошей на бурсу, а вона вчитиме наших дітей як нас старих шанувати. . . Сама я сотку дала. . . Не хотіла я дати, але як прийшли на свята Маріїні дівчата і Соловійв Борис з тої бурси, як зібрали хлопців і дівчат, як навчили їх колядувати, як пішли по хатах, як прийшли до мене, як заколядували, як повінчували, то я їм цілу пятаку дала. Тоді я обіцяла що сотку таки на ту бурсу дам і свого Василька до неї пішлю. . . Не післала б була, але професор мені спокою не давав. . . Казав, шкода його вдома марнувати, бо він файно вчиться. . .

— Каже Воркун, що Василько на якогось валашайника вчиться, але я знаю, що Воркун мене на збитки бере. Він заздрісний, що зо своїх жадного не вивчив — тільки внуками гордиться. . . А я буду мати і внуків вчених і сина вченого хоч і валашайника. . .

— Коштує мене мій Василько купу грошей, але що зроблю? . . Як така мода зайшла, що діти замість землі і віна школи хотять то нехай так буде. . . Як собі постелять так спати будуть. . . Школа гроші коштує. . . Плати за ню на всі боки. . . Іде до неї — плати, іде до дому — плати, а там поверх три десятки кожного місяця посилай. . . А книжки — пару мощних коней купив би за ті гроші, що я на них видала. . .

— Платять тепер люди за школу і тут і там. . . Тут колись був податок на школу три доляри від чвертки, а тепер і сорок замало. . . Дітей нівроку таких прибуло, що вже на двох учителів забагато. . . Колись мій покійний

сварився, що Софія пішла кілька днів до школи, а тепер всі дівки ходять як літо так зима і з того собі гонор роблять. . .

— Всі учені хочять бути. . . Всі хочять файно жити і неробити. . . Ще Никифор колись казав, що світ такий учений буде, що люди будуть сидіти і якісь гудзики тиснути, а машина буде всю роботу робити. . . Хотіла б я видіти, що вони тими гудзиками натиснуть. . .

— Тепер уже кіньми не хочять робити. . . Машина, кажуть ліпша, бо до неї не треба рано вставати. . . А мені здається, що то таки правда, що хто рано встає тому Бог дає. . . Не встане рано газда, то наймит мусить, а наймитови треба платити. . . Не платиш наймитови то за машину платиш і на одно виходить. . .

— Але говори до них тепер. . . Всі на витрішках хочуть жити. . . Зяті і сини не люблять, що я цею кобилкою іду. . . Стидно, кажуть, їм, бо кожний, ніби каже, що відвіз і привіз би мене куди я хочу. . . Але я на ту нечисту машину за жадні гроші не сіла б. . . Раз мене Ключка підмовив, я сіла, а він як займив, а мене як тевкнуло кілька разів, як мене змлоїло. . . Мороз мені тепер тілом йде як згадаю. . .

— Віктор якось став намовляти мене, щоб я до того міста поїхала, де нас скинули коли ми до Канади приїхали. . . Він усе якесь таке дурне видумує. . . Каже, сідайте мамо на машину і увидите як люди живуть. . . Я би поїхала, подивилася, але була там раз Текля, тоді коли Соловій на сліпу кишку операцію мав, і таке наговорила, що мені відхотілося їхати. . . Там, казала, так повно людей, як у нас у церкві на Великдень, а машин таких, що дорогу трудно перейти. . . Казала, що Борис мусів її за руку водити, як малу дитину. . . Сварив її і за страх і за те, що вона не вбрана була так як треба. . . А вона так була вбрана як би не до міста, але до церкви йшла. . . А Текля найфайніше від всіх нас вбиралася, а йому ще не рихт було. . . Виходять, як казав Никифір, з віри і нашої ноші стидаються. . .

— Але я маю свій світ, а ви свій майте, — говорила

ніби недбало... Мій світ вас породив, тою ношою вас вигрів, ви вирости і собі новий світ зробили... Вбирайте собі його як хочете, а я буду по своєму ходити, бо ваш мені не пасує...

* * *

Ніхто не годен був вгадати як довго була б іще баба Тетяна їхала своєю кониною, якби припадок з візком не стався. А то їхала вона з Сливчишиного похорону в осени, коли, як то часто буває, груда на поритій возами і автомобілями дорозі на кістки замерзає. Їхала під вечір і, не доходячи того моста, що Поштар збудував перед виборами, передне колесо заїхало в глибоку, замерзлу колію, кобилка зовтузилася, ногами сповзалася, скрутила дишликами і воно не видержало. Хрупнуло як суха, перестаріла вербина і Тетяну на грудку зіснуло.

Шкода говорити як баба Тетяна тоді почувалася, бо такого чуття трудно описати. Відоме було тільки те, що вона сама говорила, що, відчепивши кобилку від візка вони обидві ледве зателепалися додому.

Відлежала баба той припадок майже цілу зиму. Просила Дениса щоб колесо, як вона казала нашнайцував, щоб, як прийде літо, вона могла далі їхати, але до весни конинки не стало. Піділа худоба стирту соломи сподом до вкола, стирта чи сама від себе, чи від вітру звалилася і під нею конинка смерть свою знайшла.

Плакала баба за конинкою мов би за сестрою, але пропало. Давали їй зяті своїх старих кобилів, але вона не хотіла, бо всі вони великої кости були і воліла пішки йти ніж ними їхати.

І прожила баба ще кілька років по тім випадку. Відвідувала дітей раз у рік, коли погода була файна. Пішки з тайстрою на плечах і з паличкою в руках ішла і не переставала сама з собою говорити. Сварила новий світ з усіх боків, мов пустого хлопця, палицею на нього вимахувала за його мудрішки, але як би він упав був у найменшу лежу, то була б серце своє над ним виплакала.

Мала вона ще багато потіхи з Воркуна і з Дуба. Вони, коли вже повдовіли, то також ходили, як вона казала,

пустопаш мов вислужені старі коні. Пильнував ніби Дуб Андрієву господарку а Воркун Корнилову, але на них ніхто не спускався з роботою. От, пленталися обидва попоdvірю в робітні дні, але як приходило найменше святечко, що мало в старому календарі хрестик, чого Воркун дуже пильнував, то дивись, а вони один до одного вже в гості йдуть. І, як один так і другий, звичайно літом, ніколи не оминав щоб подорозі не повернути до церкви, вклякти перед входовими дверми і не змовити молитву, а по молитві не піти на гроби своїх жінок і там “Отченашу” не сказати. І, таки он-там, вони обидва найчастіше стрічалися.

Знала про такі їх стрічі і Тетяна, бо й вона часто на цвинтар заглядала і, як вже зійдуться всі троє, то такого крику нароблять мов би мірку грошей знайшли і не могли ними поділитися. А покрикували вони тому, що Павло таки добре не-дочував, тай Воркун уже погакував як до нього говорили, а Тетяна ніби казала, що вона чує навіть як миш у соломі шолопає, але вже очима покліпувала і на губи дивилася коли хтось до неї тихим тоном говорив. І, як піchnуть усі троє говорити, як піchnуть сказане повтаряти то поясняти, то, здавалося, що й мерці в гробах затикали пальцями вуха від їх балачки.

— Я вперед вас обидвох тут запорпаю і аж потім мене тут положуть, — говорила Тетяна криком коли Воркун казав їй, що вже таки чує як її Вічна Пам'ять співають.

— Га! Що сваха каже? — питав Дуб і дивився допитливо на Воркуна.

— Старе доробало хвалиться, що перше нас поховає, а потім сама вмре, — пояснював Воркун і тим Тетяну дражнив.

— Хто вмре? — питав Дуб; він звичайно останнє слово дочував.

— Доробало! — кричав Воркун.

— Доробало? — повтаряв Дуб і заходив в голову хто то такий міг бути той доробало, а тим часом Тетяна Воркуна сварила.

— А ти ліпший від доробала? Позичив зубів у якогось мерця і думаєш, що тобі верба пукла. Смієшся ними як здохлий кінь. . .

— Що сваха каже? — питав Дуб і водив очима то на Воркуна то на Тетяну. — В кого кінь здох?

— Ні вкого не здох! Сваха віддаватися хоче але мороз барвінок вбив!

— Барвінок? На що барвінку?

— На вінок, — кричав Воркун і ховався поза Дуба від Тетяниної палички.

— На вінок? — питав Дуб, але вже ніяково. Здогадався, що Воркун так як завжди Тетяну женячкою дражнив, а вона ніби сердилася і бити його наганялася. — Нам хіба вже на хрести вінки поставлять, — додавав похоронним голосом.

Отак трішки подрочаться всі трое, походять по цвинтарі, Воркун бувало прочитує написи на хрестах і всі трое дивуються звідкіля то таких багато мерців на їх цвинтарі набралось. Дуб з Єленою отак мов би вчора вибрали те місце в лісі коли Семен Тетянин помер. Один гробик недавно на нім був, а тепер? Шість рядів хрестів вздовж цілого цвинтаря!

— Ми вже давно в цій Канаді, — казав Дуб і сам собі не довіряв чи давно чи не давно.

— То вже четвертий хрест — перший ви поставили, а я три один за другим шо десять років ставив, — казав Воркун голосно.

— Здається недавно, — казав Дуб, обчисливши по хрестах роки.

— Мій Семенко вже дідом міг бути як би був жив, — сказала Тетяна, обрахувавши роки від його смерти до Софіїного весілля, а потім від весілля до Томової смерти, потім від весілля до весілля кожної дитини.

— Випадає з коша, — казав Воркун, маючи на думці, що їм тром дуже маленько років до життя осталося.

— Випадає, — повторив Дуб коли, допитуючи, здогадався що то з коша випадає.

— Вже навіть не хочеться звідсілля йти, — додавала Тетяна, як вони, йдучи поволеньки до воріт і що хвилину оглядалися на хрести.

А на дорозі довго їм забирало поки розійшлися. Павло

у свій бік, а Тетяна або з Воркуном додому, або з Павлом до Андрія, у свій. Поступалися у свої боки, нагадували щось неказане, верталися щоб те неказане у вухо голосно сказати, бо хто знає чи вже здибляться завтра.

- * * *

Згадуючи Тетяну, Воркунови раз у раз Єлена перед очима стояла. Вона у два роки по Калині вмерла. До самісенької смерти рук не зложувала. Вечером розчину зробила на хліб, а досвіта вже свічка в її головах горіла. Машина мала зачинати молотити, а тимчасом смерть до хати всунулася.

До її смерти Воркун ще ніби, як казала йому Тетяна, трипідкався, за голову родини себе уважав, але по її смерті він мов би зо всього спорожнів. Ходив крадьки щодня на цвинтар, молився на Єленинім гробі і тим свою порожнечу заповнював.

Увижалася йому тепер Єлена — Павлова смерть йому память про неї відсвіжила. Від коли Корнило оженився вона так як би вже з хати не виходила. До Маріїних дітей, котрі в неї зростали і до школи ходили; бо близько було; рік за роком Маринчині прибували. І Маринка навіть малоколи вставала в ночі до своїх дітей — Єлена коло них пипнила і так, коло онуків до смерти прожила. Тетяна їздила, ходила по дітях, по сватах, знала їх доробки, знала, що в громаді діялося, а Єлена поза онуків навіть те, що в господарстві діялося, не знала. Там, на подвір'ю був Корнило, був Воркун, була Маринка, але, що вони робили, її не обходило. Знала тільки те, що вони на весні сіяли, літом сіно робили, під осінь збіжжа жали, а потім молотили, але кілька засіяли, кілька фір сіна напрутали і скільки бушлів намолотили то, хоч чула, як про те при їді коло стола говорили, її не інтересувало. Знала, що всього було багато, бо по молоченню, як пічнуть збіжжа возити, то кілька досвітків була її хата повна сусідів, що помагали своїми кіньми пшеницю возити, щоб один якийсь вагон за один раз наповнити. Чула, що кілька таких вагонів треба було на всю пшеницю, по п'ятнадцять фір на кожний. Чула також, що Воркун сердився трішки на Тетяну що

вона йому на збитки ціну на шкільну землю підбила вгору на ліцитації, але яка та ціна була вона не-допитувала. Для неї найменший прищик на онуччинім личку мав більше ваги як вся пшениця, і як отой довг за шкільну землю. Їй на думку не приходило хто рядив господарством. Чула тільки як Воркун нераз казав до Корнила: — Ви молоді думаете, що ви всі розуми поїли, але, гай-гай! Буду я видіти що з того вийде! — Та для неї було цілковитою тайною що з чого мало вийти. На її думку Корнилко мав більше рації, бо він був більше вчений, більше робив, від батька—батько, як вона казала, більше язиком робив як руками. Зо сміхом нераз слухала як Воркун з Корнилом перечився за те, що ніби Корнило його на кожнім кроці дурить.

— Ти кажеш мені так, а воно не так, — казав Воркун. — Коли ми купили шкільне то я казав щоб ти й моє їмя на контракт поставив. Мені належиться щоб я до всього був причеплений. А ти мене ніби причепив і поставив Корнило Григорій Воркун, але та причепка зісхлася і вийшла по англійськи К. Н. Workun. Так у муніципалі, так у школі так усюди записано стоїть. Ніби з Корнила зійшло на “Ка”, а з Григорія на “Га”, але як би “Га” поставив наперед “Ка” то так як би коня головою до воза запряг. Нічого з того не вийде бо такого Га. Ка. Воркуна на світі нема. А це значить, що твоє “Ка” може все спродати і гроші проциндрити, а моє “Га” ходило б дорогами і гагакало б щоб хтось кавалок хліба дав.

— Ти й так тільки ходиш і гагакаєш, — сміялася Єлена з ніби сердитого Воркуна.

А Воркун таки часом трішки сердитий був на Корнила. Сердило його трохи й те, що Корнило хату нову на кілька кімнат збудував, всяких меблів рік за роком докуповував, грамофон купив, телефон вставив, електрику заложив і все расове в господарстві завів.

— Не мож у хаті всидіти! — говорив нераз до Павла Дуба. — Онуки грамофоном цілісенький вечір грають і до нього гуляють, а як не грають, то в ту якусь скриньку кричуть. Шклянні бульки їм світять — свічки в хаті ніде нема. Як би хтось конав, то нема що в руки дати.

Але це так на зверх Воркун сердився. Він сам не раз, як трапилося, що в хаті нікого не було, він закрадався до грамофона, ставив таку плиту що співала, або говорила, і з великою цікавістю зазирає у голосник щоб перевірити чи там нема того когось, що співав або говорив. А з телефоном то онуки з початку велику втіху мали з нього. Накрутять телефон аж до міста, до Павла, і заставляють щоб дід говорив. А дід ніби відпекується, але з цікавості бере слухавку, ставить до вуха і як крикне “Галов!” Ну, а звідтам хтось щось говорить, а він замість держати слухавку коло вуха, дивиться в ню. — Як — думав собі — говорити до когось і не дивитися на нього? — Не довіряв. Брався ніби на штуки і скоро вибігав у другу кімнату або на двір і зазирає чи хтось зза стіни до нього не говорить.

Сміялася з нього Єлена, хоч сама телефон та грамофон подалеку обходила. — То пусті витрішки, було каже, як онуки просили, щоб вона співанки слухала, або до Павлових дітей телефоном говорила.

І по Надійчинім весіллю Єлена, ще на шістьох весіллях своїх онуків була — трое Павлових, а трое Марійних ніби вона дружила. Просила Бога, щоб іще і правнуку, Надійчину доньку, подружила, але недовелось.

* * *

По смерті Єлени, Воркун опорожнів, передав, ніби як він казав, на “Ка” усю господарку, перебрався мешкати до старої хатчини, щоб дітям не заважати, і там у рік пізніше по Дубі умер. Та не вмер на постелі. Він усе говорив, ніби дровичся з Тетяною і з Дубом, що він має вмерти по Великодні коли рай стоїть на всі ворота розтворений і всі душі йдуть собі просто до раю без ніяких допитів. Але за те того часу ніхто з грішників не вмирає — вмирають самі праведники. Таку його бесіду, очевидно, опрокидала Тетяна, бо, на її думку, чоловік з фальшивими зубами і такий збитошний як Воркун навіть не понюхає раю, але стрімголов полетить на саме дно в пекло і звідтіля зазиратиме, щоб вона, Тетяна, змилосердилася над ним і вмочила мізильний палець у воду і йому краплину в рот пустила.

Та, с'як-чи-так, але Воркун таки вмер тоді, коли бажав умерти. Вмер у Великодний Вівторок коло церкви. Була Великодна відправа, він ледве заліз до церкви. Прийшов і не досидів до казання. Попросив когось там щоб його на двір вивів. Його вивели, він сів на лавочку з полудневого боку церкви і там на віки заснув.

* * *

Похорон Григорія Воркуна не був звичайним похороном. Перше було замітне те, що ніхто не плакав тільки поважно-святоточний спокій царив не лиш у хаті, де у вистеленій пухом трунві лежав покійний, але над цілою околицею. Народу такого зібралось, що не лиш у хаті, але й на подвір'ю не містився. Сама родина хату заступила і всі якось так поважно, так тихенько обходилися неначе боялися щоб діда-прадіда не збудити.

Майже цілий день похорон відбувається. Правилася рано Служба Божа, потім повна похоронна відправа, потім уже над гробом кілька бесідників говорили. Та хто-як-хто, але Mr. Wm. T. Waker, ніби Тетянин Василько, агроном, найфайніше говорив.

— Ми сьогодні ховаємо вуйка Воркуна, останнього піоніра з тих, котрі нашу громаду заложили. Наша громада виросла велика як великий корабель і життя так, як море бурливе, гойдає її на всі боки. Багато з нас випадає з нього, дехто топиться в тім морю, а дехто відпливає далеко і до інших берегів причалюється, але цей корабель, ця наша громада держиться кріпко заякорена тими нашими батьками і матерями, дідами й бабами, а то й прадідами й прабабками, що в цих гробах спочивають. Сьогодні ми додади ще один якор, останній з найсильніших і тим безпеку собі зробили, що нас ніяка буря не подолає. Вуйко чесно прожив свій вік — всі наші батьки й матері чесно прожили своє життя як у найчорнішій біді так і в багатстві і у своїй тяжкій праці себе не знали тільки своїх дітей, нас до сонця підносили. Память їм вічна за це, а ми, шануймо їх память і лица свої гордо до сонця держім. Вони, сини землі, нам до світа стежку протоптали. —

* * *

В кілька років по Воркуновій смерті в часі другої Великої Світової Війни, на подвір'я Василя Дуба заїхало двоє авт. В тім часі; субота була; Василь убраний у зелене ситко поверх капелюха, вибирав мід із вулиїв у садку недалеко хати, а Марія щось у городі коло грядок робила. Чули обое, що авта гуділи дорогою і коло їх подвір'я перестали, але, несподіваючись нікого з далеких гостей у суботу, вони мов би змовилися, не покидали своєї роботи. От, думали, що то Корнило, або Андрій приїхав, але це свої були і, як до одного так і до другого не треба було бігти та витати. Знали вони Василеві входи й виходи і, як не заставали його в хаті то, в непогоду, йшли просто до шопи, де він вулиї майстрував, а в погоду, по весні до жнив, він обов'язково мусів бути в садку, де нишпорився коло овочевих деревець та кущів або коло бджіл. З такою думкою обое не спішилися покидати роботу. Василь витягав з вулиїв наповнені медом рами, обмітав дегенько пером бджілки і закладав порожні. Тішився, що того року медова пора була ситна, всі рами були повнісенські меду і він накрутивши вже з сорок вулиїв поверх п'ять тисяч фунтів, обчисляв, що, як іще десять вулиїв докрутить, то близько тисячу доларів за мід дістане. Це так його займало, що він навіть якось дуже благородно приймав жальце за жальцем, якими частували його сердиті бджілки, залізаючи під ситко, або зо споду штанів без огляду на те, що він обв'язався. З тим і гудіння авт як зайшло йому одним вухом то таки скоро другим вийшло — забув за його. Аж нараз чує: — Гей-гов, тату! Де мама!?

Василь оглянувся і з дива мало-що не випустив з рук повної з медом рами разом з необметеними бджілками. З фіртки в живоплоті, що відділяв садок від подвір'я, бігцем бігла до нього Леся, одна з молодших його доньок, а за нею підходив гурт вояків з іншими дівчатами. І не встиг він перестерегти її, щоб не наближалась до нього, або бодай спокійно йшла, як вона, хоч нераз мала болочу пригоду з бджілками коли була вдома, забулася, прибігла і давай його крізь ситко цілувати.

Хто мав колибудь до діла з тою, як назива покійний

старий Воркун, божою мушкою, головно тоді коли вибирається мід, той може зміркувати, що сталося в коротенькій хвилині з Лесею, з гостями і навіть з Марією, бо й вона, почувши, що знайомий любий голос питає за нею, пропхалася крізь захистний лісок до саду і впала мов на вогонь. Леся втікала з криком до фіртки, а за нею, мов острі кульки з карабінів, летіли божі мушки і не тільки жалили її, але й всіх там приявних гостей. Втікали з криком дівчата, цофалося скоро відважне вояцтво, а за ними бігла Марія і не знала чи клясти чи файно говорити до тої мушки.

Дивився Василь на такий зворот справи з дуже веселої з дуже сумним кінцем, але лиш хвилинку. Він усміхнувся трішки, скоро заложив порожню раму, запер вулій і пішов до хати.

В хаті — Боже Твоя воля! Пішли в рух ножі, а Марія, таки ще подорозі до хати, глини вогкої зпід корча в пригорщі набрала і де що було таке в хаті, що ніби жар витягає, стало в пригоді на першу поміч раненим. На те й Василь увійшов. Він, як досвідчений пасічник і в котрого, як він сам хвалився, кров була не кров, але чиста бджолина їдь, перше всього взяв трепачку від мух, повбивав тих бджіл, що в погоні за ворогом до хати залетіли, потім витяг кишенковий ніжик і взявся до оперування — витягав жала з пожалених гостей.

А гості всі гарні були ніби недавно. До того ж ще й попричепурювалися коли збиралися їхати на фарми в гості. Сама Леся була така собі принадна русявочка аж за очі ловила. І благородна була дівчина — за норсу вивчилася. Якось через стару Гудвинку, Маргарету і через її доньку, тую, що на Надійчинім весіллю була, запізналася вона з сином Джона Фрейзера — Робертом. Він офіцером-летуном був і такий був собі пристойний на вроду, що багатьом дівчатам увижився та снівся. Гарні були обое — Леся і Роберт — і одно одному в око впало. Це можливо, був відгомін ще з того часу, коли його батько Джон на Лесину маму, Марію, кидав прижмуреним оком, коли вона в них за служницю була. Але тоді пропасть соці-

яльного змісту між ними була, а між Робертом і Лесею та пропасть засунулася і квітами заросла.

Приїхали Леся і Роберт на ферми в гості при нагоді — вона мала відпусттку на кілька днів зо шпиталю, а при тім Віктора Ключки син, Богдан, як офіцер-обсерватор їхав додому на останній урльоп з якого мав уже за море відїхати. Не сам їхав. Забагла з ним їхати панна Клявдія Пикл, Єлисаветина донька. Вона за стенографку працювала в місті. Приманчива була дівчина і коли довідалася від Богдана, що він їде на ферми, вона дуже забажала відвідати при нагоді тітку Марію і вуйка Корнила, а при тім таки й Варварку, Богданову маму, хотїла побачити і провїрити, яку то вона свекруху буде мати. Але їхати самїй в таку далеку дорогу лиш з Богданом якось не пасувало і, щоб те непасування замазати, Лесею підмовила, щоб їхала.

Леся з утіхою приняла підмову тай Корниловій Насті похвалилася. А Настя на літний університетський курс учащала, якогось домашнього господарства вчилася. При цій нагоді, ніби в університеті, пізналася вона з сином банкиря, того, котрий на Надїйчинім весїллю був і дуже криво дивився на горожан Воркунової околиці. А стали вони приятелями з того, що Генрій, банкирів син, танцюючи з Настею, запитав її чи Павло Воркун є її свояк. На відповідь, що так, Генрій став ще більшим Настиним приятелем і хвалився, що він з Павловими дітьми дуже близько приятелював, що старий Павло дуже добрий чоловік, хоч його батько був іншої думки. Але він, Генрій, не звертав уваги на батькову думку, бо, на його думку, батько тоді з моди виходив, а тепер, відколи він з Настею познайомився і дізнався, що Павло є Настиним вуйком, то його батько вже таки цілком з моди вийшов. Отже, з тої простої причини, коли він довідався від Насті, що Леся з Робертом і Клявдія з Богданом їдуть на ферми, то він дістав таку велику охоту поїхати на свіже повітря при кінці тижня, що навіть обіцяв своїм автом послужити.

Та на них не скінчилося. Трапилося, що Андрія Вакаря молодший син, Орест, на урльоп до міста прибився.

Вже довше як рік їв він цісарський хліб, а тепер відпустку одержав. Він скінчив вищу школу в місті, мав намір записатися до університету, але війна на іншу дорогу його потрутила. Записувалися шкільні товариші хто до летничої служби, хто до маринарки, а він, як сам казав, що з одної можна звисока впасти і забитися, а з другої впасти в море і втопитися, до панцирових повзунів записався, бо й сам був потужний мов повзун. В батька свого не лиш вдався, але й завитив його як ростом так і силою. Але не приїхав сам. Він у службі познайомився випадково з сином Поштареві Катерини Володимиром, а по буденному Волтером. Побраталися обидва коли в розмові довідалися, що вони не чужі собі, а далекі свати і разом на урльоп приїхали і прямо до Волтерових батьків зайшли. А Катерина як довідалася чий Орест був, то з великої втіхи до Парасини Підгірного телефоном заговорила, що такий та такий гість до неї забрив. — Кажу тобі, — казала вона півголосом, — що такий собі нівроку парубок з котрого очей трудно відірвати. На вечерю до мене сьогодні разом з цілим домом прийди, побачиш. Я певна, що твоя Одарка задивиться на нього.

Втішилася Парасина такою новиною. Чула вона про Андрія, що він багатир великий був тай гарні діти мав, але не бачила їх. Вона як поїхала до міста з жалю зараз по Василевім весіллю, так ненавертала додому. Працювала якийсь час, потім одружилася; чоловік майстром був; і за фарми забула. Їздила на похорон батька, але лиш туди і звідтіля за один день ту сумну візиту відбула і не було часу провідати про давніх сусідів. Кількоро дітей мала. Троє були вже подружені, а вдома були ще дві дівчині Одарка і Малвінка. З якоїсь причини Волтер з Малвінкою приязнь держав, а Одарка, старша, казала, що нище офіцера нікого іншого не прийме в товариство, бо сама за книговодчицю була в якімись підприємстві.

Але вечером показалося, що Орест і Одарка не перший раз бачилися. Знайомі були, бо до одної школи в місті ходили і ще тоді обое чомусь любили розмовляти. А тепер, по трох роках розлуки, цілий вечір вже не розмов-

ляли, але шептали. Орест шептав їй, що стрінув у місті свого кузина, Богдана, і, що Богдан їде на фарми, а з ним їдуть і Леся і Роберт і Клявдія і Генрій і Настя і, що він також поїде. Як це Одарка вчула то й собі забагла поїхати та при нагоді побачити своїх вуйків та тіток. На це Волтер з Малвінкою також розохотився, бо хотів конче вуйка, Івана Поштаря видіти поки на війну поїде і для тої поїздки в батька авта випросив.

З таких то любих та гарних гостей Василь Дуб ножиком жала бджолячі витягав, а Марія на ті місця сирोї глини прикладала, щоб пухлинину зганяти. Було там сміху доволі, бо з Орестового носа зробився носяра мов кушка, Генрієве око дивилося з свого місця крізь пухлинину мов крізь дірочку від ключа в дверях, Настина верхня губочка виросла мов велика булочка, Клявдії пампук коло правого вуха виріс, Богдан хоч фронт цілий мав, але за те дуже легенько полапувався за потилицю і здавалося йому, що бачить її без дзеркала. Але найбільше потерпіли Леся і Роберт, бо лица їх були запухлі так мов би їх хтось зтисненим повітрям надув. Тільки Мальвіна з Одаркою були неранені так щоб видно було. Пекло їх дещо в ногах і в руках, але того ніхто не бачив.

Витягав Василь жильця тай приговорював потішаючи ранених, що ревматизму не будуть мати, а ранені хоч ніби тішилися, що без ревматизму обійдуться, але не відступали від дзеркала з журбою, що їх ніхто не пізнає лично хіба по голосі. При тій самотосі познайомила Леся несподіваних чужих гостей з батьками, і поволеньки спокій на них навідав. Василь, щоб посолодити несподівану оказію, вніс велику тацу нарубаних крижок меду і частував ними гостей і думкою гонив у свою давнину. Бо пригадалися йому дівчатами і Поштарева Катерина і Підгірного Парасина і Марія і Єлисавета і навіть Маргарета, себе парубком пригадав і Джона згадав — дивний здавався йому тепер той давний, молодий світ! Був він несмілий як гість у чужій хаті. Порівнював його з цим, що тепер у його домі був. Той, давній, носив на своїх плечах тяжкий, просяклий расовим пониженням кожух, кусали його

злидні, а втіху знаходив тільки в насиченій солодкими надіями праці, а цей носив уже до міри вшитий і просяклий гордістю плащ, а замість злиднів жалила його випадково божа мушка за нерозважність в погоні за розкошами. Але й з цього він, хоч трішки спухлий, але вмитий, зачесаний, розкішно кучерявий, підружений та запашний висисав утішно солодкий мід із крижок із тих вулиїв, що старий для нього змайстрував.

Тимчасом коли гості висисали з крижок мід і пощирості сміялися як одні з одних так і зо своїх власних запухлих подобій, Марія випитувала Парасининих дівчат про їх маму, а Клявдію про Єлисавету, а Волтера про його маму, а Роберта про його маму і про бабу і при тім наказувала їм, щоб повернули коли додому їхатимуть, а вона кожній мамі й бабі слоїк меду передасть. Так у гутірці час скоро збігав і не зтямилися як сонце вже до заходу хилилося. Аж Марія здогадалася, що час корови доїти та вечірну роботу робити.

Скоро гості раду зробили, а з тої ради вийшло, що вони порозходяться тепер вже кому де належалось, а завтра поїдуть усі до церкви на Воркунах, бо там, казала Марія, служба буде, а по відправі всі разом відвідають тіток і вуйків і цілу околицю зо всіх боків оглянуть, а під вечір до міста вернуться, щоб в понеділок кожне на своїм пості було.

І відвіз Василь своїм автом Мальвіну і Одарку до їх вуйка Івана Підгірного, того, котрий, як казала покійна Єлена Воркун, до Дроздової Стефки таку стежку був убив, що вже трава не росла. Він добив ту стежку і за Стефкою, по батьковій нещасливій смерті, на старій господарці лишився. Добре мався так, що дівчата пізніше хвалилися мамі, що воліли би жити з вуйком як вдома в місті, бо там ніхто не знає про пайкування ні масла, ні мяса, ні цукру, ні повідл, бо вуйна все своє має.

По дорозі вступив Василь до Корнила і там Настю з Генрієм лишив, бо Генрій лишив своє авто Орестові з умовою, що той відвезе Богдана додому і Клявдію візьме щоб

вона провезлася, і потім привезе її назад до Василя або до Корнила, де вже вона схоче.

Волтер замість поїхати прямо до вуйка Івана Поштаря, поїхав, от тільки через дорогу від Василя, до Петра Поштаря, Іванового сина. Затягли його туди Петрові діти, що з цікавості прибігли подивитися хто то до вуйни Марії в гості приїхав. Вчепилися вуйка Волтера, з його авта не хотіли встати і вмовляли, що ліпше буде як вони всі разом поїдуть до баби Софії.

А Роберт у Василя лишився. Зицирувала його Леся, вчила христитися, щоб він завтра не стояв у церкві як турок але вмів робити те, що люди робитимуть. Таке саме й Настя з Генрієм виробляла — дивної його побожності навчала. Але найбільше його дивувало те, що в кімнаті, де він ночував, що належала до Корнилових двох синів, котрі вже за морем на війні були — один летун-пілот, а один офіцер в пішій армії — навіть над ліжком, над головами мали електричне світло. З цього чину він ані на йоту не годився з своїм батьком, банкирем, коли він звертав йому увагу, що Воркуни з Настею є якісь не такі люди як повинні бути.

На другий день, у неділю, погода була, мов навмисне, не гарна, але чудова. Церква була набитиська народом, а між ним і вояцтва такого зібралось мов би на облогу. Були й всі наші гості, Богдан з дяками співав, а дехто дивувався чого то Ключків син у їх церкві співає. А він гарно співав, бо належав до церковного хору в місті коли до школи ходив, коли бурсаком був, а вдома то церковним і звичайним хором проводив. Співав він і казав, що йому можна і в дідовій, ніби в Ключковій, і в бабиній, ніби в Тетяниній церкві співати. А йому з охотою помагали і Леся і Настя і Орест гудів мов би десь із четвертої пивниці і інші жовніри, котрі прийшли в гості, до них приставали, бо як офіцер-летун не стидався, то чого вони, прості жовніри мали стидатися в церкві співати.

І по відправі, як вийшли люди з церкви то наші, молоді гості дивом для них були. А дівчата, Клявдія, Одарка і Мальвіна і також Волтер, навіть ніколи не думали, що

вони, міщане, мають таку велику рідню на фармах. Признавалися до них і старі і молоді і запрошували хоч на хвилиночку, хоч на часиночку до них у гості. Утіхи і радості та щирости такої вони ще не зазнавали. Шпитила їм мова тіток, бо ніби розуміли її трохи, але говорити то не пробували тільки отак, від великого. А тут здалися обидві мові так як Настя, як Леся, як Богдан, як Орест знали їх.

Але не мали гості часу на довгу розмову. Забрав їх всіх Богдан на обід, а там Варварка два довгі столи стравами заложила. Старого, Тетяниного та Ключишиного звичаю придержувалася, мовляв, як гостити гостей, то не цяпкай, але силу своєї щирости та достатку на столі покажи. А то було кого гостити. Телефоном поспрошувала Варварка і свою і Вікторову рідню, бо син на урльоп прийшов. До тогож ще й інших вояків, котрі в церкві були Богдан запросив. Можна було весілля відпровадити з тими столами та з тими гістьми при обіді.

Пообідавши, відвідали гості тіток і вуйків, а під вечір в Корнила на скору вечерю зібралися, щоб ззарання до міста виїхати. Але не скоро виїхали — бо не хотілося їм їхати. Автів таких на подвіря наїхало неначе на весілля. Віктор з цілим домом приїхав, Андрій притаскав свій дім тай не бракувало решти Тетяниного роду. Був уже й дід Василь і баба Марія, був дід Іван Поштар і баба Софія тай інших тих, котрі поволеньки до дідів та до бабів записувалися. Зцікавости позїздилися, щоб послухати що вояки про війну скажуть. На їх думку кожний вояк знав саму серединку всіх военных секретів, а ті новинки яких вони слухали через радіо були от такі собі, щоб людям очі замилювати.

Але мало вони довідалися дійсної правди з дійсних вояцьких уст, бо як дівчата так і їх вояки щось шепотом радилися, а потім дівчата пішли в ґород нарвати всякого зілля та квітів і почали вінки з них увивати. Кожна увила і по два і по три і навіть Маринка питала любо так як баба Єлена любила говорити:— Дівочки, на що ви віночки увиваєте?—

— Побачите, — відповідала Настя, — як на цвинтар з нами поїдете.

— А вам молодим чого на цвинтар їхати! — питала Єринка здивована. — Ви такі всі молоденькі!

— Бабі Єлені і дідові Григорієві хочемо “Добрий-день” сказати, — відповіла Настя.

— Тай бабі Калині і дідові Павлові також, — докинула Леся.

— Тай бабу Тетяну і діда Тома не забудемо, — причинив Богдан.

Зацікавилися всі старші, що то буде, і, коли молоді посідали в авта і виїхали то і в хаті і на подвір'ю нікого не лишилося. Всі на цвинтар поїхали.

— Ми тут зібралися при несподіваній нагоді, — говорив, несподівано для всіх, Богдан, ставши між гробами баби Тетяни і діда Томи Вакаря, — щоби віддати поклін нашим дідам і бабам. Багато з нас молодих поїде на війну і хто знає чи повертаємося і, можливо, що це буде остання пам'ятка від нас. —

Богдан недовм'яв, бо не міг, але брав вінок за вінком, що йому Орест подавав, і ложив на хрести баби Тетяни і діда Томи. Як скінчив, він скинув шапку, схилив голову на хвилиночку, а в тій тишині чути було, що тут то там хтось зхлипував.

В другій короткій хвилині з веселими усміхами на лицях ставили вінки на гробах своїх дідів і бабів і Воркунові онуки і Підгірного і Вакареві і Дубові, а потім на цвинтар коло Ключки поїхали, щоб Богдановому дідові і бабі честь віддати і Ганну не забули на Поштаревім цвинтарі.

* * *

— Дивишся на них і думаєш, що кожне з них тільки на пустоту звисло, а то не так, — говорив Іван Поштар до Василя Дуба коли молоді гості відїхали.

— Не так, — потакнув Василь. — В кожного з них у серцю любов є, але її треба виплекати щоб вона любила

і своїх батьків і дідів і прадідів, а з ними і свій народ і свій край. Але в те плекання треба своє життя вложити.

* * *

Подорозі питав Роберт Генрія: — Як ти почувашся?

— Добре, — відповів Генрій, — а ти як?

— Я також добре і додаю, що ми свій кінець тижня не змарнували.

— Признамся, що я вже довший час шукав такої нагоди як це поїхати до Настиної околиці, — сказав Генрій.

— З яким інтересом?

— Провірити чи все те було таке негарне як мій батько говорив про цих людей.

— І яке вражіння ти виніс?

— Я заручився з Настею, — сказав Генрій.

— А я з Лесею, — докинув Роберт і стиснув Генрієву руку. — Будемо другого степеня швагри, додаю з веселим сміхом.

КІНЕЦЬ.

До Читачів:-

Не знаю як до вас промовити, бо ви, прочитавши повість, виробили вже собі свій власний осуд про неї. Який той осуд, це ваша справа, а я тільки щиро дякую вам, що ви мали терпеливість її прочитати. При цім скажу, що писав я її з цілею щоб по наших перших українських переселенцях з України до Канади осталася записана памятка. В цю памятку пробував я оскільки міг вмістити все, що входило в обсяг їх родинного, громадського і культурного життя від перших днів їх переселення до часу коли вже їх діти, подружені тут, почали своїх дітей дружити. Це, так би мовити, було перше покоління. Другому поколінню присвятив тільки те, що сказано в останньому розділі третьої частини повісти. Пробував я представити дійсний образ їх життя так, як я його сам бачив і чув про його від старих переселенців і вживав трішки, як то кажуть, фантазії щоб нею ті дії і події до купи позв'язувати. Як не вдалося мені створити цієї памятки такою якою вона повинна бути так простіть — інакшої, ліпшої мені не вдалося зробити.

I. КИРІЯК.

ПОЯСНЕННЯ ДО МАПИ

Подана мапа представляє околицю, де Дьордій Поштар поселив Григорія Воркуна, Тому Вакаря, Степана Соловія, Павла Дуба і його сина Василя і тим дав почин до заснування громади.

Подані імена на гомштатах це тільки тих поселенців про котрих згадується в повісті. Решту гомштатів зазначено тільки як заселені людьми котрі поселилися в околиці в перших кількох роках, але не брали живої участі в громадським життю.

Далі мапка показує розкуплену сип'ярську землю. Решту неозначених сип'ярів розкупили сусідні поселенці котрих імен не подано.

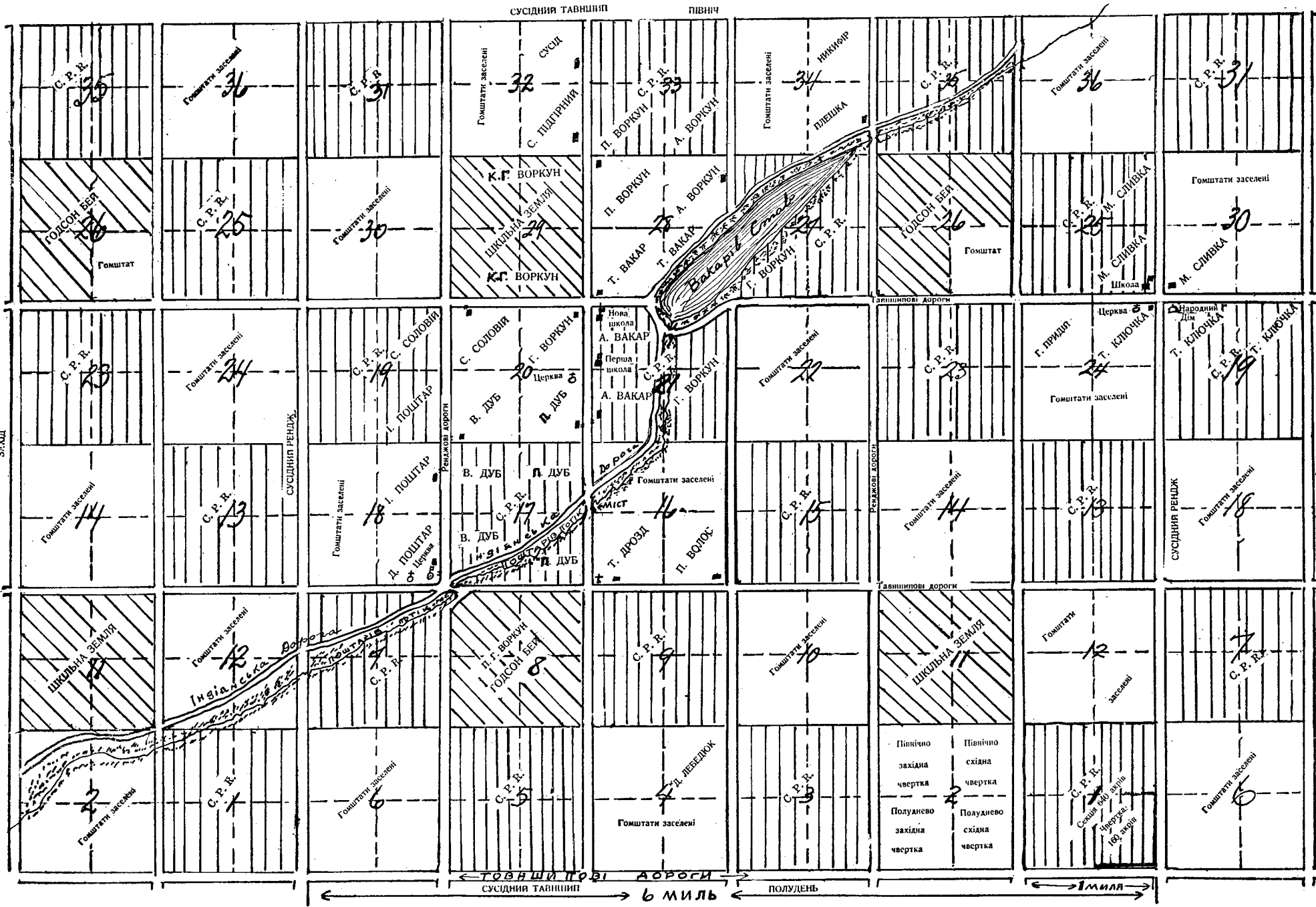
Для ближчої інформації треба згадати, що не всі непаристого числа секції належали до сип'яра. Як частину секції займав став, або вздовж берегів ріки, або як секція була дуже поломана ярами і горбами, або як числилася за нездатну для управи, то таку землю разом з неповними гомштатами уважалось за облишки, по англійськи "скреп", а люди називали їх "скрипами" або приемшиною. До таких скрипів мали першенство ті поселенці з котрих гомштатами вони межували. Багато такої землі було в руках компаній, що торгували землею. Про це було багато спорів між людьми, про що в повісті не згадувано.

Загально мапка представляє околицю так, як вона була вже в часі смерти старого Воркуна.

З.Х.Д.

СУСІДНІЯ ТАВШІНІ ПІВНІЧ

← СУСІДНІЯ ТАВШІНІ ДОРОГИ → 6 МИЛЬ ← ПОЛУДЕНЬ → 1 МИЛЯ